SUPRACOPERTA ŞI COPERTA DE RADU VELUDA

SIMION MEHEDINŢI

OPERE ALESE

SUB REDACŢIA PROF. DR. DOCENT V. MIHĂILESCU

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ • BUCUREŞTI, 1967

STUDIILE AU FOST ELABORATE DE :

Prof. dr. docent VINTILĂ MIHĂILESCU,

Prof. dr. docent VICTOR TUFESCU,

Prof. N. ORGHIDAN,

Dr. docent ION CONEA.

CUVÎNT ÎNAINTE

Publicarea operelor alese ale lui S. Mehedinţi, constituie un omagiu care se aduce unuia dintre cei mai reprezentativi cărturari ai noştri din prima jumătate a secolului al XX-lea. Alături de alţi geografi consacraţi din ţara noastră, ca G. Vâlsan şi C. Brătescu, S. Mehedinţi a avut un rol hotărîtor în dezvoltarea gîndirii geografice din România, aducînd o contribuţie însemnată la concretizarea locului geografiei în sistemul general al ştiinţelor şi la elucidarea conţinutului său. A fost, de asemenea, un ctitor şi un organizator al învăţămîntului nostru geografic.

În volumul de faţă, se publică o parte dintre lucrările mai importante geografice ale lui S. Mehedinţi, în afara operei sale fundamentale Terra, lucrări care-şi menţin şi astăzi actualitatea.

Publicînd paginile alese din opera geografică a lui S. Mehedinţi, sîntem datori să prevenim cititorul că numai după ce va parcurge întregul volum (unele idei din prima prelegere sînt dezvoltate şi precizate în celelalte) va fi în măsură să-şi formuleze o părere asupra lui S. Mehedinţi ca geograf modern, fireşte judecat la nivelul timpului în care a trăit şi gîndit. *Se va putea constata, sperăm, că el a evitat pe cît posibil unilateralitatea şi exagerările unor concepţii ca determinismul şi voluntarismul în explicarea relaţiei om-natură, fixism, finalism, catastrofismul etc., pe unele combătîndu-le cu hotărîre aşa cum cititorul va avea prilejul să constate singur din paginile ce urmează.*

Credem necesar să spunem cîteva cuvinte asupra poziţiei adoptate de el în privinţa evoluţionismului şi determinismului geografic. Pentru S. Mehedinţi evoluţia însemna diferenţiere şi progres, luînd din principiile lui H. Spencer numai ceea ce interesa geneza şi evoluţia — prin diferenţiere — a Pămîntului şi folosind la interpretarea evoluţiei cele patru mase telurice : atmosfera, hidrosfera, litosfera, biosfera (vezi studiul „Asupra obiectului geografiei, definiţiunea ei").

Este drept că S. Mehedinţi nu pomeneşte de trecerea de la schimbările cantitative la schimbările calitative, prin salt, dar ideea este implicată oarecum în

noţiunea de diferenţiere care duce la progres. Nu poate fi vorba propriu-zis de o concepţie evoluţionistă plată la S. Mehedinţi, ci de una care presupune complicarea mişcărilor şi concentrărilor materiei cosmice.

În vremea cînd scria Mehedinţi, — la începutul secolului nostru — se duceau discuţii aprinse în jurul determinismului şi liberului arbitru. În explicarea relaţiei dintre om şi mediul natural, unii autori se situau pe poziţiile determinismului geografic ; ei considerau influenţa naturii ca avînd un rol conducător în evoluţia societăţii, a activităţii umane, iar pe om îl concepeau ca o fiinţă ce se adaptează pasiv la mediul natural. Alţi autori, din şcoala franceză, ca posibiliştii, susţineau că omul se adaptează activ la mediul natural, selectînd şi folosind posibilităţile acestuia potrivit nevoilor şi mijloacelor sale de acţiune de care dispun la un anumit moment istoric. În fine, alţi geografi, considerau, în spiritul voluntarismului, că în raporturile sale cu mediul natural, omul are iniţiativa şi capacitatea de a dispune oricînd de posibilităţile acestuia, că omul este atotputernic.

Deşi lui S. Mehedinţi nu i-a fost suficient de clară deosebirea dintre natură şi societate, pe aceasta din urmă considerînd-o ca o formaţie biogeografică, iar pe alocuri i-au scăpat unele interpretări ce amintesc de determinismul geografic, totuşi marele geograf român a criticat şi depăşit în esenţă limitele acestei concepţii unilaterale despre relaţia dintre om şi mediul geografic.

El a arătat că mediul natural are o influenţă mai simţită numai pe treptele inferioare ale evoluţiei sociale, că legăturile omului cu mediul natural devin, pe măsura dezvoltării forţelor de producţie, din ce în ce mai numeroase şi mai întreţesute, dar că fenomenele sociale, îndeosebi cele mai complexe, în nici un caz nu pot fi explicate prin mediul geografic.

Marele om de ştiinţă a susţinut şi argumentat că societatea se adaptează din ce în ce mai activ la mediul natural, că este nevoie de prudenţă în acţiunea de transformare şi cucerire a acestuia pentru a nu se ajunge la dezechilibru şi calamităţi.

S. Mehedinţi, geograf cu o vastă cultură istorică şi filozofică, susţine că omul trebuie privit atît din punct de vedere ecologic — pentru viaţa lui vegetativă —, cît şi social-istoric — pentru lupta lui organizată cu mediul natural.

Definind obiectul Antropogeografiei *geograful român, menţionează că aceasta se ocupă de : „legătura dintre om şi pămînt ; pe ce cale a ajuns omul de la sălbăticie la civilizaţie şi cultură şi că „omul sfinţeşte locul“ dar tot omul poate să-l batjocorească împuţinînd munca apucată de la părinţi şi ajungînd robul muncii altora“.*

Se ştie că absolutizîndu-se semnificaţia unor teze ale unora dintre întemeietorii antropogeografiei, teze care ele însăşi ofereau posibilitatea unei astfel de interpretări, s-a deschis calea spre crearea unor teorii neştiinţifice — teoria spaţiului vital, a graniţelor mobile etc. — care au constituit elemente de bază ale geopoliticii.

Paginile alese sînt precedate de cinci studii critice scrise de patru dintre cei mai cunoscuţi geografi ai noştri. Complexitatea operei — nu lipsită de contradicţii — şi dinamismul — cu forme şi intensităţi deosebite de manifestare — ar fi făcut insuficientă o prezentare obişnuită a omului şi operei. Cele cinci studii critice elaborate se completează, urmărind acelaşi fir conducător ce poate fi constatat în toată viaţa lui S. Mehedinţi, indiferent de latura sub care ni se prezintă (geograf, etnograf, pedagog, om politic, literat).

Scrise de colaboratori şi foşti studenţi ai prof. S. Mehedinţi, desigur că studiile sînt variate atît prin conţinut, mod de abordare a problemei, cît şi prin stilul lor ; dar, în afara stilului legat, ca totdeauna, de persoană, diferenţele constatate au fost impuse de tema tratată. Primele trei studii care se referă la problemele teoretice — mai abstracte — au impus autorilor o exprimare mai sobră. În ultimele două studii în care este prezentat S. Mehedinţi nu numai ca om de ştiinţă ci şi ca pedagog şi luptător pentru o idee (în speţă aceea a raportului strîns dintre pămînt şi popor) şi de organizator militant al acestei lupte, stilul devine mai accesibil. Aceste capitole cereau aşadar —, cum au înţeles-o de altfel şi autorii respectivi, în bună parte o *invocare a puternicei personalităţi dinamice a lui S. Mehedinţi. De aceea ele sînt expuse fie sub forma unor amintiri despre creatorul şi animatorul şcoalei geografice româneşti, fie sub forma unui dialog al profesorului cu fostul său student.*

Faptul esenţial ce se desprinde din publicarea lucrărilor lui S. Mehedinţi, din acest volum, este ideea directoare din concepţia lui geografică, este patriotismul cald, dublat totuşi de sobrietatea argumentării ştiinţifice cu care dovedeşte continuitatea milenară a poporului român pe teritoriul ţării noastre.

PARTEA ÎNTÎI

STUDII ASUPRA VIEȚII ȘI OPEREI GEOGRAFICE

OMUL ŞI OPERA

Simion Mehedinţi aparţine pleiadei de mari oameni de cultură care au ilustrat viaţa intelectuală a României în prima jumătate a secolului nostru. *Deoarece în studiul de faţă ne ocupăm numai de latura geografică a multilateralei sale activităţi*, este firesc, tocmai datorită faptului că el a depăşit cu mult sfera acestei specialităţi, căreia i s-a consacrat ca profesor şi cugetător, să precedăm studiile următoare de o expunere mai amplă asupra omului şi operei sale în ansamblu.

Dacă primul profesor de geografie de la Universitatea din Bucureşti şi-ar fi orientat activitatea de cercetare spre o anumită ramură a geografiei, şi din această ramură numai o anumită problemă l-ar fi preocupat urmărind-o cu pasiunea eruditului şi acordîndu-i centrul activităţii sale ştiinţifice şi didactice, atunci S. Mehedinţi ar fi reprezentat exact omul necorespunzător misiunii încredinţate lui într-o vreme cînd totul era de clădit în geografia românească. Faptul că urmase, în vremea studenţiei, filozofia lui Titu Maiorescu, precum şi faptul că menţinuse legătura cu gîndirea filozofică şi în perioada studiilor din străinătate, alături de cunoaşterea adîncă a modului de viaţă din satele şi oraşele noastre şi de un excepţional tact pedagogic, l-au dus pe Simion Mehedinţi la descoperirea sensului filozofic al geografiei moderne ca ştiinţă a întregului terestru şi la aflarea căilor teoretice şi practice de răspîndire a acestei concepţii în lumea profesorilor de geografie autodidacţi din învăţămîntul mediu şi printre studenţii săi, viitori cercetători sau profesori. Din primele articole publicate (*Locul geografiei între ştiinţe*, 1894 ; *Eterogeneitatea celor patru sfere*, 1900 ; *Problemele geografiei contemporane ca ştiinţă despre Cosmos*, 1900) şi chiar din prelegerea inaugurală (*Obiectul şi definiţiunea geografiei*, 1901) se constată că gîndirea geografică a deschizătorului de drumuri noi în geografia românească era perfect precizată şi clară. În decursul anilor nici profesorul Mehedinţi şi nici urmaşii lui nu au avut motive să-i aducă vreo modificare esenţială. Bazele puse la începutul secolului au rămas aceleaşi pe care se clădeşte în continuare geografia românească.

Se ridică de la început întrebarea : cum a descoperit Mehedinți căile care l-au dus, într-o vreme cînd geografia abia se constituia ca știință modernă, la o concepție mult mai tîrziu aflată și recunoscută în această disciplină, ca fundamentală ? Răspunsul poate veni numai urmărind pregătirea și îndîrjita muncă personală a acestuia în țară și în străinătate.

STUDII ÎN ȚARĂ Simion Mehedinți s-a născut la 18 octombrie 1868 în satul Soveja de la poalele Munților Vrancei, sat care, pînă spre sfîrșitul secolului trecut, păstrase „o înfățișare cu totul arhaică" legată de ocupația principală a locuitorilor : păstoritul. Natura locurilor natale, pe care mai tîrziu avea să le descrie cu deosebită afecțiune și măestrie, precum și mediul social sănătos cu puternice și vechi tradiții de cultură proprie, din care nu lipseau nici preocupările de învățătură (legate în special de mănăstirea lui Matei Basarab) și nici „îndemnuri spre înnoire", aveau să-i influențeze începuturile și să-i țină vie dragostea de țară și de popor întreaga viață. Soveja, Munții Vrancei (în sens larg) și viața locuitorilor ei au fost pentru S. Mehedinți un sprijin moral, loc de reculegere și de refacere în momentele grele, izvor de inspirație și călăuză în gîndirea lui de geograf și de educator. Contactul — la răstimpuri mai mari ori mai scurte — cu „lumea de acasă" era pentru „fiul mocanului" din Soveja o necesitate organică și o datorie pe care și-a îndeplinit-o, sub diferite forme, pînă spre sfîrșitul vieții sale. După propria declarație, concepția personală despre geografie ca știință a fost pe deplin clarificată, sub o formă căreia trebuia să i se aducă prea puțin corectări de formulare, în atmosfera de liniște și reculegere a pădurilor și poienilor din jurul Sovejei. Farmecul peisajului natural îmbinat cu viața localnicilor, care l-au schimbat de-a lungul secolelor, a fost simțit întîia dată și cu o intensitate nebănuit de puternică tot în locurile natale. Primul îndemn spre descrierea literară, în versuri sau în proză, tot de Vrancea sînt legate. Și nu a fost vorba de impresii ori veleități trecătoare legate de vîrsta tinereții, ci de o sensibilitate puțin obișnuită față de frumos, de manifestările geniului popular și de calități proprii pentru zugrăvirea impresiilor și sentimentelor prin cuvinte. Colecția de nuvele *Oameni de la munte* — primită de maieștrii literaturii noastre, de la începutul secolului al XX-lea, cu elogii superlative ; paginile din *Premise și concluzii la Terra. Amintiri și mărturisiri* — transcrise după însemnări zilnice și consacrate specificului vrîncean, regretul de a nu fi putut realiza proiectul de a da sub forma literară dezvoltată trecutul și prezentul „Vrancei" [1], arată clar legătura strînsă și neîntreruptă dintre geograful, gînditorul și scriitorul S. Mehedinți și „oamenii de la munte" din rîndurile cărora făcea parte, pentru care a luptat și de care a ținut să nu se despartă niciodată.

Am insistat asupra acestei laturi a personalității lui S. Mehedinți pentru că sensibilitatea lui artistică i-a caracterizat activitatea și opera întreagă ținută în

[1] S. Mehedinți considera că bazinul superior al Șușiței, deci și Soveja, aparțin Vrancei.

cumpănă și dirijată, cu precădere, de conștiința misiunii ce i se încredințase : organizarea învățămîntului și cercetărilor geografice în România. Pentru a duce la bun sfîrșit această grea sarcină, dispunea de resurse puțin obișnuite : mare putere de pătrundere în realitățile lumii înconjurătoare, judecată limpede și sigură, hotărîrea neclintită de a duce la bun sfîrșit lucrurile o dată începute, putere de muncă și de asimilare, pe care însă le-a supraapreciat nu în privința calității ci a cantității, cu prețul sănătății, spirit critic bine cumpănit însă cu particularități care-l scoteau din comun, tact pedagogic deosebit lipsit de orice pedanterie.

Drumul pînă la punerea în mișcare a tuturor acestor calități, unele contradictorii dar pînă la urmă armonizate, și pînă la obținerea rezultatelor care au făcut din S. Mehedinți creatorul, îndrumătorul și animatorul mișcării geografice din țara noastră, a fost destul de lung și dificil. El a început — ca în mai toate școlile sătești din vremea aceea — prin învățătură silită, pe dinafară, vîrîtă, de multe ori, în capul copiilor prin metoda obișnuită — bătaia (cu destule variante), cum mărturisește însuși fostul elev al dascălilor din Soveja. După trei ani de învățătură în satul natal, își completează clasele primare la Vidra, cel mai mare sat al Vrancei, unde a avut prilejul de a cunoaște alți oameni și alte locuri, dealuri și pădure de stejari, o apă mai mare, nu ca la Soveja, munți, păduri de brad și o gîrlă neînsemnată (Dragomira) care numai în primăvară creștea, revărsîndu-se.

Aceste însemnări le-am cules din ceea ce s-ar putea numi cartea de amintiri a profesorului S. Mehedinți *(Premise și concluzii la Terra. Amintiri și mărturisiri).* Momentele reținute de acesta din trecutul formării sale ni-l arată, încă din timpul copilăriei, înclinat către observarea atentă a lumii din jurul său, cu putere de păstrare a impresiilor și cu darul înnăscut al redării acestora prin cuvinte, dar și adversar al terorii și al buchiselei. Datorită acestor calități părinții, care aveau în ascendența lor dascăli și preoți, l-au dat mai departe la carte. Mai întîi la Roman pentru a-l face preot. Dar și aici așteptările elevului Mehedinți au fost spulberate, căci tot numai „dondăneală pe de rost" făcea, în afara orelor de istorie cu profesorul D. Grăjdeanu care, povestindu-le din cronici, deși om fără multă învățătură, a deșteptat în Simion Mehedinți dragostea pentru istorie. Interesul pentru această știință l-a manifestat chiar în timpul studenției însă, mai puțin în anii profesoratului de mai tîrziu. Elev sîrguincios care nu glumea cu învățătura — așa cum ne povestea o dată unul din colegii lui de școală (profesorul I. S. Floru) — ca toții copii cu personalitate, a dovedit puterea de a deosebi pe profesorii adevărați de cei mai puțin chemați, de a li se apropria și a se lăsa influențat de ei. Așa a fost nu numai la Roman, dar și la București unde l-a fermecat cunoscutul profesor de latină Constantin Georgian de la Seminarul central din București, „cărturar vioi, care colindase prin multe țări și ne poves-

tea cîte în Lună și în Soare, cînd se afla în chejii lui cei buni“ [1]. Fără să-i necăjească cu prea multă gramatică și cu cuvinte învățate pe dinafară, acesta reușise să-și deprindă elevii cu lectura curentă a textelor latinești. După cîte știm profesorul Mehedinți a rămas cu înlesnirea de a citi în original autorii latini (ca și pe cei elini, de altfel).

După terminarea seminarului de patru clase din București a urmat mai întîi liceul la Focșani. Aici, un bun profesor de matematici i-a insuflat dragostea pentru această disciplină, atît de mult încît, la universitate, se înscrisese întîi la matematici. Deși a urmat cursurile numai cîteva luni, el a păstrat din această știință spiritul și convingerea că, fără matematici, nici o știință nu-și poate atinge adevăratul scop. Desigur este vorba de analiza cantitativă a fenomenelor și proceselor. A terminat liceul la Sf. Sava în București, unde a fost atras de profesorul de filozofie Dimitrie Laurian care a contribuit la lărgirea culturii sale generale. După cîte se pare influența lui Georgian și Laurian a fost hotărîtoare, căci atît în lecturile particulare cît și la universitate preferințele tînărului student au mers către istorie, filozofie și științele naturale.

Obținerea unei burse la Școala normală superioară, condusă de Al. Odobescu, i-a îngăduit viitorului profesor de liceu să urmeze cursurile universității bucureștene, nediferențiate la acea vreme. Mai mult decît cursurile audiate, în afara celor de filozofie ținute de Titu Maiorescu, pentru care S. Mehedinți a avut un respect deosebit toată viața, unele cărți de bază foarte căutate (Lessing, Buckle, Taine, Mommsen, August Comte, Herbert Spencer) au fost cu adevărat cele care l-au instruit și l-au influențat cel mai mult pe tînărul student avid nu numai de cunoștințe, dar și de alegerea unei specialități. I-a plăcut mult istoria și a citit foarte mult în această direcție. Ba încă după obținerea licenței cu examene trecute în „filozofie, filologie, istorie, arheologie, epigrafie, limbile latină și elină, literatura modernă, sociologie“ etc., ivindu-se liberă o catedră de istorie la Focșani, a cerut și obținut o suplinire în acel oraș.

STUDII ÎN STRĂINĂTATE. Din inițiativa lui Al. Odobescu s-a creat însă o bursă pentru studiul geografiei în străinătate, iar acesta și Maiorescu, împreună cu conducerea Societății geografice române, l-au ales pe noul licențiat al Universității București să fie trimis peste hotare în acest scop. Studenților nu li se dădea în acea vreme nici un fel de cunoștințe geografice. Nu putea fi deci vorba de o inițiere în acea direcție. Și totuși, așa cum ne informează chiar bursierul Societății geografice române, o primă inițiere nu i-a lipsit : mai întîi deprinderea, încă din copilărie, de a observa natura și, în legătură cu ea, activitatea zilnică a populației ; apoi numeroasele lecturi din „Isis“ (revistă de științe naturale) și mai ales citirea atentă, cu creionul în mînă, a *Istoriei civilizației în*

[1] S. Mehedinți, *Premise și concluzii la Terra. Amintiri și mărturisiri*, Academia Română, 1946, p. 15.

Anglia de Th. Buckle. Aceștia au fost factorii hotărîtori care i-au înlesnit trecerea de la istorie la geografie. Spre deosebire de alți istorici, Buckle, alături de Taine, își propunea să explice mai precis istoria prin geografie „în legătură cu mediul fizic și cu progresele științei exacte“. Era un punct de vedere care amintea tînărului Mehedinți de propriile sale observații făcute pe plaiurile natale unde urmărise încă de copil lupta „oamenilor de la munte“ cu puhoaiele, cu pădurea, cu lupii... Din Buckle a luat totuși numai ideea că geografia este o bază a istoriei nu și toate interpretările acestuia care nu totdeauna puteau fi acceptate. De pildă, Buckle căuta să explice „cultura și civilizația indiană prin natura grandioasă a Indiei, așezată la poalele Himalayei, muntele cel mai înalt al planetei [1]“ ; însă, pe drept cuvînt, tînărul geograf se întreba : „dar și în diferite alte locuri de pe glob se întîlnesc condiții geografice asemănătoare. De ce nu s-a născut aceeași civilizație pretutindeni ? Altele trebuie să fie cauzele, iar natura este numai un mediu necesar în care acționează aceste cauze“.

Obișnuit cu judecata logică pe care o deprinsese în special de la cursurile de filozofie și de la matematici, cu astfel de gînduri a plecat S. Mehedinți mai întîi la Paris (în anul 1893). Dar și aici — după ce audiase cursuri de geografie descriptivă erudite — constată că învățătura se limita de fapt la o geografie „culeasă din biblioteci sau auzită cu țîrîita la cursuri“. Nu se țineau nici seminarii, nu se făceau excursii. Totuși aici citise mult — printre alții și pe Hipocrate [2], celebrul medic elen care urmărea raporturile dintre mediul fizic și sănătatea omului, punînd astfel primul probleme antropogeografice, etnografice, de geografie fizică aproape în felul în care și le punea și tînărul bursier român. Astfel la Paris, alături de Buckle, Hipocrate — citit și supus criticii personale, așa cum obișnuia să o facă în toate lecturile sale — l-a ajutat pe viitorul profesor universitar dacă nu să răspundă mulțumitor, cel puțin să formuleze enunțul problemelor pentru a căror rezolvare venise la Paris : *„există o geografie, știință cu obiect și metodă proprii“ ? Și, dacă există, care este locul ei între celelalte științe ?* Cum se vede, întrebările erau clare și fundamentale.

După un an de studii însă, candidatul la doctorat ajunsese la concluzia că răspunsul la întrebările de mai sus nu poate fi găsit decît parțial la Paris, unde abia era pe cale să se constituie o școală de geografie regională modernă sub conducerea lui P. Vidal de la Blache. Pentru acest creator de școală care se afla însă la începutul carierei, S. Mehedinți a păstrat deosebită stimă și chiar afecțiune, desigur și pentru că — așa cum era să se vadă mai tîrziu — între felul cum avea să înțeleagă geografia profesorul și studentul său român era o mare apropiere. Și primul, și al doilea vedeau în geografie o știință complexă care

[1] S. Mehedinți, *op. cit.*, p. 26.
[2] Scriitorii antici (Herodot, Hipocrate, Tucidide etc.) s-au mărginit însă mai ales la demonstrarea legăturii cauzale dintre conformația fizică și psihică a oamenilor și mediul geografic (v. G. Heydn, *Critica geopoliticii germane*, Editura Politică, 1960, p. 16.)

avea ca obiect întregul teritorial de la localitate sau regiune pînă la planetă. Vidal de la Blache începea cu analiza şi sinteza regională ; S. Mehedinţi, pornind de la faptele regionale, presupuse cunoscute, ajungea la sinteza planetei pe care o considera obligatorie pentru îndrumarea cercetărilor pe spaţii mai restrînse. Recunoscător pentru tot ce a învăţat din audierea cursurilor şi din conversaţiile particulare cu profesorul, S. Mehedinţi închină opera lui fundamentală *Terra* lui Ratzel, Richthofen şi Vidal de la Blache. Iată ce scrie despre acesta fostul student în *Premise şi concluzii la Terra.* „Încercările de orientare au mai continuat deci pînă s-a împlinit anul de şedere în Franţa. Iar ultimul cuvînt l-a spus în această grea împrejurare bunul şi cinstitul Vidal de la Blache. Cu vocea lui potolită în faţa locului din cheminée, fără cea mai mică preocupare de amor propriu (fie personal, fie naţional ca subdirector al celei mai vestite şcoli din Franţa) înţeleptul autodidact a dat străinului sfatul cel mai potrivit cu împrejurările : «allez à Berlin». Nici el nici profesorii de la Sorbona nu erau răspunzători de impasul în care ajunsese studentul venit la Paris. De vină era evoluţia geografiei, o disciplină mai complexă decît toate ştiinţele concrete, silită să împrumute materiale aproape din toate, de la matematică şi cosmografie pînă la antropologie, etnografie, istorie şi ştiinţele sociale“ [1]. În acest timp, a publicat, în „Bul. S.G.R.“, primul său articol de geografie teoretică : *Locul geografiei între ştiinţe* (1894).

Dacă însă, cel puţin după aprecierea „subiectivă“ a studentului român, Parisul nu l-a dus la un răspuns mulţumitor privind întrebările puse de un om hotărît să se întoarcă acasă cu ele rezolvate, cel puţin viaţa în acest oraş al luminii i-a dat — prin pătrunderea în trecutul lui — o viziune a raportului dintre cadrul geografic al marelui oraş şi desfăşurarea lui istorică. A fost încă o lecţie pentru geograful aflat sub influenţa lui Buckle şi Hipocrate. Parisul, gîndeşte tînărul geograf aflat încă la învăţătură, „a însemnat calea unui destin geografic“ legat de stăpînirea bazinului Senei de către regii Franţei. Nu intenţionăm să dăm aici argumentarea acestei teze, ci amintim faptul numai pentru că încă una din trăsăturile personalităţii lui S. Mehedinţi era continua legătură între ceea ce auzea (de la profesori ori colegi), ce citea (şi lectura foarte mult, notînd şi reflectînd asupra celor citite) şi ce vedea. Deşi — cu o uşoară exagerare — se arăta în diferite situaţii nemulţumit de rezultate, totuşi pînă la urmă acestea se dovedeau bune, ajutîndu-l fiecare la rezolvarea problemei capitale : *este geografia o ştiinţă şi care-i locul ei între celelalte ştiinţe ?*

Nici şederea la Paris, cu audierea cursurilor lui Vidal de la Blache, cu lecturile în Biblioteca Naţională şi cu reflexiile asupra „destinului geografic“ al Parisului (ca aplicare a unei concepţii geografice în formare), nu se poate spune aşadar că i-a fost de prisos. Căutarea fără întrerupere a *„căii celei mai drepte“* în rezolvarea oricărei probleme, fie că era vorba de natura geografiei ca ştiinţă

[1] S. Mehedinţi, *op. cit.*, p. 42.

sau de educarea poporului, fie de soarta politică a ţării, această căutare neobosită l-a caracterizat pe S. Mehedinţi care şi-a păstrat puterea de judecată şi spiritul critic, nealterate, pînă în ultima zi a vieţii (14 decembrie 1962).

„În căutarea acestei căi mai drepte“, a trecut deci bursierul Societăţii geografice la Berlin, unde abia fusese reluat, după o întrerupere destul de mare, firul gîndirii geografice a lui Alex. von Humboldt şi al cursurilor de geografie comparată ale celuilalt precursor al geografiei moderne, Carl Ritter. Aici studentul român s-a pus la curent cu opera acestora şi cu ceea ce publicase genialul autodidact venit de la ştiinţele juridice, Peschel cel care va netezi drumul pentru înţelegerea grandioasei concepţii cosmice a lui Humboldt, geografiei comparate a lui Ritter şi a ceea ce avea să devină geografia germană de mai tîrziu. La Berlin, aşadar, a găsit o atmosferă de lucru şi de gîndire geografică în plină înflorire, dacă nu mai limpede decît la Paris. Profesor de geografie la universitate era vestitul explorator von Richthofen care studiase şi vulcanii din Transilvania. Acesta, geolog la origine, primi să treacă la geografie în locul lui Peschel, după moartea prematură a acestuia, şi-şi începuse cariera de profesor de geografie prin consideraţii asupra obiectului şi metodelor geografiei contemporane (1883) cu care prilej încercase o delimitare a geografiei de geologie. Transferat la Universitatea din Berlin, Richthofen era considerat — în vremea cînd S. Mehedinţi se înscrie aici pentru doctorat — ca „protagonistul“ mişcării geografice din Germania, iar în locul lui la Leipzig fusese numit naturalistul Fr. Ratzel, întemeietorul antropogeografiei.

Problemele puse şi dezvoltate de Richthofen erau mai apropiate de preocupările tînărului doctorand român. Pe lîngă aceasta, aici funcţiona şi un seminar în care se prezentau şi se discutau, de către diferiţi specialişti, lucrări personale. Desigur că participarea la cursuri, la seminarii şi lectura nelimitată în marile biblioteci ale oraşului au contribuit mult la maturizarea şi la îmbogăţirea cunoştinţelor celui care nu uitase o clipă scopul şederii sale în străinătate. Rezultatele, după o trecere de vreme, erau şi aici altele decît cele aşteptate : Richthofen aprecia că obiectul de studiu al geografiei este *suprafaţa empirică a Pămîntului pînă la adîncimea unde încep cercetările geologului.* Această limitare a domeniului, mai mult decît a obiectului de cercetare geografică, îl nemulţumea — şi l-a nemulţumit toată viaţa — pe S. Mehedinţi. Cum să precizezi în spaţiu hotarul dintre domeniul geografiei şi al geologiei ? Ambele discipline au ca obiect Pămîntul în totalitatea lui nu doar părţi din el (geologia — Pămîntul întreg, iar geografia — numai suprafaţa empirică a acestuia). Şi tot, astfel, cum să separi — tot după Richthofen, dar şi după Mackinder — în timp aceste două discipline ? Era deci împotriva formulei : geografia este studiul prezentului (terestru) în lumina trecutului şi geologia este studiul trecutului în lumina prezentului.

Nu intrăm aici în discutarea acestei probleme, care va fi dezbătută în capitolul următor, ci vrem numai să urmărim frămîntările prin care trecea — fără să-şi cruţe sistemul nervos — bursierul Societăţii geografice române, luînd

aproape în tragic, uneori, misiunea ce-i fusese încredinţată. I se părea — şi pînă la un punct avea dreptate — că profesorii, atît cei de la Berlin cît şi Ratzel la Leipzig, dădeau prea multă atenţie descrierilor regionale geografice sau etnografice şi nu se dovedeau preocupaţi de ceea ce aproape îl obseda pe el : *poate fi concepută geografia ca o ştiinţă unitară* cu *„o ţintă definită şi o metodă proprie"* ? Noua bibliotecă de „geografie generală", condusă de Fr. Ratzel dădea şi ea lucrări de sinteză însă pe specialităţi la care conlucrau meteorologi, climatologi, oceanografi, geomorfologi, naturalişti, antropologi, sociologi, antropogeografi. Această diferenţiere pe ramuri specializate şi servite de specialişti, care nu erau neapărat geografi, putea însă, mai degrabă, să depărteze momentul închegării unei ştiinţe geografice unitare şi „de sine stătătoare". Independenţa de gîndire şi înclinarea spre sinteză, alături de constatarea evidentă că geografii sînt ameninţaţi să fie copleşiţi de supraabundenţa materialului adunat în ultimul secol sau, în cel mai bun caz, să prezinte acest material disociat pe elemente pierzînd din vedere tocmai întregul din care a fost despărţit spre analizare, l-au dus pe doctorandul nostru la concluzia că nici el şi nici lumea din ţara lui nu aveau în primul rînd nevoie de noianul cunoştinţelor din „geografiile universale" sau din conferinţele ţinute la diferitele societăţi geografice, ci „mai întîi şi întîi de toate de o sistematică introducere în geografie ca ştiinţă şi apoi de aplicaţii practice pe teren". Datorită contradicţiei dintre ceea ce vedea şi simţea în mediul cugetării geografice de la Berlin (şi apoi de la Leipzig) şi ceea ce îşi dădea seama că îi trebuie lui pentru a-şi îndeplini misiunea la întoarcere în ţară, *bursierul Societăţii geografice române a ajuns încă de la Berlin să-şi formuleze în linii mari o concepţie personală asupra geografiei ca ştiinţă.*

Rămînea aşadar geografului începător ca, după ce a luat cunoştinţă de „Sarcinile şi metodele geografiei de azi", aşa cum le înfăţişase Richthofen, să caute, cum se va pricepe el, firul de legătură, în acest imens tezaur de materiale, privitor la descrierea Pămîntului şi a omenirii care-l locuieşte. În vederea unui eventual curs într-o universitate românească îi stăteau înainte mai multe modele : Să facă „geografie comparată" în sensul lui Ritter cu o dublă faţă : una spre ştiinţele naturale *(zur Natur)*, alta spre istorie *(zur Geschichte)*. Dar asta ar fi însemnat să privească geografia ca o colaborare de discipline eterogene, nu ca o ştiinţă unitar constituită. (După 17 volume, Ritter lăsase opera sa neisprăvită, iar împrejurarea aceasta i se părea de rău augur celui care considera orice ştiinţă ca un sistem de gîndire, iar nu ca o ocazie de simplă erudiţie într-o ramură oarecare de activitate).

Să ia ca model *Cosmosul* lui Humboldt, asta ar fi însemnat posibilitatea de a porni în largul tuturor ştiinţelor concrete, chiar cu perspectiva de a nu se mai întoarce niciodată pe acelaşi drum : «Începem, zicea Humboldt, cu adîncimea spaţiului cosmic, cu regiunea celor mai depărtate nebuloase coborîndu-ne treptat prin gloata de stele care aparţin sistemului nostru solar...» „Cine începe aşa de departe, dacă nu e Humboldt, poate să se rătăcească pe drum şi să nu mai ajungă niciodată...".

Să urmărească „suprafaţa empirică" recomandată de Richthofen ori să ia în şir monografiile din „Bibliothek geographischer Handbücher", pregătită de Ratzel, ar fi fost şi asta o cale posibilă *in extremis.* În ce parte însă va apuca cel doritor să ajungă la o soluţie mulţumitoare ?

OPERA GEOGRAFICĂ GENERALĂ. După ce a lucrat o bucată de vreme şi cu Ratzel, a trebuit să facă o pauză forţată, de aproape doi ani şi jumătate, pînă să-şi definească o gîndire geografică proprie care a fost cea a geografiei româneşti din ultimii 50 de ani. Suprasolicitarea sistemului nervos l-a dus însă la un surmenaj atît de accentuat, încît însuşi profesorul său, Fr. Ratzel, la care începuse redactarea tezei de doctorat *(Die kartographische Induktion)*, l-a îndrumat spre odihnă şi repaus în Alpi.

Speranţa de a putea reîncepe lucrul dovedindu-se însă zadarnică, studentul român se întoarce în ţară şi, neavînd nici un mijloc de trai, se retrage în satul de unde plecase în copilărie.

Şi-a refăcut sănătatea, foarte greu de altfel, cutreierînd pădurile şi munţii ţinutului natal. Interdicţia de a citi nu a însemnat însă interdicţia de a observa şi a gîndi în singurătate. Şi în timpul acestei crize au biruit forţele moştenite : sănătatea de muntean, voinţa de a se supune prescripţiilor medicale, capacitatea de a se adapta condiţiilor naturale şi sociale de acasă. Paginile scrise cu acest prilej sub formă de jurnal şi transcrise în *Premise şi concluzii la Terra* sînt poate cele mai frumoase şi mai caracteristice din tot ce a dat S. Mehedinţi asupra regiunii natale. „Obida lăuntrică, neauzită şi nebănuită de nimeni, mi-a adus pînă sub frunte iuţeala lacrimelor oprite, dar după ce a trecut ascuţişul durerii mi s-a părut că sînt uşurat de o mare greutate. Întîia oară, de cînd m-am întors acasă, m-am simţit una cu toţi ai mei, cei de azi şi de totdeauna [1]". Nu o spune, dar aceasta poate a însemnat începutul vindecării.

În cei aproape doi ani şi jumătate de interzicere a cititului şi de recreare, S. Mehedinţi a avut totuşi răgazul să pună ordine în materialul abundent şi eterogen adunat în anii de la Paris, Berlin şi Leipzig, precum şi din excursiile făcute în ţările respective şi din peregrinările în propria sa ţară, mai ales în bazinul Şuşiţei. Ca orice om legat de locurile unde şi-a trăit copilăria, era pus acum în situaţia să le analizeze cu ochii artistului, şi cu spiritul critic al omului de ştiinţă, elaborînd, la Soveja, prima „schemă" a unităţii obiectului geografiei. Legătura strînsă dintre om şi natură a simţit-o aici în pragul maturităţii.

„Mocanii sovejeni şi cei din Breţcu care pendulau cu turmele lor din stepele pontice pînă în Munţii Vrancei cunoşteau bine locurile şi oamenii pe unde treceau la dus şi la întors : căci dacă nu le-ar fi cunoscut se întorceau fără

[1] S. Mehedinţi, *op. cit.*, p. 113.

turme, dacă s-ar fi întors şi ei." Lupta de fiecare zi cu muntele, cu apele care veneau primăvara puhoi, cu pădurea, cu jivinele codrului nu-i îngăduia tînărului geograf să despartă populaţia de mediul fizic şi nici de cel social înconjurător. Verificase această relaţie necesară pretutindeni pe unde trecuse. Se convinsese astfel că dezvoltarea şi rolul jucat de marile capitale, Paris şi Berlin, nu erau străine de poziţia lor geografică dar nici de evenimentele istorice trecute peste ele. Prima concluzie formulată definitiv, în timpul odihnei de la Soveja, fusese aceea că : geografia are un obiect propriu, unitar cu două feţe : natura şi societatea (sau cum prefera el să se exprime : poporul). Unui obiect unitar, îi corespunde o ştiinţă unitară. Geografia este aşadar, trebuie să fie, o ştiinţă unitară.

Venea însă a doua şi cea mai tulburătoare întrebare : acest obiect unitar este însă foarte întins (planeta) şi foarte eterogen şi ca înfăţişare, şi ca procese, atît în spaţiu cît şi în timp. Cei mai mulţi geografi, ai tuturor timpurilor, se mulţumiseră şi se mulţumeau încă să prezinte — cu mai mult sau mai puţin talent, cu mai mare sau mai mică precizie — aspectele deosebite ale acestui întreg atît de complex şi variabil în spaţiu şi timp. De milenii geografia păstrase acest caracter *informativ* prezentat de unii — oameni practici — sub formă de nume, cifre, tablouri, schiţe de hartă ; de alţii sub forma descrierilor, adeseori fanteziste sau încărcate de adjective. Cum se putea ajunge, în acest caz, la organizarea materiei geografice, deci la constituirea unei ştiinţe cu obiect şi metodă proprii ? Am văzut că aceasta fusese întrebarea cu care studentul Mehedinţi plecase la Paris şi la această întrebare ajunsese să răspundă mulţumitor... la Soveja. „De altfel, nu adunarea de material era acum grija celui silit de împrejurări la o pauză fără limită, ci tocmai cernerea materialului adunat pînă atunci şi sistematizarea ideilor pentru stabilirea cît mai precisă a postulatelor geografiei ca ştiinţă" [1].

Chiar în anii de „odihnă" de la Soveja cînd timpul era împărţit între „excursii, erborizare, exerciţii topografice şi observări morfologice locale, oferite ochilor mai ales în urma ploilor abundente", S. Mehedinţi a elaborat primele două lucrări în care a fost cuprins „sîmburele planului întregului curs universitar" de mai tîrziu, şi anume *Eterogeneitatea celor patru sfere* şi *Problemele geografiei contemporane...* Din aceste mici încercări a crescut, s-a adîncit şi precizat *opera* sa capitală apărută abia în 1930 sub titlul : *Terra. Introducere în geografie ca ştiinţă.* „În linii mari, programul activităţii de mai tîrziu era acum destul de clar schiţat în cele două lucrări, *atîta e de adevărată observarea că opera de maturitate a cuiva nu este decît concluzia premiselor din anii tinereţii*" [2] (*Premise...* pp. 162—163).

[1] S. Mehedinţi, *op. cit.*, p. 121.
[2] Sublinierea ne aparţine. — *V.M.*

În 1934 revista milaneză „Scientia" încheie o recenzie făcută celor două volume din *Terra*, cu următoarea frază :

„Pe scurt, *Terra* nu este nici un tratat, nici un curs, ci o lucrare foarte documentată consacrată definirii obiectului şi metodei geografiei, avînd ca scop perfecţionarea geografiei. Este o înaltă sinteză ştiinţifică. Ea merită să fie tradusă într-o limbă de mai mare circulaţie". La vremea publicării ei, *Terra* a fost considerată, în ţară şi străinătate, ca o foarte cuprinzătoare sinteză a cunoştinţelor şi gîndirii geografice contemporane prezentată însă într-o formă critică şi personală. Ea cuprinde, în acelaşi timp, cea mai completă şi dezvoltată îndrumare metodologică şi metodică în cercetările de teren şi în expunerea rezultatelor obţinute.

Implicaţiile ideii că geografia este o ştiinţă unitară, că obiectul ei este complexul sau întregul planetar, că viaţa fizică şi organică a Pămîntului este dirijată de anumite legi, pe care şi colectivităţile omeneşti *trebuie să le cunoască* pentru a putea trăi şi progresa, că cercetarea acestui obiect trebuie să urmeze linia dialectică a desfăşurării proceselor telurice, implicaţiile acestei idei au fost numeroase. Privite în ansamblul lor, ele ni-l arată pe Mehediţi nu numai convins de justeţea punctului de plecare în geografie, dar şi consecvent în toate manifestările sale de mai tîrziu — de la cele didactice pînă la cele artistice şi chiar politice — inspirate din acest punct de plecare : raportul intim dintre colectivitatea umană şi natura fizică urmărit pe întreaga planetă de care istoria omenirii este din ce în ce mai strîns legată (Pămîntul oicumenic deci).

Pămîntul, în totalitatea lui, este scena pe care se desfăşoară nu numai fenomenele sociale şi economice, dar şi cele fizice. El trebuie deci binecunoscut mai întîi în ansamblul lui, numai astfel putînd aprecia şi înţelege locul fiecărei ţări şi funcţia chemată să o îndeplinească în raporturile ei cu celelalte ţări ale Pămîntului. Aceasta în ordinea practică referitoare la raportul om-natură. Am greşi însă oprindu-ne la formularea de mai sus. Nu este vorba, după cum s-ar părea, de o desfăşurare „fatalistă" a acestor raporturi. Trebuie să cunoşti mediul înconjurător pentru că nu poţi trăi şi progresa cu ochii închişi ori cu urechile astupate. Aceleaşi condiţii geografice pot duce însă la rezultate diferite, în funcţie de capacitatea poporului şi de organizarea acestuia. „Omul sfinţeşte locul" este un proverb popular pe care ni-l amintea adesea profesorul Mehedinţi. Mai spunea însă şi : „Scara se mătură de sus în jos", ceea ce însemna că, în afara virtuţilor poporului, el gîndea că vîrfurile — deci conducătorii — acestuia trebuie să dea exemplul celor mai bune virtuţi, altfel se ivea necesitatea ca ei să fie „măturaţi" cei dintîi. Aşadar : cunoaşte mediul geografic începînd cu întregul glob şi terminînd cu specificul ţării tale şi al celor ce te înconjură ; cunoaşte poporul şi contribuie la educarea lui ; alegeţi bine conducătorii şi înlătură-i pe cei incapabili ori incorecţi. Altfel nu există nici viaţă normală, nici progres. Iată cea mai însemnată implicaţie a concepţiei geografice plămădită la Soveja ca urmare a îngrămădirii cunoştinţelor din ţară şi străină-

tate și a trierii lor în liniștea și în atmosfera de acasă. Ea reprezintă un adevărat program bine gîndit de activitate desfășurat pe mai bine de jumătate secol.

După reîntoarcerea de la Leipzig, unde și-a trecut teza de doctorat, distinsă cu calificativul *magna cum laude*, în 1899, sub auspiciile lui Fr. Ratzel, S. Mehedinți este numit profesor de geografie la Universitatea din București unde începe să se achite de sarcina pentru care fusese trimis în străinătate. Aici, după cum se știe, îi revenea rolul de a construi geografia românească din temelie, firește geografia ca știință avînd dublul scop : al îndrumării cercetărilor geografice și al predării cunoștințelor geografice în școlile de cultură generală, nu sub forma învățăturii pe dinafară, ci rațional, pentru instruire cît și pentru educație. Prelegerile, seminariile, colocviile, excursiile și congresele erau mijloacele prin care scopul acesta a fost atins. La toate acestea s-au adăugat manualele care, prin claritatea și stilul lor atrăgător, au contribuit cel puțin în egală măsură la schimbarea părerii pe care o aveau nu numai marele public, dar și autoritățile școlare despre geografie și despre rolul ei în educarea elevilor, a studenților și chiar a cetățenilor. Ca urmare a militării în acest sens, geografia ajunse să fie predată nu numai pînă în clasa a IV-a gimnazială — ca în trecut — ci în tot liceul, fiind introdusă ca materie obligatorie la bacalaureat și în toate universitățile țării, precum și în fostele Academii comerciale. Organizatorul, inspiratorul și animatorul acestei mișcări a fost tot timpul S. Mehedinți care, pe lîngă expunerea teoretică a concepției despre o geografie ca știință a întregului teritorial (de la planetă la regiune și localitate), a indicat și căile răspîndirii și asimilării cunoștințelor geografice, selecționate și explicate.

Dacă deci azi geografii noștri specializați pun la baza cercetării și gîndirii lor nu numai înregistrarea faptelor observate, ci și înlănțuirea lor cauzală urmărită în timp și privită ca un tot teritorial organic în continuă transformare, aceasta o datorează lui S. Mehedinți. Raportînd faptul acesta la timpul cînd se constituia geografia științifică românească, ne apare, în consecință, ca un lucru secundar faptul că S. Mehedinți a depășit, în unele din lucrările sale, limitele dintre geografie — așa cum o concepea chiar el — și etnografie sau istorie.

Dacă cursurile de antropogeografie (geografia populației) au reținut relativ mai puțin atenția profesorului S. Mehedinți (între altele și pentru că după 1930 se înființase la Universitatea din București o conferință de geografie umană), în schimb el a inițiat, inspirat și discutat, în seminariile sale de la facultate, numeroase lucrări personale de teren ale studenților și ale doctoranzilor săi, grupîndu-le pe probleme. De aici a pornit de pildă teza lui G. Vâlsan — *Cîmpia Română*, a lui C. Brătescu asupra *Deltei Dunării* ; dar tot de aici și o concepție originală asupra geografiei orașelor, mult mai tîrziu apărută în geografia mondială. El însuși a publicat o serie de lucrări cu caracter regional din domeniul antropogeografiei (*Die rumänische Steppe*, 1904 ; *Dacia pontică și Dacia carpatică*, 1928 ; *Vechimea poporului român și legătura cu elementele alogene*, 1925 ; *Cadrul antropogeografic al Ardealului*, 1928 ; *Le pays et le peuple roumain*, 1927 ; *Discordanțe antropogeografice*, 1933 ; *Ce este Transilvania* [1], 1940 etc.). Și în unele din aceste lucrări accentul se pune pe latura etnografică și istorică. Totuși — ceea ce este vrednic de amintit — profesorul Mehedinți a lăsat totdeauna elevilor săi libertatea unor interpretări proprii a faptelor observate de ei.

OPERA PEDAGOGICĂ. Implicațiile concepției geografice, antropogeografice și etnografice au depășit însă la S. Mehedinți preocupările lui strict geografice. Nu-i suficient, pentru a-ți îndeplini datoria de membru al unei colectivități etnice (gîndea S. Mehedinți), să cunoști caracterele specifice ale unui popor și trecutul acestuia (în speță, cele ale poporului român), ci trebuie să contribui — în măsura puterilor — la educarea acestuia. Firește, nu mai este vorba, în acest caz, de păstrarea cercetătorului și gînditorului respectiv în cadrul strict al geografiei, dar cunoașterea țărilor, și în primul rînd a României — prin geografie, și a popoarelor, și în primul rînd a poporului român — prin etnografie, a dat lui S. Mehedinți elemente noi și necesare folosite de el în misiunea de educator. Opera pedagogică — etnopedagogică, după propria expresie a profesorului Mehedinți — a fost vastă și de durată. Ea includea însă nu numai educarea maselor de școlari și cetățeni maturi, dar și observații critice asupra condițiilor pe care trebuie să le îndeplinească personalitățile conducătoare : cercetătorul, eruditul, savantul (v. *Trilogia științei*, 1939), omul politic (v. *Politica de vorbe și omul de stat*, 1920).

Activitatea în legătură cu școala și cu educația dincolo de școală încep la S. Mehedinți foarte de timpuriu. În 1892 S. Mehedinți își susține teza de licență pe care apoi o publică sub titlul *Ideile lui J. J. Rousseau asupra educației*. Văd lumina tiparului și alte lucrări : *Îndărăt spre școală* (1907), *Către noua generație* (ediția I, 1912, ediția III, 1928) ; *Altă creștere ; școala muncii*, poate cea mai substanțială, mai bine gîndită și mai de actualitate, dintre toate lucrările pedagogice ale profesorului S. Mehedinți. O primă ediție apare în 1919, iar a V-a, în 1928. Lucrarea *Școala poporului* (1923 și 1928) cuprinde motivarea reformei școlare din 1918, cînd S. Mehedinți — în calitate de ministru al învățămîntului — introduce în școli „eforiile școlare" [2] devenite mai tîrziu comitete

[1] Publicată și în limbile franceză, italiană și germană.

[2] Socotim util pentru o mai bună înțelegere a atmosferei în care a fost votată Legea eforiilor școlare și pentru gîndurile celui ce a propus-o să dăm aici un pasaj din discursul ținut, în parlamentul țării, la Iași, de către autorul acestei legi, S. Mehedinți „...ceace urmăresc în acest moment, nu este votul d-tră, ci vreau chiar sufletul d-tră. Vreau ca fiecare, ieșind de aici, să rămînă pentru totdeauna legat cu inima de ideea acestei legi, pînă ce munca noastră comună o va duce la realizare. Vreau colaborarea tuturor nu numai a reprezentanților partidului conservator, ci a tuturor celor cari mă ascultă. Legea aceasta care mă preocupă de atîta vreme nu o consider ca o operă personală ; și nici măcar de partid, ci ca o muncă de ispășire a unei

școlare, iar azi comitete de părinți. În anul următor publică volumul *Profesorul, temelia tuturor reformelor școlare* (1929). Ultima lui lucrare mai amplă, cu același caracter, însă mai filozofic, din domeniul culturii generale și al educației este *Trilogii (Știința, Școala, Viața)* cu aplicare la poporul român (1940).

Trilogiile cuprind un fel de sinteză a tot ce a scris și a gîndit S. Mehedinți în materie de cultură și educație. În același timp, sînt o încercare de a răspunde marilor probleme pe care și le pun toți cei care nu trec prin viață cu ochii închiși. E de așteptat ca azi să nu fii de acord cu tot ce cuprind paginile acestei cărți, pe care nu este cazul și nici locul să o analizăm. Credem însă că, pentru cei care ar dori să pătrundă mai adînc în cunoașterea personalității culturale atît de complexe, cum a fost Mehedinți, și chiar pentru cei care ar voi să-și dea mai de aproape seama de concepția lui geografică și de persistența cu care și-a urmărit programul, fixat din tinerețe, în vederea reformei învățămîntului și cercetărilor geografice, pentru acești cititori. *Trilogiile* reprezintă calea cea mai scurtă către cunoașterea tainelor vieții interioare a acestuia. Pentru geografi și pentru etnografi merită să reținem însă, din cele peste 430 de pagini, cel puțin afirmația, categorică și de loc surprinzătoare, că dezvoltarea trebuie urmărită în legătură cu „casa de educație" care este Pămîntul, iar viitorul omenirii este căutat „în direcția științei aplicate la tehnică" (p. 401).

În strînsă legătură cu sistemul de gîndire și de acțiune educativă, de la care, în linii mari, S. Mehedinți nu s-a abătut în lunga lui viață, stă și problema fundamentală a *raportului dintre geografia științifică și geografia pitorească*. De această latură a problemei geografice S. Mehedinți s-a ocupat mult și pentru că era personal înclinat și dotat în privința posibilităților de a reda, într-o formă atrăgătoare și plastică, observațiile de teren sau datele culese din lecturi. Recomandăm în această privință lectura paginilor din lucrările *Terra* (pp. 320—328) și cele din *Premise și concluzii la Terra* (pp. 190—207). Pot impresiona, la lectura acestor pagini, caracterul filipic al unor pasaje și preferințele declarate pentru „analiza scrupuloasă a faptelor și pentru caracterizările exacte pe care trebuie să se întemeieze o știință descriptivă". Foștii studenți ai profesorului Mehedinți își amintesc de adevărata silă pe care acesta o avea pentru abuzul de adjective, pentru termenii căutați, pentru cuvintele radicale. „Descrierea naturii nu este o sarcină pentru oricine și oricînd". De aceea recomanda în primul rînd intuirea directă a faptelor și apoi redarea lor prin cuvintele cele mai simple. „Cea mai bună asigurare contra erorilor literare este stilul liniștit, adică întrebuințarea termenilor simpli și caracteristici". Și totuși puțini sînt geografii români care au dat mai reușite descrieri pitorești decît Mehedinți :

întregi generații pocăite, care se înfioară de greșelile trecutului și vrea să rupă definitiv cu ele. Concepută, discutată și rediscutată de atîtea ori cu colegii mei din București, în lunga claustrare în care am trăit sub ocupația străină, evident ea nu putea fi o lege de vanitate, ci o lege în care să vibreze suferința poporului nostru, înfruntat de gazetele străine care ne puseseră înainte analfabetismul" (publicat în broșura : *Școala poporului*, București, 1923).

„Muntele e o mare panoramă în necurmată prefacere. Suirea pe piscuri, coborîrea în fundul văilor (pe alocurea se mai adaugă și peșteri) săritul peste pîraie unde piciorul abia atinge din fugă piatra pe jumătate ascunsă sub apă... toate acestea dau muntenilor o sprinteneală și prilej să ia seama la multe lucruri. Pe cîmpie, sub bolta nemărginită a cerului, omul pare un atom ; la munte, încă de copil, se simte *cineva* în mijlocul scenelor mereu schimbătoare, în care și el este actor cu sau fără voie. Spre seară, de pildă, cînd băietanul grăbește pașii să treacă mai repede culmea de pe o vale în alta, se trezește că alături de el, începe să alerge o caricatură de om care aci se ghemuiește lîngă picioarele lui, aci se lungește pînă departe peste alte culmi și văi... un fel de Păsări-lungi-lățilă ca cele din povești, un teatru fără parale. Soarele cu razele, muntele cu umbrele și norii cu metamorfozele lor sînt ca un caleidoscop ce mută mereu planurile și schimbă necontenit dimensiunile peisajului. Dar varietatea formațiilor vegetale de la munte ! Altă panoramă plină de culoare și de mișcare. Jos, la poale, pădurile mai luminoase ale fagilor, paltinilor și mestecenilor (albi aceștia ca și făcliile de ceară albă) : mai sus, verdele întunecos al brazilor, pînă la pîlcurile de jnepeni și de ienuperi lipiți pămîntului să se apere de buchiseala vîntului. În fine sus pe culme, iarba scurtă și păroasă, cu mănunchi de afini, merișori ori bujori de munte *(Rhododendron)* sau de azalee pitice *(Azalea procumbens)* făcînd între stînci, dese ca și mușchiul — adevărate grădini liliputane — o nesfîrșită încîntare pentru ochi..." ! [1]

Este în acest fragment de geografie pitorească sau descriptivă, aleasă la întîmplare din numeroasele și variatele descrieri geografice răspîndite în multe din operele lui S. Mehedinți, dar mai ales în manualele de liceu, un fond real de adevăr științific sprijinit pe cunoașterea peisajului și a vieții de la munte. Nu se afirmă nimic inexact ; dar limba curgătoare, cu imagini firești, face lectura plăcută și-l transpune pe cititor în atmosfera de la munte pe care nu numai că o înțelege, dar o și simte. Profesorul și educatorul, conștient de înlesnirea cu care poate comunica prin cuvinte și altora nu numai informația geografică, dar și propriile sale sentimente în fața frumuseții și măreției naturii, dă un sfat prețios : „Dacă geografia a fost și este o știință descriptivă, era de la sine înțeles că, pe lîngă calitățile științifice ale unei descrieri, oricine trebuia să considere ca un cîștig adăugirea calităților artistice... Atîta numai, că metoda descrierii artistice nu poate fi comunicată cuiva prin regule precum în nici o ramură a artei școala nu poate da cuiva darul pe care nu-l are din naștere. Studiul maiștrilor nu poate avea decît o utilitate relativă : să deștepte talentul celor înzestrați de natură sau să împiedice pe cei fără talent artistic de a cădea în erorile pe care le comit atîția sub pretext de geografie pitorească. E cunoscut de toți abuzul de culoare și de superlative al descrierilor mediocre". Aceasta nu

[1] S. Mehedinți, *op. cit.*, p. 193.

înseamnă însă că toţi cei lipsiţi de talent artistic trebuie să se lase de geografie, dar nici să-i considere pe cei talentaţi ca fiind mai apţi — sau mai puţin apţi — de a se ocupa cu ştiinţa. Pentru toţi, oameni cu sau fără talent ştiinţific, rămîne exprimarea simplă şi precisă. Căci este mult mai uşor să îmbraci în cuvinte obişnuite fenomenele observate cu atenţia cerută de cercetarea ştiinţifică decît să le „ascunzi" oarecum sub imagini plastice şi metafore. Ca să reuşeşti, aşa cum au reuşit la noi — şi nici ei totdeauna sau în egală măsură, de pildă, S. Mehedinţi, Ion Simionescu sau G. Vâlsan, îţi trebuie o mare putere de observaţie, răbdarea şi deprinderea unor analize meticuloase, o sensibilitate artistică reală şi darul înnăscut al exprimării în imagini. Chiar aşa, şi poţi depăşi măsura. Poate tocmai din această cauză atît S. Mehedinţi cît şi, mai tîrziu, fostul său student G. Vâlsan au recomandat cu căldură elevilor să se ferească de geografia pitorească dacă nu au talent.

S. MEHEDINŢI ŞI SOCIETATEA GEOGRAFICĂ ROMÂNĂ. Imaginea operei şi personalităţii lui S. Mehedinţi schiţată în paginile precedente ar fi cu totul necompletă dacă am lăsa deoparte activitatea acestuia la Societatea geografică română şi rolul hotărîtor pe care l-a jucat, mai ales după 1910, în promovarea mişcării geografice româneşti cu ajutorul „Buletinului [1]" şi conferinţelor societăţii.

Legăturile lui S. Mehedinţi cu Societatea geografică română (S.G.R.) datează de pe vremea cînd acesta era student în străinătate. Din acea vreme a început şi colaborarea sa la „Buletin" printr-o serie de publicaţii, ca : *Insula Şerpilor*, traducerea unei scrisori pe care, la anul 134 e.n. Arian, guvernatorul Bythiniei, o adresează împăratului Adrian („Bul. S.G.R.", 1893), *Locul Geografiei între ştiinţe*, „Bul. S.G.R.", 1894).

Mai tîrziu, ca profesor de geografie la Facultatea de litere din Bucureşti, a cerut studenţilor săi să sprijine prin publicaţii, studii şi recenzii, Societatea geografică română. Astfel din 1910, „Buletinul" a publicat din ce în ce mai multe lucrări ale primilor geografi români formaţi la şcoala din Bucureşti. Printre acestea merită o menţiune specială studiile lui C. Brătescu asupra Dobrogei şi *Cîmpia Română* de G. Vâlsan.

După 1916, participarea geografilor noştri la „Buletin" este mai redusă. Din 1921 însă conducerea efectivă a publicaţiilor şi a conferinţelor Societăţii române de geografie trece în seama lui S. Mehedinţi, care face din nou apel la studenţi şi la colegii săi de specialitate din învăţămînt, de astădată în calitate de preşedinte al comitetului de redacţie al „Buletinului". Încă din primul an al acestei schimbări, înfăţişarea şi caracterul conţinutului acestuia se modifică substanţial fără să se înlăture însă nimic din ceea ce, în trecut, reprezenta îndeplinirea scopului principal urmărit de Societate (în primul rînd informarea asupra mişcării geografice din ţară şi străinătate). O deosebită precădere se

[1] Din 1912 devine „Buletinul Societăţii române de geografie — Bul. S.R.G.".

acordă totuşi, cum era şi firesc, studiilor de geografie ştiinţifică asupra Pămîntului şi poporului român şi informaţiilor asupra ţărilor vecine.

Este drept că, în acest timp, crescuse în ţară şi numărul geografilor cu o bună pregătire de specialitate. Trebuie să recunoaştem însă că-i revenea, în primul rînd, preşedintelui Comitetului de redacţie, meritul de a fi făcut posibilă, datorită personalităţii şi înţelegerii sale, o colaborare neîntreruptă între toate centrele universitare în vederea susţinerii, la nivel ridicat, a „Buletinului" şi a colecţiei de curînd întemeiate „Studii şi cercetări geografice" [1].

Ales vicepreşedinte al Societăţii geografice române, după moartea generalului Coandă în 1932, S. Mehedinţi dă, prin planul său de activitate, un impuls nou nu numai publicaţiilor, dar şi conferinţelor şi ciclurilor de comunicări, excursiilor (între care cităm pe cea din Iugoslavia şi Albania), concursurilor între elevii de liceu, luînd totodată şi iniţiativa unor răspunsuri de o cît mai strictă obiectivitate ştiinţifică la campaniile tendenţioase duse contra noastră, înainte şi în timpul ultimului război mondial. Pe această linie se înscrie şi ultimul său studiu mai întins publicat în „Bul. S.R.G." din 1941 :

Autoritatea personală a profesorului S. Mehedinţi a prilejuit, pe scurt, cea mai armonioasă şi fecundă activitate în cadrul S.G.R. atît a geografilor români cît şi a celor străini, care ne vizitau sau care ne apreciau în chip deosebit ţara. Iată de ce hotărîrea sa de a se retrage, în 1942, de la conducerea efectivă a mişcării geografice legată de S.R.G. a fost acceptată de membrii acestei societăţi cu deosebită părere de rău şi numai după ce o delegaţie, care avea, din partea Consiliului Societăţii, misiunea să intervină pe lîngă dînsul, s-a convins că această hotărîre, definitiv luată, era consecinţa logică a unei înţelepte concepţii de viaţă.

Nu se poate spune totuşi că interesul său pentru geografie să fi scăzut sau că sfatul cerut de cei rămaşi la conducerea S.R.G. să fi fost refuzat vreodată. Ca semn al recunoaşterii meritelor din trecut şi al sprijinului reprezentat de sfaturile pe care nu a încetat să le dea în calitate de vicepreşedinte al S.R.G., Consiliul acesteia i-a închinat ultimul număr din „Buletinul" său, care s-a întîmplat să fie şi ultimul apărut (în 1942). Am extras de altfel scurta relatare a rolului jucat de S. Mehedinţi în cadrul Societăţii, din introducerea la acest ultim volum al „Bul. S.R.G.".

■

[1] Între 1922 şi 1940 apăruseră în „Buletinul S.R.G.", opt teze de doctorat (C. Brătescu, *Delta Dunării*; Vintilă Mihăilescu, *Vlăsia şi Mostiştea*; Gh. Năstase, *Peuce*; Ion Conea, *Ţara Loviştei*; Victor Tufescu, *Dealul Mare-Hîrlău*; N. Lupu, *Cercetări geografice în bazinul Dărmăneşti*; St. Manciulea, *Cîmpia Tisei*; V. Tulescu, *Românii din Banat*); în noua colecţie, care trebuia să degreveze paginile „Buletinului" de studii prea întinse, şi-au văzut publicate tezele N. Al. Rădulescu, *Vrancea*, Tiberiu Morariu, *Viaţa pastorală în Munţii Rodnei*, N. Popp, *Subcarpaţii dintre Dîmboviţa şi Prahova*.

Înzestrat cu mare putere de muncă organizată, stăpîn pe principiile filozofiei antice și moderne, dotat cu o memorie puțin obișnuită și cu o capacitate de selectare și de ordonare logică a cunoștințelor eterogene acumulate încă de copil, deosebit de sensibil la frumos și dăruit cu talent artistic la care se asociază înclinarea spre analiza precisă, matematică, S. Mehedinți rămîne, în cultura românească a secolului nostru, o personalitate complexă — nu lipsită de contradicții — dar capabilă de sinteze în domenii variate : filozofie, geografie, etnografie, pedagogie, istorie, literatură. În prima linie trebuie considerat însă geograf, etnograf și pedagog. Geograf, a fost printre primii savanți moderni care a conceput geografia ca o știință analitică unitară a întregului planetar, absolut indispensabilă pentru a păși cu succes la geografia regională. Ca etnograf și pedagog, pornind de la relația pămînt-popor, a pledat pentru cunoașterea cît mai adîncă a poporului și pentru „o nouă creștere“ prin „școala muncii“ a acestuia și a conducătorilor lui.

CONCEPȚIA ȘI METODA ÎN OPERA GEOGRAFICĂ A LUI S. MEHEDINȚI

Pentru geografii mai vechi care cunosc operele fundamentale ale lui *S. Mehedinți*, ori care au avut prilejul de a urmări prodigioasa activitate desfășurată de acest mare animator în îndrumarea numeroaselor generații de studenți sau a maselor largi de profesori de geografie din întreaga țară, este un adevăr neîndoielnic că întemeietorul geografiei moderne în România este Mehedinți. După o perioadă de oarecare uitare însă, generațiile mai tinere de cercetători nu pot intui proporțiile reale ale contribuției acestui om de știință decît cu unele lămuriri și cu oarecare călăuzire pe firul trecut al evoluției gîndirii geografice. Aceasta deoarece ideile cuprinse în operele sale sînt atît de limpezi și par astăzi atît de firești, încît mulți ar fi îndemnați să creadă că ele au existat dintotdeauna și că nu reprezintă o elaborare a minții lui luminoase.

Este, de altfel, un fenomen obișnuit în evoluția ideilor și a cunoștințelor omenești. Marile adevăruri îmbracă adesea forme simple astfel că numai cu greu poți desluși eforturile de gîndire ori de cercetare care au dus la descoperirea lor. Ulterior pătrund atît de mult în folosința comună, încît în perspectiva timpului par să-și piardă sorgintea, ideile rămînînd oarecum anonime, desprinse de cel care le-a făurit.

Așa s-a întîmplat cu multe dintre ideile de bază din opera lui Mehedinți, însușite și folosite ca fond comun al gîndirii geografice actuale. Pentru scoaterea lor la lumină este necesar a cerne opera aceasta prin împletitura largă, abia înfiripată a cugetării geografice din pragul veacului nostru. În această încercare sîntem înlesniți chiar de unele lucrări de analiză retrospectivă pe care S. Mehedinți le-a scris la anumite etape de bilanț al vieții sale : una la retragerea de la catedra universitară (1938) pe care a ilustrat-o cu prestigiul marei sale personalități aproape patruzeci de ani. *Geografie și geografi la începutul secolului al XX-lea* (1938), a doua cu ocazia reluării lucrărilor sale pentru publicarea operelor complete, cerute de o instituție editorială în 1946, *Premise și concluzii la Terra. Amintiri și mărturisiri.* Și una, și alta dintre aceste scrieri sînt pătrunse

de căldura depănării unor amintiri şi chiar a unor mărturisiri, ceea ce este aproape surprinzător la omul atît de reţinut şi sobru, care prefera să nu vorbească despre sine.

În aceste lucrări în care întîlneşti pagini de antologie literară, ca imagini, limbaj şi fond umanist, se face de fapt o analiză critică ascuţită — poate pe alocuri puţin subiectivă — a atmosferei nepropice de la care se pornea în desluşirea a ceea ce trebuie să fie geografia, a ideilor ei de bază, a definirii obiectului său şi a limitelor faţă de celelalte ştiinţe.

În tinereţea celui care trebuia să devină îndrumătorul geografiei româneşti, geografia ca ştiinţă se întrezărea vag ca o imagine ştearsă în ceaţă mai mult ca o bănuială din aburirea care o învăluia. Ea începuse însă a se face simţită, ca o necesitate, din marginile locului gol pe care încă nu-l ocupa între ştiinţe. Îndeosebi se făcea simţită pentru istorie care încerca să lege şi să explice înşiruirea evenimentelor petrecute în timp de scena pe care ele s-au desfăşurat, deci de *teritoriu*. Se făcea, de asemenea, tot mai simţită necesitatea de informare asupra ţărilor depărtate şi asupra imaginilor exotice ori asupra bogăţiilor fabuloase din ţinuturi în care pătrundea tot mai mult omul cu cascheta colonială, în perioada de intensă expansiune imperialistă a unor ţări vest-europene. Oamenii se arătau dornici să cunoască orizonturile Terrei care se lărgeau prin ştiri aduse de ziare şi de exploratori. Dar, cel puţin în ţara noastră, geografia nu se desprinsese încă din umbra începuturilor pentru a-şi arăta limpede conturile şi posibilităţile. Nici măcar cele două trăsături pe care le vădeau necesităţile de geografie mai sus menţionate — ca disciplină spaţială şi disciplină de informare — nu erau prea lămurite pentru cărturarii noştri. Ele erau însă oarecum recunoscute în şcoală, unde geografia se preda ca o disciplină auxiliară istoriei, care voia să-şi fixeze *unde* s-a petrecut cutare sau cutare fapt (deci simplă localizare spaţială, fără prea multă corelare cu condiţiile naturale ale locului respectiv), şi ca disciplină *de informare* bună doar pentru clasele gimnaziale, dar şi aceasta în forme seci, neatrăgătoare, ca o „înşirare de nume proprii şi de cifre statistice".

Mai mult chiar, întrucît geografia nu se preda încă la Universitate, în legătură cu această disciplină rămînea imaginea sărăcăcioasă şi deformată din clasele gimnaziale.

Faţă de această situaţie Mehedinţi mărturiseşte că pentru îndrumarea lui spre geografie au fost hotărîtoare în afara intuiţiilor pe care i le deşteptase ideile unor filozofi ca *Thomas Buckle* (care corela evenimentele istorice cu condiţiile naturale ale locurilor pe care ele s-au desfăşurat), „îndemnul părintesc" al unuia dintre profesorii săi cu largi orizonturi de gîndire, *Al. Odobescu*.

Dar numai îndemnurile nu sînt suficiente în făurirea unor concepţii proprii; este nevoie şi de o călăuză pentru orientarea în ştiinţa respectivă mai ales cînd aceasta prezintă probleme fundamentale nelămurite. Şcoala nu-i dăduse o asemenea îndrumare. Ea se mărginea doar la o învăţătură pe de rost a unor nume

de munţi, de ape, de ţări şi capitale, liste întregi; şi bineînţeles nu-l făcuse să îndrăgească geografia care nici nu era considerată o ştiinţă. Ceea ce se preda sub numele acesta nu-i arăta întru nimic conţinutul, problemele proprii, principiile de bază, căci avea scopul unic de a localiza teritorial nume, eventual din veacurile trecute, ca o «servă» a istoriei cum se exprimă însăşi Mehedinţi.

Mai exista însă, în acea perioadă, în ţara noastră o instituţie care putea da unele orientări într-ale geografiei: Societatea geografică română întemeiată din 1875 şi care a avut fără îndoială un rol însemnat în promovarea studiilor de specialitate. Ea era însă alcătuită pe atunci din oameni de ştiinţă care, deşi însufleţiţi de năzuinţe frumoase pentru promovarea geografiei, nu aveau pregătire geografică, mulţi dintre ei fiind cărturari de seamă cu contribuţii fundamentale în alte specialităţi: Al. Odobescu — arheolog, Gr. Ştefănescu — geolog, V. A. Urechia — istoric, dr. Felix — medic, St. Hepites — meteorolog etc. Persista la majoritatea acestor progeografi ideea humboldtiană a universalităţii preocupărilor geografiei: de la astronomie pînă la geologie şi studiul reliefului şi apelor, de la studiul plantelor şi animalelor pînă la cartografie, geodezie şi topografie.

Pe de altă parte, geograful trebuia să fie — în concepţia acelor vremuri — un explorator şi Societatea geografică română a şi făcut eforturi însemnate în această direcţie subvenţionînd cu fonduri călătorii în ţinuturi depărtate puţin cunoscute, a răspîndit prin publicaţiile ei, ori prin conferinţe publice, rezultatele unor exploratori şi călători, ca Iuliu Popper în Podişul Patagoniei şi Ţara de Foc, G. Assan în nordul canadian, D. Ghica-Comăneşti în Somalia, Em. Racoviţă în Antarctida, sau ale neobositului călător Th. Burada care a cutreierat prin Istria, Moravia, Ucraina şi alte locuri pînă în Arabia în cercetarea răspîndirii unor forme şi influenţe de folclor românesc. Paralel cu aceasta, Societatea geografică română a contribuit cu dărnicie la dezvoltarea cercetărilor în multe ştiinţe dinafara graniţelor geografiei [1], a adus mari contribuţii de ordin teoretic la ridicarea hărţii topografice a ţării, dovedind tocmai prin aceasta faptul că nu-şi putuse preciza sfera preocupărilor, nu putuse lămuri care este obiectul geografiei şi raporturile ei cu ştiinţele ajutătoare. A făcut progrese mari şi pe linia cercetărilor regionale, realizînd mai multe monografii locale şi începînd publicarea dicţionarelor geografice pe judeţe. Dar şi aceste lucrări purtau aceeaşi amprentă a universalităţii geografiei, trecînd lesne la istorie, statistică, arheologie etc. Nu se ajunsese aşadar la o concepţie teoretică privitoare

[1] Vezi pentru aceasta studiile întreprinse sub auspiciile Societăţii geografice în geologie de către Gr. Ştefănescu în fostele judeţe Vîlcea, Argeş şi Dîmboviţa în 1883 şi altele ulterior, Matei Drăghiceanu începînd de la 1872 la Tg. Ocna, 1876 la Bahna etc., studiile întreprinse în botanică de către Brîndză (1876), în istorie de către V. A. Urechia, Ionescu-Gion ş.a., în arheologie de către Cezar Bolliac, Al. Odobescu ş.a. (Mult mai numeroase şi mai ample exemplificări pentru această temă, în lucrarea lui Gr. Tocilescu, privitoare la istoricul Societăţii geografice române, publicată în „Bul. S.G.R.", an. XXVIII, nr. 2/1907).

la obiectul, principiile și metoda, deci la definirea a ceea ce este și ce nu este geografie.

În această situație, — a lipsei de răspuns la o mulțime de întrebări ce făurea mintea iscoditoare a tînărului în legătură cu studiile ce-l preocupau, — îndreptarea spre universitățile apusene, unde geografia ocupa deja un loc între disciplinele ce se predau, pare firească. Acolo, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, Mehedinți găsi același fond de gîndire humboldtiană. Ea se sintetizează bine în cuvintele profesorului Ludovic Drapeyron : „la géographie, bien comprise centralise toutes les sciences humaines !" Ideea aceasta de enciclopedism — de care au păcătuit și alte științe în faza inițială a precizării cîmpului lor de cercetare — începea totuși să facă loc unor preocupări de limitare a domeniului de cercetare geografică la ceea ce e propriu ei, atît în ceea ce privește spațiul, cît și în selecția problemelor de cercetare. Așa au început să se individualizeze două direcții clare de dezvoltare : una a *geografiei regionale* strălucit reprezentată de mintea luminoasă și de pana talentată a lui Elisée Réclus, alta a *geografiei pe ramuri* reprezentată fie prin F. von Richthofen care pornind de la geologie și cercetînd teritorii foarte diferite pînă în China, ajunge prin interpretare comparată și selecționare a materialelor la definirea *geomorfologiei*, fie prin Fr. Ratzel care pornind de la zoologie ajunge la precizarea trăsăturilor principale ale *geografiei populației* (Antropogeografie).

Pe de altă parte, un material informativ tot mai amplu se acumula din multe părți ale globului prin exploratori. Hărți de detaliu (topografice) se ridicau în mai toate țările europene, în America de Nord, Australia ba și prin celelalte continente. Stațiile meteorologice formau o rețea din ce în ce mai deasă, iar observațiile oceanografice impuse de necesități economice (transporturi, pescuit etc.) se înmulțiseră. O pleiadă de tineri geografi se orienta spre cercetările de teren, furnizînd mereu elemente și explicații noi care aveau să întărească această orientare spre precizarea domeniilor de preocupări ale geografiei. Se corectau unele concepții rigide, teleologice și deterministe din opera lui C. Ritter construită pe baze ale filozofiei idealiste, se tria materialul din vasta operă a lui A. von Humboldt pentru a-i da o formă mai accesibilă și mai unitară scuturînd-o de materialele aparținînd altor științe [1]. Totuși vederea de întreg asupra geografiei și ordinea logică în analiza fenomenelor, nu ajunsese a se face. Nici măcar o definiție mulțumitoare a geografiei nu se dăduse. Făcînd suma celor aflate la universitățile din apus, — și îndeosebi la cele din Germania (din Franța a păstrat doar imaginea luminoasă și unele îndrumări ale tînărului profesor de pe atunci Vidal de la Blache) — Simion Mehedinți își punea întrebarea fundamentală : pe care cale trebuia să apuce pe cea indicată de „Cosmosul" lui Humboldt ? Să pornească pe calea deschisă de Ritter în care, sub

[1] La aceasta o contribuție însemnată a avut *Oskar Peschel* o minte genială cum îl arată Mehedinți.

îndemnul unei geografii comparate se ajungea de fapt mai mult la „o colaborare de discipline eterogene" decît la o știință unitar constituită ? Ori să ia una dintre căile mai noi care se precizau în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea : cea a cercetărilor concrete de ramură fără preocuparea continuă de întregul complex geografic, cum făcuse Richthofen în cercetările lui de geomorfologie din China sau în alte părți ale globului, ori Ratzel cu ramurile geografiei omului, sau să se îndrepte spre latura geografiei regionale, geografia țărilor și continentelor în care deschisese drum luminos Réclus ?

Nici una dintre aceste căi nu părea conformă firii raționaliste și mereu iscoditoare față de tainele naturii pe care o vădea tînărul geograf român, după cum nu păreau conforme nici formației lui filozofice prin filtrul căreia încerca să pună ordine logică în întreaga sa gîndire științifică. A simțit de la început necesitatea unei sistematizări a vastului material încă necoerent care era tratat sub titulatura de geografie. Multiplele întrebări pe care și le-a pus mereu de cînd a primit misiunea de a se pregăti în această știință nouă (care este obiectul geografiei ? care este locul ei între științe ? în ce ordine de cauzalitate trebuie să rînduiască geograful faptele cercetate ? etc.) au început să se lămurească pentru el încă din vremea șederii la Berlin (unde a lucrat sub îndrumarea lui Richthofen) și s-au limpezit mai mult încă la Leipzig (unde a fost îndrumat de Ratzel). Ceea ce trebuie subliniat în mod deosebit, este faptul că el nu a urmat calea deschisă de alții, chiar dacă acei învățați au contribuit direct la formația lui geografică și i-au creat orizonturi în cugetarea geografică, ci *a deschis el însuși o cale nouă în geografie*, o cale proprie.

La multe din învățăturile citite în cărți și la cele primite de la profesorii audiați — mari geografi ai lumii în epoca respectivă, — ori recepționate printr-un fel de osmoză spirituală din atmosfera cărturărească în mijlocul căreia a trăit patru ani (la Paris, Berlin, Leipzig), s-a adăugat încă o mare experiență, care a contribuit nu atît la formarea unei gîndiri științifice, cît mai ales la făurirea unor prețioase *intuiri* a fenomenului geografic, a corelărilor și comparațiilor între fenomene, la ierarhizarea lor pe scara însemnătății fiecăruia și la contopirea lor într-un sistem de cugetare geografică, *a contribuit însăși natura*, terenul văzut în variatele lui înfățișări schimbătoare după loc. *Mehedinți* însuși subliniază însemnătatea acestui fapt încă din timpul șederii la Paris cu ieșiri prin împrejurimi. „O interesantă lecție de geografie fizică au fost pentru străin ploile bogate, venite dinspre Atlantic — o imensă pulverizare de apă, repetată nu știu de cîte ori pe zi în iulie și august, cînd răsăritul Europei simte uneori foarte greu seceta stepei. Față de ploile de vară, scurte și grele din țara noastră, asta era o mare noutate pentru cel deprins pînă atunci numai cu climatul continental". Era o adevărată lecție de geografie comparată intuită cu propriile lui simțuri.

Acestea au fost căile și împrejurările în care s-au făurit concepțiile despre geografie ale tînărului învățat român. Începînd încă cu teza sa de doctorat,

apoi în lecţia inaugurală ţinută la Universitatea din Bucureşti (3 noiembrie 1900) în care a tratat despre obiectul şi definiţia geografiei, şi într-o serie de studii şi articole publicate în aceiaşi perioadă, concepţia sa despre ştiinţa căreia i se dedicase, apare bine închegată.

Ca punct de plecare în formarea concepţiei sale despre geografie ca ştiinţă, S. Mehedinţi a pus un adevăr neîndoielnic către care convergeau şi rezultatele cercetătorilor anteriori : Pămîntul privit ca *unitate,* dar nu o unitate oarecare inertă, ci un adevărat *organism* cu viaţa lui proprie, cu mişcările lui şi schimbările suferite în timp, cu o organizare interioară specifică. „Asemănarea planetei cu un *organism,* scria el, nu e o metaforă sau o simplă analogie verbală, ci o realitate a naturii" [1].

Dar unităţi, în unele privinţe asemănătoare, sînt şi celelalte planete precum şi alte corpuri cereşti, care se leagă în sisteme tot mai vaste pînă cuprind întreaga nemărginire. Ce revine geografiei ca îndatorire de studiu ? Fără îndoială nu întreg cosmosul cum încercase Humboldt în grandioasa lui construcţie de gîndire. Mehedinţi mărgineşte hotărît domeniul acesta la *Terra,* aşa cum arăta şi străvechea denumire a ştiinţei căreia se consacrase (geografie) ; bineînţeles fără a rupe legăturile de interdependenţă cu restul Universului, guvernat de aceleaşi legi ale mişcării şi, de unde se cerne pe Pămînt o adevărată ploaie de radiaţii, de meteoriţi, de înrîuriri vădite sau încă nebănuite.

Renunţarea la universalitate nu trebuie considerată ca o scădere, ci ca un cîştig : o clarificare necesară tocmai procesului de dezvoltare a acestei ştiinţe. Nu numai geografia se ocupă cu studiul Pămîntului, ci şi alte ştiinţe : geologia, geofizica, geochimia, geodezia, geognozia ş.a. Şi este firească această concentrare în cercetarea tuturor părţilor care alcătuiesc globul pămîntesc, întrucît acesta este doar „casa" de care se leagă existenţa noastră („casa de educaţie a genului omenesc", cum spunea Ritter, sau „locuinţă a vieţii", cum o definea Davis), ori în sens mai figurat nava imensă pe care plutim în nemărginire. Dacă fiecăreia dintre aceste ştiinţe îi revine îndatorirea de a studia cîte „o parte" din întreaga alcătuire a Pămîntului — părţi diferenţiate spaţial sau numai ca domenii de cercetare — atunci ce rămîne geografiei ?

Prin aceasta se deschisese mai de mult o problemă de mare gravitate, sorginte de nedumeriri şi de întrebări ce păreau fără de răspuns, care au făcut pe unii cercetători grăbiţi să alunece pînă la contestarea geografiei ca ştiinţă [2].

[1] S. Mehedinţi, *Terra. Introducere în geografie ca ştiinţă,* vol. I, 1930, p. 40.

[2] Se pot cita multe exemple de asemenea încheieri superficiale în legătură cu geografia considerată „o adunare de fapte demonstrate şi concluzii probabile din diferite ştiinţe care şi-au atins obiectul lor (*Arch. Geikie,* 1879) sau variante ale acesteia". Este semnificativ însă că în întreaga listă a celor ce au ridicat încheieri de acest fel, nu figurează nume de oameni de ştiinţă pe care filtrul vremii să le fi păstrat ca pe ale unor adevăraţi creatori în ştiinţă, ci doar oameni care căutau să facă impresie prin calambururi cvasiştiinţifice.

S. Mehedinţi soluţionează această dificilă problemă fără a mai lăsa echivocuri. El arată că geografia nu se poate ocupa doar cu una sau mai multe părţi alcătuitoare ale organismului terestru, cum fac fiecare dintre ştiinţele concrete mai sus menţionate, ci cu *întregul organism terestru.*

Trebuie ea înţeleasă atunci ca o însumare a cunoştinţelor dobîndite de celelalte ştiinţe ? Ori trebuie să se suprapună domeniilor de cercetare ale acestora şi să tindă a deveni *o ştiinţă a ştiinţelor,* o ştiinţă unică cum o concepuse Humboldt ? Sensul acesta se dovedise nerealizabil prin însăşi vastitatea şi complexitatea domeniului de cercetare şi prin specializarea pe care şi-o croiseră ştiinţele în secolul al XIX-lea. A le cuprinde pe toate într-o singură minte nu mai era cu putinţă. (Titlul de „secretar al naturii" acordat lui Aristotel în antichitate nu putea depăşi limitele acelor vremuri). Idealul nu mai era împărtăşit de geografii de la sfîrşitul secolului al XIX-lea, dar mai persista încă în concepţia conducerilor autodidacte şi a unor societăţi geografice din lume, între care şi a celei din ţara noastră.

Logica perfectă a gîndirii lui Mehedinţi a respins de la început acest punct de vedere. Nu suprapunerea cu celelalte ştiinţe, ci „studierea dintr-un punct de vedere propriu" al Terrei : aşadar *o ştiinţă a relaţiilor dintre părţi.* Calea aleasă acum mai bine de şase decenii s-a dovedit realistă. Astăzi lucrurile sînt pe deplin clarificate prin orientarea acestei ştiinţe de către Mehedinţi : *domeniul* de cercetare al acestor ştiinţe este comun — Terra, dar *obiectul* fiecăreia dintre ele este deosebit, fiecare cercetează altă componenţă a organismului terestru. Geografiei îi revine studiul întregului, studiul tuturor învelişurilor planetare în corelările lor complexe. Nici una dintre ştiinţele arătate nu se ocupă de aşa ceva. Dar, întrucît nu este vorba de un domeniu de cercetare delimitat spaţial faţă de al celorlalte ştiinţe, ci de un larg cîmp al sintezelor, într-un vast angrenaj de cunoştinţe despre Pămînt, geografia trebuie să fie în acelaşi timp o ştiinţă selectivă : nu acumulare de materiale analitice preluate de la celelalte ştiinţe (cele ce se ocupă cu părţile), ci urmărirea firului conducător al cauzalităţii fenomenelor ce rezultă din aceste relaţii între învelişurile planetare. Geografii care uită această menire a ştiinţei lor şi nu reuşesc a fi suficient de selectivi, sau nu au elasticitatea sintezelor, riscă lesne să se suprapună preocupărilor ştiinţelor parţiale : să facă meteorologie pură, geologie etc.

Am insistat asupra punctului de vedere actual, legat de precizarea locului geografiei între ştiinţele ce se ocupă cu studiul Pămîntului, tocmai pentru a sublinia rolul pe care l-a avut S. Mehedinţi în fixarea unei idei de bază în această clasificare. El a deschis drumul ; urmaşii l-au bătătorit.

Dar despovărarea geografiei de dubla universalitate pe care i-o atribuise Humboldt (cea spaţială în limitele cosmosului şi cea de obiect al contopirii tuturor ştiinţelor) nu reprezintă decît un punct de plecare în concepţia despre geografie a lui S. Mehedinţi. Analiza materialelor şi cunoştinţelor geografice l-a dus la stabilirea unor *principii* care fundamentează întreaga lui operă. Ilustrative pentru concepţia autorului ni se par următoarele :

Complexitatea progresivă a sferelor. După S. Mehedinţi cele patru învelişuri ale Pămîntului — atmosfera, hidrosfera, litosfera şi biosfera — rezultă din distribuirea materiei planetare în mod concentric în ordinea complexităţii lui, mai accentuate de la periferie spre zona lor de interferenţă. Gradul de complexitate este urmărit prin triplul criteriu al formei, compoziţiei şi mişcării interioare. În raport cu acestea, autorul consideră atmosfera drept învelişul cel mai simplu — un sferoid alcătuit din vălul diafan al aerului, atît de simplu în aparenţă, încît multă vreme a fost considerat ca *element* nebănuindu-se că ar fi un amestec de mai multe gaze. Conform acestui principiu, complexitatea creşte treptat la hidrosferă alcătuită dintr-o vădită diferenţiere : bazine oceanice şi maritime, păienjenişul apelor curgătoare de pe continente, pînzele şi vinele apelor subterane, calotele glaciare ; în cadrul fiecărei categorii o diversitate de încărcătură în săruri, particule solide, gaze etc. antrenate în mişcări felurite. Se ajunge după litosfera, cu alcătuire, formă şi structură mai complicată, la o maximă complexitate în învelişul vieţii, biosfera. Fără îndoială, legea implacabilă a gravitaţiei a impus rînduirea materiei planetare a Terrei, în învelişuri din ce în ce mai uşoare, în stări de agregare mai slabă spre periferie, de unde valabilitatea în linii mari a principiului. Unele retuşuri pot fi aduse acestuia datorită descoperirilor din ultima vreme. Cu decenii în urmă însă, cînd în legătură cu părţile superioare ale atmosferei existau doar presupuneri sau raţionamente pe bază de calcul, se putea vorbi cu mai multă siguranţă despre „simplitatea" şi „liniştea" învăluită în „taine" a acestor spaţii. În prezent însă, numeroasele înregistrări directe prin rachete şi sateliţi artificiali au pus în evidenţă un înveliş nebănuit pe atunci, al *ionosferei,* cu complexitatea extremă a reacţiilor ce se produc în acest „filtru" al înălţimilor alcătuit din infimi corpusculi, care cern ploaia necontenită a radiaţiilor astrale, sediul producerii aurorelor polare şi al tuturor fenomenelor care imprimă „pulsul" schimbător al vieţii pe Pămînt. Toate acestea fac să apară destul de relativă „simplitatea" învelişului atmosferic. De asemenea, cercetările întreprinse prin mijloace moderne în adîncurile mărilor pînă-n gropile abisale, care au dat la iveală o lume nebănuit de complexă — un adevărat univers al vieţuitoarelor, al formelor de relief şi al modurilor în care se prezintă acumulările de fund — fixează, de asemenea, un grad de relativitate în considerarea hidrosferei ca fiind mai simplă decît litosfera. Cu toate aceste adaptări şi retuşuri aduse de cunoştinţele recente, nu se poate contesta că, prin starea de agregare a materiei (gazoasă, lichidă, solidă) impusă de gravitaţie şi prin răsfrîngere şi prin compoziţia ei etc., principiul îşi menţine în mare parte valabilitatea.

Subordonarea cauzală a învelişurilor planetare constituie al doilea principiu după care nici un înveliş planetar nu poate fi înţeles dacă nu ţinem seamă de fenomenele din învelişurile supraordonate. Atmosfera, învelişul dinafară, ar putea exista după S. Mehedinţi, chiar dacă nu s-ar fi diferenţiat învelişurile inferioare, şi ca dovadă unele corpuri cereşti care în întregul lor sînt alcătuite numai dintr-o îngrămădire de gaze. Pe cînd toate celelalte sînt strict condiţionate de existenţa celor superioare (de exemplu învelişul apelor nu poate fi conceput pe o planetă fără atmosferă. „Dacă ar pieri atmosfera, scria Mehedinţi, ar pieri îndată şi învelişul apelor"). Dinamica atmosferei se răsfrînge în mişcările apelor (valuri, curenţi), iar a amîndorura în schimbările de înfăţişare a scoarţei pămînteşti, prin însăşi construirea ei cu participarea largă a apelor (depunerile sedimentare) sau a atmosferei (depunerile eoliene), prin formele de relief exogen rezultate de pe urma modelării apelor curgătoare, marine, a gheţarilor, a agenţilor atmosferici (dezagregare, alterare, forţa eoliană). Mai departe biosfera conjugă influenţele tuturor celorlalte învelişuri la interferenţa lor.

Fără îndoială că principiul acesta nu trebuie înţeles rigid, întrucît influenţe puternice se exercită şi în sensul invers de la învelişurile „subordonate" spre cele „supraordonate". De exemplu, răspîndirea mărilor şi uscaturilor joacă un rol fundamental în privinţa dinamicii atmosferei, catenele muntoase provoacă aşa-numitele ploi de relief etc. Fără a înlătura aşadar influenţele reciproce dintre învelişurile planetare indiferent de orînduirea lor spaţială, principiul enunţat de S. Mehedinţi îşi păstrează miezul de adevăr, contribuind prin aceasta la făurirea ideii *unităţii* de organism cosmic al Terrei.

Prin cele două principii enunţate, S. Mehedinţi considera că a aflat „firul certitudinii în explicarea cauzală a ghemului de fenomene numit Terra" şi că la capătul firului cauzelor se află atmosfera „filtrul prin care planeta primeşte zilnic energia solară, fără de care Terra ar ajunge repede un astru mort".

Subordonarea cauzală a zonelor geografice (pe orizontală) din ţinuturile ecuatoriale considerate a fi principalul „centru de acţiune" — *primum movens* — spre cele temperate şi apoi polare constituie un al treilea principiu, după care fenomenele ce se produc în zone de latitudini mai mari „nu se pot înţelege fără cunoaşterea prealabilă a unor fenomene a căror cauze iniţiale îşi au obîrşia la ecuator" (de exemplu : curenţii calzi, sistemul general al vînturilor ş.a.). Pe baza acestei reguli, S. Mehedinţi consideră obligatorie şi o anumită ordine de tratare în geografia regională (chorografia, cum se numea aceasta pe vremuri), legată de explicaţii cauzale. (El începea cu Africa, continentul zonelor calde, trecînd la cele ale masei eurasiatice, la Americi etc.)

În concepţia după care întreaga mişcare a fenomenelor terestre nu se desfăşoară, cum se credea mai demult, între un punct iniţial de obîrşie şi unul final la celălalt capăt, ci este antrenată în vaste *circuite* (cel al vînturilor, al

curenţilor calzi şi reci, însăşi circuitul apei în natură etc.) cu revenirea maselor în mişcare la locurile de plecare, existenţa unui „primum movens" nu pare prea convingătoare, întrucît fiecare punct de pe un circuit poate fi obîrşie şi final. O anumită ordine este fără îndoială necesară în tratarea regională ; dar firul unei succesiuni logice a tratării regiunilor terestre poate fi legat şi de alte raţionamente, ceea ce nu face indispensabilă exclusiv o anumită regulă implacabilă, ci posibilitatea unor corelări complex intercondiţionate şi mult mai nuanţate între componente.

În raport cu principiile enunţate, S. Mehedinţi arăta că însăşi desfăşurarea istorică a cunoştinţelor despre Pămînt s-a făcut în aceeaşi ordine a subordonării învelişurilor terestre. Nu a fost cu putinţă explicarea fenomenelor hidrosferei pînă nu s-au lămurit cele din atmosferă, şi nu s-a putut da interpretarea cuvenită celor ale litosferei pînă nu s-a cunoscut dinamica şi modurile de manifestare a fenomenelor din învelişul apelor.

Concepţia despre geografie a lui Mehedinţi, logică în întregul ei, ar putea să pară unora dintre geografii de astăzi dezminţită în unele exemplificări de rezultate noi de cercetare. Ar fi nedrept să judecăm o concepţie, făurită cu mai bine de jumătate de veac în urmă, în lumina rezultatelor surprinzătoare pe care le-a cucerit ştiinţa în ultimele decenii. Totul trebuie văzut în perspectiva timpului. Ca mulţi dintre oamenii de ştiinţă din pragul secolului al XX-lea, S. Mehedinţi caută certitudinile în raţionamente mai mult decît în cercetarea directă a faptelor în natură. Uneori însă raţionamentele nu se potrivesc realităţilor naturii. Faptele concrete culese de pe teren aduc adesea surprize care răstoarnă judecăţile teoretice cu care pleacă cercetătorul în natură. De aceea şi multe dintre încercările de definire a geografiei făurite pe vremea aceea par rupte de realitate. Logica strînsă a gîndirii lui Mehedinţi l-a ferit însă de construcţii hibride. Adaptări şi completări se pot aduce principiilor enunţate de el, fără însă ca fondul acestora să fi pierdut din actualitate. Tocmai aceasta considerăm că reprezintă valoarea contribuţiei sale la întrebările pe care şi le pusese încă din tinereţe ca învăţăcel : care este *obiectul* propriu al geografiei şi care este *locul* acesteia între ştiinţe ?

Lămurirea proprie — „aflarea firului certitudinii", cum se exprima el însuşi — în aceste probleme importante l-au putut conduce la o definiţie a geografiei care rămîne şi astăzi de o valoare incontestabilă. După aceasta, geografia nu cercetează fiecare dintre învelişurile planetare în ele însele, ci *relaţiile* dintre acestea. Sau cum o formulează S. Mehedinţi : „Geografia este ştiinţa care cercetează relaţia dintre masele celor patru învelişuri planetare, atît din punct de vedere static [1], cît şi din punct de vedere dinamic" [2].

[1] Al distribuirii în spaţiu.
[2] S. Mehedinţi, *op. cit., vol.* I, p. 61.

Această concepţie fixează un loc aparte geografiei între ştiinţe. Un loc nu de supraordonare faţă de celelalte ştiinţe concrete care cercetează parte cu parte organismul terestru, ci de sinteze şi de relaţii între faptele aduse de ele. Întrucît stabileşte punţi de legătură între acestea, geografia ar putea fi considerată o *ştiinţă de contact.* Dar chiar între diversele ştiinţe de contact, — care stabilesc de regulă legături bilaterale — geografia are un loc deosebit, întrucît statorniceşte legături multilaterale cu un întreg şir de ştiinţe, nepierzînd însă din vedere întregul terestru pe care-l consideră în continuă transformare ca un organism, un organism planetar.

Se cerea totuşi lămurită ideea că geografia studiază *Terra dintr-un punct de vedere propriu* care o diferenţiază de celelalte ştiinţe referitoare la părţi ale globului terestru. Clarificînd în ce constă aceasta, se definea însuşi *obiectul* şi *preocupările* geografiei. În această privinţă S. Mehedinţi stabileşte trei categorii de preocupări specifice în cercetarea geografică : masa, complexitatea reală şi localizarea în spaţiul concret.

1. Pentru ştiinţele care se ocupă cu studiul unora dintre învelişurile terestre, interesează componentele fiecărui înveliş (specii, elemente sau compuşi ale acestora). Fizica şi chimia se ocupă de compoziţia aerului ca despre oricare gaz şi ar studia oxigenul sau azotul — ca să folosim expresia lui Mehedinţi — chiar dacă pe planeta noastră s-ar afla doar 1 m^3 din aceste gaze. Geografia se ocupă de *întreaga masă* atmosferică, nefiindu-i indiferente nici dimensiunile, adică grosimea acestui imens filtru terestru, nici variaţiile compoziţiei sale pe verticală, întrucît şi una şi alta au înrîuriri asupra cantităţii de energie solară (lumină, căldură sau alte categorii de radiaţii) ce ajunge pînă la faţa Pămîntului. De aceea, geografiei nu trebuie să-i scape nici deosebirile de grosime ale diferitelor pături atmosferice între zona ecuatorială şi cele polare, nici chiar deosebirea în răspîndirea şi concentrarea în particule ionizate ale ionosferei etc. Aceasta, deoarece geografia trebuie privită ca *ştiinţa relaţiilor dintre învelişurile* terestre.

La fel mineralogia şi geologia se ocupă cu mineralele şi respectiv cu rocile care alcătuiesc scoarţa terestră, cu fiecare în parte indiferent de masa acestora („Dacă pe toată faţa Pămîntului, scria Mehedinţi, ar fi numai un bulgăre de aur sau un bloc de granit, ori altă rocă, mineralogul şi petrograful ar putea totuşi completa catalogul speciilor minerale sau petrografice"). Geografia se ocupă de modul de îmbinare a rocilor în complexe reale care pot da o anumită rezistenţă specifică la eroziune, ceea ce se răsfrînge în tipuri de relief diferite (granitic, calcaros, argilos etc.). Pe geograf îl interesează aşadar însuşirile diferenţiale ale complexelor de roci faţă de eroziune. Duritatea, coerenţa, omogenitatea etc., însuşiri matematic stabilite în petrografie pentru fiecare mineral în parte, dau variante (în cazul aceluiaşi mineral) cînd se îmbină mai multe din-

tre acestea într-o rocă [1] și-și pierd aproape semnificația cînd mai multe roci se îmbină în moduri diferite la alcătuirea terenurilor. Geografia urmărește chiar stabilirea unor *indici de rezistență morfologică* a terenurilor, care nu corespund cu suma algebrică a rezistențelor mineralelor întrunite, fiind total diferite.

La fel și cu învelișul vieții unde botanistul și zoologul se ocupă cu speciile, pe cînd geograful ține seamă de întreaga grupare de specii și asociații, de explicația cauzală a repartiției lor teritoriale în raport cu cerințele lor ecologice și condițiile complexe ale mediului geografic.

Așadar „la fiecare înveliș planetar se preocupă întîi de toate, de *masă*", adică de *întregul* acelui înveliș și, adăugăm, de relațiile multilaterale dintre masele diverselor învelișuri.

2. În legătură cu *complexitatea reală* a fiecărui înveliș terestru, Mehedinți arată că în vreme ce pe diverșii specialiști îi interesează starea pură sub care se prezintă diversele componente ale învelișului terestru (de exemplu, pe fizician și chimist atmosfera în forma de aer pur, hidrosfera sub forma de apă pură etc.). geograful se preocupă de complexitatea reală, inclusiv „impuritățile" care aduc schimbări atît de însemnate. De exemplu, se preocupă de conținutul în praf, în polen și microorganisme, în particule de fum etc. ale atmosferei, întrucît prin ele poate explica ploile de praf, acumulările eoliene, răspîndirea pulberilor de spori și polen etc. La hidrosferă se preocupă nu de starea pură a apei, ci de apa reală, cu conținutul ei în săruri și cu particulele amestecate în ea tîrîte sau purtate în suspensie, care explică depunerile marine, lacustre, fluviale. De regulă „complexitatea reală" la care se referă Mehedinți reprezintă tocmai interferența învelișurilor. Vaporii, praful și microorganismele din atmosferă sînt prelungiri ale celorlalte sfere în învelișul gazos ; aerul, aluviunile și materialul detritic sau marea variație de faună și floră din ape reprezintă pătrunderea celorlalte trei sfere în domeniul hidrosferei. Și la fel cu celelalte învelișuri. Complexitatea reală subliniază așadar tocmai *relațiile* dintre învelișurile terestre, de aceea este o preocupare pur geografică.

3. *Localizarea în spațiul concret* a fenomenelor cercetate este latura cea mai necontestată a geografiei. Și specialiștii din alte științe localizează (botanistul consemnează locul unde a găsit o specie vegetală, geologul fixează, și pe orizontală și pe verticală, locul de unde a desprins o rocă cu forme fosile caracteristice etc.) ; localizarea teritorială în geografie nu reprezintă doar materializarea pe hartă sau prin relatări textuale, ci în mod obligator : *stabilirea arealului* de răspîndire a fenomenului cercetat, *stabilirea complexului de elemente* care alcătuiesc ambianța specifică (geobiocenoza), *integrarea* în spații largi cu corelări ce se impun. O asemenea analiză în legătură cu localizarea geografică a fenomenului reprezintă o cale pentru precizarea caracteristicilor și, în mare măsură, chiar pentru deschiderea unor noi orizonturi de cercetare, pentru noi intuiri de probleme.

[1] Aceleași minerale intră în alcătuirea granitului, porfirului, bazaltului, andezitului etc. și totuși cîte deosebiri ca înfățișare și rezistență între ele.

Prin perspectiva acestor principii, se înțelege de ce S. Mehedinți se ridicase împotriva grănițuirii rigide a domeniului de cercetare a geografiei doar la *suprafața Pămîntului*, mai la adînc urmînd domeniul geologiei etc. Chiar în înțelesul acelei „suprafețe empirice" pe care o concepuse F. Richthofen ca zonă-limită de interferență a învelișurilor terestre — unde au loc fără îndoială cele mai specifice procese geografice — i se pare restrictivă, întrucît corelările firești, și deci explicațiile fenomenelor ce se petrec acolo, necesită mai totdeauna cunoașterea întregului.

„Numai cine ține socoteala de aceste puncte de vedere va putea explica aspectul fiecărui înveliș planetar în fiecare regiune, precum și legăturile de la un înveliș la altul. Iar pe calea aceasta, Terra va fi în adevăr considerată ca un organism viu și va fi posibilă o știință despre acest organism, adică o geografie, deoarece *nici o altă disciplină, nici teoretic, nici practic, nu se oprește la aceste puncte de vedere*" [1].

Dacă în concepția despre geografie ca știință S. Mehedinți făcuse lumină, aflîndu-i sensul adevărat în studierea relațiilor dintre masele celor patru învelișuri terestre, părintele geografiei moderne românești își dădea seama de dificultățile pe care le-ar întîmpina orice tînăr cercetător care ar dori să dezbată teme geografice, datorită complexității fenomenelor cercetate și noutății ideilor. Îndrumarea trebuia așadar dusă mai departe, deschizînd calea cercetărilor prin punerea la îndemînă a unei metode cît mai clar expuse. Iată de ce o bună parte din lucrarea sa fundamentală *Terra* se ocupă tocmai cu definirea metodei geografice și cu modul de a o folosi. Prin *metodă*, S. Mehedinți nu înțelege așa cum se presupune în genere doar totalitatea procedeelor practice folosite în predarea unei științe, ci „șirul de intuiții speciale și de legi care procură minții cea mai sigură înțelegere a fenomenelor de care se ocupă știința respectivă. Metoda este, cu alte cuvinte, *ideea generatoare care ne înfățișează obiectul unei științe ca ceva organic*". Așadar o înțelegere mult mai cuprinzătoare a noțiunii, o împletire organică a metodei cu însuși specificul științei.

S. Mehedinți pune la baza metodei sale observarea și descrierea geografică, pe care le consideră mijloacele esențiale cu ajutorul cărora geograful poate lămuri — din punctul său propriu de vedere, deci fără a aluneca în domeniile de cercetare ale altor științe — fenomenele geografice, selecționînd din caerul atît de complex și multilateral condiționat al elementelor naturii pe cele ce dau sens

[1] S. Mehedinți, *op. cit.*, vol. I, p. 55.

şi unitate firului conducător pentru geografie. Întrucît, aşa cum se exprimă el însuşi, „ştiinţele care se ocupă cu o sferă de fenomene complexe, cum e geografia, se izbesc de un haos inextricabil, dacă observarea şi descrierea nu au la îndemînă firul unei metode clare".

Observarea bine condusă ajunge să fie „o descriere în gînd, însoţită de o explicare genetică a fenomenelor". Ea aruncă lumină asupra tainiţelor umbrite ale naturii, dă la iveală elemente pe care trecătorul obişnuit poate că nici nu le ia în seamă, dezleagă întrebări care par fără de răspuns, deschide luminos orizontul cercetării geografice. Observarea poate fi de două feluri. În cercetarea spaţiilor largi, întrucît observarea directă nu este posibilă, se foloseşte în geografie ca prim mijloc de intuire *harta*. Aceasta este de fapt „un artificiu", o imagine sintetică a naturii, ce schimbă intuiţia directă şi succesivă pe care o capătă geograful cînd parcurge terenul cu una indirectă, mai sărăcită de elemente. Cu toată artificializarea pe care o impune, observaţia aceasta indirectă îşi are valoarea ei netăgăduită tocmai prin cuprinderea simultană a elementelor geografice, care dă posibilitatea de a le orîndui şi clasifica, de a stabili preţioase corelări între ele.

Observarea directă, care nu este totuna cu o simplă contemplare a naturii, trebuie să constituie *o interpretare* a peisajului geografic, cu identificarea obiectivelor de cercetare, cu descifrarea şi consemnarea tuturor componentelor lor caracteristice (de regulă şi cu desenarea lor), cu compararea elementelor care fac parte din aceeaşi categorie şi integrarea tuturora în ansamblul elementelor corelative. În legătură cu toate acestea, S. Mehedinţi a dat îndrumări folositoare (modul cum se face analiza formelor, determinarea materialului etc.).

Descrierea fenomenelor observate, considerată fără temei de unii cercetători o treaptă ştiinţifică inferioară, este privită de Mehedinţi drept un element esenţial, căruia îi şi acordă o mare atenţie. El arată că, pentru a-şi îndeplini scopul, descrierea trebuie să îndeplinească anumite condiţii. Să fie în primul rînd exactă, adică să exprime cantitativ fenomenele şi procesele cercetate ; să le măsoare şi să le localizeze cu precizie, raportîndu-le la întreg. În al doilea rînd să fie completă, urmărind fenomenele atît prin raportarea la întreg spaţiul geografic (hologeic), cît şi în timp (holocronic), cu determinarea a ceea ce numea Mehedinţi „timpul concret", deci cu stabilirea noţiunii de *stadiu* în cadrul evoluţiei fenomenelor cu răsfrîngere în noţiunea de ciclu. În al treilea rînd unei bune descrieri i se cere să fie caracteristică, adică să scoată la iveală elementele cele mai specifice şi să le prezinte comparativ pentru a putea da proporţiile reale ale fenomenului.

În legătură cu latura comparativă a descrierii, întrucît limita dintre caracterele specifice individuale este greu de definit, se ridica o problemă care era adesea soluţionată în mod nesatisfăcător : unde trebuie să se oprească de fapt această grăniţuire ? Scepticii considerau că singura orientare justă este cea spre *geografia regională*, dincolo de care geografia n-ar putea păşi. Fără a contesta

însemnătatea acesteia, Mehedinţi arată că este posibilă şi o sistematizare pe întreg globul pămîntesc şi deci o tratare generală a fenomenelor geografice, deci justificarea *geografiei generale*. Chiar dezvoltarea noţiunilor geografice relevă faptul că geografia este prin însăşi esenţa ei o ştiinţă comparativă, iar unele analogii cu încercări mai vechi nereuşite de a da un caracter artificial comparaţiilor (C. Ritter, O. Peschel) nu trebuie să zdruncine ideea în sine[1]. „Geografia poate şi trebuie să fie o ştiinţă comparată", scria S. Mehedinţi, întrucît ea poate înfăţişa pentru fiecare fenomen serii întregi de forme reale care lămuresc evoluţia fenomenului respectiv, nu numai regional, ci şi pe întreg globul terestru.

Cu toată atenţia ce acorda descrierii geografice, Mehedinţi nu considera geografia doar o ştiinţă descriptivă. Împotriva unei astfel de tendinţe s-a ridicat cu toată convingerea, arătînd că însăşi descrierea geografică trebuie să fie *explicativă*, deci cauzală, căutînd să lămurească în primul rînd geneza caracterelor specifice ale peisajului geografic. Dar nu numai atît, întreaga analiză pe care fundamentează Mehedinţi cercetarea geografică, cu multiplele corelări pe care le necesită, arată că, în concepţia sa, nu-şi putea găsi loc ideea depăşită a unei geografii pur descriptive.

În felul acesta *descrierea* preconizată de S. Mehedinţi ajunge un adevărat îndreptar pentru organizarea logică a gîndirii geografice. El tratează diferenţiat descrierea analitică de cea sintetică : strîns legate totuşi una de cealaltă. Prima trebuie să urmărească, după acest autor, subordonarea cauzală a fenomenelor, pornind întotdeauna de la cauze la efecte. Cea de-a doua, descrierea sintetică, îndrumează spre stabilirea tipurilor de peisaj, care la rîndul lor conduc la diferenţierea *tipurilor de regiuni ideale*, cum le numeşte Mehedinţi. Subliniem în mod deosebit că prin ideea aceasta, care dă naştere în prezent unui adevărat flux spre o nouă fundamentare ştiinţifică a geografiei regionale, S. Mehedinţi a avut luminoase intuiţii, precedînd cu cîteva decenii ideile ce se frămîntă astăzi ca foarte noi. „Descrierea analitică, scria el acum trei decenii şi mai bine, este singurul drum spre determinarea unor *regiuni naturale* pe faţa planetei şi spre *descrieri regionale*, care nu pot fi decît sintetice"[2].

[1] *Ritter* explica civilizaţia europeană ca un efect al crestării amănunţite a ţărmurilor Europei. „Asta nu e geografie comparată", accentua cu hotărîre Mehedinţi. „Crestarea ţărmului european şi civilizaţia europenilor sînt două lucruri deosebite". *(Premise şi concluzii la Terra,* pp. 56—57). Mai tîrziu O. *Peschel,* cu toate că era o minte deosebit de ascuţită, încerca analogii tot atît de naive între forma unor insule (de pildă, între Sulawesi, sau Celebes cum se numea pe vremuri, şi Halmahera, ambele de forma literei K) şi geneza lor. „Un spirit atît de ager, scria Mehedinţi, ar fi trebuit însă, din capul locului, să-şi dea seama că linia conturului acelor insule este un element secundar. E destul să se coboare ori să se ridice nivelul apei oceanului cu cîteva zeci ori sute de metri, iar insulele ar căpăta îndată alte forme, aşa că asemănarea încetează" *(Ibidem,* pp. 57—58).

[2] S. Mehedinţi, *op. cit.,* cap. „Descrierea analitică şi sintetică", p. 303.

Foarte interesantă și necesară pentru a sta în atenția multora dintre geografi ni se pare și o altă latură a descrierii pe care o tratează Mehedinți, și anume aceea a *descrierii estetice*. Pe întreg firul dezvoltării geografice, descrierea estetică și-a avut contribuția ei fie în popularizarea marilor descoperiri de teritorii (scrieri cu înflorituri de stil și deseori cu exagerări ca o pictură expresionistă), fie în propagarea ideilor geografice. Ea a slujit în primul rînd geografia regională, dar n-a lipsit total nici din domeniul geografiei generale (mai ales în descrierea unor fenomene mai puțin obișnuite : erupții vulcanice, cutremure, uragane etc.). Însuși Humboldt o folosește, dar cu sobrietate, lăsînd unele pagini pline de farmec în care se vădește marele său talent de scriitor. Și după el au folosit-o mulți dintre marii geografi ai lumii. Dar în această direcție unii au exagerat și mai cu seamă cei lipsiți de talent literar care, așa cum scria Mehedinți, încearcă să uimească pe cititor cu o mare inflație de adjective. „Păcatul stilului *voit*, adică «făcut», nu născut din pornirea talentului real, s-a generalizat pînă într-atîta, încît am putea spune că trăim într-o epocă de scrinteală literară". Prin acest procedeu mulți caută „să acopere lipsa faptelor și a ideilor cu surogatul ieftin al stilului" [1].

În această latură marele nostru înaintaș a avut o atitudine hotărîtă. „Descrierea estetică este o operă deosebit de grea. Ea nu merită deplin acest nume, decît atunci cînd *învie spațiul*, adică ne face să vedem fenomenele nu ca pe un glob sau pe o hartă, ci aproape de realitate, adică cu ochii celui ce trăiește *acolo*"... [2]. Mehedinți însuși a lăsat admirabile pagini de descriere estetică în care folosește un stil simplu, complet lipsit de înflorituri, dar tocmai prin aceasta atrăgător, plin de farmec și foarte expresiv.

Dăm aici cîteva mici pasaje întrucît altele mai ample apar în paginile alese din a doua parte a lucrării :

Coborîrea vitelor de la odăile de fîn, unde stăteau toată iarna, este prinsă atît de măiestrit doar în cîteva rînduri, cu întregul ei dinamism și freamăt la care dă naștere, încît poate sta alături de cele mai alese descrieri ale lui Alphonse Daudet : „23 aprilie — ziua clopotelor... ! Toate vitele coboară de la odăi spre izlazul de la marginea satului. Clopote și iarăși clopote : tălănci și cioi mari și mici, sunînd și răsunînd unele pînă departe peste culmi și peste văi. Doar cățelul pămîntului, care aude și cum crește iarba, dacă ar putea să le deosebească pe fiecare din ce parte vine. Spre seară, cînd s-au apropiat de sat, mugetele și larma umplea toate curțile. Copiii țipă de bucurie, cînd intră pe poartă vacile cu viței care nu cunosc împrejurimea și se opresc locului prostici... Cîinii sosiți cu vitele se încaieră cu cei din sat. Na Corbea, na Dolca... Lătrat, muget, chiuit, clopote și iarăși clopote, o răscolire de bucurie în tot

[1] S. Mehedinți, *Premise și concluzii la Terra*, p. 190.
[2] Idem, *Terra*, vol. I, p. 328.

cuprinsul — a început primăvara. Odăile rămîn toate pustii, să crească iarba, pînă la vremea de coasă, după Sunchetru (cum se zice aici în loc de Sîn-Petru)" [1].

Sau admirabila descriere a schimbării peisajelor de munte în decursul timpului : „Trecînd pe valea Chiua (la poalele Răchitașului. — *V.T.*), am găsit tot dealul plin de ienuperi. Mare pagubă pentru islazul vitelor ! De unde atîta năvală ? Pădurarul Nedelcu bănuiește că sturzii vor fi împrăștiat sămînța. Dar înainte vreme nu erau sturzi ? De ce islazul era curat ca-n palmă ? Știe el, Nedelcu, multe de toate, de cînd colindă pădurile statului, cu pușca atîrnată de umăr, luînd seama nu numai la copaci, dar și la burueni, ba și la pietrele din pîraie ; dar una tot n-a aflat-o el : că au și codrii veleatul lor și pravila lor. Odinioară au fost pe culmile cele mai înalte ale munților noștri zîmbri — cu lemn tare ca fierul și bine mirositor. Azi, pe aici, au pierit ; a mai rămas cîte un pîlc, în locuri mai ferite. Pe urmă a venit rîndul pădurilor mari de tisă, — iarăși lemn tare, bun de făcut și cuie pentru bătut șindrilă pe casă. (Pe valea Putnei, un munte se cheamă și azi Tisaru, dar tisă pe el mai de loc.) Pe urmă a venit la rînd moliftul, a cuprins el coastele munților, strîmtorînd bradul alb, cu cetina lată, bună de făcut mături. Și iată acuma, se îndeasă ienuperul, umplînd poienele. Trec împărățiile copacilor, cum trec și ale oamenilor, fiecare cu timpul și veleatul lor ; ba încă «între Făcaie», am găsit și două tufe de ienuperi cu frunza măruntă, în felul celei de chiparos...

Au pierit zîmbrii *(Pinus cembra)*, a pierit tisa, piere ienuperul cel cu frunza moale, s-a stins neamul brebilor, al zimbrilor și al bourilor din timpul lui Dragoș-Vodă ; e gata să se stingă și al cerbilor... Au toate rîndul lor în cartea vieții și a morții. Pînă și munții au rînduiala lor, cum se vede la fața locului. După munții de gresie din apusul Vrancei, s-a adăugat brîul munților de clisă amestecată cu sare și gips, apoi brîul și mai nou al Răchitașului și Măgurei Odobeștilor care crește și acuma. Ceasornicul veșniciei nu bate la fel pentru toți. Pentru munți, crugul veacurilor se schimbă domol, ca și mersul stelelor pe cer ; pentru copacii pădurilor mai repede ; pentru vietățile codrului și mai repede, iar pentru oameni — repede de tot. De la dacii lui Decebal pînă la bacii stînilor din munții de azi ai Vrancei, au trecut doar cîteva săptămîni de veacuri. De la Dragoș, vînătorul de zimbri și de tătari, pînă la popa Șerban care le-a dat de hac volintirilor risipiți prin Vrancea în timpul Zaverei au trecut numai trei veleaturi de om, iar în Vrancea de jos, unde începe podgoria, timpul curge repede, ca și apa Putnei. Nepoții nu mai cunosc nimic din vremea bunicilor. În orașe, zilele trec ca și nisipul spulberat de vînt ; omul moare, fără să știe că a trăit. Dacă n-ar mai fi cîte un colț de țară ca Vrancea, cine ar mai ști cum a fost traiul bunilor și străbunilor noștri" [2].

[1] S. Mehedinți, *Premise și concluzii la Terra*, p. 99.
[2] *Ibidem*, pp. 103—104.

O altă lature a metodei asupra căreia insistă S. Mehedinți este aceea a *categoriilor geografice* pe care trebuie să le aibă în vedere geografii în studiile lor. Dacă la prima vedere lumea concretă din jurul nostru se prezintă ca „un haos de senzații", intervine disciplina științei care pune ordine în această complexitate și în fluxul continuu de schimbări ce se produc în natură și societate. Fiecare dintre științe își selecționează fenomenele care intră în obiectivul preocupărilor ei și le organizează conform principiilor ei de bază. Din rînduirea acestora, rezultă categorii considerate de S. Mehedinți „un fel de pîrghii sufletești care ajută jocul reprezentărilor noastre despre lume și-i dă o relativă stabilitate" [1], întrucît compararea mai multor lucruri dintr-un anumit punct de vedere — în cazul de față cel geografic — este un adevărat *fir conducător* care leagă pe toate împreună într-o rînduire logică. „Pentru cel care are la îndemînă astfel de concepte-categorii, fenomenele telurice nu-i mai trec pe dinainte ca ceva difuz, pestriț și anarhic, ci poate păși la descrierea planetei, știind mai dinainte ce are de căutat, sistematizînd progresiv fenomenele și prin urmare ideile pe care și le face despre ele" [2].

Pornind de la acest mod de gîndire S. Mehedinți consideră că, pentru a da geografiei o temelie științifică certă, înlăturîndu-se aprecierile subiective în care ar putea aluneca unii cercetători în analiza și descrierea fiecărui înveliș terestru, trebuie urmată o anumită schemă firească în care obiectele sau procesele care le interconditionează să fie tratate „în ordinea în care însăși natura le-a produs". Așa cum în zoologie se începe cu protozoarele și se urmează întreaga scară evolutivă pînă la vertebrate, tot astfel și în celelalte științe, materialul trebuie rînduit în ordinea firească pe care o indică legăturile genetice dintre fenomenele naturale. Pentru aceasta stabilește *categoriile* ce trebuie urmate în cercetarea fenomenelor geografice, împărțindu-le în statice și dinamice. Primele pot fi la rîndul lor cantitative (forma, dimensiunile și poziția) sau calitative (temperatura, compoziție, densitatea, culoarea). Acestora trebuie să li se adauge neapărat și categoriile dinamice (direcție, intensitate, ritm de dezvoltare), întrucît fenomenele naturii se află în continuă mișcare, în continuă transformare, dinamismul acesta corelîndu-le și constituind punți de legătură genetică între fenomene.

În felul acesta, rostul categoriilor geografice nu este numai de îndrumare a observației și de ordonare a materialului într-o formă logică, ci în aceeași măsură ele servesc la găsirea „centrelor de acțiune" și a „formulelor de convergență" care înlesnesc înțelegerea subordonării cauzale a învelișurilor planetare și deci concepția despre Terra ca „organism" cosmic.

În infinitatea de imagini vizuale, de senzații auditive, motrice etc. pe care le răsfrînge un peisaj în conștiința noastră, la care aceasta răspunde cu un re-

[1] S. Mehedinți, *Terra*, vol. I, p. 476.
[2] *Ibidem*.

flux de senzații, percepții, judecăți, sentimente și acte de voință, cercetătorul s-ar rătăci dacă n-ar putea selecționa dintre aceste imagini pe cele care trebuie să stea mai mult în atenția observației științifice. „Izolînd un fapt și dîndu-i un nume, îl fixăm, cum fixezi o insectă cu acul pe un carton pentru a o examina pe îndelete și a o cataloga, subliniind atributele sale cele mai caracteristice". În chipul acesta încadrăm static un fenomen cu ajutorul categoriilor cantitative (formă, dimensiuni, poziție) pentru a-l determina după aceea colectiv (ca temperatură, compoziție, densitate și culoare), ceea ce dă putința de a-l compara cu un număr cît mai mare de înfățișări luate de fenomenul respectiv și a ajunge astfel la imaginea generalizată alcătuită numai din elementele comune care constituie *noțiunea* sau *conceptul despre acel fenomen.* De la categoriile statice [1], se trece apoi la cele dinamice cu ajutorul cărora putem urmări fenomenul în mișcare, ajungînd să descoperim în cadrul fiecărui înveliș terestru *centrele de acțiune* care-l dinamizează, stabilind astfel corelările dintre fenomene.

În această înlănțuire logică, metoda de cercetare geografică preconizată de Mehedinți apare firească tocmai pentru că prin intuiții juste autorul ei s-a apropiat de cunoașterea intimă a desfășurării fenomenelor în natură. Se pot aduce desigur unele obiecții de amănunt acestei metode (îndeosebi în ce privește *categoriile)* ; fără îndoială că apare pe alocuri cam rigidă, natura prin complexitatea ei nelăsîndu-se întru totul încorsetată în categoriile stabilite, ceea ce necesită o metodă mai elastică pe care să o poți mula cu mai multă ușurință pentru cuprinderea fenomenelor cercetate, cu toate acestea, construcția metodică a lui Mehedinți rămîne o luminoasă bază de îndrumare în cercetarea științifică în care sînt posibile multe rătăciri.

CONCEPȚIA ANTROPOGEOGRAFICĂ ȘI ETNOGRAFICĂ. Nu putem încheia aceste considerații asupra concepției și metodei în opera lui S. Mehedinți fără a menționa pe scurt și contribuția însemnată pe care acesta a adus-o în domeniile *geografiei populației* și în *etnografie* care i-au fost apropiate și pentru care a dovedit aceiași pricepere și măiestrie ca și în problemele geografiei generale. În cursurile sale universitare, mereu reînnoite cu fapte și observații prețioase, precum și în diverse publicații, a adus, de asemenea, contribuții însemnate și în aceste ramuri ale științei.

La baza concepției de geografia populației (desemnată pe vremuri fie sub denumirea răspîndită în Franța de *geografie umană,* fie sub cea rezultată din împerecherea unor cuvinte din vechea greacă *antropogeografie* folosită de germani și însușită și de Mehedinți), el punea această gîndire : în măsura înmulțirii oamenilor și lărgirii limitelor oicumenei, în măsura înaintării omenirii pe treptele civilizației aceasta a căpătat o însemnătate tot mai mare, dînd posibilitate omului să acționeze asupra naturii, să o transforme și să-și creeze noi condiții de

[1] Al distribuirii în spațiu.

existenţă. Prin aceasta omenirea a căpătat o importanţă netăgăduită în interferenţa celor patru învelişuri naturale ale globului terestru. Prin dinamica ei proprie omenirea a pricinuit schimbări însemnate în peisajul natural. Iată pentru ce în concepţia despre geografia generală unitară, Mehedinţi rezervă un loc populaţiei globului, pe care o vede în manifestările ei complexe, de la cele care preocupă pe geograf, la cele de etnografie şi pe alocuri chiar de sociologie, urmărindu-le toate nu numai în prezent, ci în dezvoltarea lor istorică. Sfera preocupărilor despre geografia populaţiei era astfel mult lărgită în concepţia lui Mehedinţi faţă de cea actuală ; dar în toate componentele el urmărea raporturile strînse cu geografia (de unde propunerea unor geografi de mai tîrziu pentru o etnogeografie, sau cea de geografie istorică dezvoltată chiar ca o ramură bine individualizată). De altfel analiza de pe baze geografice aplicată şi desfăşurării în timp a problemei populaţiei, i-au dat lui Mehedinţi acea clară viziune şi-n interpretările sale asupra istoriei.

Colonizarea romană privită nu ca o nouă *plantaţie* cu nimicirea vechiului fond autohton, cum o arătaseră pe vremuri latiniştii în secolul al XVIII-lea, ci ca o contopire intimă, o înfrăţire între aceste componente şi deci cu continuitate de viaţă de la „vechiul substrat preistoric pînă astăzi" [1]. Nu atît muntele (şi el în măsura în care oferea locuri bune pentru aşezare şi trai întemeiat : prin depresiuni şi văile largi) ci mai ales *codrul* a constituit locul de refugiu în perioade grele ale istoriei ; aşadar o întindere echivalentă apoape cu întreaga ţară, a constituit zona de permanenţă a poporului nostru. A lămurit, de asemenea, înţelesul noţiunilor de transhumanţă şi nomadism, care mai înainte se amestecau, ultimul fiind adesea aplicat — tendenţios ori din neştiinţă — poporului nostru. Şi la acestea am putea adăuga multe alte contribuţii în legătură cu satul românesc, cu locuinţa, cu îmbrăcămintea ş. a. [2].

Tocmai pentru că era un fin observator al faptelor, pînă la cele de amănunt, o predilecţie deosebită a manifestat Mehedinţi şi pentru etnografie, pe care o vedea în permanente şi strînse corelări cu geografia. A ţinut cursuri pe această temă şi îşi propusese să întocmească o mare operă, *Ethnos* care nu a fost realizată în întregul ei, dar din numeroasele articole şi studii publicate în legătură cu această ramură a ştiinţei [3], se pot desprinde ideile sale de bază. O mică sinteză a acestora se poate urmări în acel manual pentru cursul superior de liceu — intitulat *Antropogeografia* — admirabil scris ca formă şi ca bogăţie de conţinut.

[1] S. Mehedinţi, *Vechimea poporului român şi legătura cu elementele alogene*, Bucureşti, 1925.

[2] S. Mehedinţi, *Caracterizarea etnografică a unui popor prin munca şi uneltele sale*, Bucureşti, 1920.

[3] *Aplicări antropogeografice în sfera etnografiei, istoriei şi a altor ştiinţe învecinate*, 1910 ; *Caracterizarea etnografică a unui popor prin munca şi uneltele sale*, 1920 ; *Premise etnografice la istoria românilor ; Din literatura etnografică a limbii*, 1927 ; *Coordonate etnografice. Civilizaţia şi cultura*, 1930 ; *Rumänische Volkskultur*, 1929 ; *Trilogii : Ştiinţa, Şcoala, Viaţa*, 1941.

Multe dintre ideile cuprinse acolo sînt folosite în mod curent şi astăzi, considerate ca făcînd parte din patrimoniul gîndirii universale.

■

Într-una dintre scrierile sale cu consideraţii retrospective, S. Mehedinţi încearcă un fel de bilanţ a ceea ce s-a putut înscrie ca progres în geografia noastră de la deschiderea primului său curs în această specialitate, ţinut la universitatea bucureşteană, şi constată, după patru decenii, că munca a fost grea nu numai în ce priveşte creaţia în sine, dar adesea mai ales prin strădaniile ce-au trebuit depuse pentru a îndrepta unele erori înrădăcinate în mintea oamenilor. Cu deosebită clarviziune, Mehedinţi arată că „adevăratele cîştiguri în creaţia ştiinţifică par generaţiilor următoare atît de fireşti, atît de simple, încît ne mirăm că au costat atîta silinţă şi timp". Şi nu atît cu resemnare, ci cu mulţumirea finală de a fi urmat şi el ordinea firească a progresului ştiinţei în care toate contribuţiile se contopesc într-un fond general de cunoştinţe, adaugă : „acesta e rostul obişnuit al trebilor omeneşti ; iar dacă amintim unele mărunţişuri din trecut, asta nu e de prisos, ci foloseşte la ceva : să deprindă pe urmaşi cu ideea că *toate se învechesc şi se uită :* putem spune că *progresul s-ar putea măsura tocmai prin uitare*, adică prin sentimentul că un lucru este atît de uşor, încît credem că s-a făcut de la sine" [1].

Nu acesta este gîndul cu care privim acum opera marelui nostru înaintaş. În ştiinţă trecerea timpului aduce modificări mai însemnate decît în alte domenii de creaţie omenească. Zidarii au înălţat cetăţi şi metereze a căror mărturii au dăinuit peste veacuri, şi chiar dacă au fost năpădite de muşchi şi ederă se profilează şi astăzi pe cerul albăstrui sau întunecat ca un simbol al trăiniciei. O operă literară, dacă este străbătută de puterea geniului, rămîne peste secole şi chiar peste milenii pildă a înţelepciunii ori a frămîntărilor de simţăminte omeneşti din totdeauna. La fel şi cu alte opere de artă. Ştiinţa îşi are însă un drum al său propriu. Înnoirile se produc în acest domeniu atît de repede, vădite chiar în timpul unei vieţi omeneşti, încît unele idei noi şi strălucitoare se ofilesc cu timpul sau se perimează prin descoperiri neaşteptate, iar altele se înalţă viguroase deasupra lor lăsîndu-le în umbră. Dar ce este cîştig netăgăduit *rămîne.* Cu timpul se contopeşte în ansamblul anonim al cunoştinţelor omeneşti. Aşa cum apele unui rîu sprinten de munte se adună treptat cu ale afluenţilor, pînă se varsă în mare contopindu-se în intimitatea ei fluidă, totuşi vinişoara de apă de la obîrşie chiar încorporată în întreg rămîne un dar al rîului de munte, tot astfel creaţia părintelui geografiei româneşti, înmănuncheată cu a urmaşilor săi, va rămîne pentru ştiinţă o contribuţie valoroasă, una dintre acelea care înseamnă punct de plecare, şuvoi de gîndire creatoare, îndemn şi călăuză, care au dus toate la o netăgăduită înnoire a geografiei noastre, la crearea geografiei moderne în România.

[1] S. Mehedinţi, *Geografie şi geografi la începutul secolului al XX-lea*, Bucureşti, 1938, pp. 113—114.

LOCUL LUI SIMION MEHEDINȚI ÎN GEOGRAFIA SECOLULUI XX

S. Mehedinți a publicat relativ puține lucrări în limbi străine [1], iar opera lui fundamentală *Terra*, cu toată dorința autorului și sugestiile unor recenzenți străini, nu a fost însă tradusă într-o limbă de mare circulație. Nu putem deci aprecia măsura în care opera și concepția geografică a profesorului Mehedinți au putut influența direct dezvoltarea geografiei mondiale în prima jumătate a secolului al XX-lea. Avem așadar o singură cale pentru a putea aprecia obiectiv locul ocupat în geografia mondială de primul nostru geograf modern, și anume aceea de a compara opera, și în special concepția lui geografică binecunoscută la noi în țară, cu opera și concepția principalilor geografi contemporani. Ne referim în special la acei geografi francezi și germani cu care S. Mehedinți a avut mai strînse legături în vremea studenției sau mai tîrziu (Vidal de la Blache, Richthofen, Ratzel) și care, de fapt, sînt, alături de Humboldt și de Ritter, ctitorii geografiei moderne.

Tabloul gîndirii geografice la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea reflectă contradicțiile existente în gîndirea filozofică burgheză din vremea aceea. Diversificarea tot mai accentuată a geografiei în numeroase științe geografice punea la îndoială aspectul unitar al geografiei și chiar caracterul ei de știință independentă.

Iată cum înfățișează S. Mehedinți situația geografiei și a învățămîntului geografic în Europa și la noi în țară spre sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru.

[1] *Quelques mots sur le peuple roumain*, în *l'Illustration économique et financière*, Paris, 1925 ; *Geographical notes of Roumania*, în Quartly Review, New York, 1930 ; *Die kartographische Induktion*, Leipzig, 1899 ; *Die rumänische Steppe*, Leipzig, 1904 ; *Le pays et le peuple roumain* Bucarest, 1927 ; *Was ist Siebenbürgen*, București, 1941 (publicată mai înainte și în l. franceză și italiană) ; *Der Zusammenhang der rumänischen Landschaft mit dem rumänischen Volke*, Jena und Leipzig, 1936 etc.

„La începutul secolului de față, geografia era o biată cenușereasă nu numai la noi, ci și în alte țări. Catedre pentru această ramură a științei erau numai cîteva în universitățile Europei, iar profesorii erau toți autodidacți. La Berlin, un singur dascăl (Ferdinand von Richthofen) venit și acela de la mineralogie și geologie. La Leipzig, tot unul singur (Fr. Ratzel) fost zoolog în tinerețe. La Sorbona, un bătrîn istoric (Aug. Himly), iar în vederea examenelor de agregație candidații ascultau conferințele unui tînăr arheolog (Marcel Dubois), autor al unui studiu despre Strabo. În sfîrșit, la Școala normală superioară, cu lecțiile de geografie era însărcinat Vidal de la Blache, apropiat la început mai mult de studiile istorice...

Pe la noi, nici urmă de vreun curs universitar, iar în gimnazii studiul geografiei ajungea numai pînă în clasa a patra. Profesorii, fiind toți autodidacți — cei mai mulți fără altă pregătire decît absolvirea liceului — și neavînd la îndemînă o înșirare analitică a materiei de fiecare clasă, făceau lecții după chibzuința lor personală. Calapodul era cam același pentru toți : școlarul trebuia să găsească pe hartă numele țărilor, orașelor, rîurilor, munților etc. Geografia era o știință enumerativă : înșirare de nume proprii și cifre statistice.

La acestea vom adăuga că, în afara unor descrieri geografice făcute fără preocupări științifice, nu existau cercetători în domeniul geografiei.

În primele două studii ale acestei lucrări a fost arătat locul lui S. Mehedinți în promovarea unei concepții geografice noi și în dezvoltarea unui curent de gîndire și de cercetare geografică la noi în țară. Aici ne propunem să urmărim numai, în linii mari, evoluția gîndirii geografice mondiale în paralel cu definirea și desăvîrșirea — autonomă — a concepției geografice la S. Mehedinți, concepție aplicată prin el în învățămîntul geografic de toate gradele și în îndrumarea cercetărilor geografice la noi în țară.

Dacă situația geografiei în Europa, la începutul secolului al XX-lea cînd tînărul bursier al Societății geografice române se întorcea de la studii din străinătate, era aceea a tuturor începuturilor, cu lipsuri și greutăți inerente, învățămîntul și cercetarea geografică și-au urmat drumul lor progresiv în principalele țări ale globului, și, în primul rînd, în Franța și Germania, cu a căror literatură geografică au fost mai familiarizați atît profesorul Mehedinți, cît și elevii săi. Principiile geografiei moderne, așa cum le vedea Mehedinți, se găsesc exprimate clar în studii scurte publicate de acesta înainte sau imediat după 1900, adică într-o vreme cînd preocuparea de a prezenta geografia ca *„un sistem unitar de gîndire"* nu era încă bine definită în știința mondială.

Concepția pe care o aveau mulți dintre geografii apuseni, și nu numai elevii lui Ritter ci și unii din școala franceză, era aceea că geografia este o știință unitară centrată pe oicumen. După aceștia geografia are ca obiect nu Pămîntul, ci omenirea (oicumenul). Este o concepție care nu corespunde celei la care se oprise S. Mehedinți încă din preajma anului 1900. După cum am văzut, pentru el,

geografia era studiul relațiilor dintre cele patru învelișuri, populația globului făcînd parte și ea din biosferă și fiind cercetată ca produs și factor al întregului complex terestru. S. Mehedinți recunoaște că populația globului este o parte și un factor de extremă importanță al întregului planetar, dar nu mai mult decît o parte și decît unul dintre factorii vieții telurice. Astfel că S. Mehedinți, consideră populația globului ca o „formație biogeografică", firește însă deosebită de lumea plantelor și animalelor datorită legilor sociale care o conduc.

Să urmărim însă mai de aproape mișcarea geografică din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și din prima parte a secolului al XX-lea.

În Franța, întemeietorul și îndrumătorul geografiei moderne, P. Vidal de la Blache, deși a pus accentul pe cercetările analitice și pe sintezele regionale, totuși, prin unele articole publicate în „Annales de Géographie" și prin *Tableau de la géographie de la France*, 1911, dovedește o înțelegere superioară a geografiei ca știință a întregului planetar : „L'idée qui plane sur tous les progrés de la géographie est celle de l'unité terrestre. La conception de la géographie comme un tout dont les parties sont coordonnées, où les phénomènes s'enchaînent et obeissent à des lois générales dont dérivent les cas particuliers, avait, dès l'antiquité, fait son entrée dans la science par l'astronomie. Mais la conception de l'unité terrestre... n'a pris corps dans les autres parties de la géographie que de nos jours et surtout par la connaissance de la circulation atmosphérique qui préside au lois du climat" [1]. Acest sens al geografiei ca știință a unității terestre ale cărei părți sînt coordonate e firul conducător în caracterizările de ansamblu ale diferitelor *„pays"* din care-i constituită Franța, mai mult o geografie a peisajului transformat de om. Vidal de la Blache caută în condițiile fizice a acestor „țări", dar, nu mai puțin, în trecutul și în populația lor, explicarea peisajului și proceselor fizice, sociale și economice legate de ele. Din asocierea om-natură iese unitatea teritorială pe care Vidal de la Blache o numește „țară geografică" (ex. „la Beuace comme type de pays géographique"). Pentru geograful francez așadar este vorba de întreguri sau complexe teritoriale, care, pentru a fi prezentate ca „personalități geografice" (tot după expresia lui Vidal de la Blache), trebuie zugrăvite și explicate prin urmărirea „fenomenelor (naturale și sociale) care se pătrund și se influențează reciproc". În aceste interacțiuni, populația locurilor respective joacă un rol activ care se sprijină însă pe cunoașterea condițiilor locale de la natura terenului, la ape, climă, vegetație, tehnică de utilizare a acestor condiții. Obiectul geografiei este așadar Pămîntul — în diferitele lui combinații regionale — însă *Pămîntul* care nu poate fi conceput fără om și fără contribuția lui deosebită la schimbarea peisajului.

Ca mod de a înțelege raportul dintre natura terestră și populația lui umană, vedem o apropiere destul de sensibilă între ceea ce gîndeau fostul profesor fran-

[1] P. Vidal de la Blache, *Principes de géographie humaine*, Paris, p. 5.

cez și elevul său de la Dunărea de Jos. Deosebirea principală este însă că marele geograf francez proceda prin exemplificări variate, îndemnînd și pe studenții săi să urmeze această cale, iar tînărul geograf român se ridica la viziunea de ansamblu a geografiei planetare, deducînd din aceasta metoda de cercetare regională și de predare a geografiei în școlile de învățămînt superior și secundar.

Pentru aprecierea justă a locului ocupat de S. Mehedinți în geografia modernă — chiar dacă acțiunea lui s-a limitat aproape exclusiv la lumea din țara sa — tocmai aceste dezvoltări autonome și sincrone trebuie scoase în evidență și recunoscute fără ezitare.

Școala franceză inspirată de Vidal de la Blache, care-i și întemeietorul cunoscutei colecții de „Géographie universelle", a urmat și urmează și azi linia trasă de inițiatorul ei : dovedește preferințe pentru geografia regională, o geografie regională, inspirată însă din principii de geografie generală foarte apropiate de cele preconizate la noi de S. Mehedinți și inspirate din concepția lui Humboldt despre unitatea cosmosului. Pe cînd însă la noi S. Mehedinți recomanda pentru stringerea materialului și pentru prinderea șirului cauzal al proceselor telurice analiza complexelor teritoriale după „categoriile geografice" și „în ordinea subordonării învelișurilor de la atmosferă spre biosferă", școala geografică franceză preconiza — nu fără excepții — scoaterea în evidență a specificului regional, care polarizează în jurul lui toate celelalte caractere ale complexului geografic. Mai tîrziu, acest principiu era să fie numit de Spethmann în Germania principiul geografiei dinamice, iar azi, el este universal recunoscut și aplicat. Teoretic ar putea fi mai precis formulat :*principiul integrării și polarizării geografice.* Ce rol mai acordăm, în acest caz, principiului de geografie generală, adică analizei sistematice în geografie, așa cum este ea recomandată la noi de S. Mehedinți ? Un rol indiscutabil : ea înfățișează calea cea mai sigură în etapa strîngerii analitice a materialului necesar sintezei geografice regionale. Importanța acestei metode se înțelege de la sine și ea a reprezentat și reprezintă în țara noastră o anumită ordine în gîndirea și analiza geografică.

În special manualele de geografie pentru învățămîntul mediu, din trecutul nu prea depărtat (după 1950), cursurile de geografie fizică generală, numeroase colecții de geografie informativă au aplicat și încă aplică linia expunerii sistematice și organice a datelor geografice (date spațiale, climă, ape, relief, vegetație, animale, populație, așezări, economie). În special lucrările cu caracter monografic adoptă, aproape pretutindeni, acest mod de prezentare a conținutului geografic nu numai în cazul Pămîntului întreg dar și în cazul geografiei continentelor, țărilor, regiunilor și chiar localităților. De milenii, geografia informativă e înțeleasă astfel. Deosebirea față de trecut este totuși clară : în timpurile noastre, subordonarea capitolelor este o urmare a analizei complexului terestru pe componente și a concluziei că toate aceste componente sînt legate între ele într-o anumită ordine din care rezultă unitatea organică a Pămîntului nostru. De acest mecanism general al vieții planetei atîrnă și complexele regionale sau

chiar locale, care nu pot fi înţelese fără integrarea lor în marea unitate planetară. Fără îndoială că plantele şi animalele, posedă capacitatea de a se adapta mediului. Omul, pe diferite trepte de dezvoltare istorică, foloseşte şi transformă mediul natural cu mijloace de acţiune în continuă perfecţionare.

Principalele elemente ale mediului geografic, constituind o condiţie indispensabilă şi permanentă a vieţii materiale a societăţii omeneşti, sînt transformate în procesul producţiei tot mai mult de către oameni. Astfel pe măsură ce societatea evoluează, dependenţa directă a omului de natură scade, dar cresc gradul de utilizare de către societate a elementelor mediului geografic şi complexitatea legăturilor dintre om şi natură.

Către sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea — ca urmare a aplicării fără discernămînt a schemei de geografie generală (planetară) — s-a ajuns la declanşarea unei adevărate campanii împotriva acesteia în favoarea geografiei regionale : pentru că ţările şi regiunile globului erau descrise şi explicate după un plan devenit — la unii — aproape şablon, diferenţele locale, adică tocmai asocierea pe spaţii restrînse a componentelor geografice, sau se pierdeau cu totul, sau rămîneau pe un plan secundar. Susţinută de geografi cu vază (cel mai pornit, Alfred Hettner, începînd încă din 1898) critica adusă, geografiei generale a depăşit însă măsura, deşi a adus şi lucruri bune. S-a imputat încercării de a cuprinde într-o schemă largă toate procesele fizice şi umane care se desfăşoară la suprafaţa globului că îmbrăţişează un cîmp de observaţii prea întins în spaţiu şi în timp, riscînd astfel să ajungă la concluzii premature.

În partea constructivă a acestei critici (unii „adversari" susţineau că nici există o geografie generală) au fost indicate şi remediile crizei.

— O restrîngere a *domeniului* de cercetare geografică directă la ceea ce Richthofen numea suprafaţa empirică a planetei, iar mai tîrziu a fost cuprins sub numele de *zona de interferenţă* a învelişurilor planetare urmărită pe plan vertical şi pe plan orizontal. Mult mai tîrziu au fost propuse şi cifre limitative-variabile de la autor la autor (prin 1955, S. V. Kalesnik este pentru o medie de 30—35 km) şi unele expresii (înveliş geosferic, înveliş landşaftic etc.).

— Păstrarea liniilor mari ale fizionomiei şi proceselor terestre şi a principiului integrării regiunilor în complexul teluric total pentru a evita căderea în cealaltă extremă : a ruperii vieţii locale şi regionale de ansamblu globului.

— Intensificarea şi generalizarea cercetărilor şi prezentărilor de geografie cu scoaterea în evidenţă a specificului acestora.

Nu se poate spune despre S. Mehedinţi că a respins criticile aduse geografiei generale sau analitice. A rămas însă credincios convingerii sale că din haosul faptelor de observaţie făcute fără plan şi doar cu gîndul utilitar al informării asupra tuturor lucrurilor care se pot spune despre ţările, popoarele şi resursele globului, se poate ieşi numai printr-o cernere critică a acestor date geografice adunate şi prin raportarea lor la întregul planetar. Nu se poate renunţa adică la principiul humboldtian al „înţelegerii unităţii (terestre) în diversitatea ei *(Einheit in Vielheit)*" şi nici la principiul care-şi făcuse drum în geografia modernă că „scopul geografiei este să studieze legarea într-o unitate a diverselor fenomene de pe suprafaţa Pămîntului" (cf. Hartshorn, p. 30) ; dar la această înţelegere se poate ajunge numai prin urmărirea acestor fenomene în angrenarea lor pe suprafaţa întregului glob şi prin raportarea fenomenelor asociate regional la ansamblul planetar. Ar fi fost o jalnică pierdere pentru geografia ştiinţifică renunţarea la aceste axiome. Viziunea întregului planetar rezultată din diversităţile regionale reprezintă condiţia de bază a formării spiritului geografic ; iar calea cea mai bună şi mai sigură pentru a ajunge la acest rezultat, fără care nimeni nu se poate numi geograf, este aceea a asimilării noţiunilor fundamentale de geografie generală (analitică). Este încă unul din meritele lui S. Mehedinţi că nu s-a lăsat impresionat de criticile aduse geografiei generale. Elevii lui (G. Vâlsan [1], C. Brătescu [2]...) l-au urmat pe acest drum, contribuind la păstrarea tradiţiei introduse în geografia românească.

În Terra se găsesc numeroase pasaje care discută observaţiile lui Hettner şi ale altor geografi contemporani. De pildă, la întrebarea dacă geografia, cuprinzînd o sferă prea vastă, ar mai putea fi stăpînită de geografi, S. Mehedinţi răspunde : „specializarea geografică asigură această «stăpînire» a materiei pentru că «esenţialul este ca geografia să aibă în examinarea fenomenelor sale un punct de vedere propriu care să o deosebească de celelalte ştiinţe şi să aplice metode proprii de cercetare şi descriere», iar la acest punct de vedere propriu nu se poate ajunge observînd teritorii restrînse din suprafaţa Pămîntului, ci ansamblul acestuia". S. Mehedinţi nu putea fi astfel de părerea lui Hettner care susţinea tocmai contrariu, şi anume că „noţiunile generale pot fi mai uşor comunicate auditoriului cu ocazia descrierilor de geografie regională unde ai o bogăţie de viaţă mai mare şi vezi mai direct legăturile dintre cauză şi efect". Fără îndoială, lucrul este adevărat pentru fenomenele locale privite în amănuntele lor, dar nu este valabil pentru generalizarea şi aprecierea importanţei lor relative şi nici pentru integrarea în ansamblu planetar. Hettner pleda astfel pentru o „închidere în specificul regional sau local, slăbind ideea legării într-o singură unitate planetară a diversităţilor locale..." Evident, punctul acesta de vedere utilitar nu poate fi decisiv pentru definiţia logică a unei ştiinţe. De altfel autorul se grăbeşte să adauge că o sinteză, ca cea din *Cosmos* al lui Humboldt, ar trebui să fie reluată din timp în timp. Se înţelege că *trebuie,* iar numeroasele lucrări de geografie generală (Supan, S. Günther, H. Wagner, Philippson, Emm. de Martonne, Passarge etc.) şi interesul tot mai viu cu care ele sînt primite dovedesc că direcţia aceasta este în plină dezvoltare. De altfel este uşor de văzut că aci este, după părerea noastră, singura perspectivă pentru existenţa geografiei ca ştiinţă autonomă. După cum

[1] G. Vâlsan, *Sensul geografiei moderne,* în „Bul. S.R.G.", LVII, Bucureşti 1938 (postum).
[2] C. Brătescu, *Istoria, obiectul şi metodele geografiei,* Cernăuţi, 1925.

o vertebră sau o falcă sau altă parte a unui schelet e ceva ciudat sau chiar absurd cît timp nu o pui la locul cuvenit în osatura animalului respectiv, tot astfel descrierea unei regiuni (continent, mare, țară, insulă etc.) devine aproape imposibilă dacă nu o legăm de cadrul geografiei generale ca un fragment din alte forme mai mari și ca o îmbinare a energiei legate de dinamismul forțelor telurice. Iată de ce, în fața șovăirilor lui Hettner, credem că se poate afirma, pe temeiul faptelor înșirate pînă aici, că geografia generală, așa cum am definit-o în lucrarea de față, este : *logic necesară ; istoricește-reală* și *practic-folositoare*. Iar afirmația noastră nu este izolată. Recunosc și alții că „fără un nivel înalt al geografiei generale, e cu neputință geografie regională" [1].

Păstrăm din cele de mai sus ideea că S. Mehedinți a încetățenit la noi — prin lucrări și gîndire personală împotriva unui curent nefavorabil existent în vestul Europei — convingerea că geografia generală dă geografului pregătirea de bază în cercetările lui de geografie regională și că-l deprinde cu ideea legăturilor dintre complexul proceselor geografice locale sau regionale și cele petrecute pe spații din ce în ce mai întinse din jurul teritoriului studiat pînă la spațiul cel mai întins și cel mai complex, planeta. În același timp însă este bine să păstrăm din critica adusă geografiei generale că studiul de geografie regională trebuie să urmărească, în primul rînd, specificul combinațiilor dintre componente în cadrul teritorial respectiv și schimbările pe care fenomenele fizice și umane de pe spații mai întinse le provoacă, dar le și suferă în timpul contactului lor cu condițiile concrete ale regiunii studiate. Sînt de observat în această privință mai ales schimbările pe care le suferă clima, regimul apelor, asociațiile vegetale și animale, modul de utilizare a terenului etc. Critica adusă geografiei generale nu a urmărit, din partea geografilor cu adevărat spirit critic, negarea valabilității acesteia ca ipostază a gîndirii geografice, ci doar să atragă atenția asupra unor aplicări pripite și prea comode a principiilor ei la cazurile regionale, *scopul cercetării și descrierii geografice fiind punerea în evidență a echilibrului — relativ — dintre componentele locale între ele și dintre rezultanta lor și fenomenele terestre generale*. În lucrările lui personale, S. Mehedinți în felul acesta a înțeles să aplice principiile geografice regionale (v. *Le pays et le peuple roumain ; Dacia pontică și Dacia carpatică ; Ce este Transilvania ? ; Discordanțe antropogeografice*).

De cînd există geografia, i s-a cerut sau s-a așteptat de la ea să dea informații despre toate : pămînt fizic, popor, resurse. Cînd, sub influența evoluționismului, au început și geografii să caute legăturile dintre faptele descrise și au constatat că acestea se leagă — în spațiu și timp — unele cu altele nu numai între limitele unei localități sau regiuni mai restrînse, dar și în cadrul Pămîntului întreg, au apărut din ce în ce mai numeroase și mai evidente dificultățile cunoașterii datelor și înțelegerii raporturilor dintre ele de către o singură persoană

[1] Hettner, Lauteneger, *Begriff, Stellung und Einteilung der Geographie*, Gotha, 1922, p. 102.

sau chiar de către un colectiv de persoane nespecializate. Geografia trebuie să intre deci și ea în etapa istorică, de specializare. Specializare însă putea să însemne riscul ruperii unității acestei discipline tocmai într-o vreme cînd, sub influența lui Humboldt, geografia începuse să fie considerată o știință unitară a Pămîntului privit ca întreg. Am văzut că la noi S. Mehedinți era nu numai apărătorul acestui punct de vedere, dar și contribuise cu lucrări originale la demonstrarea și răspîndirea acestei concepții. Punînd, în țara noastră, bazele geografiei analitice, era natural să preconizeze și diferențierea geografiei în ramuri atît pe plan teoretic, cît și pe plan aplicat (la studii de teren). La acea vreme, cînd mișcarea aceasta era generală în toate țările Europei și dincolo de ocean, S. Mehedinți și-a trimis elevii peste hotare să se perfecționeze în direcția studiilor de geografie regională specială, iar pe cei din țară i-a îndrumat tot în această direcție, paralel cu o bună pregătire de geografie generală și informare din literatura de specialitate străină. De asemenea, cînd Emm. de Martonne a fost invitat să țină cursuri la Cluj și să facă excursii în țară, au fost sfătuiți să se înscrie, printre participanți, și colaboratorii săi din București. Foștii săi studenți au rămas cu impresia că profesorul lor, care din motive de sănătate (vedere foarte slabă) nu-și putea însoți elevii pe teren, a căutat toate mijloacele să-i pună în legătură cu specialiștii cei mai cunoscuți din țările unde cercetările de geografie regională erau mai dezvoltate. Aceasta pe planul aplicării principiilor metodologice la cazuri concrete regionale ; pe plan teoretic însă contribuția lui S. Mehedinți la dezbaterea problemei limitei specializărilor în geografie a fost personală și deosebit de importantă.

În acea vreme, discuțiile teoretice erau foarte aprinse în Germania, în Franța, în Anglia, în Statele Unite. Specializarea în analiza cutărui sau cutărui element din complexul teluric presupunînd cunoașterea elementului respectiv (ca formă, mărime, culoare, temperatură, mișcări etc.), perspectiva de a trece în domeniul de cercetare al celorlalte științe, care și ele se ocupă cu descrierea pămîntului (fizica și chimia globului, geologia, botanica, zoologia, sociologia, istoria etc.), părea de neevitat. Specialiștii se și plîngeau de aceste imixtiuni, iar geografii trebuiau să găsească un mijloc de a nu-și părăsi propriul lor domeniu de studiu, mai ales că două specializări principale se definiseră încă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea : geografia fizică și antropogeografia (geografia populației).

Geografia fizică s-a dezvoltat ca știință de sine stătătoare de fapt spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, adică după ce progresele realizate în științele naturii (meteorologie, hidrografie, geologie, biologie) și în cartografie (hărțile topografice) au făcut posibilă și necesară sinteza cunoștințelor fizice și biologice despre glob. Ca urmare au apărut, în Germania și Franța, mai ales, primele tratate de geografie fizică (Supan, Günther, Wagner, Lapparent, Emm. de Martonne). Ne oprim puțin asupra tratatului de geografie fizică al lui Emm. de Martonne recomandat la noi de către S. Mehedinți să fie analizat în preseminarii cu studenții. Încă din primul capitol — evoluția geografiei — este pusă problema delimitării

geografiei fizice față de celelalte științe telurice. Sînt menționate încercările lui Richthofen, care elimină din studiul geografiei fizice subsolul, rezervîndu-l geologiei, și ale lui Mackinder, care definea geografia ca știință a prezentului în lumina trecutului și geologia ca știința trecutului în lumina prezentului. Ajunge însă la încheierea — aceeași ca și a lui Mehedinți — că, „în realitate, limitarea exactă a cîmpului de cercetare geografică este o întreprindere himerică. Această știință vine în contact cu prea multe științe și are — cum o dovedește istoria ei — prea mult interes pentru a păstra aceste contacte ca nici măcar să nu dorească această limitare".

Concluzia este că singura garanție a păstrării sensului geografic al cercetărilor este să stăpînești principiile metodei geografice. Mehedinți scria cu mult înainte, așa cum am văzut: „principalul este să ai, în cercetarea geografică, un punct de vedere propriu"; în aplicare însă, punctul de vedere geografic înseamnă metoda geografică. Emm. de Martonne amintește principiile metodei geografice: principiul extensiunii sau al suprafeței (bine pus în lumină mai ales de Ratzel); principiul geografiei generale (adică al raportării la globul întreg) formulat prima dată de Ritter apoi, sub o formă nouă, de Vidal de la Blache; principiul cauzalității aplicat în chip strălucit prima dată, în geografie, de Humboldt. Fără îndoială nici unul din aceste principii nu aparține exclusiv geografiei. După cum observă și de Martonne: „cartografie și geografie nu sînt sinonime și ca să fii geograf nu-i suficient să reprezinți extensiunea unui fenomen oarecare. Preocuparea de legi generale este un principiu științific; căutarea cauzelor, o preocupare filozofică. Însă geograful este singurul savant care-și propune, în același timp, să cunoască repartiția spațială a fenomenelor fizice, biologice sau economice, să afle cauzele acestei repartiții legîndu-le de legi generale, și urmărindu-le efectele. Ajunge astfel să deosebească combinații de influențe locale, a căror complexitate depășește tot ce poate preocupa pe fizicieni, botaniști, statisticieni. Suprafața pămîntului este laboratorul său, minunat cîmp de experiențe, unde este realizată o uimitoare varietate de tipuri regionale, pe care el trebuie să le depisteze explicîndu-le originalitatea" [1].

Deci tot „secretul geografiei" este să nu pierzi din vedere niciodată întregul teritorial (de la regiune la planetă) în timpul analizei componentelor acestuia. „Avertismentul" acesta este cuprins și în definiția dată geografiei de S. Mehedinți în prelegerea lui inaugurală din 1900: „geografia este știința pămîntului considerat în relația reciprocă a maselor celor patru învelișuri atît din punct de vedere static [2] (al distribuirii în spațiu), cît și din punctul de vedere dinamic (al transformării în timp)". Din orice latură ai cerceta Pămîntul, această

[1] Emm. de Martonne, *Traité de géographie physique*, ed. a IV-a, 1925, p. 23.
[2] În realitate sînt categorii dinamice, întrucît în natură nu există nimic static, ci totul este în continuă mișcare și transformare. — *V. M.*

latură (să spunem, de pildă, atmosfera) trebuie urmărită în relațiile ei cu celelalte învelișuri, adică trebuie raportată la întreg.

Cum aplică de Martonne principiile de mai sus în tratatul lui de geografie fizică? Ocupîndu-se „mai puțin de proprietățile elementelor fizice care intră în compoziția suprafeței terestre și mai mult de reacțiile care se constată la contactul dintre aceste trei elemente, adică într-o zonă care coincide aproximativ cu suprafața Pămîntului, domeniul de studiu propriu geografiei".

La îndoiala că geografia ar putea să se substituie științelor care-și aleg cîte un element al complexului teluric și-l analizează în el însuși și pentru el însuși, Emm. de Martonne, în Franța, răspunde în 1912 (prima ediție a tratatului de geografie fizică), așa cum a răspuns la noi S. Mehedinți cu 12 ani mai înainte: „geografia (în speță, geografia fizică) nu studiază aerul, apa, uscatul pe fiecare în ele însele, ci relațiile dintre ele sau, cu alte cuvinte, reacțiile fiecărui element cînd vine în contact cu celelalte". Și tot astfel, în ordinea adoptată în tratarea marilor capitole corespunzătoare învelișurilor terestre (aer, apă, uscat, viețuitoare). Emm. de Martonne adoptă aceeași succesiune de subordonare ca și S. Mehedinți, și anume: clima (adică partea cea mai geografică din studiul atmosferei), hidrografia (descrierea explicativă a hidrosferei), relieful terestru (latura geografică a litosferei), biogeografia (în colaborare cu doi naturaliști). În *Abrégé de géographie physique* însă, se adaugă părții biogeografice un ultim capitol rezervat raporturilor dintre om și natură *(L'homme et la Nature)*. Așa cum observă și S. Mehedinți, după milenii în care geografia a fost subordonată istoriei și considerată mai mult ca un cadru al acesteia, această disciplină științifică își recunoaște obiectul (Pămîntul) și-l tratează ca un întreg din care populația umană este numai o parte, foarte importantă, însă numai o parte atașată biogeografiei (în gruparea pe mari capitole a geografiei fizice). Sub influența lui Humboldt și a evoluționismului, se ajunsese așadar la concepția unei geografii cu obiect propriu: *Pămîntul din care nu putea să lipsească omul.* Această concepție s-a încetățenit la noi prin S. Mehedinți într-o vreme cînd abia începuse să fie formulată în literatura geografică mondială. Ea a rămas ca un bun cîștigat, fiind reluată și precizată relativ recent, de pildă, și de geograful sovietic S. V. Kalesnik (v. *Bazele geografiei fizice generale*).

Există în acest caz, o singură știință geografică așa cum ar fi logic să deducem din indivizibilitatea obiectului, ori se pot admite mai multe științe geografice, și în acest caz cum împăcăm contradicția? S. Mehedinți, Emm. de Martonne ca și numeroși alți geografi din prima jumătate a secolului nostru, recunoscînd categoric necesitatea unei geografii fizice generale în care să fie cuprins și omul, nu ezitau, totuși, să admită că, alături de geografia fizică, sînt deosebite și alte „geografii", între care, în primul rînd, geografia umană sau antropogeografia. Într-adevăr, a nu admite dezvoltarea, din trunchiul geografiei, a unor ramuri atît de importante încît să poată fi considerate chiar științe geografice particulare, ar însemna să nu întrevezi specializarea în geografie și deci pro-

gresul acestei ştiinţe. Totuşi, discuţiile asupra uneia sau mai multor ştiinţe geografice şi — în legătură cu acestea — asupra celei în jurul problemei apartenenţei geografiei la mai multe grupe de ştiinţe — discuţii foarte vii în prima jumătate a secolului nostru — sînt continuate cu aceeaşi aprindere şi azi. Ne-am putea întreba : de ce ? Pentru că — peste toate argumentele aduse în favoarea unui obiect unic şi indivizibil al geografiei (Pămîntul inclusiv omul) — analiza acestui obiect impune desfacerea lui în elementele componente, deci divizarea lui. De aici marea dilemă a geografiei moderne : dacă nu divide obiectul geografiei, ci îl păstrează mereu întreg în faţa ochilor săi chiar în timpul analizei, riscă să rămînă superficială ; iar dacă îl divide, riscă să-i piardă unitatea şi să pătrundă în domeniul de studiu al altor ştiinţe tehnice.

Ieşirea din dilemă este totuşi posibilă, deşi îndoielile asupra acestei perspective au devenit aproape cronice. De milenii se spune : obiectul geografiei este Pămîntul, iar scopul ei, descrierea Pămîntului. Pe măsura acumulării de cunoştinţe asupra obiectului şi repartizării sarcinii de a le descoperi şi explica, la mai multe discipline ştiinţifice „speciale" (meteorologie, hidrologie, geologie, biologie, sociologie, economie etc.), obiectul — unic — al geografiei a apărut — pentru geografi chiar — prea întins şi prea complex. Întinderea obiectului a putut fi biruită prin împărţirea sarcinii pe regiuni de dimensiuni deosebite (de la localităţi la continente şi oceane), fără descompunerea complexelor teritoriale respective, în elemente constitutive. Adică păstrarea unităţii — prima condiţie a oricărei descrieri şi explicări geografice — părea să fie astfel asigurată. Contestării geografiei ca ştiinţă i s-a răspuns astfel prin cultivarea, cu precădere, a geografiei regionale şi prin scăderea interesului, iar de către unii, prin negarea posibilităţii de a crea o geografie generală ştiinţific valabil (de ex., Banse, pentru care geografia generală este „un copil născut mort" iar geografia regională, singura admisibilă — v. *Terra,* pp. 320—321). Am văzut că S. Mehedinţi s-a ridicat contra acestor afirmaţii, pe baza adevărului, incontestabil, că regiunea, mică sau mare, este cuprinsă între alte regiuni şi influenţată de viaţa fizică, organică, socială şi economică care se desfăşoară pe întreaga suprafaţă terestră. În afară de aceasta, geografia generală pune ordine în descrierea regională şi dă cadrul explicării particularului prin general. Este drept că diversitatea regională pînă în amănunte este cea de care trebuie să ţină seama locuitorii globului şi că această diversitate — specificul regional — trebuie cunoscut în primul rînd ; dar nici fără stabilirea similitudinilor pe globul întreg şi fără cunoaşterea relaţiilor geografice care acoperă, ca o reţea deasă, planeta noastră legînd firele locale cu cele universale, nu se poate nu numai înţelege realităţile geografice regionale, dar nici nu se poate trăi. Deşi încă se discută asupra validităţii geografiei generale, putem conchide aşadar că — datorită, la noi cel puţin, în primul rînd operei lui S. Mehedinţi — cauza geografiei generale şi a raporturilor ei reversibile cu geografia regională este cîştigată.

Dar dacă s-a văzut salvarea geografiei ca ştiinţă, în concentrarea forţelor asupra studiilor de geografie regională — păstrînd din geografia generală atît cît este necesar fără să i se frîneze nici acesteia progresul ca ştiinţă — s-a constatat tot atît de repede că nici geografia regională nu poate înainta în cercetările ei de teren fără desfacerea şi analizarea fiecărui component al întregului teritorial respectiv, adică fără a preceda de analiză, sinteza — specifică prezentărilor finale în geografia regională. Aici se iveşte aşadar din nou dilema geografiei sub forma întrebării : cum analizăm întregul teritorial (de la localitate la planetă) fără să-i pierdem din vedere unitatea ?

Nimeni nu poate contesta că „realitatea geografică" este una şi indivizibilă în ea însăşi. Vorbim de pildă de peisaj natural şi de peisaj umanizat. În realitatea lucrurilor există însă numai „peisaj geografic", adică împletirea, pe teren, a efectelor acţiunii forţelor naturale şi sociale. Trebuie să existe o disciplină ştiinţifică hotărîtă să studieze această realitate în ansamblul ei şi să o şi prezinte aşa cum se înfăţişează şi cum funcţionează ea de fapt. Această disciplină ştiinţifică a fost şi este geografia. Necesitatea este incontestabilă ; şi azi — cînd problema utilizării optime a planetei noastre se pune acut — cunoaşterea echilibrului atît de variabil şi labil dintre natură şi om se impune cu mai multă forţă. Pentru cunoaşterea şi păstrarea — în forme schimbate — a acestui echilibru au pledat toţi geografii secolului nostru, iar la noi S. Mehedinţi şi elevii lui (G. Vâlsan, în primul rînd). Dacă însă, în timpul analizei regionale, geograful ar pierde din vedere întregul, ar uita adică de principiul interdependenţei învelişurilor formulat printre primii geografi ai lumii de S. Mehedinţi, iar azi universal valabil, s-ar spune pe drept cuvînt despre acel geograf că a părăsit cîmpul cercetării geografice, deci şi-a trădat disciplina.

Criza geografiei care n-a fost lichidată în prima jumătate a secolului nostru şi nu este terminată nici azi derivă din dificultatea de a păstra caracterul unitar al ştiinţei geografice ; căci una este *formularea metodei* de cercetare geografică (raportarea părţilor la întreg şi urmărirea combinaţiilor specifice regionale dintre elementele complexului teritorial) şi alta este *aplicarea ei în practică* fără să disociezi obiectul „unic" (pămîntul de la regiune la planetă) şi „indivizibil".

Geografii din trecutul apropiat — inclusiv S. Mehedinţi — au urmat două direcţii deosebite : unii au apărat caracterul unitar al cercetărilor geografice asigurat de „construirea" edificiului unei geografii teoretice generale (Mackinder, S. Mehedinţi, Emm. de Martonne, Passarge, Hartshorne) etc. Pentru aceştia şi pentru numeroşii lor adepţi, obiectul geografiei era indivizibil chiar în cazul studiilor regionale, fiecare teritoriu, oricît de restrîns ar fi, avînd legăturile lui directe sau indirecte cu întregul spaţiu terestru. A doua direcţie dezvoltată în geografia modernă chiar din a doua jumătate a secolului al XIX-lea consideră obiectul geografiei ca divizibil cel puţin în două domenii principale de studiu aflate fiecare sub comanda unor legi deosebite : domeniul fizic şi cel biologic,

adică domeniul activității fizice și cel al activității organice, înăuntrul acestuia deosebindu-se cel al activității sociale.

În 1882 apare prima ediție a *Antropogeografiei* lui Fr. Ratzel. Ca naturalist, el pornește de la axioma că omul face parte dintre viețuitoare, că el are necesități fiziologice, pe care, ca și plantele și animalele, și le satisface prin schimbul de elemente între natură și organism. În acest sens, omul aparține biosferei. În consecință, studiul raporturilor dintre el și mediul terestru trebuie considerat ca un capitol mare al biogeografiei. De aici și caracterul general al modului cum Ratzel înțelege geografia umană : folosind metodele de cercetare proprii științelor naturale, antropogeografia începe prin a-l considera pe om în raport cu mediul terestru, în ansamblul acestuia, apoi, analitic, pe elemente (aer, apă, relief și natura terenului, vegetație și animale). Populația globului dispune de posibilități structurale și sociale de a utiliza resursele globului, însă între anumite limite. „Nici o voință omenească nu poate mări suprafața globului sau modifica întinderea calotelor glaciare ori îndesi aerul de pe înălțimile unde viața nu-i posibilă". În decursul mileniilor, omenirea a ajuns să se stabilească pe cea mai mare parte a Pămîntului (oicumenul). Lupta pentru valorificarea și păstrarea teritoriului este înscrisă în istoria fiecărui popor sau fiecărei grupări omenești. Istoria deci nu poate fi înțeleasă fără de geografie (adică fără de cunoașterea condițiilor în care se desfășoară, local, viața). Așadar, după Ratzel, antropogeografia are ca obiect *omul* — mai exact, populația umană — urmărită în acțiunea ei de ocupare și folosire a Pămîntului, mai pe scurt în lupta ei de adaptare la mediul terestru ; adică în locul Pămîntului ca obiect „unic" și „indivizibil" al geografiei apare un al doilea obiect : populația umană considerată de Ratzel ca una din componentele biosferei în luptă pentru spațiu și resursele lui (ca și celelalte viețuitoare, însă dotată cu voință, inteligență și capacitate de organizare superioară acestora). „Se înțelege, scrie Mehedinți referindu-se la Ratzel, detaliile pot fi discutate și au fost discutate ; dar, în întregimea ei, opera... (lui Fr. Ratzel) însemna o nouă perspectivă în sfera studiilor noastre. Prin ea, geografia a scăpat întîia oară — și cred pentru totdeauna — de alternativa de a fi unilaterală, devenind o roabă a științelor naturii precum era în primejdie cu școlarii lui Humboldt sau de a deveni, cum mai fusese pe vremea lui Strabo, o roabă a istoriei, cum se îndruma iarăși cu ucenicii lui Ritter" (*Antropogeografia și întemeietorul ei (Fr. Ratzel)*.

Elev al lui Ratzel, S. Mehedinți *rămîne însă numai relativ sub influența* acestuia în tot ce scrie asupra antropogeografiei și etnografiei. Ca și întemeietorul antropogeografiei, el consideră pe om ca o parte esențială a întregului terestru însă — în opoziție cu alți elevi ai acestuia, care au exagerat latura adaptării pasive prezentată critic în opera profesorului lor — S. Mehedinți se ferește de determinismul vulgar și pune accentul pe necesitatea de a cunoaște specificul fiecărui popor dacă vrem nu numai să înțelegem modul său de comportare în raporturile lui cu natura, dar să și prevedem cum se vor dezvolta

aceste raporturi. Prin aceasta, *Mehedinți trebuie considerat ca adept al unei antropogeografii avînd mai strînse legături cu științele sociale decît cu cele naturale.* Vom vedea puțin mai departe cum se împacă această atitudine cu afirmația că „omul este o parte, esențială, a organismului terestru" și că geografia este știința Pămîntului considerat în relație reciprocă a maselor celor patru învelișuri (în care este inclusă și omenirea).

Aproape paralel cu școala antropogeografică a lui Ratzel din Germania se dezvolta în Franța școala de geografie umană a lui Vidal de la Blache. Pentru aceasta, geografia umană (termen care traduce în limba franceză expresia — grecească și mai greoaie — antropogeografie) „nu se opune unei geografii din care ar lipsi elementul uman ; așa ceva nu există decît în spiritul unor specialiști exclusiviști. Ci ea aduce o concepție nouă asupra raporturilor dintre Pămînt și om, concepție sugerată de o cunoaștere mai sintetică a legilor fizice care stăpînesc sfera noastră și a relațiilor dintre ființele vii care o populează" [1]. Ca și Ratzel, Vidal de la Blache, considerînd că „faptele de geografie umană sînt legate de un ansamblu terestru și se explică numai prin el", definește geografia umană ca o știință a raporturilor dintre om și mediu. Spre deosebire însă de Ratzel, geograful francez apreciază că omul — în formele lui de acțiune față de condițiile naturale, luîndu-și ca aliați plantele și animalele (domesticite) și silind forțele fizice să lucreze pentru el — dovedește o putere de adaptare *activă* din ce în ce mai evidentă în măsura progreselor tehnice și sociale. Prin modificările aduse concepției lui Ratzel, S. Mehedinți ne apare — în multe din lucrările sale — mai apropiat de școala franceză decît de cea germană. Într-adevăr, S. Mehedinți limitează influența mediului înconjurător la acțiunea exercitată de acesta asupra „vieții vegetative a popoarelor" și vede în studiul geografic al populației mai mult urmărirea formelor pe care le îmbracă *lupta* ei pentru asigurarea adăpostului, îmbrăcămintei, hranei și *transformările* aduse de ea — nu rareori fără prevedere — peisajului terestru.

Mai tîrziu (1910) în prima ediție a cărții sale, *La géographie humaine,* Jean Bruhnes caută să imprime geografiei umane o direcție mai apropiată de obiectul „unic" al geografiei, „Pămîntul", considerînd ca obiect al geografiei umane nu societatea umană și nici chiar omul ca element al biosferei integrat în mediul terestru prin necesitățile lui fiziologice, ci, în primul rînd, peisajul modificat de om, adică peisajul umanizat prin acțiunile neproductive (case, drumuri), productive (cîmpuri cultivate și animale domestice) și distructive (despăduriri, exploatări minerale, vînătoare etc.). Jean Bruhnes motivează în modul următor ceea ce și la noi — prin observația verbală — S. Mehedinți a considerat ca o restrîngere excesivă a sensului geografiei umane și o încercare de a-l scoate pe om din geografie : „Geografia umană este *în primul rînd* geografie și nu psihologie,

[1] Vidal de la Blache, *Principes de géographie humaine*, p. 3.

sociologie sau istorie“ [1]. Fără îndoială aceste discipline nu pot face abstracție de mediul terestru și de legăturile omului cu acesta dacă vor să-și explice integral formarea și evoluția societății umane, diferitele evenimente istorice, diferite fenomene psiho-sociale etc.

Este evident că Jean Bruhnes redă unitate obiectului geografiei fără ca, prin aceasta, geografia lui umană să poată fi confundată cu geografia fizică sau să subaprecieze capacitatea de adaptare activă a omului la mediul înconjurător și posibilitățile lui de a schimba total peisajul și chiar mersul unor procese naturale. Într-adevăr, geograful francez, prin concentrarea atenției asupra peisajului umanizat, indica punctul de plecare cel mai sigur și mai ușor de analizat în cercetările de geografie umană, fără ca, prin aceasta, să nege importanța și valabilitatea analizelor unor relații mai fine în care este mult mai greu să faci parte justă faptelor de resortul sociologiei, istoriei sau psihologiei și celor de resortul geografiei. A fost o încercare de a-i aduce pe geografi la ei acasă și de a frîna, pe cît posibil, tendința disocierii geografiei în mai multe științe particulare. Mai mult, putem afirma că Jean Bruhnes se păstrează în limitele unei geografii unitare, cu obiect și metodă proprii, în sensul vederilor lui S. Mehedinți, Emm. de Martonne etc. și, mult mai tîrziu, chiar ale lui S. V. Kalesnik. El doar dezvoltă ideea că populația umană este o parte integrantă și un factor activ de transformare a suprafeței terestre urmărind, în tratatul său de geografie umană, efectele prezenței și activității acesteia asupra sferei de interferență a învelișurilor. Este clar așadar că Bruhnes nu părăsește obiectul propriu al geografiei : complexul terestru, și nici nu-l elimină pe om din geografie, ci dimpotrivă îl consideră ca un factor esențial și hotărîtor în viața acestuia, rămînînd ca nu geografia, ci sociologia să se ocupe de populația umană organizată (societate), atît în ea însăși, cît și în privința influențelor exercitate asupra ei de mediul terestru natural. Și totuși atît S. Mehedinți la noi, cît și Emm. de Martonne în Franța, precum și alți geografi de mare renume, n-au fost de acord cu Jean Bruhnes. Această atitudine, care-i pune pe geografii respectivi într-o aparentă contradicție cu propria lor concepție (geografia o știință unitară, cu obiect propriu) are o singură explicare : punctul de vedere geografic (deci metoda geografică) conferă caracter geografic oricărui obiect particular care se integrează — mai mult sau mai puțin net — în obiectul general, Pămîntul. Nu-i recomandabil deci să-l scoatem pe om din analiza întregului teritorial (de la localitate la planetă), reducînd integrarea populației în ansamblul terestru la urmele pe care activitatea acestuia le lasă la suprafața globului.

Și în această privință S. Mehedinți, așa cum se poate deduce și din manualul său de antropogeografie, a sesizat că influențele reciproce om-natură (legătura între om și mediul geografic, cum atîrnă omul de mediul geografic și cum a reacționat omul asupra mediului geografic) formează obiectul geografiei umane

[1] J. Bruhnes, *La géographie humaine*, 1910, ed. a III-a, p. 60.

(antropogeografiei). Antropogeografia este — pentru el — partea din geografie consacrată ecologiei umane și peisajului umanizat, adică omenirii considerate ca „formație biogeografică“ (așa cum se exprimă categoric S. Mehedinți încă din 1909 cînd — de acord cu Fr. Ratzel — definea antropogeografia ca „studiu al relațiilor dintre fața Pămîntului și omenire considerată ca formație biogeografică“).

Dacă însă S. Mehedinți ar fi redus relația societate-natură numai la reacțiile societății dictate de necesitățile ei „vegetative“, ar fi dat dovadă de unilateralitate, de neînțelegere a complexității acestei relații.

În rezolvarea problemelor pe care poziția și condițiile mediului înconjurător le pun diferitelor grupări umane, intervin nu numai efortul și posibilitățile de adaptarea biologică la mediu și nu în primul rînd acestea, ci factorii de ordin social — forma de organizare socială, nivelul tehnicii și științei ; însușirile psihologice ale grupului etc. Este adevărat însă că din lucrările lui S. Mehedinți nu reiese că acesta a sesizat totdeauna rolul primordial al factorilor obiectivi, ținînd de existența socială, în valorificarea spațiului terestru de către societate.

S. Mehedinți înclina să confere etnografiei un rol important în studiul relației grupurilor umane cu condițiile locului unde au apărut și s-au dezvoltat. În felul acesta, incursiunile făcute nu numai de S. Mehedinți, dar și de mulți alți savanți, în domeniul istoriei, etnografiei, economiei, mai mult decît s-ar fi așteptat de la un geograf, erau explicabile și nu reprezentau o contradicție față de principiile geografiei generale, pentru că disciplina în care lucra (în speță etnografia) era privită ca o disciplină de hotar între științele naturii și cele sociale.

În concluzie, S. Mehedinți trebuie considerat ca unul dintre primii geografi moderni care — la curent cu ceea ce se discuta și cu ceea ce se publica pe planul geografiei teoretice — a participat la soluționarea problemelor esențiale dezbătute mai ales în Franța și Germania. El a demonstrat validitatea unei geografii analitice (generale), fixîndu-i principiile și considerînd-o ca bază a cercetărilor de geografie regională. Savantul român marchează în geografia mondială a secolului nostru, trecerea de la o geografie subordonată istoriei la o geografie generală cu obiect (Pămîntul în ansamblul lui) și cu metodă proprie (urmărirea relațiilor dintre masele celor patru învelișuri terestre). În această geografie, omului i se rezervă un loc important —, corespunzător rolului jucat de el în transformarea planetei și eforturilor lui de utilizare a spațiului terestru.

Asimilarea principiilor geografiei generale stă la baza oricărei cercetări geografice fie a unităților regionale în ansamblul lor, fie a componentelor acestora analizate în raporturile lor cu întregul teritorial respectiv.

Oricît de departe i-ar duce pe geografi specializarea în cîmpul științelor vecine, aceasta nu înseamnă însă că nu există o geografie cu obiect și cu metodă proprie. Geograful specializat într-o anumită disciplină geografică rămîne geograf dacă cunoaște principiile geografiei și dacă face din ele firul conducător

în cercetările respective. Experiența ne dovedește că principiile de geografie generală sînt greu de respectat cînd, în căutarea cauzelor fenomenelor de altă natură decît cea geografică, cercetătorul pătrunde prea adînc în domenii de cercetare străine.

Totuși, din trecutul în care se înscrie și opera de cugetare geografică a profesorului S. Mehedinți, rămîne un lucru fundamental : ideea de unitate (a obiectului și a metodei) la care trebuie raportate — ca factori sau componente — toate fenomenele desfășurate pe suprafața globului. Pe această idee, humboldtiană, a unității terestre se sprijină și etnografia care, este studiul social al planetei, urmărit regional, deci în condiții teritoriale și istorice deosebite.

S. Mehedinți a remarcat faptul că dezvoltarea științelor geografice s-a înfăptuit în legătură unele cu altele și cu alte științe. În dezvoltarea ei istorică, geografia, oricît s-a diferențiat pe ramuri, rămîne un sistem unitar : „...sistemul cunoștințelor geografice poate fi clădit pe baze proprii și că el are linii arhitecturale sigure... liniile acestea au rezultat pe încetul din însăși acumularea și elaborarea materialului geografic, iar nu din niscaiva încercări de a fixa apriori marginile științei noastre“ [1].

[1] S. Mehedinți, *Terra*, vol. I, p. 12.

ȘCOALA GEOGRAFICĂ ROMÂNEASCĂ FORMATĂ DE SIMION MEHEDINȚI

GEOGRAFIA ÎN ȚARA NOASTRĂ LA 1900. Prima catedră universitară de geografie în România a fost înființată în anul 1900 sub bune auspici. Facultatea de litere și filozofie, în cadrul căreia urma să funcționeze și geografia, era înzestrată cu un corp didactic, de elită, ilustrat de personalități ca : Titu Maiorescu, N. Iorga, Ovid Densusianu, Ion Bogdan, Dimitrie Onciul, Pompiliu Eliade, Grigore Tocilescu ș.a. O atmosferă de activitate, plină de avînt, stăpînea corpul didactic. Titularul catedrei de geografie venea să se integreze în această strălucită comunitate de muncă, aducînd cu sine remarcabile însușiri personale, o temeinică pregătire de specialitate și un mare elan. Trebuie să adăugăm însă că situația sa era mai grea decît a tuturor celorlalți colegi de facultate.

În timp ce titularii catedrelor de istorie, filologie, filozofie etc. mergeau pe căi bătătorite mai de mult, avînd preocuparea de a duce mai departe, pe aceleași căi, firul unor activități cu tradiție, profesorul de geografie trebuia să-și croiască singur drumul pe care avea să apuce. În timp ce în domeniul limbii și istoriei naționale, apăruseră multe și importante lucrări, geografia țării, de la *Descriptio Moldaviae* încoace nu înregistrase decît note sporadice : cîteva rînduri în *Cîntarea României, Descrierea Ardealului* de N. Bălcescu, pusă de el în fruntea capitolului despre Unitatea Națională, lucrările lui Ion Ionescu de la Brad asupra Dobrogei și *Bărăganul* lui Al. Odobescu, adevărat model de descriere geografică pitorească. Școala ardeleană neobosită în căutarea de argumente pentru dovedirea descendenței noastre din daci și romani și a continuității poporului român pe acest pămînt, a omis să apeleze și la geografie în acest scop. Este adevărat, că în anul 1875 a luat ființă Societatea geografică română, în scopul de a studia și a face cunoscut în țară și peste hotare, patria noastră. Inițiatorii erau pătrunși de cele mai bune intenții, dar nici unul dintre ei nu era geograf. Una din primele realizări ale Societății a fost editarea *Marelui dicționar geografic al României.* Privită în perspectiva timpului, cînd a fost creată, și în raport cu greutățile în care s-a înfăptuit, din lipsa unor colaboratori cu pregătire necesară, lucrarea

merită toată preţuirea. În şcolile medii geografia era predată de autodidacţi şi se oprea la clasa a IV-a. Manualele erau sub orice critică. Îşi poate închipui oricine, cu ce cunoştinţe aperceptive se prezentau studenţii, din primele serii, la cursul de geografie al Universităţii din Bucureşti. Să ne mai gîndim apoi că nou înfiinţata catedră era lipsită la început de orice material didactic, ca hărţi, bibliotecă, colecţii, instrumente. Localul însuşi se reducea la sala de prelegeri, folosită cu rîndul de mai mulţi profesori. Cele cîteva hărţi, care formau materialul didactic a geografiei, erau mutate dintr-un colţ în altul al cancelariei profesorilor. A trebuit să treacă zece ani pînă ce s-a putut elibera o cameră de la parterul universităţii, prin mutarea colecţiei de roci a catedrei de mineralogie (L. Mrazec) în localul nou al Institutului geologic de la şosea. Abia acum deveni Seminarul de geografie, ceea ce profesorul urmărea să fie de la început, un atelier de lucrări practice pentru studenţi, în care aceştia să se iniţieze în cititul şi executarea hărţilor, în lucrarea de profiluri geomorfologice, vederi panoramice, reliefuri în gips etc.

Comparînd această stare de lucruri cu situaţia înfloritoare în care se afla geografia, în momentul cînd profesorul *S. Mehedinţi* se despărţea de catedră (1938), e firesc să ne întrebăm cum a fost cu putinţă o astfel de schimbare într-un timp relativ aşa de scurt ? La această întrebare a ţinut să răspundă profesorul însuşi. În volumul *Geografie şi geografi la începutul secolului al XX-lea*[1] şi apoi, cu 10 ani mai tîrziu, în *Premise şi concluzii la Terra*, el a zugrăvit cu multe amănunte situaţia geografiei la începutul secolului nostru, arătînd în acelaşi timp lupta pe care a dus-o pînă la încoronarea finală a strădainţelor sale. Cele două cărţi sînt scrise atît de sugestiv şi de convingător, încît fac superfluă orice altă încercare de a mai căuta răspunsul la întrebarea de mai sus. S-a crezut totuşi oportun să se asculte şi mărturiile unora dintre foştii săi discipoli, în cazul de faţă ale aceluia dintre ei, care a putut urmări de la primele lecţii toată strădania şi treptata ascensiune a acestei strălucite cariere profesionale. Vom stărui mai mult asupra acelor fapte, pe care autorul însuşi, din motive lesne de înţeles, le-a menţionat numai în treacăt sau nu le-a amintit de loc.

ACTIVITATEA LA CATEDRĂ. Studenţii novici, nepreveniţi, nu puteau bănui, ce surpriză le rezerva prima oră de geografie, obiect despre care aduceau din liceu amintiri neplăcute, cu liste de nume şi cifre, balast pentru memorie. La ora anunţată se adunară în sala nr. IV, rezervată cursurilor mai frecventate, şi aşteptau lecţia fără iluzii, curioşi totuşi să vadă, cam ce putea să le spună noul lor profesor, despre care aflaseră doar că sosise de curînd cu titlul de doctor în geografie de la Universitatea din Leipzig. Sala avea un aer sărbătoresc, datorită prezenţei printre alte persoane străine de curs, şi a bătrînului profesor de filo-

[1] Bucureşti, 1938.

zofie şi logică Titu Maiorescu, venit să asiste la prima lecţie a fostului său elev. La ora fixă apăru pe uşă un bărbat tînăr, svelt, care se îndreaptă spre catedră cu paşi uşori şi siguri. Avea înfăţişarea distinsă a unui adevărat intelectual. Părul, puţin ondulat, lăsa să iasă în evidenţă liniile armonioase ale capului cu fruntea proeminentă. Barba retezată scurt dădea figurii o notă de energie. Prin ochelarii, purtaţi în permanenţă, străbătea o privire ageră.

Începu să vorbească liber, cu o remarcabilă uşurinţă, fără sfiala obişnuită a începătorilor. Avea vocea clară, sonoră, pronunţa cuvintele răspicat şi scurt. De la prima frază se stabili contactul între sală şi vorbitor, care plin de vioiciune îşi urmărea firul ideilor cu o logică strînsă, ce captiva atenţia ascultătorilor. Folosea o limbă literară aleasă, ocolind pe cît putea neologismele[1]. Nu lipseau nici figuri de stil, puse ici colo, la loc potrivit şi în măsura pe care i-o dicta un simţ deosebit de fin pentru o formă desăvîrşită.

Alături de acest mod de expunere, atît de atrăgător, fondul se dovedea cu atît mai captivant cu cît era mai puţin aşteptat. Nici unul dintre studenţii aflaţi atunci în sala de curs nu auzise ceva despre cele patru învelişuri, despre relaţiile între ele, despre descrierea genetică a fenomenelor geografice etc. Sub bagheta magistrului, geografia îşi arăta frumuseţile ei necunoscute pînă atunci, după cum sepalele şi petalele unei flori se desfac pe rînd la lumina şi căldura Soarelui. Cînd au ieşit de la ora de curs, studenţii erau entuziasmaţi de noul lor profesor şi de noua ştiinţă descoperită.

Cine a asistat, pentru prima dată, la o oră de curs a profesorului S. Mehedinţi se simţea îndemnat să-l asculte în continuare, chiar dacă nu avea geografia printre obiectele de examen. Lecţiile sale erau atrăgătoare şi pentru alte motive decît cele arătate mai sus. În ele problemele de geografie erau prezentate de obicei în evoluţia lor istorică, ceea ce stimula curiozitatea ascultătorilor. Profesorul făcea mici incursiuni în domeniul filozofiei şi al literaturii, se referea la anumite fapte istorice, dovedind o vastă cultură. Din tezaurul său de cunoştinţe, el împrăştia cu dărnicie bogate raze, care luminau mintea învăţăceilor. Lecţiile erau nu numai plăcute, ci şi uşor de reţinut. În momentele libere, studentul revenea în gînd, fără voia lui, la conţinutul ultimei lecţii, care-l urmărea adesea pînă la obsesie.

S. Mehedinţi n-a fost numai un mare geograf şi un om de înaltă cultură, ci a fost şi un mare pedagog. Statornica preocupare pentru pedagogie, care l-a

[1] Preocuparea pentru o limbă literară cît mai aleasă a avut-o profesorul S. Mehedinţi tot timpul activităţii sale. Înzestrat cu un simţ literar şi cunoscînd bine limba poporului, el a lăsat în scrierile sale adevărate modele de limbă românească. Barbu Delavrancea ascultînd un articol închinat lui Al. Odobescu, citit de S. Mehedinţi, a exclamat : „O astfel de limbă poate fi cîntată la vioară“.

În geografie profesorul S. Mehedinţi a încetăţenit termeni foarte potriviţi, aleşi din graiul poporului, cum este „cumpăna apelor“ (Wasserscheide, ligne de partage des eaux), uluc (Korridor, couloir) firul apei ş.a.

dus pînă la urmă la concepția unei discipline noi, a „etnopedagogiei", se manifesta și în activitatea de la catedră, nu numai în modul cum își pregătea fiecare lecție în parte, ci în felul cum își împărțea materia pe fiecare an și pentru toată durata de trei ani a cursului.

Situația nu era ușoară. Geografia este o disciplină vastă, cu multe contingențe, care reclamă o pregătire multilaterală în domeniul științelor ajutătoare (istorie, etnografie, sociologie, geologie, științele naturii ș.a.). Ce putea face profesorul în fața enormului material de cunoștințe, răspîndite prin mari tratate și prin tot felul de publicații, ce reprezenta disciplina cam difuză a geografiei ? Adăugăm că în programul *biologiei moderne*, unde geografia era trecută ca anexă, nu erau prevăzute decît două ore pentru acest obiect. Orarul însuși era destul de încărcat, cu opt-zece obiecte de învățămînt [1], dintre care unele nu aveau nici o legătură cu geografia, iar altele, absolut necesare pentru pregătirea unor viitori geografi, cum e geologia de pildă, nu putea figura în programa filologiei moderne.

Așadar materie multă, neorganizată și risipită prin tratate și reviste, ore de predare puține, studenți lipsiți de baza necesară la acest obiect. Acum i-a venit în ajutor lui S. Mehedinți munca de documentare, desfășurată cu atîta stăruință în anii de studii la universitățile străine, precum și răgazul de la Soveja. Profesorul de geografie nu s-a pierdut în marea masă a chestiunilor de amănunt, de care geografia e atît de bogată. A avut în vedere știința geografică, așa cum o concepea el, ca întreg organic, urmărind mai mult ideile conducătoare, după cum arhitectul își concentrează principala atenție asupra coloanelor de susținere și asupra traverselor de legătură ale unei clădiri. Dacă acestea sînt bine studiate și se fixează solid, ulterior se pot adăuga elementele secundare ale construcției, cu amănuntele de decor, asigurîndu-i-se acesteia pe lîngă soliditatea necesară și înfățișarea unei unități bine armonizate. După trei ani de studiu, absolvenții cursului de geografie constatau, cu satisfacție, că sînt stăpîni pe o știință, logic legată în elementele ei, și că pot judeca fenomenele geografice limpede, în lumina acelei „cugetări geografice", despre care îi vorbise studiosului ucenic îndrumătorul său de la Universitatea din Leipzig.

Pentru motivele arătate mai sus lecțiile de geografie aveau o mare putere de atracție asupra studenților. Cursul de geografie era printre cele mai frecventate. Nu arareori se întîmpla ca studenți înscriși la alte secții, să le părăsească și să treacă la geografie. Este elocvent în această privință cazul lui G. Vâlsan, care în universitate fusese înscris la filozofie, unde a audiat regulat cursurile pînă la luarea licenței. De la o vreme urma însă cu aceeași regularitate lecțiile de geografie, despre a căror frumusețe le vorbea adesea colegilor de la filozofie.

[1] Iată de curiozitate obiectele prevăzute pentru studenții anului IV, 1904—1905, de la filologia modernă : istoria literaturii române, filologie romanică, istoria universală modernă, estetica, istoria românilor, istoria filozofiei contemporane, limba latină, geografia.

Descrierea captivantă, de la înălțimea catedrei universitare, a fenomenelor geografice trezise în sufletul sensibil al poetului un puternic ecou. Iată cum se pronunță în această privință Vâlsan însuși : „În această rătăcire (de la un curs la altul, — *N.O.*), cel care vă vorbește și-a descoperit menirea adevărată a vieții sale ascultînd cursurile atît de înviorătoare și cu perspective admirabile ale profesorului Mehedinți, care fără să bănuiască, îndrepta irezistibil un suflet îndrăgit din copilărie de poezia naturii, către cercetarea științifică a priveliștilor țării noastre" [1].

Un caz analog cu al lui G. Vâlsan este acela al lui C. Brătescu, care venise de la Tulcea hotărît să urmeze secția clasică, precum și acela al lui Vintilă Mihăilescu, care a trecut la geografie venind de la istorie.

În concluzie voim să subliniem că *avîntul geografiei în țara noastră, după 1900, se datorește și puterei de atracție exercitată asupra studenților de primul profesor universitar de geografie, atît prin farmecul exterior al lecțiilor sale cît și prin conținutul lor.* Am stăruit asupra acestui fapt, deoarece darul de a atrage elevii și a le comunica o dată cu elementele științei și rîvna de a contribui prin activitate proprie la progresul ei, nu-l au decît puțini profesori.

SEMINARUL DE GEOGRAFIE : PRIMELE REVISTE GEOGRAFICE. Pentru o cît mai temeinică pregătire a viitorilor geografi, profesorul S. Mehedinți a găsit necesar să-și extindă activitatea și în alte direcții decît cursul propriu-zis. O atenție deosebită a acordat „Seminarului de geografie", pe care l-a înființat încă de la începutul activității sale didactice. Ideea salutară a seminariilor universitare a fost adoptată la universitățile noastre, din Germania. În 1900 funcționa pe lîngă mai multe catedre de la Facultatea de litere și filozofie din București, cîte un seminar unde studenților li se prezenta ocazia de a desfășura o activitate personală, cu caracter practic, în legătură cu cursul audiat. Unele din aceste seminarii cum erau cele de Istoria românilor sau de estetică, frecventate cu mult interes de către studenți, au dat rezultate apreciabile.

Profesorul S. Mehedinți aducea din patria de origine a seminariilor universitare o experiență, pe care n-o putea aplica în București. Seminariile lui Richthofen și Ratzel erau un fel de ședințe academice, la care luau parte oameni cu studii înaintate, mulți cunoscuți prin publicațiile lor. Ratzel, în special, avea obiceiul să discute, cu membrii seminarului, propriile sale lucrări în curs de pregătire. La București Seminarul de geografie avea în primii ani, ca membri, tineri cu studiile abia începute. Seminarul trebuia să servească la completarea pregătirii lor teoretice în laturile de care profesorul nu se putea ocupa mai pe larg la curs. Membrii seminarului dezvoltau subiecte distribuite individual de profesor,

[1] G. Vâlsan, *Sensul Geografiei Moderne*, lecție inaugurală, ținută la 23.I.1930 cu ocazia deschiderii cursului de geografie fizică la Universitatea din București. Editura Științifică, București, 1963.

de preferinţă, la început, din domeniul geografiei generale cu aplicări antropogeografice (ca de ex. vîntul şi utilizarea lui de către om ; apa şi importanţa ei pentru viaţa omenească ; stepele şi formele de viaţă omenească legate de ele), precum şi din chorografie (ca de ex. Burundi, Rwanda şi Ecuadorul, asemănări şi deosebiri etc.). Pentru fiecare subiect profesorul obişnuia să recomande bibliografia necesară. Pe calea aceasta studenţilor li se dădea posibilitatea de a lua cunoştinţă cu lucrările mai importante ale literaturii geografice. Mai tîrziu, profesorul obişnuia să aleagă pentru lucrările de seminar tot mai multe subiecte privitoare la pămîntul şi viaţa poporului nostru, ca de pildă : probleme de geomorfologie — ca Delta Dunării, împrejurimile Cîmpulungului, pasurile carpatice, probleme de etnografie ca purtarea vaselor pe cap şi aria de răspîndire a acestui obicei, transhumanţa la români etc. Printre membrii seminarului erau şi studenţi de la alte secţii universitare, cărora profesorul le recomanda subiecte din specialităţile lor, urmînd a fi tratate din punct de vedere geografic. Seminarul de geografie a fost o admirabilă şcoală practică pentru formarea viitorilor geografi, iniţiindu-i în metodele de lucru ale acestei discipline multilaterale.

Încă mai de mult se constatase că unele din lucrările de seminar meritau, prin calitatea lor, să vadă lumina tiparului. Profesorul s-a gîndit să asigure apariţia în acest scop a unui organ de publicitate. Simultan cu organizarea pe baze noi a seminarului, a apărut şi primul număr al *Anuarului de geografie şi antropogeografie* (1910) sub direcţia lui S. Mehedinţi. În primul volum, profesorul a publicat sub titlul *Aplicări antropogeografice în sfera etnografiei, istoriei şi a altor ştiinţe învecinate* un fragment al conferinţei cu care a început cursul de Antropogeografie în 1909.

Acest articol [1], cuprinde un program de lucru cu multe indicaţii şi îndemnuri pentru viitorii colaboratori ai „Anuarului de geografie şi antropogeografie". A fost ca un ordin de mobilizare a tinerilor geografi formaţi în prima decadă a activităţii didactice a profesorului S. Mehedinţi. Cuvîntul îndrumătorului a avut ecoul cuvenit. Cele patru volume ale „Anuarului" cuprind 29 de articole. Cele mai multe tratează despre primele formaţiuni politice prestatale româneşti, iar altele se ocupă de vechile drumuri de ţară, analiza unor aşezări omeneşti (Bucureşti—Ploieşti) ş.a. Se vede limpede că tînăra şcoală geografică românească, în curs de formare, era îndreptată pe un drum propriu, imprimîndu-i-se un caracter strict naţional.

După primul război mondial „Anuarul", legat la început de seminarul de geografie, n-a mai apărut, pentru că acum existau mai multe reviste de specialitate, în care geografii îşi puteau tipări lucrările. În fruntea acestora era „Buletinul Societăţii geografice române" care, începînd cu data de 11 februarie 1912 [2],

[1] Republicat în partea a II a acestei lucrări.
[2] Din 1912 „Bul. S.R.G.".

cînd comitetul Societăţii a încredinţat conducerea redactării lui profesorului S. Mehedinţi, şi-a schimbat complet conţinutul, ajungînd la nivelul publicaţiilor similare din străinătate. În tomul din 1915 (936 pag.) a fost tipărită şi teza de doctorat a lui G. Vâlsan *Cîmpia Română*. Buletinul Societăţii a servit ca admirabil mijloc de difuzare a cunoştinţelor geografice printre profesorii din învăţămîntul secundar, care îl primeau în mod gratuit în calitate de membri ai Societăţii. La bogata rubrică de fapte, recenzii, cronici şi dări de seamă, scriau şi membri mai vechi, colaboratori ai Seminarului de geografie.

E locul să amintim că după primul război mondial s-au mai adăugat la „Buletinul Societăţii române de geografie" şi revistele geografice ale celorlalte universităţi din ţară (Lucrările Institutului de geografie, Cluj şi din 1936 Lucrările Societăţii geografice „D. Cantemir", Iaşi). În 1938 a apărut şi o revistă susţinută şi condusă de N. Al. Rădulescu (Revista geografică română) care a reuşit să adune în jurul său un grup de tineri geografi. Mai e de adăugat că revistele regionale, care apăreau în diferite oraşe ale ţării, aveau printre colaboratorii lor şi geografi. Aşa erau Milcovia (Focşani), Arhivele Olteniei (Craiova), Ţara Bîrsei (Braşov) şi cu deosebire Analele Dobrogei, revistă cu caracter mai mult geografic în care, întemeietorul şi directorul ei, C. Brătescu a publicat numeroase din articolele sale privitoare la Dobrogea.

Toate aceste publicaţii periodice constituie o dovadă, mai presus de orice îndoială, despre existenţa unei şcoli geografice româneşti, a cărei activitate sporea grăbit de la un an la altul.

Nici studenţii n-au rămas în afară de acest curent din ce în ce mai intens. La 25 februarie 1929 s-a constituit în Bucureşti Societatea studenţilor în geografie *Soveja*, care a editat şi o revistă proprie cu acelaşi nume. În această revistă, la a cărei întreţinere profesorul a contribuit cu o importantă sumă de bani, au apărut numeroase descrieri de excursii şi încercări de analize geografice regionale. Unii din geografii de mai tîrziu şi-au început cariera, ca asidui colaboratori, la *Soveja*.

EXCURSIILE. Cu privire la excursii profesorul S. Mehedinţi s-a întors din străinătate cu o tristă experienţă. Nici F. Richthofen şi nici Fr. Ratzel n-au făcut o singură excursie, în tot timpul studiilor sale la Berlin şi Leipzig. Cu drept cuvînt se plîngea de această lacună, gîndindu-se, ce mare profit ar fi putut avea pe urma experienţei lui Ferdinand von Richthofen, care călătorise prin diferite părţi ale globului, studiase loessul din China, munţii vulcanici din Transilvania şi scrisese admirabilul îndreptar *Călăuză pentru călătorii cercetători*. Adeseori chiar exemplele negative sînt izvor de învăţătură. Pentru studenţii din Bucureşti devenise familiar aforismul „geografia se măsoară cu kilometrul" al magistrului, care susţinea că nu se poate cunoaşte exact decît ceea ce se vede cu ochii. Iată convingerea sa expusă mai pe larg în articolul

Metoda și Metodica, scris cu ocazia împlinirii a 300 de ani de la apariția operei *Discours de la méthode* a lui Descartes :

„*Singura geografie care se lipește de suflet nu e cea din cărți sau din prelegeri, ci aceea pe care o culege cercetătorul însuși din intuiția directă a naturii.* Marea nu există cu adevărat decît pentru cel care a trăit pe malul său sau în largul ei. Muntele, cîmpia, rîul — la fel : cîte mări, cîți munți și cîte cîmpii, tot atîtea «personalități». Pe hartă, rîurile sînt niște biete linii strîmbe. În realitate sînt ființe vii, cu obiceiurile și cu capriciile lor. Pînă și ghețarii, care par de departe morți, sînt cum nu se poate mai vii și deosebiți. Cine n-a stat zile întregi în fața amfiteatrului alb, de unde se adună domol zăpada, prefăcîndu-se în gheață ; cine n-a călcat peste crăpăturile verzi ca sticla și adînci ca un puț, al cărui fund nu-l poți zări ; și cine n-a urmărit scena de la capătul ghețarului, care nu se isprăvește totdeauna cu un bot teșit, acoperit de noroi și de stînci, ci arată uneori o rîpă înaltă, cu portaluri de gheață, din care țîșnesc cascade de ape turburi și zgomotoase, însoțite cîteodată de stînci care sosesc săltînd de pe coama ghețarului, ...nici pe departe nu bănuiește ce este un ghețar. Ce să mai zicem de vulcani ! Cine nu s-a apropiat de craterul în care saltă lavele cu un zgomot surd și n-a privit volbura fumului și a norilor sălbatici de deasupra, acela nici în vis nu-și poate croi o imagine ca aceea pe care i-o dă realitatea vulcanului. Am putea zice : *geograful atîta știe, cît a văzut.* Cine nu crede, să asculte măcar mărturia filozofului Descartes cu privire la imensa superioritate a învățăturii din natură, față de surogatul ce se cheamă carte ori povestire din gura altora. (Privind căderea Rinului la Schaffhausen, însuși *Goethe* mărturisește *neputința* de a cuprinde în vorbe — oricît de meșteșugite — marile fenomene ale naturii“ [1].)

Excursiile pe care obișnuia să le organizeze profesorul S. Mehedinți erau de două feluri. Unele aveau o durată scurtă, o zi sau chiar numai cîteva ore, la distanțe mici, în împrejurimile Bucureștiului. Ele aveau un caracter *didactic* și răspundeau unor nevoi ale cursului, ca pregătire intuitivă în vederea predării, ce urma să aibă loc, a unor probleme de geografie generală, sau ca aplicare a unor lecții predate anterior. În ambele cazuri, aceste mici excursii urmăreau scopul de a obișnui pe studenții în geografie cu observarea terenului și de a discerne în mod analitic fenomenele geografice. Subiectele unor lucrări de seminar erau alese în vederea aceleiași obișnuințe. Subiectul *Bucureștii din punct de vedere geografic* încredințat lui G. Vâlsan, l-a obligat pe poetul subtil, licențiat în filozofie, să iasă de nenumărate ori la marginea Bucureștiului, să studieze cu atenție secțiunile din gropile de nisip, spre a-și aduna materialul necesar pentru prima lui lucrare geografică *Temelia Bucureștilor*, publicată în primul număr al „Anuarului de geografie și antropogeografie“, 1910. Lărgind sfera acestei prime lucrări, Vâlsan a ajuns la concepția tezei sale de doctorat *Cîmpia Română*.

[1] S. Mehedinți, *Metoda și Metodica*, în partea a doua a acestei lucrări, p. 225.

Numărul excursiilor organizate în jurul Bucureștiului creștea în fiecare an. Absolvenții cursului de geografie se alegeau de pe urma acestor excursii cu imagini clare despre așezarea geografică a capitalei. Ei se obișnuiau să ia fotografii, să deseneze schițe, să facă scurte dări de seamă, să adune diferite probe pentru colecțiile seminarului. Studenții se familiarizau astfel cu noțiunea „orizontului local“, care urma să aibă o importanță tot mai mare în predarea metodică a lecțiilor de geografie. La Congresul profesorilor de geografie de la Constanța (30.IV—2.V.1913) s-a exprimat dezideratul ca fiecare profesor să studieze cît mai atent împrejurimile orașului unde funcționa și să compună o călăuză, pe clase, pentru excursiile care se făceau, în scop didactic, cu elevii școlii. Profesorii au primit cu simpatie acest îndemn. Unii dintre ei au compus acele inventarii de excursii scurte, alții au elaborat chiar mici lucrări asupra orizontului local.

Excursiile la distanțe mai mari erau și ele de două feluri. Unele, în grup restrîns, aveau ca scop *investigații științifice*. În această direcție vom cita excursia de la Constanța. În iarna anului 1911, ziarele din București publicară, într-o zi, știrea că a înghețat Marea Neagră. A doua zi, profesorul S. Mehedinți, însoțit de personalul ajutător al catedrei, a plecat spre Constanța, pentru observarea acestui fenomen, care nu se repetă prea des. Aspectul mării înghețate, care luase înfățișarea unor soluri poligonale, era deosebit de interesant și de atrăgător. Ușoara legănare a sloiurilor producea un zornăit metalic.

Aproape în fiecare an avea loc și cîte o excursie mare, care dura mai multe zile, și la care participau în special studenții din ultimii ani. Scopul acestui fel de excursii era vizitarea unor regiuni mai întinse din țară. Organizarea lor reclama multă muncă și tot felul de intervenții pentru asigurarea mijloacelor de transport, a cazării și alimentării. Vom descrie pe scurt o astfel de excursie, care a avut loc în zilele de 20—25 iunie 1912, în Delta Dunării și la care a fost invitat, să ia parte, și semnatarul acestor rînduri, pe acea vreme profesor la Constanța.

Îmbarcarea pe vapor s-a făcut la Galați. Timpul era frumos și călătoria foarte plăcută. Excursioniștii, bine dispuși, priveau cu atenție cînd la stînga spre malul tăiat, la vale de Reni, în formă de rîpă, cu frumoase secțiuni, cînd la dreapta, unde în fund se profila horstul dobrogean care în acea zi însorită părea mai degrabă o arătare de „fata morgană“ decît forme reale de relief. Un popas la centrul pescăresc Crapina, le-a dat excursioniștilor ocazia, să asiste la predarea de către pescari a unor mari cantități de pește, prins în cursul acelei zile. Am trecut prin fața Isaccei, unde regiunea inundabilă e redusă la o secțiune îngustă de numai 5 km, ceea ce explică importanța istorică a acestui vechi vad de trecere a Dunării (Noviodunum). Tulcea a impresionat pe excursioniști prin caracterul său semioriental, cu clădiri de pe vremea turcilor păstrate și în port.

Pentru observarea în detaliu a Deltei, itinerarul a fost fixat pe braţul Chilia, şi apoi pe un braţ secundar, unde s-a putut observa mai bine modul de formare a digurilor naturale, fluviatile. Tocmai se retrăseseră apele şi se vedeau malurile cu mîl proaspăt, mai înalte în apropierea canalului navigabil, înclinate spre exterior. S-a vizitat apoi Chilia Veche, unde braţul Chilia străpunge „cîmpul" cu acelaşi nume, înaintat adînc în Deltă şi trece printr-un canal unic dintr-o vastă regiune de braţe şi bălţi, în alta. O explicare mulţumitoare a acestui fenomen nu s-a putut da nici pînă astăzi. Spre a avea o intuiţie mai clară a structurii Deltei în interiorul ei, excursioniştii au vizitat, pornind din Chilia Veche, Balta Jidanului şi Lacul Antipa. O ultimă oprire la Periprava a avut drept scop vizitarea dunelor şi a pădurii de la Letea. Tot cu ocazia aceasta, înaintînd cu bărcile prin canale înguste, excursioniştii au putut să cunoască *plaurul* şi să vadă acele fantastice insule plutitoare, pe care vîntul le poartă de la un loc la altul pe luciul apei. La înapoiere s-a vizitat din nou Tulcea, iar de aici, înaintînd pe braţul Sulinei. s-a ajuns în portul cu acest nume. În itinerarul excursiei era trecută şi vizitarea Insulei Şerpilor. Comandantul vasului ne-a atras atenţia că marea e agitată (avea hulă) şi că ne expunem la neplăceri. Majoritatea stăruia însă pentru plecare şi profesorul a cedat, după o vădită ezitare. Mulţi dintre noi eram curioşi să vedem vestita bară, linia de despărţire a apelor Dunării de ale mării, ceva din complexitatea fenomenelor de la această răspîntie a apelor. N-am putut observa nimic. Abia ieşit în larg vaporul a început să se clatine ameţitor, săltat de valurile scurte şi neregulate ale hulei. Excursioniştii noştri, atît de viteji la plecare, se aşternură pe punte, care pe unde a apucat, în chinurile răului de mare. Dintre toţi, cel mai mult a suferit profesorul. Am înţeles atunci ezitarea, cu care s-a supus voinţei majorităţii. Excursia s-a terminat cu drumul pe mare de la Sulina la Constanţa. A fost o adevărată minune. Marea se potolise ca prin farmec. Nici cele mai slabe unduiri nu-i tulburau netezimea de oglindă. Soarele scălda într-o lumină orbitoare marea şi uscatul din apropiere. Vaporul părea că stă pe loc. Numai alergarea grăbită în urmă a priveliştilor pline de farmec exotic ale dublului ţărm dobrogean, ne arăta că vaporul alunecă totuşi spre sud. Din cînd în cînd liniştea era întreruptă de cîte un geograf mai inimos, care adresa întrebări comandantului de vas. Acesta, stînd tot timpul în mijlocul geografilor, devenise idolul lor. La un moment dat, profesorul, cuprins de acelaşi avînt, luă cuvîntul şi într-o splendidă improvizaţie adresă entuziaste urări pentru marina română şi calde mulţumiri pentru comandantul care ne cucerise inimile. La Constanţa ne-am despărţit, păstrînd cu toţii cele mai frumoase impresii din această neuitată excursie.

■

Evident că excursiile, organizate în număr mare şi folosite de profesorul S. Mehedinţi ca mijloc de învăţămînt, au constituit o fericită întregire a activităţii sale didactice de la catedră. Numeroşii săi elevi, răspîndiţi în ţară, unii din învăţămîntul superior, cei mai mulţi ca profesori la şcolile secundare, au folosit la locurile lor de muncă modul de lucru al îndrumătorului. Prin exerciţiul continuu al „cugetării geografice", ca şi prin întreţinerea, cu ajutorul excursiilor, a unui contact strîns cu natura, ei au transformat geografia dintr-un obiect silnic, care încărca memoria fără folos, într-un studiu viu, îndrăgit de şcolari. Excursiile folosite intens ca mijloc de învăţămînt, sînt o altă nouă caracteristică a noii şcoli geografice întemeiată de S. Mehedinţi.

MANUALELE ŞCOLARE ÎNTOCMITE DE S. MEHEDINŢI. De la înălţimea catedrei universitare, prin articolele şi cărţile publicate de S. Mehedinţi, ideile noi în geografie au ajuns la cunoştinţa corpului didactic. Profesorul îşi dădea seama că progresul geografiei nu poate fi asigurat, numai de catedrele universităţii, fără o acţiune de înnoire şi în şcolile secundare şi primare. Cel mai sigur mijloc în această privinţă era întocmirea unor manuale corespunzătoare. Prilejul de a interveni efectiv, şi în această direcţie, i l-a dat, chiar de la începutul activităţii sale didactice, ministrul învăţămîntului, Spiru Haret, care l-a rugat să elaboreze manualele de geografie pentru cursul secundar în conformitate cu programele analitice, introduse atunci pentru prima oară în şcoala noastră de grad mediu (v. *Spiru Haret*, Opere complete, vol. XI). A fost o mare realizare pentru învăţămîntul geografic de atunci, gîndindu-ne mai ales la ce ar fi urmat, dacă în şcolile secundare ar fi continuat să se folosească manuale lucrate de autodidacţi, ca pînă atunci.

Începutul la făcut cu manualul pentru clasa întîi şi cu cel pentru clasa a cincea de liceu, în care geografia se introdusese de curînd. Au urmat apoi pe rînd şi manualele pentru celelalte clase, seria încheindu-se cu *Antropogeografia*, manual apărut în 1937. La cererea Consiliului permanent al învăţămîntului, profesorul universitar a scris şi manuale pentru învăţămîntul elementar, completînd astfel seria pentru amîndouă aceste trepte de învăţămînt.

Ce aduceau nou manualele lui S. Mehedinţi ? Cei care au predat, ani de-a rîndul, geografia în învăţămîntul secundar după aceste manuale şi-au dat bine seama de calităţile lor. Partea cea mai valoroasă a manualelor lui S. Mehedinţi a fost fără îndoială textul îngrijit, compus de cineva care stăpînea materia în chip desăvîrşit, direct de la izvoare. Această cunoaştere i-a permis să selecţioneze şi să rînduiască problemele tratate, ţinînd seama atît de programa analitică, cît şi de cei care aveau să folosească manualul, elevi şi profesori. Întregul text era împărţit în unităţi potrivite pe măsura timpului de predare a unei lecţii pentru profesor şi a puterii de reţinere, fără efort mare, pentru elevi. Mai ales, în întocmirea acestor manuale, şi-a dovedit profesorul S. Mehedinţi talentul său de pedagog şi temeinica sa pregătire în acest domeniu. În text erau intercalate pasaje cu litere mărunte, care cuprindeau scurte bucăţi de lectură, completări suplimentare sau unele probleme de interes secundar, care puteau fi omise, după

aprecierea profesorului sau silința elevului. O altă mare calitate a acestor manuale era limba lor frumoasă și aleasă, atît de atrăgătoare, încît nu e de mirare că unii dascăli puneau elevii să învețe anumite aliniate pe dinafară. O inovație mai era folosirea schițelor de hărți, precum și fotografii cu vederi caracteristice.

Mai presus de toate acestea, ceea ce forma farmecul deosebit al manualelor lui S. Mehedinți, era spiritul nou în care erau tratate diferitele fenomene geografice, punîndu-se accentul pe legătura cauzală dintre ele, pe explicarea lor genetică. În acest mod lecția de geografie era vie, atenția elevilor era mereu încordată, iar apelul continuu la judecata lor le ascuțea mintea. Este elocvent în această privință cazul unui bătrîn profesor din București, care ajutat numai de manual și-a schimbat modul de predare, în locul metodei mnemotehnice folosind noua metodă explicativă [1]. *Alături de prodigioasa activitate de înnoire, pornită de pe catedra universitară, manualele profesorului S. Mehedinți au fost o puternică pîrghie de ridicare a nivelului învățămîntului geografic în școlile secundare și primare.* Această importantă investiție avea să constituie un mare ajutor și pentru învățămîntul geografic de la universitate, căci acum începură să vină din liceu absolvenți cu altă pregătire decît studenții din primele serii care erau lipsiți de cunoștințele elementare în această materie.

Mai subliniem faptul că manualele profesorului S. Mehedinți, datorită bogatelor observații originale ce le conțin, au și o valoare științifică. Așa de exemplu manualul de Antropogeografie din 1937 e un mic tratat original, care poate fi trecut la activitatea științifică a autorului. Iar despre manualul de Geografie a României pentru ultima clasă de liceu iată ce afirma profesorul M. David de la Universitatea din Iași :

„Trebuie să amintesc, dintre manualele de geografie, mai ales pe cele privitoare la Patria noastră. Totdeauna am considerat aceste lucrări didactice și de un deosebit interes științific. În adevăr în aceste manuale, mai ales în acel al geografiei României destinat cursului superior de liceu, s-au pus pentru prima oară probleme de un vădit interes științific privind ființa etnică a neamului românesc, căreia îi lipsea pînă la apariția acestei lucrări didactice, temeiul geografic al înțelegerii depline și reale" [2].

COLOCVIILE LUNARE. Profesorul S. Mehedinți a fost, în tot timpul activității sale, viu preocupat de a menține legătura cu foștii săi studenți și după ce aceștia plecau de sub aripa proteguitoare a universității. Cu mulți dintre ei a continuat această legătură pe cale de corespondență. Gîndul care-l anima pornea tot de la interesul pentru geografie. Uneori printre rînduri, alte ori mai pe față, strecura în scrisoarea către fostul ucenic și îndemnul de a nu se lăsa pe

[1] S. Mehedinți, *Geografie și geografi la începutul secolului al XX-lea*, p. 102.
[2] M. D. David, „*Omagiu profesorului Simion Mehedinți*", în „Lucrările Soc. geogr. Dim. Cantemir", 1939.

tînjeală. Ba se întîmpla să-i propună chiar cîte un subiect de studiu, ca și cînd ucenicul ar fi continuat să fie membru al Seminarului de geografie. Unii dintre foștii studenți, veniți cu treburi în București, nu pregetau să treacă pe la universitate sau chiar prin str. Dimitrie Racoviță nr. 12, să-și revadă profesorul.

O ocazie foarte bună de întîlnire a foștilor elevi cu profesorul lor au fost *Colocviile lunare*, ținute totdeauna în ziua de 15 a fiecărei luni. Ele erau destinate lămuririi profesorilor, din învățămîntul mediu, pentru ridicarea nivelului lor de înțelegere a geografiei moderne, pentru însușirea noilor metode de predare în școală. La data și ora știută se întruneau la universitate nu numai profesori de geografie, ci și de alte materii înrudite, precum și intelectuali din diferite domenii, preocupați de probleme geografice. Ședințele aveau la ordinea zilei două feluri de lucrări : comunicări și referate. Primele tratau subiecte variate din tot cîmpul geografiei. Multe din aceste comunicări erau lucrări de reală valoare științifică, și au fost publicate prin diferite reviste. Referatele aveau menirea de a ține pe membrii colocviilor la curent cu progresul cercetărilor geografice.

Ținute în decurs de 30 de ani, cu regularitatea care a caracterizat de altfel toată activitatea profesorului S. Mehedinți, e lesne de înțeles că aceste ședințe au contribuit și ele la progresul științei geografice în țara noastră. Trebuie să mai adăugăm că astfel de colocvii nu s-au ținut pe lîngă nici o altă catedră de la Universitatea din București.

CONGRESELE ANUALE ALE PROFESORILOR DE GEOGRAFIE. Mijlocul cel mai eficace la care a recurs profesorul S. Mehedinți spre a lua contact direct cu profesorii de geografie din școlile de grad secundar, în vederea înviorării învățămîntului geografic în aceste școli, au fost *Congresele anuale ale profesorilor de geografie.* Un prim scop, ce se urmărea prin organizarea acestor congrese, era să se dea profesorilor ocazia de a cunoaște cît mai bine diferitele regiuni ale țării, participanții completîndu-și astfel cunoștințele cu informații primite la fața locului, din izvoare competente. În urmărirea acestui scop congresele se țineau în fiecare an într-un alt oraș, care devenea apoi punct de plecare pentru excursii în împrejurimi. Procedîndu-se astfel s-a ajuns la rezultatul că studenții din seriile mai vechi ale profesorului, care au luat parte la excursiile din universitate și apoi la cele organizate cu ocazia diferitelor congrese, au putut vedea aproape toată țara.

Aceste întîlniri anuale, în diferite părți ale țării, erau organizate cu multă atenție, pentru ca folosul lor să fie cît mai mare. Se recurgea la ajutorul localnicilor nu numai pentru unele înlesniri de ordin gospodăresc (ca asigurarea cazării, alimentației, a mijloacelor de transport în împrejurimi etc.) ci și pentru completarea programei ședințelor. Acestea erau publice avînd, ca primă parte a ordinei de zi, comunicări cu privire la orașul vizitat și a împrejurimilor lui, din punct de vedere geografic, istoric, economic etc. Mai ales pentru această parte a programei congresului se făcea apel la colaborarea intelectualilor din localitatea

respectivă. Mai tîrziu, după ce reușise să-și organizeze seminarul temeinic, profesorul era însoțit de un grup de tineri geografi, dintre care se recruta cel puțin o parte a conferențiarilor științifici. Congresul constituia astfel un mijloc de difuzare a cunoștințelor geografice și participanții se întorceau totdeauna cu un spor de învățătură. Geografii care însoțeau profesorul se foloseau și de ocazia de a face cercetări în regiune, iar rezultatele apăreau sub forma unor dări de seamă, tot mai ample, în Buletinul Societății geografice (de remarcat sînt însemnările lui Vintilă Mihăilescu după congresele din Maramureș și Năsăud, precum și dările de seamă semnate de Ion Conea, Nicu Popp ș.a.). Congresele geografice au contribuit astfel și la îmbogățirea literaturii de specialitate.

În afară de latura științifică instructivă, partea esențială a ordinei de zi a congreselor, în programa acestora mai figurau discuții cu privire la diferite probleme de ordin profesional, în special cu privire la programa de învățămînt. Ani de-a rîndul profesorii de geografie, întruniți în congresele lor, sub conducerea profesorului S. Mehedinți, au luptat pentru îmbunătățirea programei, cerînd introducerea în toate clasele de liceu a acestui obiect de învățămînt.

La congres se țineau regulat lecții model, urmate de discuții, precum și concursuri cu premii oferite de Societate. Problemele de metodică erau uneori abordate cu multă animație.

Ecoul congreselor profesorilor de geografie, trecea dincolo de cercul participanților de drept. La ședințele de deschidere, care aveau loc într-o atmosferă solemnă și la care lua parte și intelectualitatea orașelor vizitate, se țineau cuvîntări, dintre care nu lipsea nici o dată aceea a președintelui. Cu verva lui strălucită, el da expresie sentimentelor ce-l însuflețeau pentru interesele țării și ale poporului nostru. Congresele profesorilor de geografie erau evenimente culturale, care lăsau amintiri durabile, ele constituind un puternic imbold pentru ridicarea nivelului pregătirii științifice și a creării gustului pentru geografie în mase tot mai largi de oameni.

Primul congres a avut loc la Iași, în 1904. După o pauză de 8 ani, determinată de împrejurări nefavorabile, s-a ținut Congresul de la Cîmpulung în 1912, la care profesorii au răspuns cu entuziasm, proclamîndu-l pe S. Mehedinți președintele permanent al tuturor congreselor de geografie.

Inovația profesorului S. Mehedinți de a organiza și conduce, cu atîta perseverență, aceste congrese a fost o realizare unică de acest fel în istoria învățămîntului nostru mediu. Nici un alt obiect de învățămînt nu s-a bucurat de o astfel de favoare. În al doilea rînd, în afară de contribuția lor la ridicarea nivelului de pregătire profesională, despre care am vorbit mai înainte, aceste congrese aveau ca notă distinctivă, caracteristică lor, o atmosferă de colegialitate, de plăcută colaborare, de caldă comunicativitate. Congresiștii se despărțeau întotdeauna cu dorința de a se întruni din nou la congresul din anul următor, în jurul profesorului lor stimat și iubit.

Așa s-au succedat cele douăzeci de congrese organizate și conduse de profesorul S. Mehedinți. La Congresul al XXI-lea, care a avut loc la Alba Iulia, în 1938, președintele „perpetuu“ nu s-a mai prezentat, ci a trimis o emoționantă scrisoare, prin care își lua rămas bun de la familia geografilor. Ulterior a apărut și broșura, amintită de altfel pînă aici *Geografie și geografi la începutul secolului al XX-lea,* care se încheie cu următoarele cuvinte : „Cel care rămîne pe țărm, cînd vede depărtîndu-se în larg vasul, pe care a călătorit și el cîndva, nu poate să nu dorească foștilor soți de drum, decît un lucru : să nu le fie contrar nici vîntul, nici valurile“. Cu inima strînsă au luat cunoștință profesorii de hotărîrea magistrului. Urmașii la conducere s-au angajat să ducă mai departe în același spirit frumoasa tradiție lăsată de marele înaintaș. Cele trei congrese, care s-au mai putut ține (după cel de la Alba Iulia) pînă la cel de al doilea război mondial, au decurs, într-adevăr, după același program și în aceiași atmosferă, ca cele precedente, conducătorii lor arătînd tot respectul cuvenit tradiției moștenite.

La despărțirea sa de catedră, profesorul S. Mehedinți, privind în urmă, de-a lungul celor aproape patru decenii de activitate didactică, a comparat anii grei ai începutului cu un urcuș în Carpați, unde „drumul cel mai greu e în ceasurile dimineții : jos pădure, urcuș anevoios și orizont îngust, mai ales dacă e ceață“ [1]. Dar de la un timp ceața începe să se împrăștie, orizontul se lărgește, iar poteca, repede la început, se transformă în plai domol, care suie pe nesimțite spre culme. Călătorul poate cuprinde acum într-o singură privire atît valea îngustă și adîncă de unde a pornit, cît și frumoasa panoramă a golurilor de munte desfășurate în jurul piscului, spre care a năzuit. Oboseala urcușului îi e răsplătită din plin.

Așa a fost mersul geografiei românești în primele patru decenii ale secolului nostru. Profesorul plecase singur la drum. Abia după cîțiva ani izbuti să-și asigure cîteva ajutoare, printre care doi asistenți, aleși dintre cei mai buni elevi ai săi (obișnuia să spună, că focul nu se poate face cu un singur lemn). Prin stăruința sa luă ființă și la Iași, în 1904, o catedră de geografie, în cadrul Facultății de științe.

Primele semne ale înfiripării, cu elevi de ai săi, a unei școli geografice românești, a fost apariția celor patru volume ale „Anuarului de geografie și antropogeografie“ în anii 1910—1914, precum și colaborarea începută cam în același timp a tinerilor geografi la Buletinul Societății geografice române [2]. Tot cam în acest timp au început să se publice — așa cum s-a menționat — și pri-

[1] S. Mehedinți, *Geografie și geografi la începutul secolului al XX-lea,* 1938, p. 5.

[2] Această publicație ajunse în anii următori — și a rămas pînă la ultimul ei volum (1942) — tribuna principală la care au colaborat cei mai activi dintre foștii elevi ai profesorului S. Mehedinți. In felul acesta, mișcarea geografică românească datorește, în mare parte, posibilitățile ei de afirmare fostei Societăți geografice române.

mele teze de doctorat — dovezi indubitabile ale existenței unei activități geografice originale în România. „Buletinul" a devenit treptat o publicație de mare însemnătate, căpătînd astfel un rol conducător în îndrumarea unei întregi pleiade de noi cercetători. După primul război mondial se înființează un nou centru de învățămînt universitar la Cluj, unde la catedra de geografie este numit G. Vâlsan ca profesor titular. La Iași a fost numit aproape în același timp M. David, geograf cu pregătire geologică (elev al lui *I. Simionescu*). A pornit acum o nobilă emulație între geografii celor trei cetăți universitare, avînd în frunte pe diriguitorul încercat din București, al cărui elan din tinerețe nu l-a părăsit pînă la încheierea activității sale didactice.

Un curent nou în viața culturală a unui popor își dovedește existența și își justifică numele prin realizările lui. Care era situația geografiei în momentul cînd profesorul *S. Mehedinți* s-a despărțit de catedra sa? Vom încerca să răspundem foarte pe scurt la această întrebare [1].

E de relevat mai întîi existența unei bogate literaturi geografice originale, sub forma de articole în reviste, broșuri, cărți, teza de doctorat etc. Punctul culminant al tuturor acestor realizări, piscul de care vorbeam mai sus — este *Terra*, opera capitală a geografului S. Mehedinți, apărută în două volume în 1930.

Lucrările de investigație și analiză geografică în țara noastră au înaintat treptat, pornind de la centrul universitar București, unde luase ființă prima catedră universitară de geografie [2]. Această muncă a fost continuată apoi de fiecare centru universitar, în raza sa proprie de activitate, cu o stăruință tot mai mare și cu rezultate tot mai evidente. Se poate afirma că în momentul cînd profesorul S. Mehedinți s-a despărțit de catedră, principalele jaloane ale geo-

[1] Pentru informații mai complexe cităm, pe lîngă menționatele broșuri ale lui S. Mehedinți, *„Geografie și geografi la începutul secolului al XX-lea"*, 1938 și *„Premise și concluzii la terra"*, București, 1946, următoarele izvoare:

S. Mehedinți, *Mișcarea geografică în România*, dare de seamă făcută în ședința din 8 martie 1935 a Societății române de geografie, cu ocazia împlinirii a 60 de ani de la înființarea Societății în „Bul. S.R.G.", T.LIV, 1935.

Vintilă Mihăilescu, *Raport asupra mișcării geografice din România din ultimii 10 ani*, prezentat în aceeași adunare din 8 martie 1935 și publicat în „Bul. S.R.G." T.LIV, 1935, București. Textul e însoțit de o hartă, în care se arată situația investigațiilor geografice din diferite părți ale țării pînă în anul 1935.

Vintilă Mihăilescu, *Considerații retrospective asupra dezvoltării geografiei românești în ultimii 90 de ani*. Acad. R.P.R., Bul. științ., secția de științe geologice și geografice, 1. T. II, 1957, București.

Victor Tufescu, *Schiță asupra evoluției învățămîntului nostru geografic*, „Rev. geogr. română", T. IV, 2—3, 1941.

[2] Geografii români datoresc, în această privință, foarte mult nu numai profesorului S. Mehedinți, dar și marelui savant francez Emm. de Martonne care a contribuit, în largă măsură, prin tratatul său de *Geografie fizică*, prin studiile asupra României, prin excursiile și conferințele sale, la formarea cercetătorilor noștri de teren mai ales în domeniul geomorfologiei.

grafiei României erau fixate. Nu exista colț în țară, care să nu-și aibă bibliografia lui geografică. Dezideratul „Societății geografice române, care la întemeierea ei își propusese ca țel „să scoată țara din necunoscut", era astfel îndeplinit. Mai multe alte semne arată starea înfloritoare în care ajunsese geografia la noi pînă în acel moment. În școlile medii se preda, acest obiect, în toate clasele numai de către profesori cu examen de capacitate și după manuale lucrate cu cea mai mare îngrijire, conform cerințelor pedagogice. În învățămîntul superior funcționau catedre de geografie, la toate universitățile din țară, cu mai multe ramuri, avînd la dispoziție publicații de specialitate, în care apăreau lucrări cu conținut științific la un înalt nivel. Pentru organizarea și stimularea activității științifice postuniversitare a luat ființă un Institut de cercetări geografice. Rezultatul cel mai îmbucurător al acestor eforturi a fost formarea unui număr impunător de geografi bine pregătiți, cărora viitorul apropiat le rezerva cele mai frumoase perspective. Geografii din școala profesorului S. Mehedinți au pornit cu însuflețire la muncă în noile condiții create în anii puterii populare, care a imprimat activității științifice, ca în genere tuturor manifestărilor vieții noastre culturale, un ritm de dezvoltare accelerat, mai presus de orice așteptări. Noile generații de geografi n-au uitat și nu vor uita că frumoasele lor realizări înfloresc pe pămîntul fecundat de strădania înaintașilor.

SIMION MEHEDINŢI DESPRE ROLUL FACTORULUI GEOGRAFIC ÎN ISTORIA POPORULUI ROMÂN[1]

Apăruse, nu de mult, primul volum din tratatul de Istoria României[2]. Şi, de atunci, nu se întîmpla să vină cineva să-l vadă şi să nu vadă, în acelaşi timp, pe masa de lucru a profesorului Mehedinţi şi acest volum — adnotat, cu fiecare zi nouă, mai mult decît în ziua precedentă.

Aşa şi în ziua aceea frumoasă, de primăvară, una din multele în care m-am dus să-l văd, de cînd simţisem cu toţii că boala este fără întoarcere: primul volum din *Istoria României* pe masă, deschis la capitolul în care C. Daicoviciu discută „problema numărului geto-dacilor". Dar n-avea să fie vorba, totuşi, în acea zi, despre volumul acesta de istorie. A întins mîna spre el, l-a ridicat de pe birou şi mi l-a dat cu — introdus de el la o anumită pagină — un „semn de carte" de circumstanţă: o jumătate de coală de hîrtie, scrisă de el. Mi-a spus: „aici e traducerea făcută de mine azi, în fugă, a pasajului din Camille Jullian, despre care am mai vorbit; te rog să reţii dumneata această hîrtie din partea mea, cu rugămintea ca, fie dumneata, fie oricine dintre elevii mei, să-l reproduceţi în vreunul (să zic mai bine, *în toate*) din manualele de istoria sau geografia patriei, pe care eventual le veţi scrie. Pentru că e de mirare, în adevăr, şi cel puţin tot atîta şi de regretabil şi de neexplicat, cum — eu şi mulţi alţii ca mine — am trăit şi am scris atîtea manuale pentru tineret, fără să reproducem, măcar unul din noi, şi măcar o singură dată, acest inegalabil, în atîtea privinţe, pasaj privitor la geţi şi daci"[3].

[1] Capitolul dă într-o formă vie — părerile argumentate ale profesorului S. Mehedinţi privind marile probleme de geografie istorică românească. Cele cîteva comentarii din note înlesnesc o comparare cu textele şi argumentele din cercetările mai recente istorice şi arheologice apărute în ţara noastră în ultimii 20 de ani. — *N.R.*

[2] *Istoria României*, Editura Academiei, vol. I, 1960.

[3] Faptul, istoriceşte sigur, că Cezar hotărîse o campanie contra dacilor justifică admiraţia şi simpatia arătată de marele istoric francez, geto-dacilor. De altfel, faptele invocate de acesta sînt exacte (v. *Istoria României*, I, p. 255—338). Fără îndoială constatăm şi puţină exprimare poetică

M-a rugat să citesc pasajul (ca să discutăm, după aceea, ca şi altă dată, asupra lui). Mi-a cerut deci să citesc tare, să asculte şi el:

„Un trib modest, la început. Dar, un complex de împrejurări fericite şi cîţiva şefi abili făcură din aceşti daci, pe vremea lui Pompei, cea mai mare putere a Europei.

Olbia, care pînă atunci rezistase nu mai puţin de cinci secole la migraţia popoarelor, fu cucerită de ei — şi distrusă — şi, de atunci înainte, stăpîni ai ţărmului mării, ai gurilor marilor fluvii (din nord-vestul Pontului Euxin) şi stăpîni, încă, peste pămînturile cele roditoare din sudul Rusiei de astăzi, putură ridica pretenţii pentru un rol suveran. Pe Dunăre în sus, urcară spre Europa Centrală; înfrînseră repede pe *galii-scordişci* din părţile Belgradului de astăzi; cuceriră Cîmpia Panonică de la ultimii stăpînitori ai celtului Segovesius, înfrînseră pe *boii* din Boemia şi pe *noricii* din Stiria; *galii* fură şi ei bătuţi în lupte sîngeroase (...). Din Viena şi pînă la Odessa de astăzi, statul dacilor stăpînea cele mai importante drumuri şi vaduri comerciale, ca şi teritoriile cu solul şi subsolul cel mai bogat din Europa Centrală. În jurul lui Burebista şi al lui Deceneu, dacii fremătară de entuziasm şi de încredere în puterile lor timp de trei decenii, în care aceste trei decenii — cît a durat domnia lui Burebista — acesta şi cu dacii lui nu fură învinşi nici măcar o singură dată: ils ne furent vaincus pas une seule fois".

Aici am încheiat. Şi am ascultat, în continuare: „Este — începu el — aşa de frumos scris pasajul acesta (v., mai ales, originalul în limba franceză!), încît parcă ţi-e teamă că, scriind astfel, marele istoric a sacrificat — sau, cel puţin, a exagerat — dacă putem spune aşa — adevărul. Ar fi, adică, ceva în felul reproşului adus lui Eduard Suess de unii adversari ai lui, că geniala operă principală a acestuia: *Das Antlitz der Erde* nu e geologie, ci... geopoezie — şi aceasta, pentru motivul, se vede, că — după aceştia — ştiinţa ar exclude poezia, ca şi cînd... ; ca şi cînd ar trebui (aşa cum observă undeva geologul francez Pierre Thermier tocmai în legătură cu acest caz) să-i reproşăm vulturului că... de ce zboară vultureşte, adică în slăvile cerului, şi nu zboară ca păsările de curte: cu puţin pe deasupra gardului". Şi, în continuare:

„Să nu ne lăsăm, deci, nici noi furaţi de frumuseţea pasajului, despre daci, din Camille Jullian şi să încercăm cîteva comentarii asupra lui, convinşi de la început că marele istoric francez n-a avut nici un motiv să scrie, în legătură cu dacii, altceva decît adevărul, că — adică — tot ce se spune în acest pasaj *este adevăr istoric*, făptuitorii acestui extraordinar film eroic de la Olbia (de atunci) la Viena (de azi) au fost dacii, primii strămoşi ai poporului român.

în pasajul citat, dar fondul istoric este — în linii mari — admis şi de istoricii actuali. De altfel în comentariul acestui text, S. Mehedinţi nu-şi permite să ia „ad litteram" afirmaţiile lui Jullian ci caută să le sprijine şi pe dovezi mai sigure. — *N.R.*

Despre daci, în acest pasaj, Camille Jullian face numai afirmații, neoprindu-se să le și dovedească. El nu ne dă, cu alte cuvinte, și *explicația* acestei mărețe succesiuni ca-n film, de fapte istorice. Pentru că ce dă el ca explicație : «un complex de împrejurări fericite și cîțiva șefi abili» nu este nici pe departe de ajuns. De aceea, să căutăm să arătăm noi de ce afirmațiile lui sînt și adevărate ; să arătăm — adică — prin ce trebuie explicată, *în primul rînd,* epopeea dacică din timpul celor trei decenii de domnie a lui Burebista.

Explicația — dacă istoricul francez ar fi fost în situația de a trebui să ne-o dea (dar n-a fost !), ar fi găsit-o... aici aproape, adică la Strabo, pe care, de altfel, l-a urmat el și în prezentarea desfășurării epopeii dacice de la Olbia la Viena. În adevăr, Strabo este și cel care, vorbind despre Burebista, ne spune — între altele — și cîți luptători ar fi putut acesta ridica în totul, din neamul lui dacic, la caz de nevoie : două sute de mii ! Cifră care — continuă profesorul — pe unii i-a speriat : Cum ? două sute de mii numai luptători ?, — cînd toți geții și dacii nu par să fi fost mai mulți — cu bătrîni, femei, copii — mai mulți de... o sută de mii ? [1] Cunosc discuțiile. E clar, însă, că peste părerea lui V. Pârvan nu se poate trece : «Tradiția literară antică — spunea acesta — acordă regatului geto-dacic al lui Burebista o forță ofensivă de două sute de mii soldați (Strabo, pag. 305), ceea ce face — după sistemul de mobilizare barbar — cam a cincea parte a populației totale, care astfel s-ar fi ridicat la circa un milion de locuitori. Avînd în vedere desimea așezărilor preistorice din regiunea carpato-danubiană, această cifră nu e exagerată în plus, ci mai degrabă modestă, — tot așa cum cifra păstrată pentru *illyro-pannonii* dintre Adriatica și valea Moravei (Appian, *De reb. illyr.,* 22) de o sută de mii de luptători, respectiv cinci sute de mii populație, e de asemenea sub realitate". [2]

Am intervenit, aici, arătînd cum unul dintre elevii lui Pârvan — Radu Vulpe, „fost totodată elev și al dumneavoastră" — aduce un puternic argument în plus pentru teza lui Pârvan : el, anume, vine cu referința pe care ne-o dă Tucidide asupra numărului tracilor-odrisi. Vorbind despre invazia regelui acestor traci în Macedonia, întreprinsă — *cu patru secole înainte de Burebista — în fruntea unei armate de o sută patru zeci de mii de ostași,* Tucidide spune că invazia s-a terminat cu un eșec — și aceasta, pentru motivul că Sitalces n-a avut cum hrăni o sută patruzeci de mii de luptători în același timp într-o țară invadată și, deci, cu populația total ostilă. Și dacă — spune Radu Vulpe — dacă Sitalces, care domnea numai peste tracii sud-dunăreni, a căror țară nu era nici pe jumătate cît aceea a Daciei, dacă și *el* a putut ridica (și — încă — aceasta cu patru secole înainte de Burebista, cînd popoarele din sud-estul Europei erau mult mai puțin dezvoltate din punct de vedere social-economic și, deci, și în

[1] V. discuția în această problemă la C. Daicoviciu : *Problema numărului geto-dacilor.* Extras din rev. „Gînd românesc" nr. 6/1934, Cluj, 1934 (notă ulterioară).

[2] V. Pârvan, *Getica,* p. 30.

ceea ce privește numărul locuitorilor —), o sută patruzeci de mii de soldați, aceasta înseamnă că estimația lui Pârvan (atît în ceea ce privește numărul luptătorilor geto-daci ai lui Burebista : cifra două sute de mii de ostași, cît și în ceea ce privește cifra populației geto-dace totale — circa un milion de locuitori), în adevăr că nu trebuie considerată ca exagerată în plus, ci trebuie — mai degrabă — considerată „modestă".

„Iar dacă este să mai rămînem cu discuția la Strabo — reluă profesorul Mehedinți — atunci ar mai fi de reținut de la el și faptul că, vorbind despre fărămițarea puterii geților după Burebista, Strabo ne mai spune că, deși această putere se împărțise, acum, între cinci succesori, geții tot mai puteau ridica, totuși, chiar și în aceste condiții, o armată de patruzeci de mii de oameni ; ceea ce — și acesta e un lucru, de asemenea, important de reținut — înseamnă că Strabo, chiar dacă nu constituie totdeauna o sursă documentară de rigurozitatea științifică a lui Tucidide, înseamnă că el *gîndea,* totuși, cifrele demografice pe care le da, de unde concluzia — așa dară — că și pe Strabo putem pune temei sub acest raport. Iar concluzia ultimă — și totodată explicația, pe care am căutat-o, trebuie să fie aceasta : faptele de arme — expedițiile și cuceririle geților sub Burebista, desfășurate pe imensul spațiu care se întinde între gura Bugului și Viena — nu au putut fi decît opera unui popor *mare ; mare, adică în primul rînd, prin numărul lui* ; numai așa putîndu-se explica, încă odată, cum dacii ajunseră — atunci — vorba lui Camille Jullian — «cea mai mare putere continentală a Europei». Dar, prin toate cele pînă acum spuse, noi n-am arătat altceva decît că este extrem de probabil că Strabo, ca și învățații moderni care-l urmează, nu face decît *să spună adevărul* atunci cînd afirmă că Burebista putea ridica, la nevoie, pînă la două sute de mii de ostași *geți și daci,* de unde — indirect — concluzia pentru noi că poporul geților și dacilor număra cel puțin un milion de locuitori [1]. Dar aceasta vine cu o altă întrebare : De unde, un popor atît de numeros, *atunci,* aici în cetatea carpatică și la gurile Dunării ? Răspunsul nu poate fi decît acesta : numărul mare se explică,

[1] Desigur, nu se putea vorbi, la acea vreme, de un popor perfect unitar ca limbă, moravuri, conștiință în sensul de azi al cuvîntului, ci numai de un consimțămînt — obținut parțial și prin forță — de a se supune — între limite teritoriale aproximative — unui singur conducător (în speță Burebista). Armata acestuia putea cuprinde așadar și elemente alogene, ceea ce înseamnează că nici milionul de care se vorbește nu era format esclusiv din geto-daci ; putem fi siguri, însă că aceștia formau majoritatea în țara dintre Carpații NV, Haemus și Olbia. Criticismul nu trebuie nici el împins prea departe ; altfel ar trebui să renunțăm la evaluarea — prin natura ei, foarte aproximativă — a numărului de locuitori pentru toate popoarele din antichitate pînă în timpurile moderne dinaintea organizării statisticelor. De altfel, dacă ne îndoim de existența celor un milion de geto-daci, de ce nu ne-am îndoi — pe baza altor argumente de cît cele istorice — că această cifră nu ar fi *prea mică* pentru vremea părăsirei Daciei de administrația și armata romană ? — *I.C.*

desigur, în primul rînd prin *vechimea* mare a geto-dacilor, prin adîncimea lor istorică".

În adevăr — am întrerupt eu — dumneavoastră şi mai înainte, în multe ocazii şi în multe chipuri, aţi susţinut *că şi vechimea mare*, ca popor carpatic, a geţilor şi dacilor, trebuie luată în considerare cînd e vorba de numărul lor mare, pentru că numai un popor vechi poate fi numeros. După cum, totodată, aţi mai adăugat, ca o «cauză» a numărului lor mare, pe lîngă vechime, şi «cu intenţie umană» ale pămîntului dacic: întinderea lui şi înzestrarea lui cu resurse naturale excepţionale, de «ţară constituită ca după dorinţă, parcă în virtutea unei previziuni inteligente» de unde şi aderenţa, lipirea omului dac de acest pămînt, din care el şi-a făcut patrie. Aşadar: un popor mare prin numărul celor care-l compun, avînd o mare vechime, stăpîn peste o ţară întinsă, de care-l legau adînci şi puternice rădăcini.

„Să amintim, însă, aici, şi ce spune un om de ştiinţă străin — antropologul Eugène Pittard — cu privire la vechimea geţilor şi dacilor în ţara pe care ne-au lăsat-o, spune profesorul. Era în timpul primului război mondial, cînd apărea lucrarea lui E. Pittard: *La Roumanie* (Paris, 1917), la a cărei pagină a 17-a iată ce se poate citi asupra vechimei poporului român: «Le peuple roumain est d'une très ancienne origine, plus ancienne encore peut-être que nous ne le pensons aujourd'hui». Iar un popor atît de vechi, trăind într-o ţară întinsă şi atît de înzestrată cu tot ce este necesar vieţii («Ce pays est extrêmement fertile en tout ce qui est nécessaire à la vie» — avea să spună Marsigli către 1690, cu privire la Transilvania) nu putea fi, în vremea de care vorbim, altfel decît foarte numeros, un popor — cu alte cuvinte — care nu a putut fi... exterminat în cele două războaie cu romanii (cum spune Eutropius că a fost), de unde concluzia că, supravieţuind, trunchiul etnic al dacilor a constituit baza etnogenetică a poporului român".

Argumentul numărului folosit şi în discuţiile cu privire la evacuarea Daciei de către administraţia şi armata romană în 271.

Între argumentele în favoarea tezei continuităţii daco-romane, invocat a fost — şi pe bună dreptate — din nou, şi numărul — de data aceasta, numărul daco-romanilor. Şi tot V. Pârvan a fost acela care a folosit, şi de rîndul acesta, *numărul*, ca argument în sprijinul tezei continuităţii.

„Pentru că, iată, în adevăr, — a continuat profesorul S. Mehedinţi — cum raţionează el: «Cele trei ţări numite („Transilvania între cele patru ziduri de munţi, Banatul şi Oltenia" — cum spusese Pârvan mai înainte) aveau *împreună o suprafaţă* de peste o sută de mii de kilometri pătraţi[1]. Astăzi (V. P. scria acestea prin 1920) trăiesc la noi pe kilometru pătrat cam 60 de locuitori. Atunci, ca şi azi, la munte populaţia era mai rară; la cîmp, însă, mai ales în Oltenia,

[1] „adică — am intervenit noi — cam a treia parte din Dacia lui Burebista". — *I.C.*

era foarte deasă; nu e loc mai de seamă astăzi în Oltenia, unde să nu găsim în pămînt şi urme de aşezări romane. Şi dacă luăm de kilometru pătrat numai zece locuitori, ceea ce e prea puţin, dar vrem să nu fie chip să ni se răspundă cu ceva la socoteala noastră [1], avem pentru Dacia lui Traian un milion de locuitori la anul cînd a venit poruncă de la împărăţie să părăsească toţi ţara [2]. Şi — scrie în continuare arheologul român — să se bage de seamă că n-am socotit nici un locuitor pentru Muntenia şi nici pentru Moldova, unde de asemenea ştim că au fost destui, după ruinele ce ni s-au păstrat, cum vom vedea (...). Şi zicem noi: dacă milionul acesta de oameni a trecut tot la miazăzi de Dunăre, cum spun cele vreo două-trei izvoare vechi, după care s-au luat învăţaţii cei noi, atunci nu s-ar fi putut să nu găsim dincolo de Dunăre, pe ruinele şi pietrele scrise ce ni s-au păstrat destul de multe din vremea aceea, semne că la anul 270 e. n. populaţia de acolo s-a înmulţit dintr-odată cu un milion. Dacă nu oraşe, măcar sate mai multe... etc. etc.» *(Începuturile... pag. 9)* Şi reluînd vorba:

Ar rîde, în adevăr, pînă şi «neştiutorii de săpături la cetăţi vechi», dacă (...). Şi am rîde şi noi, geografii, dacă arheologii n-ar admite cu toţii, pentru Dacia romană la anul evacuării, măcar zece locuitori pentru kilometru pătrat. Am rîde, în adevăr, pentru cît de «neştiutori» ai geografiei pămîntului Daciei s-ar dovedi arheologii, dacă nu i-ar «da» acestui pămînt, măcar un milion de locuitori pentru anul 271!

Cei o sută de mii de kilometri pătraţi ai Daciei romane trebuie, deci, consideraţi nu numai în cifra lor seacă, ci şi în conţinutul lor, geografic, adică — în primul rînd — economic. Nu numai *cîţi*, ci şi *ce fel*. Şi, încă, din totalul de o sută de mii de kilometri pătraţi ai teritoriului pe care îl părăseau romanii, cel puţin o jumătate (deci, cincizeci de mii din el) erau teritorii de munte, dar de un munte în cea mai mare parte productiv şi locuibil. Erau, adică, munţii din sud-vestul Daciei, de care spunea istoricul roman Florus că se ţineau dacii ca lipiţi. Ce vreau să spun? Pe de o parte, că oricui nu i-ar fi plăcut să plece, putea foarte bine să rămînă pe loc. Şi, pe de altă parte, întrebarea: dar *cine* ar fi vrut, *cîţi* ar fi vrut să plece, să părăsească o «aşa frumuseţe şi bogăţie de ţară» şi — încă — la urma urmei — pe cîţi din ei aveau interes să-i ia şi să-i ducă romanii dincolo de Dunăre?"

Şi — am cerut eu să adaug — ar fi aici locul să cităm şi cuvintele lui Iorga, în legătură cu aşa zisa părăsire a Daciei: «O populaţie nu părăseşte de loc, chiar în faţa celor mai grave adeversităţi istorice, chiar în faţa negării celei mai înverşunate din partea forţelor naturii, pămîntul în care ea a coborît rădăcini

[1] Mai înainte, V. Pârvan scrisese — de asemenea: „Socoteala noastră nu e prea grea; căci noi luăm numărul de locuitori (pentru un kilometru pătrat) cel mai mic cu putinţă (că de l-am lua şi mai mic, ar rîde chiar şi neştiutorii de săpături la cetăţi vechi) şi aşa: nu putem greşi". *(Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, 1923, pag. 7. — *I.C.).*

[2] Adică, observăm noi, acelaşi număr de locuitori pe care — cum am văzut — îl avusese, cu peste trei secole mai înainte, Dacia, sub Burebista. — *I.C.*

profunde ; să ne gîndim la Napoli trăind sub vulcan, la Messina refăcută pe ruinele cutremurului de pămînt, la Lisabona renăscută, la insulele japoneze. Ea revine la amintirile sale, la opera sa, care a ajuns s-o domine».

„Am întrerupt deunăzi convorbirea noastră — reluă profesorul Mehedinţi — cînd discutam despre evacuarea de către romani a Daciei. De atunci mi-au venit în minte încă multe altele, între care şi felul, slab, în care a fost folosit pînă azi, de noi, argumentul toponimic (care, zic unii, pledează aproape total împotriva tezei continuităţii, dar care, spun eu, nu pledează de loc în acest sens). Şi se cade, aici, să-i dăm mai întîi toată dreptatea lui Vâlsan, adică celui care, dintre geografii români, a fost preocupat cel mai mult de această mare problemă de ştiinţă românească, interesînd atît de aproape istoria poporului român". Aici, mi-a întins textul lui Vâlsan şi mi-a cerut (ca şi data precedentă, cînd am citit pasajul din Camille Jullian), să citesc : „citeşte, dar nu numai pentru dumneata, ci tare, ca să ascult şi eu".

În textul pe care acum îl aveam în mînă şi-l citeam, Vâlsan — după ce aminteşte că bogăţia toponimiei noastre slave «este un argument capital, cel mai serios, al partizanilor teoriei lui Roesler» — spune în continuare următoarele :

«Dar s-a studiat vreodată serios (a studiat, adică, cineva în profunzime şi sub toate aspectele — *I. C.*) această problemă a toponimiei noastre, atît de... complexă [1]» ?

„Cît de mult are Vâlsan dreptate ! a întrerupt profesorul [2]" Şi, în continuare : „De cîte ori nu ne-am pus — mulţi dintre noi — aceste, sau asemenea întrebări : Oare cînd se va purcede la studierea sistematică şi aprofundată a toponimiei noastre, atît de bogată şi, sub atîtea aspecte, atît de interesantă, şi — mai ales — încă atît de necunoscută sub aceste aspecte ? Am fost şi eu solicitat odată, de un intelectual din provincie, să spun — sub formă de prefaţă la o lucrare a lui — un cuvînt privind toponimia românească din colţul lui de ţară, ceea ce am şi făcut, numai că exprimîndu-mi şi unele păreri asupra întregii noastre toponimii — atît a toponimiei în sensul de «totalitatea numelor (noastre) geografice», cît şi a toponimiei în sensul de «ştiinţă care se ocupă cu studiul acestor nume». Şi, fiindcă socot că aceasta interesează discuţia noastră, te rog să citeşti pasajele subliniate, în textul pe care ţi-l dau şi în care este vorba despre documentul toponimic în discuţia privind problema continuităţii".

Textul citit — din acea prefaţă — a fost următorul :

„Unii istorici, care cred exagerat în cerneală şi hîrtie, spun aşa : Ai document, bine ; n-ai document, n-ai nici cuvînt ! (...). Dacă am lua în seamă sofisma naivă că lipsa documentului înseamnă numai decît şi lipsa lucrului despre care

[1] G. Vâlsan, *Mediul fizic extern şi capitalul biologic naţional* (extras), Cluj, 1928, p. 18.
[2] De atunci au apărut luminoasele studii asupra toponimiei noastre slave ale acad. Emil Petrovici.

e vorba, atunci nici America n-ar fi existat înainte de Columb (...). Sînt însă şi cercetători care, în lipsa documentelor din arhive, mai caută mărturii şi aiurea : în geografie, etnografie, antropologie, filologie, preistorie, folclor (...). Şi nici toponimia nu e de lăsat la o parte în unele cazuri (...). De ex., cînd trunchiul numelor *Tisei, Someşului, Crişului* (...) s-a păstrat neschimbat de două mii de ani, e aproape de înţelegerea noastră a tuturor că numele acestea nu s-ar fi păstrat dacă n-ar fi stăruit la faţa locului un substrat etnic, a cărui circulaţie în lungul rîurilor respective să poată asigura păstrarea numirilor antice, date de autohtoni (...)". A urmat un pasaj cu o serie de consideraţii, între care şi acelea, de pildă, privind insuficienţele studiilor de toponimie pînă acum efectuate, insuficienţe datorite în primul rînd faptului că materialul toponimic pînă acum studiat a fost cules în cea mai mare parte nu de pe teren, din viaţă, cum ar trebui, ci din dicţionare şi de pe hărţi cu totul generale şi pline de greşeli, hărţi care, în plus, nu cuprind nici pe departe întreg materialul toponimic respectiv (mai ales cînd e vorba de foile topografice reprezentînd teritoriile muntoase). Şi, după toate acestea, finalul textului citit : „Aşadar, formula simplistă *n-ai document scris, n-ai cuvînt*, e semn de fetişism naiv faţă de cerneală şi hîrtie din partea erudiţilor-condicari. Metoda cercetării ştiinţifice presupune un orizont mai larg şi o scrupuloasă ierarhie a probelor, începînd cu reconstituirea mediului geografic, în care s-a petrecut un eveniment (...)".

La texul citit — figurînd drept prefaţă [1], la o broşură privind toponimia veche şi actuală din istoricul *Cîmp al lui Dragoş* din părţile Pietrii-Neamţului, autorul lui a adăugat, acum, următoarea întrebare : „Cum îşi poate cineva închipui, cum şi-au putut lingviştii noştri-toponimişti închipui, că numitele noastre mari hidronime (cele trei amintite de noi, şi alte cîteva) s-ar putea să existe numai ele... singure, fără a fi însoţite, fiecare, de cîte un mănunchi şi de alte toponime de aceeaşi origine, şi cum pot avea linişte specialiştii noştri cît timp le ştiu pe acestea nu numai încă neindentificate, dar nici măcar căutate ? Cînd se va porni pe urmele lor, pe teren ?"

Argumente etnografice. Sînt, după aceea, dovezile sau argumentele din latura etnografică.

„Noi, geografii, sîntem aproape singurii care am pus pînă azi accentul şi pe faptul etnografic, ca argument în favoarea continuităţii. Am făcut acest lucru, în ceea ce mă priveşte, între altele şi în lucrarea mea : *Ce este Transilvania* [2] *?*"

Aici am întrerupt pe profesor, cerîndu-i lucrarea, pentru ca, de data aceasta, să-mi exprim în continuare însumi dorinţa că vreau să citesc. Dorinţa mea i-a făcut plăcere şi a fost satisfăcută. Şi, astfel, am citit :

[1] Din prefaţa la broşura : C. Mătasă, *Cîmpul lui Dragoş (toponimie veche şi actuală din judeţul Neamţului)*, Bucureşti, 1943, p. 3.
[2] S. Mehedinţi, *Ce este Transilvania ?* Bucureşti, 1940.

„Ca dovadă despre arhaismul populației carpatice și, deci, a legăturii și a stabilității sale geografice excepționale, avem și alte fapte ușor de observat. Un document cu deosebire semnificativ este ceramica rurală. În unele sate (din Transilvania), anume feluri de mîncare nu se pregătesc în orice fel de vase, ci numai în oale sau tigăi *lucrate cu mîna*. Oalele acestea sînt modelate în chip foarte original: lutul se pregătește din argilă amestecată cu nisip, apoi se subție ca aluatul în forma unei funii destul de lungi, ca să ajungă facerea unei oale. Procedarea e aceasta: se face mai întîi fundul, încolăcind mereu capătul în chipul unui șarpe. După ce spirala fundului e destul de mare, funia de lut urmează mai departe încolăcirea, înălțînd mereu spirale, spre a face și pereții oalei, pînă ce ajunge la gură. Vasul, se înțelege, nu-i tocmai simetric, de aceea olarul îl mai netezește cu degetele, apoi îi adaugă și două toarte (dimensiunile sînt variabile: de la o ulcică de băut, pînă la «oloae» care pot să cuprindă 10—15 litri de apă).

Dar, nu numai atît. Alături de această ceramică arhaică, de caracter pur utilitar, există și o ceramică rurală cu oarecare ornamentație. Și e bătător la ochi faptul că motivul spiralei, atît de caracteristic pentru epoca neolitică din Carpați, se repetă și la oalele și străchinile *lucrate azi de săteni* [1].

Faptele acestea dovedesc că populația care lucrează astfel de *olărie n-a fost niciodată nomadă*. Etnografii știu că *nomazii n-au și nici nu pot avea ceramică* [2]. Mai întîi, fiind mereu pe drum în urma turmelor, ei nu pot duce cu dînșii lucruri atît de fragile, cum sînt vasele de lut. Al doilea, chiar la populațiile sedentare, ceramica cere legătură statornică cu anumite localități, fiindcă nu peste tot se poate găsi lut potrivit pentru facerea oalelor, străchinilor etc. Prin urmare, dacă aflăm azi în Carpați o zonă de ceramică rurală care n-ar fi exclus să continuie pe cea preistorică, iar în inima Transilvaniei o ceramică lucrată numai cu mîna și chiar în funii încolăcite în chip de spirală, aceasta e o dovadă concretă că populația respectivă are o continuitate (Bodenständigkeit) milenară. Numai puțin să fi lipsit această populație din Carpați, pentru a rătăci ca nomazii, și obiceiurile acelea străvechi s-ar fi pierdut. Dacă neamul carpatic românesc ar fi venit în Transilvania numai de cîteva secole ori chiar (numai) de o mie sau două de ani, atunci cum ar fi putut el să născocească tocmai metoda primitivă a formării unei oale dintr-o spirală de lut, cînd i-ar fi fost mai ușor... etc. etc. ?[3]"

[1] Spirala se întîlnește pe tot globul din neolitic pînă în zilele noastre. Aceasta nu însemnează însă că țăranii români din Carpați nu ar fi putut să o fi moștenit de la neolitici. Nu putem respinge net această ipoteză verosimilă pe care o confirmă și alte fapte etnografice, între care unele invocate chiar de S. Mehedinți în timpul convorbirilor cu autorul. — *N.R.*

[2] Azi nu se mai poate afirma atît de categoric așa ceva. Este de crezut că popoarele migratorii au cunoscut și folosit ceramică, după ce au venit în contact cu sedentarii (cum este dovedit faptul, de pildă, chiar pentru popoarele migratorii din Dacia). — *I.C.*

[3] S. Mehedinți, *Op. cit.*, p. 21—22.

Am trecut după aceea mai departe, la considerațiile — în aceeași lucrare — privind vechimea portului popular românesc:

„Încă din antichitate, geografii și istoricii băgaseră de seamă că localnicii (autohtonii carpatici) se țin de pămîntul țării lor cum se ține copacul cu rădăcinile de pămînt *(montibus inhaerent Daci)*. Iar urmașii dacilor au făcut la fel. Avem și aici o dovadă dintre acelea, pe care nimeni nu o poate tăgădui: Columna lui Traian ne arată și azi, în mijlocul Romei, scenele vieții carpatice de acum două mii de ani. Între altele, această Coulmnă ne arată — prin intermediul imaginilor de viață dacică, pe care le poartă — că dacii din vremea cuceririi romane aveau *același port ca țăranii Transilvaniei de azi*. Nicăieri în Europa populația rurală de azi n-a păstrat costumul pe care-l purtau strămoșii ei de la începutul erei noastre, cum s-a întîmplat la noi în Carpați. Etnograful, istoricul și arheologul pot găsi în România de astăzi comentariul cel mai lămurit al scenelor de pe Columna ridicată la Roma, la sfîrșitul războaielor cu dacii. Începînd cu *sandala* (opinca) legată cu sfori ori curele de talpa piciorului, pînă la cămașa lungă și largă, încinsă la mijloc cu o curea, pînă la părul lung *(daci comati)* încă păstrat la bătrîni, asemănarea e deplină între vechii daci și urmașii lor de astăzi" [1].

M-am oprit aici, exprimîndu-mi dorința că vreau să fac o completare la argumentul acesta, al portului: Ași avea — am spus — de adăugat două lucruri la cele ce scrieți *despre această aproape identitate* dintre unele principale piese ale portului dacic și cele, corespunzătoare lor, din portul popular românesc de astăzi din unele regiuni carpatice:

Am avut odată ocazia să ascult — la Institutul nostru de istorie națională „N. Iorga" — o conferință deosebit de interesantă (a tratat tocmai problema continuității daco-romane), ținută de profesorul de istorie Wilhelm Weber de la Universitatea „A. Humboldt" din Berlin, urmașul la catedra de istorie antică pe care a onorat-o marele său înaintaș Mommsen. Vă redau numai cîteva cuvinte din notele mele luate la această conferință: „D-voastră căutați, și eu vă înțeleg — spunea conferențiarul — căutați peste tot argumente în favoarea continuității; dar de ce nu vă opriți și asupra următorului «argument», atît de neglijat pînă azi, dar care, totuși, trebuia de mult să conteze printre cele dintîi în sprijinul tezei dumneavoastră: este, anume, vorba de omul carpatic român din ceea ce numiți dumneavoastră Țara Hațegului (și, desigur, și din alte asemenea «țări»; dar eu vorbesc numai de Țara Hațegului fiindcă numai pe ea am cunoscut-o), adică de omul de munte din exact regiunea unde s-au dat luptele cele mai crîncene între daci și romani în ambele războaie și care se pare a fi fost cea mai dens populată regiune naturală din Dacia atît înainte de cucerirea Daciei, cît și după aceea (prin masiva colonizare înfăptuită de romani acolo). Uitați-vă și la tipul fizic al omului și uitați-vă și la portul lui și veți vedea cît

[1] S. Mehedinți, *op. cit.*, p. 17.

de mult seamănă (aşi zice că este acelaşi !) omul haţegan de astăzi cu dacul «haţegan» de atunci. Cred că este cazul să fie numaidecît întreprins un studiu antropologic şi etnografic serios în Ţara Haţegului şi regiunile montane înconjurătoare".

Prin urmare — am continuat — ce spunea Wilhelm Weber este ce spuneţi şi dumneavoastră : că nu e nevoie să căutăm prea mult şi prea departe, ca să găsim argumente dintre cele mai puternice în sprijinul tezei continuităţii.

Acestea, de la Wilhelm Weber. Şi, acum „lucrul" al doilea :

Daţi-mi, anume, voie să vă prezint şi argumentele etnografului ardelean pe care l-aţi numit adineauri — Romulus Vuia, argumente privind tot tipul antropologic şi tot portul popular din Ţara Haţegului. Romulus Vuia azi nu mai este, dar extraordinara lui colecţie de fotografii antropologice şi etnografice (tipuri de oameni, elemente de port, ustensile gospodăreşti, tipuri de case din aşezările omeneşti de prin toţi munţii Transilvaniei etc.) îi va supravieţui totdeauna şi va fi din ce în ce mai apreciată. În această bogată colecţie — pe care am avut ocazia să o cercetez — de fotografii antropologice şi etnografice de pe tot cuprinsul Transilvaniei, există şi două *piese* de valoare excepţională. Una din ele este o reproducere a unui relief de pe Columna lui Traian, iar cealaltă este fotografia unui grup de munteni din masivul Poiana Ruscăi. Alăturînd aceste două fotografii, observi că piesele de port popular local de astăzi, cu care sînt îmbrăcaţi muntenii „pădureni" din care Romulus Vuia şi-a făcut grupul, sînt parcă aceleaşi în care sînt îmbrăcaţi ţăranii — munteni daci din fotografia ce reproduce numitul relief al Columnei lui Traian. Şi, încă, dacă ar fi numai atîta ! Dar Romulus Vuia a mai făcut, înainte de a căuta şi găsi piesele de port actuale, identice cu cele de pe Columnă, şi altceva, încă şi mai important : a căutat şi a găsit un număr de tot atîţia „pădureni" din Poiana Ruscăi (în satul Lunca Cernei), care seamănă pînă aproape de identitate, fiecare din ei, cu corespondentul lui de pe Columnă [1].

„Este deosebit de interesant ce aflu — spuse profesorul. Şi, în continuare, adăugă : reţin totul — şi vom mai vorbi despre toate acestea. Acum, însă după ce mi-ai vorbit dumneata de muntenii noştri haţegani şi de cei «pădureni» din masivul Poiana Ruscăi de alăturea, să-mi dai voie, un moment, să aduc şi eu un document de continuitate, tot cu oameni, din aceeaşi regiune. E vorba,

[1] Recent, cele două fotografii au apărut, pe două pagini faţă în faţă, în broşura lui Romulus Vuia publicată nu cu mult înaintea morţii autorului : *Portul popular din Ţara Haţegului.* Editura Meridiane, Bucureşti, 1962, pp. 32 şi 33. Impresionează, în aceste fotografii, în chip deosebit, aşa numita (piesă de port) *glugă*, pe care s-ar părea că dacii din fotografia cu relieful de pe Columnă şi-au împrumutat-o de la ţăranii din fotografia cu actualii „pădureni" — şi vice versa. Gluga, se ştie, este poate elementul de îmbrăcăminte română munteească cel mai arhaic şi cel mai interesant : este piesa de îmbrăcăminte, este pelerină de ploaie cu glugă specială, este straiţă (săcui) de purtat în ea alimentele, este pătură de aşternut, stat şi dormit pe ea. — *I.C.*

cum vei vedea, de o descriere făcută acum cîteva decenii de un intelectual sas din Transilvania (Sibiu), privind aceiaşi populaţie de «pădureni» din Munţii Poiana Ruscăi."

După cîteva clipe, profesorul Mehedinţi punea pe masă următorul text, repetînd vechea rugăminte : te rog să citeşti rar şi tare, aşa ca să pot asculta şi eu :

Populaţia — mai ales cea din partea de mijloc a Munţilor poiana Ruscăi — ne oferă, de asemenea, cîteva aspecte interesante. Este foarte sărăcăcioasă şi are o robusteţe primară, care întrece cu mult pe cea a celeilalte populaţii — de ori unde — din munţii României. În primul rînd este foarte caracteristic portul. Şi mai ales îţi atrag atenţia ciudatele scufiţe ale femeilor şi fetelor. Sub ele se găseşte fixat în păr un dispozitiv de sîrmă, care se termină cu nişte apendice asemănătoare unor coarne de capre negre. Scufiţa (local : căiţa) albă brodată se adaptează acestei forme aşa fel, încît întreaga populaţie feminină apare încornorată, ca şi în Munţii Apuseni. Bărbaţii poartă o cămaşă groasă, care atinge aproape gleznele. Se aseamănă mai mult cu o haină din eroica antichitate, care acoperă partea de sus a corpului, decît cu o cămaşe. Cămaşa, purtată peste pantaloni, pare a fi ca şi la ţăranii saşi o rămăşiţă a acelei haine (Obergewand), care s-a purtat pe vremuri drept singură îmbrăcăminte.

La portul de sărbătoare al femeilor se văd cîteodată rînduri întregi de monede. Viaţa întreagă a acestor oameni are un caracter extraordinar de patriarhal. Nicăieri în alte părţi ale Transilvaniei sau Banatului nu sîntem atît de departe, ca aici, de viaţa orăşenească şi de tot ce se numeşte «civilizaţie». Aceasta se referă mai ales la o localitate mică de tot numită *Méria*, care se găseşte la nord de *Lunca Cernei de Jos*, pe dealul de deasupra văii Cernei. Populaţia acestui sat arată şi deosebite particularităţi antropologice. Oamenii aceştia se disting prin obrajii extraordinar de osoşi, printr-o piele a feţei de o culoare deosebit de închisă şi un păr negru, apoi printr-o simplitate extremă în felul de a trăi, ca şi printr-o mare înclinaţie pentru podoabe. Am văzut o fetiţă — micuţă de tot — care era supra-încărcată cu panglici şi zorzoane în culori stridente şi cu monede". Şi autorul încheie cu următoarea frază :

„Se zice că aici, la Méria, s-ar păstra o ultimă rămăşiţă a locuitorilor daci, băştinaşi ai Transilvaniei" [1].

„Ceea ce trebuie remarcat mai întîi — asupra conţinutului acestui text — spuse, după un moment de tăcere, profesorul S. Mehedinţi — este faptul că el trădează clar, în adevăr, o populaţie relictă *sedentară.* Nimic din ce se spune în text nu arată că ar fi vorba de o populaţie fostă nomadă, ci totul — încă o

[1] Acest articol — intitulat : *La Pădurenii din Munţii Poiana Ruscăi* şi apărut în „Jahrbuch des Siebenbürghischen Karpathenvereins" XXXVIII Jg. 1925 — este semnat de Konrad Möckel —, numele, ni se spune, al unui geolog sas din Sibiu.

dată — caracterizează populaţia supravieţuitoare dintr-un popor lipit din totdeauna de această regiune a «pădurenilor». Totul e interesant, începînd chiar cu această denumire de «pădureni» (ei spun padureni, cu a), denumire care — fie că a fost primită de la alţii, fie că şi-au dat-o înşişi cei aşa-numiţi — porneşte de la cuvîntul *pădure*, care şi acesta la rîndu-i, ori că provine din lat. *paludem*, fie că este de origine *dacică*".

Şi, în continuare: „dar argumentele în favoarea continuităţii mai sînt de căutat, încă, şi în alte locuri sau domenii. Astfel, în studiul meu: *Cadrul antropogeografic*[1] am invocat, în acelaşi scop, şi elementul românesc din secuime, în forme şi aspecte pe care ţin să le prezint şi aici. Studiile geografului clujean Sabin Opreanu ne furnizează, pentru aceasta, fapte şi materiale peste care nimeni nu poate trece. Iată, de pildă: din totalul de 404 comune rurale, cîte existau în secuime în 1761, un număr de 382 aveau, e drept, mai multă populaţie ungurească, dar toate aveau, în acelaşi timp, şi populaţie românească. Dar iată că, în 1927, în 40 din cele 382 comune (care la 1761 erau formate din populaţie mixtă maghiară şi română) nu mai exista nici un român şi, încă, nu numai că nu mai existau români, dar nici chiar amintirea lor nu mai exista. După aceea: existenţa unor ruine de biserici româneşti în unele sate secuieşti, în care azi nu mai există populaţie românească, nu dovedeşte, de asemenea altceva decît că o atare populaţie a existat totuşi, cîndva, în acele sate. În acelaşi sens vorbesc, după aceea, şi cimitirele româneşti, care încă se mai păstrează, total ruinate sau abia mai recunoscîndu-se, în unele sate sau regiuni în care acum, de asemenea, nu mai există de loc populaţie românească. Şi, în sfîrşit, în secuime se mai păstrează şi unele elemente de port, de obicei (colinde etc.), care, ca şi unele elemente de arhitectură ţărănească (cum sînt de pildă porţile de lemn sculptate, cerdacul la case etc.), dovedesc, de asemenea, în chipul cel mai categoric *că şi acest sector din circumvalaţia carpatică a teritoriului vechii Dacii a fost odinioară românesc.*

De obicei, atunci cînd se discută problema raporturilor dintre populaţia secuiască şi cea românească din secuime, istoricii (şi ceilalţi specialişti) care vorbesc în numele populaţiei de limbă română, folosesc toate faptele de mai sus, doar ca argument pentru teza că, alături de secui, au trăit cîndva, în secuime, şi români. Or, aceasta înseamnă a nu duce pînă la capăt (şi deci, a nu rezolva) problema. Vreau să spun că cine dovedeşte (ceea ce nu este greu) că mai veche este, în secuime, populaţia de limbă română decît cea de limbă maghiară, acela dovedeşte ipso-facto mult mai mult: *anume că şi regiunea secuiască este — pur şi simplu — o regiune de continuitate daco-romană.*

În adevăr, din cele arătate reiese în mod categoric, mai întîi, că alături de populaţia secuiască din regiunea Ciucului şi a celor Trei Scaune, a trăit şi o populaţie românească. Or, dacă este aşa, aceasta înseamnă, mai departe, că acea

[1] *Apărut în Transilvania, Maramureşul, Crişana, Banatul*, vol. I, Bucureşti, 1928.

populaţie românească a trebuit să fie *ea* mai veche în regiune decît cea secuiască, pentru că nu e de închipuit că peste populaţia secuiască — presupunînd că aceasta s-ar fi stabilit prima în regiune — *ar fi putut veni şi ar mai fi fost primită* (pentru a se stabili, acolo, ulterior) şi o populaţie românească. Cunoscut fiind statutul social şi politic al românilor din Transilvania, faţă de acela al secuilor «privilegiaţi», această diferenţă de situaţii în defavoarea celei româneşti nu poate duce decît la concluzia că ipoteza unei veniri *ulterioare* a românilor în secuime este de neînchipuit: nimeni n-ar fi permis «confiscarea» unei părţi de bunuri şi drepturi ale populaţiei secuieşti, pentru a fi trecute (atribuite) după aceea românilor. Astfel că, încă odată, toate cele spuse nu pot să însemne altceva decît că, atunci cînd au venit în regiune secuii, *ei i-au găsit aci pe români*, ambele aceste populaţii rămînînd după aceea împreună. Şi, raţionînd mai departe: dacă românii sînt mai vechi, aceasta înseamnă, nici mai mult nici mai puţin, decît că ei trebuie consideraţi ca fiind o parte din populaţia băştinaşă daco-romană «părăsită» în Transilvania răsăriteană de către romani, în 271, la evacuarea Daciei şi găsită aici de secuii colonizaţi la începutul secolului al XIII-lea".

Am amintit profesorului S. Mehedinţi că, în acelaşi studiu al său: *Cadrul antropogeografic*, se mai spune, între altele, că va veni o zi, cînd teza continuităţii va mai putea fi susţinută şi pe bază de materiale antropologice. Şi în continuare, i-am amintit între altele că — acum mulţi ani, odată — geologul şi geograful nostru moldovean, regretatul Ion Simionescu, a publicat un text (asupra unei călătorii prin ţară), interesant în primul rînd prin însuşi subiectul lui: *Tipul antropologic românesc.* Ion Simionescu arăta (aceasta o făcea într-unul din săptămînalele lui foiletoane de gazetă)[1] că un tip antropologic românesc *există*; un tip care nu e nici slav (nordic sau sudic), nici cu trăsături maghiare, nici turceşti, ci un tip, ca să repet, cu trăsături aparte, caracteristice. Am precizat că una din principalele regiuni în cauză este cea care se situează de o parte şi de alta a Oltului după ieşirea acestuia din Carpaţii Meridionali şi pînă unde, spre sud, se desfăşoară dealurile Piemontului Getic, adică erau, cu alte cuvinte, în special fostele judeţe Vîlcea şi Argeş — tocmai regiunea, deci, de unde a pornit statul Ţării Româneşti. Dar mi-aminteam totodată, spunînd acestea, şi de aceea ce am reprodus mai sus despre «pădurenii» care păzesc dinspre nord Ţara Haţegului.

„Poate că este cazul să ne amintim, aici, — întrerupse profesorul — şi de ceea ce spune Ferdinand Lot, cu privire la... distanţa pe care ţineau s-o păstreze, între ei şi populaţiile autohtone europene, cei mai mulţi dintre invadatorii —

[1] După cîte ne aducem aminte, articolul apăruse în ziarul „Viitorul", dar, deşi pînă în momentul cînd scriem acestea, am cercetat această gazetă pe un număr important de ani, încă n-am putut descoperi textul căutat (care, totuşi, n-ar fi exclus să fi apărut într-o altă gazetă decît cea citată: în „L'indépendance roumaine" sau în „Universul"). Vom continua, însă, cercetările. — *I.C.*

migratori : «Et c'est pourquoi ces Khans tatares, loin de songer a s'installer chez les civilisés (*popoarele sedentare*, pe care le invadau şi prădau — şi lîngă care, uneori, se instalau — I. C.) comme font les Germains, se tiennent prudemment à l'écart et imposent à leurs peuples la continuation de la vie pastorale» [1]. Înseamnă, cu alte cuvinte, — ar însemna, mai bine spus — că populaţia autohtonă din Dacia nu s-a amestecat atît de mult, pe cît greşit se crede, cu migratorii şi că, în consecinţă, nici n-a asimilat totdeauna (din toţi) un număr prea mare. Astfel că, cel puţin în unele regiuni carpatice, trebuie să se fi păstrat şi unele mari insule etnice autohtone. Şi, în sfîrşit, să nu uităm încă ceva : faptul, anume, că autohtonii din Dacia au fost, totdeauna, mult mai numeroşi decît migratorii poposiţi lîngă ei, aşa că, plăcîndu-le sau neplăcîndu-le, migratorii rămaşi definitiv alături de autohtoni n-au putut niciodată termina altfel decît pierzîndu-se ei între aceştia" [2].

„Astăzi, cînd ne vedem pentru a treia oară în problema noastră — începu profesorul — aşi dori ca discuţia să fie exclusiv despre rolul factorului geografic în istoria poporului român. Am putea vorbi — ca geografi îndrăgostiţi de istorie, ce sîntem — despre acest subiect, chiar multe zile în şir. Să încercăm, însă, să ne limităm la ceea ce este esenţial.

Să pornim de la caracterizarea pe care o face poporului şi pămîntului ţării noastre, din punctul de vedere al aşezării lor geografice, G. Vâslan [3]. Este, dintre toate caracterizările în această privinţă, din literatura noastră geografică, sigur cea mai reuşită — mai concentrată, mai frumoasă. S-o citim împreună :

«În răsăritul Europei peninsulare, la marginea imensei cîmpii ruso-siberiene, acolo unde Carpaţii se încovoaie într-un arc vast spre a se uni cu Balcanii, acolo unde Dunărea — «regele fluviilor Europei» — se varsă în Marea Neagră, locuieşte cel mai depărtat şi mai stingher vlăstar al rasei latine : poporul român. Strînşi în ghem, parcă instinctiv alegîndu-şi, împotriva atîtor năvăliri şi duşmănii, forma cea mai potrivită pentru rezistenţă etnică, românii sînt înrădăcinaţi pe bastionul ocolit de munţi al Transilvaniei, revărsîndu-se pe povîrnişurile din jur».

[1] F e r d i n a n d L o t, *Les invasions barbares*, II, p. 95.

[2] La argumentele geografice, etnografice, toponimice, etc., citate de S. Mehedinţi în sprijinul continuităţii, cercetările istorice şi arheologice din ultimii 20 de ani au adăugat fapte incontestabile care întăresc punctul de vedere al marelui nostru geograf şi etnograf. (v. *Istoria României*, vol. I şi mai ales, G. P r o t a s e, *Problema continuităţii în Dacia*. Bucureşti, 1966). Autorul nu dezbate aici, cu mijloace actuale, această mult discutată şi oţioasă problemă, ci expune doar preocupările lui S. Mehedinţi în această direcţie. Nu este deci cazul unor comentarii mai dezvoltate care să actualizeze problema. — *N. R.*

[3] În studiul : *Transilvania în cadrul unitar al pămîntului şi statului român*, apărut în *Transilvania, Maramureşul, Crişana, Banatul*, vol. I, Bucureşti, 1928, p. 146.

Eu văd viitoarea ediţie a primului volum din tratatul de Istoria României începînd cu un capitol : *Aşezarea geografică şi istorică a pămîntului şi poporului român.* Cu aceasta trebuie să se înceapă. Niciunul din capitolele principale ale acestui volum nu poate fi realizat la nivelul cerut, dacă autorii respectivi nu vor fi avut mai înainte în faţă acest prim, indispensabil capitol. Noi, aici, nu vom face decît să-l schiţăm.

Am citat mai înainte, între lucrările mele, în care spuneam că m-am ocupat de raporturile istorice dintre pămîntul şi poporul românesc, şi o comunicare, pe care am făcut-o la Universitatea „Alexander von Humboldt", din Berlin : *Der Zusammenhang der rumänischen Landschaft mit dem rumänischen Volke* — titlu pe care l-aş traduce în româneşte astfel : *Raporturile şi influenţele reciproce dintre poporul român şi mediul lui geografic.* Citind această expunere rezumativă asupra unei probleme de care am fost preocupat viaţa mea întreagă, cititorului nu-i va fi greu să cadă de acord cu autorul — cel puţin aşa speră acesta — începînd cu prima teză, chiar : aceea că însăşi naşterea poporului român nu poate fi înţeleasă fără luarea în considerare şi a pămîntului acestui popor, adică a principalelor lui însuşiri sau caracteristici, începînd cu însăşi aşezarea lui, atît în geografie cît şi în istorie, dacă mă pot exprima astfel. E reprodusă, acolo, o hartă «după Strabo». Şi stă scris, în legătură cu ea, în text : hărţile, pe care le-a avut Traian sub ochi pe vremea lui, arătau — în ceea ce priveşte continentul nostru — că, în partea lui estică, Marea Azovului se întindea spre miazănoapte pînă unde se află azi Moscova : cu alte cuvinte, că această mare închidea «de la natură» aproape complet, accesul popoarelor migratoare către Europa centrală şi vestică şi către, mai ales, jumătatea de răsărit a imperiului roman. Aceasta, pe de o parte. Pe de alta, romanii ştiau — acum (pe vremea lui Traian) — că Dacia este, prin partea ei centrală în primul rînd, o cetate geografică ce acoperea Dunărea, pe atunci graniţă în această parte a imperiului roman. Aşa că nu i-a fost greu lui Traian să priceapă că, asaltului migrator de curînd început dinspre nord-est, i se poate rezista mult mai eficient din cetatea carpatică decît de pe linia Dunării. De unde, concluzia : cucerirea Daciei devenise o necesitate imperioasă, vitală pentru imperiu. În afară de aceasta, fireşte, nu trebuie uitat nici aurul din munţii dinspre apus ai Daciei, care a avut şi el un cuvînt — şi încă greu — de spus.

În concluzie : dacă romanii n-au rămas cu graniţa imperiului pe linia Dunării, este printre altele şi pentru că din cetatea carpatică imperiul roman îi putea mult mai uşor «conteni» pe «migratorii» care asaltau, din acea direcţie, partea lui din răsărit. Factorul geografic este, deci, obligatoriu de luat în considerare, cînd e vorba de naşterea poporului român, sub un dublu aspect : 1) sub acela al aşezării teritoriului Daciei (în extremitatea nord-estică a Europei de atunci, de unde acest teritoriu acoperea linia Dunării) — şi 2) sub acela al caracterului (construcţiei) de *cetate* geografică (naturală) a acestui teritoriu. Deci numai considerate împreună, aceste două caracteristici geografice ale teri-

toriului Daciei ne explică de ce au trecut romanii Dunărea şi au cucerit Dacia, unde ştiau că vor mai găsi şi aurul ei.

Dar, cucerirea Daciei şi colonizarea ei, ce altceva au putut să însemne dacă nu, în primul rînd, crearea condiţiilor pentru naşterea unui popor nou în această parte a Europei : viitorul popor român ?

Aceste condiţii, însă, *n-ar fi putut continua* să rămînă valabile, adică să existe şi pe toată durata de timp cîtă a fost necesară pentru a se naşte viitorul popor român, *dacă* — în cei o mie de ani după evacuarea Daciei de către romani, cît au mai durat migraţiile (invaziile) dinspre răsărit — *pămîntul Daciei n-ar fi fost construit în acel chip de cetate geografică, de care vorbeam.* În adevăr, nimic mai uşor de înţeles : dacă în locul cetăţii carpatice s-ar fi întins un teritoriu de stepă, care să fi constituit o legătură între stepa imensă euro-asiatică, din est, şi cea panonică din vest, — atunci, chiar dacă ne-am închipui că, prin imposibil, un popor român s-ar fi putut totuşi naşte mai înainte în acest loc, el n-ar mai fi putut în nici un caz rezista şi supravieţui pe aceste locuri în perioada migraţiilor, ci ar fi fost spulberat spre vest, către Adriatica şi Alpi.

Iar dacă, dimpotrivă, poporul român — născut în lăuntrul cetăţii carpatice — a putut supravieţui şi s-a putut dezvolta în continuare pe aceleaşi locuri, este tocmai pentru că această cetate însăşi, în care el s-a născut, l-a şi apărat după aceea, l-a ocrotit şi i-a asigurat păstrarea fiinţei proprii. Aud, în legătură cu toate acestea, că un autor rus a evocat, într-o lucrare asupra Moldovei estice, apărută după cel de-al doilea război mondial, cuvintele prin care cronicarul nostru moldovean Grigore Ureche a caracterizat aşezarea în istorie a pămîntului şi poporului român : *«în calea răutăţilor»*, referindu-se, adică, cronicarul, tocmai la acel mileniu de invazii, ale căror valuri se loveau în primul rînd de zidurile cetăţii care ocrotea în lăuntrul ei poporul român. Această evocare nu trebuie să ne mire — şi ea este de natură să vină ca o confirmare în plus, dacă mai era nevoie, că am avut dreptate ori de cîte ori — în lucrările mele sau la cursuri — am arătat că *aceasta* a fost una din caracteristicile principale ale istoriei — vechi şi medievale — a poporului român : *aşezarea în calea răutăţilor* [1].

Dar pămîntul ţării noastre, prin aşezarea lui *în geografie*, cum am zis, unită şi cu aşezarea lui în istorie, ca şi, mai ales, prin construcţia lui atît de unitară, a mai îndeplinit şi o altă funcţie istorică, pe lîngă cele două deja evocate : aceea de a fi păstrat şi asigurat *unitatea* poporului român.

[1] Autorul sovietic, la care se referea profesorul S. Mehedinţi, este *A. Odud*, care într-o prezentare geografică a Republicii Socialiste Sovietice Moldoveneşti : *Sowjet Moldawien* (deci ediţia germană a lucrării, apărută mai întîi în limba rusă), Berlin, 1949, scrie între altele la pag. 14—15 : „Nach einem bildlichen, aber zutiefst wahren Ausdruck des moldauischen Chronisten Grigore Ureche war Moldawien, das Land auf dem Wege allen Unheils". — *I.C.*

În adevăr, una din caracteristicile geografice cele mai importante ale teritoriului ţării noastre este — cum ştiu toţi geografii, dar nu se ştie în ce măsură ştiu şi alţii — *construcţia lui unitară.*

El, adică, se prezintă ca un întreg organic dacă-l privim în ansamblu, în totalitatea lui, deşi e foarte divers dacă-l privim în construcţia lui de amănunt.

Teritoriul ţării noastre oferă, în adevăr, un exemplu geografic clasic, de unitate în diversitate. M-a preocupat în mod deosebit şi această caracteristică a teritoriului ţării noastre — caracteristică a lui, geografică, însă şi cu o foarte importantă consecinţă etnografică — şi de aceea i-am rezervat şi ei, totdeauna, un loc aparte în lucrările mele tipărite, sau în cursurile la Universitate. Odinioară, unii autori — geografi, istorici — căutau să scoată în relief numai diversitatea geografică dinăuntrul hotarelor teritoriului României, uitînd cu totul, în schimb, de unitatea lui în ansamblu."

Convorbirea se apropia de sfîrşit. Aveau să mai urmeze în încheiere, numai puţinele cuvinte, pe care le vom reda în continuare, ale celui care ca nimeni altul, pînă azi, a gîndit şi a scris mai mult (şi s-a adresat, vorbind, la atîta de mulţi : toate generaţiile de studenţi care i-au audiat prelegerile !) *despre* raporturile dintre poporul şi pămîntul românesc, de astăzi şi în primul rînd din trecut.

„Convins — a reluat, în încheiere — că nimic din cele spuse de mine în cadrul celor trei întîlniri ale noastre nu poate fi etichetat drept ceea ce aud că numesc unii determinism geografic (cu cît adînceşte cineva mai mult lucrurile, cu atîta constată — în problema aceasta a raporturilor dintre poporul român şi pămîntul între hotarele căruia el s-a născut şi s-a dezvoltat — cu atîta va constata mai mult că «în spatele» istoriei româneşti a fost mereu prezent şi *pămîntul românesc*), — convins, deci, că cei ce mă vor acuza de determinism geografic românesc, nu cunosc suficientă istorie şi nici suficientă etnografie românească, că nu cunosc, într-un cuvînt, poporul român, — voi încheia cu afirmaţia că chiar şi *unitatea* poporului român, pe care nu există om de ştiinţă obiectiv care să n-o recunoască, se datoreşte, în bună măsură, şi ea, *tot geografiei, adică... unităţii pămîntului ţării noastre.*

Se încheagă, în adevăr, acest pămînt, într-un tot atît de unitar şi de o simetrie aproape unică în construcţia lui, încît nu ştim care alt teritoriu naţional — nu numai de pe continentul nostru, dar şi de pe toate celelalte — îi mai poate fi pus alături. Un mare podiş la mijloc, încins cu o centură de munţi care cad spre exterior în trepte concentrice din ce în ce mai joase, ultima fiind a cîmpiilor periferice... O hartă geologică a acestui teritoriu, hartă în care diversitatea rocelor este exprimată prin culori diferite, ne arată aceeaşi simetrie inelară, aceeaşi dispoziţie în amfiteatru concentric descendent a formaţiilor litologice, care se succed spre exterior cu regularitatea cu care s-au succedat una pe

alta şi în vreme, în epocile de formaţie şi depunere geologică. Se găseşte undeva, într-unul din „Buletinele" noastre vechi de geografie, mărturisirea unui savant francez, consemnată de Ion Simionescu într-o convorbire cu el, mărturisire — zic — a aceluia, că el, «dacă n-ar fi francez» ar recunoaşte deschis (dar că, francez fiind, prea îşi iubeşte mult ţara ca să nu reţină... pentru ea, toate atributele) «ar recunoaşte că România e ţara cea mai frumoasă şi cea mai simetric construită din lume». Această mărturisire ne-a transmis-o Ion Simionescu şi ea poate fi citită de oricine în textul publicat de el şi intitulat : *Dacă n-aşi fi francez* [1]... — dar, în ceea ce priveşte simetria şi unitatea pămîntului ţării noastre, din nimic nu reiese şi nu se văd acestea, mai mult ca dintr-un profil în curmezişul lui, al acestui pămînt, fie pe direcţia nord-sud, fie pe cea est-vest, fie pe oricare alta, intermediară. O infinită diversitate de forme şi peisaje, care se completează unele pe altele şi se încheagă într-o unitate, din care aproape nimic, geologic şi geografic, nu lipseşte.

Iar peste această unitate geografică, telurică (să mai zicem), iat-o, suprapunîndu-i-se, unitatea poporului, care acoperă fidel, ca o haină un corp, unitatea de sub ea, telurică. De altfel, unitatea poporului român este din ce în ce mai mult recunoscută şi afirmată nu numai în ţară la noi, ci şi peste hotare. Iată, de pildă, recunoaşterea acestei unităţi în prezentarea care se face României în colecţia *Handbuch der geographischen Wissenschaft ; Die Länder der Erde in Natur, Kultur u. Wirtschaft* [2] : «Cu toată împărţirea lui politică (între state diferite) milenară, poporul român este, prin limba, cultura şi felul lui de viaţă, perfect unitar şi este pătruns de un puternic simţămînt naţional, depotrivă de viu peste tot» [3]. Şi mărturisirea (recunoaşterea) este cu atît mai preţioasă, cu cît autorul ei — geograful Heinrich Wachner — a fost un german care a trăit între românii din Transilvania, adică în ţara noastră, şi a putut — astfel — cunoaşte de aproape poporul român.

Şi acum, un cuvînt de încheiere :

Aud vorbindu-se mereu de aşa-zisul determinism geografic, de care am fost şi eu, ca şi unii din cei mai buni elevi ai mei, acuzaţi. Eu aştept aici, şi voi aştepta şi dincolo — peste *pragul cel mare* — ceea ce ştiu bine că are să vină : recunoaşterea că nu eu şi ceilalţi vizaţi odată cu mine ne-am făcut vinovaţi de aşa zisul determinism geografic, ci s-au făcut vinovaţi de necunoştinţă de problemă cei care ne-au învinovăţit pe noi de acest soi nou de determinism.

[1] Bul. S.R.G., 1922 — *I. C.*

[2] *Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion M.B.H.* Wildpark — Potsdam, Lieferung 31, Südost- und Südeuropa, Heft 2, p. 4.

[3] „Frotz tausendjähriger staatlicher Trennung, ist das rumänische Volk nach Sprache, Kultur und Lebens-führung durchaus einheitlich, kräftiges nationales Empfinden überall gleichlebendig" (Op. cit., Lieferung 31 — Südost u. Südeuropa, Heft 2, p. 47).

A scoate în evidenţă, — în mod just şi pînă la capăt — rolul extrem de important al factorului geografic în istoria poporului român, nu înseamnă determinism geografic.

Teritoriile geografice naţionate ale popoarelor sînt toate diferite între ele, nu numai prin aşezarea lor — aş zice : aşezare dublă şi concomitentă, adică, odată, aşezarea geografică sau în *geografie* şi, după aceea, aşezarea în *istorie,* — ci şi prin factura lor geografică de ansamblu, ca şi prin cea a structurii lor geografice de amănunt, din lăuntru. Şi nu există două „medii geografice" naţionale identice, ci există o infinitate de astfel de „medii" — atîtea, cîte teritorii geografice naţionale, fiecare influenţînd în felul lui (unic, în ansamblul general) poporul care trăieşte între limitele teritoriului naţional respectiv.

Şi, în aceste condiţii, a fost firesc ca istoria poporului român să rămînă incomplet înţeleasă, atîta timp cît, fie din neştiinţă, fie din teama de a nu cădea în determinism geografic, factorul natural nu a fost luat îndeaproape considerare şi invocat oridecîteori el s-a dovedit prezent, adică activ". [1]

Şi — astfel, şi aici — s-a terminat ultima lecţie de geografie, pe care am audiat-o la întemeietorul ştiinţei geografice moderne în România, profesorul S. Mehedinţi.

ÎNCHEIERE

Pe scurt, S. Mehedinţi a reuşit să iniţieze — încă de la începutul secolului nostru — un mediu de gîndire geografică modernă, expunînd — în studii teoretice, scurte dar substanţiale şi convingătoare — o concepţie geografică proprie care astăzi stă la baza cercetărilor de teren şi învăţămîntului geografic de toate gradele din ţara noastră.

El se numără printre primii geografi ai lumii care a demonstrat că geografia, ca ştiinţă, are un obiect precis exclusiv al ei : ***întregul planetar*** (cu diviziunile lui regionale) şi o metodă proprie : — ***analiza*** relaţiilor dintre cele patru învelişuri terestre.

S. Mehedinţi a formulat, clar şi definitiv, această concepţie într-o vreme cînd erau încă la începutul lor discuţiile asupra desprinderii geografiei din ti-

[1] Fiecare teritoriu pune poporului său, probleme generale şi specifice pe care acesta le rezolvă diferit în spaţiu şi timp potrivit realităţilor sociale, istorice şi geografice. Interpretarea ştiinţifică a vieţii popoarelor nu poate şi nu trebuie să facă abstracţie de nici unul din aceşti factori şi nici să pornească, în analiza cazurilor concrete, de la idei preconcepute. În acest sens este de considerat poziţia lui S. Mehedinţi faţă de „determinismul geografic" despre care — aşa cum se exprima într-un articol din l'Humanité cunoscutul geograf francez Jean Dresch, s-au scris „vrute şi nevrute" (à tort et à travers). — *N. R.*

parele ei milenare informative — seci sau anecdotice — şi asupra constituirii sale ca ştiinţă modernă cu obiect şi metodă proprii. De aici interesul istoric al primelor sale studii de geografie teoretică pe care — şi din acest motiv — le publicăm în partea a doua a acestei lucrări.

Meritul lui S. Mehedinţi ar fi fost mare şi indiscutabil chiar dacă s-ar fi limitat la enunţări teoretice clare. El însă a şi militat cu convingere, energie şi talent pentru ideile sale răspîndindu-le prin toate mijloacele : lecţii de la catedră, conferinţe şi comunicări publice, orientarea şi conducerea publicaţiilor Societăţii române de geografie, colocvii, congrese, manuale — cele mai bune la vremea lor.

Desigur elevii lui au contribuit mult la aplicarea concepţiei magistrului dar acestuia îi rămîne gloria de a fi deschis, construit şi netezit drumul modern al cercetării şi învăţămîntului geografic românesc. Tot atît dacă nu şi mai mare i-a fost meritul de a fi transformat geografia în instrument de educare patriotică a poporului din care făcea parte şi pe care l-a iubit şi servit cu convingerea şi pasiunea caracteristice marilor oameni ai fiecărei naţiuni.

PARTEA A DOUA

DIN OPERA GEOGRAFICĂ

DISERTAŢIA INAUGURALĂ. OBIECTUL GEOGRAFIEI [1]

„Wir beginnen mit den Tiefen des Weltraums und der Region der fernsten Nebelflecke, stufenweise herabsteigend durch die Sternschicht, der unser Sonnensystem angehört, zu dem luft- und meerumflossenen Erdsphäroid, seiner Gestaltung, Temperatur und magnetischen Spannung, zu der Lebensfülle, welche, vom Lichte angeregt, sich an seiner Oberfläche entfaltet".

Cosmos, I, 80

Geografia mnemotehnică: înşirare de nume şi de locuri (locorum nuda nomina). Geografia ca ştiinţă explicativă. Originea Pămîntului; ipoteza lui Kant şi Laplace. Sorii se nasc din materia nebulară, apoi îmbătrînesc, schimbîndu-şi culoarea: albi, galbeni, roşi şi negri (stinşi). Terra şi celelalte planete născute din Soare. Diferenţierea materiei telurice în patru învelişuri: gazos, lichid, solid şi organic. Corelaţia dintre cele patru învelişuri, atît în sens progresiv, cît şi regresiv. Complexitatea crescîndă: compoziţie, formă, mişcări. Simplificare şi regresiune. Geografia ca ştiinţă a evoluţiei Pămîntului, urmărită în relaţia reciprocă dintre masele celor patru învelişuri, atît din punct de vedere static, cît şi dinamic.

Geografia — disciplină educativă: pregătire spre a nu lăsa să treacă zadarnic momentul unic din viaţa fiecărei naţiuni.

Începînd un curs de geografie la universitatea noastră, mărturisesc că mă simt într-o situaţie nu tocmai uşoară, considerînd pe de o parte, şi mai întîi, lipsa mea de obişnuinţă cu ţinerea de prelegeri universitare, iar pe de alta cugetînd şi la probabila d-voastră lipsă de deprindere cu nişte studii, pe care cei mai mulţi le veţi fi părăsit din cei dintîi ani ai gimnaziului.

[1] Publicînd întîia conferinţă de geografie, amintirilor mele se înfăţişează înainte de toate figura răposatului profesor Alex. Odobescu, de la care am primit cel dintîi îndemn spre studierea acestei ştiinţe.

Din întîmplare, profesor de arheologie, iar din fire artist şi mare admirator al clasicismului, cînd aproape de bătrîneţe zarea vieţii începuse a se umbri, i s-a întîmplat şi lui, să caute şi să afle o tîrzie mîngîiere în mici îndeletniciri cu ştiinţele exacte. Printr-o ciudată potrivire a soartei, pe care ar putea-o doar explica numai iubirea lui pentru natură şi cunoaşterea de aproape a frumuseţilor ţării noastre, el găsi odihna anilor săi din urmă în meditări asupra geografiei, înseninîndu-şi sufletul prin contemplarea nemărginitelor perspective, cu care ştiinţa aceasta ademeneşte privirile pînă dincolo de spaţiul luminilor văzute. Din obişnuinţă ieşi sim-

Geografia deci ar putea să pară unora din auditori, ca un fel de *scientia nova*. Ar fi fost așadar mai potrivit din punct de vedere practic, dacă aceste prelegeri s-ar fi inaugurat sub auspiciile unui geograf cu cît mai multă experiență.
Dar împrejurările sînt „cum sînt" : și geografia e o disciplină științifică nouă în universitatea noastră, și cel însărcinat cu prelegerile încearcă acuma pentru întîia oară să țină o conferință într-un institut de înaltă cultură. De aceea, alegerea temei pentru această prelegere mi-a fost grea, mi s-a înfățișat ca un adevărat caz de conștiință.

Mi-am pus întrebarea : Despre ce să fie oare vorba la început, ca nu cumva, din vina conferențiarului, știința noastră să pară altceva decît ceea ce este și trebuie să fie ?

Dar oricare ar fi fost împrejurările inaugurării acestui curs, mi-am dat seama că sînt și alte împrejurări mai generale, și tocmai acelea trebuiau să hotărască tema prelegerii de azi.

În adevăr, faptul că acest curs nu se poate întemeia pe nici o tradiție în țara noastră îmi impune, mi se pare, în mod normal, nevoia unei lămuririi prealabile asupra însuși obiectului științei noastre. Și de aceea, oricare va fi fost ademenirea gîndului de a alege pentru azi un subiect interesant prin el însuși, și prin urmare interesant pentru toți, am socotit că e mai potrivit să ne ocupăm în această prelegere cu definițiunea obiectului geografiei, — ceea ce probabil nu poate fi interesant decît pentru auditorii care și mai tîrziu se vor îndeletnici cu studiul acestei științe.

patia, iar din aceasta se născu iubirea. Și astfel, încetul cu încetul, închipuirea artistului ajunsese a vedea în geografie un fel de știință-podoabă, o filosofie a întregului *Cosmos*.

În ore de liniște, în mijlocul întreruptelor convorbiri asupra artei clasice, am fost împreună cu alții martor al cugetărilor sale despre știința Pămîntului și a Cerului.

Aducînd — poate prea tîrziu — memoriei magistrului prinosul unei pioase recunoștințe, pentru îndemnul entuziast cu care mi-a arătat calea spre geografie, începătorul acestui curs la universitate și cei care vor găsi împreună cu dînsul o oarecare mulțumire în studiul acestei științe nu-și vor putea stăpîni niciodată o adîncă părere de rău pentru sfîrșitul timpuriu al acestui ales bărbat al neamului nostru. Fără el, am rămas pentru totdeauna lipsiți de o operă asupra țării, care, dacă n-ar fi interesat mult știința, ne-ar fi interesat fără seamăn pe noi românii, cît timp și noi, și urmașii noștri vor avea sub ochi măiastra sa pagină cu descrierea Cîmpiei Bărăganului.

Căci între știință și poezie, între realitate și iluzie sînt nuanțe nesimțite ca verdele ușor schimbător din fața apelor adînci. Și de aceea, cît timp va dura limba noastră și cît va fi de vie iubirea pentru frumusețile ei, amintirea paginilor lui Odobescu — chiar și pe geograful cel mai pătruns de impersonalitatea științei — pe nesimțite îl va ademeni spre lumea iluziilor, întocmai ca acele „arătări diafane" care în largul cîmpiilor amăgesc privirea pînă dincolo de hotarele realității. Și acesta va fi semnul cel mai doveditor că, și din viața sa, ca din viața tuturor celor aleși, a rămas măcar o parte spre pilda și îndreptarea urmașilor.

(Închinare „Lui Alexandru Odobescu"
tipărită în fruntea conferinței inaugurale).

Geografia a fost pînă în timpurile din urmă o știință descriptivă, cam în felul botanicei și al zoologiei, cu singura deosebire că acestea, chiar în copilăria lor, au fost înviorate de priveliștea totdeauna însuflețită a naturii vii, pe cînd geografia, pînă mai acum vreo sută de ani, iar pe unele locuri poate și mai tîrziu, a fost o disciplină seacă, rezemată pe un obositor exercițiu al memoriei. Nume și numere. Și apoi iarăși : numere și nume. Longitudini, latitudini, nume de munți, nume de vîrfuri de munți, de cîmpii, de rîuri, mări, strîmtori, capuri, insule, orașe, popoare... cu un cuvînt, după nimerita expresie a lui Plinius, *locorum nuda nomina :* vorbe goale cu privire la locuri... și atît. Goethe, pînă la bătrînețe, își aducea aminte de geografia în versuri, pe care o învățase în copilărie [1]. Geografia întemeiată pe prosodie ! Tot așa de baroc ca și cum ai zice : matematică ori fizică întemeiate pe prosodie.

Din fericire, cu Carl Ritter și Alex. von Humboldt, și mai ales în a doua jumătate a veacului care e pe sfîrșit, după marile lucrări ale lui Oskar Peschel, Ferd. von Richthofen, Fr. Ratzel și Ed. Suess — acești din urmă trei, contemporani ai noștri — geografia a scăpat definitiv de robia vorbelor deșarte.

Asemenea altor științe ale naturii, ea a început și a izbutit să depășească descrierea pasivă și fără legătură cauzală a fenomenelor. Cercetînd în seria timpului transformările planetei, ea a ajuns să lumineze cu ajutorul trecutului legătura dintre fenomenele actuale, ba chiar să ne facă posibilă în oarecare măsură o intuiție a desfășurării lor în viitor, — cea ce nu se poate afirma despre toate științele naturii. Cu alte vorbe, geografia, potrivit timpului, a intrat în vederile concepției filozofice a evoluționismului. Aceasta e cea dintîi mărturisire cu care știința noastră întîmpină pe cei ce-și aduc aminte de vechile ei scăderi.

Ca să vedem întrucît geografia se supune la canoanele filozofiei evoluționiste, și întrucît ea este sau nu o știință în adevăratul înțeles al vorbei, să aruncăm o privire mai de aproape asupra fenomenelor pe care le cercetează și, în felul acesta, vom face posibilă, sper, o definiție clară a obiectului de care ea se ocupă.

Să schițăm mai întîi, în cîteva cuvinte, istoria formării planetei noastre.

Pămîntul, după ipoteza lui Kant [2] și Laplace [3], este o mică parte din nebuloasă care a dat naștere Soarelui, planetelor, sateliților și asteroizilor — într-un cuvînt : întregii familii de aștri ce compun sistemul nostru solar.

[1] Goethe, *Dichtung und Wahrheit*, I, p. 31 : „Aveam și o geografie în versuri mnemotehnice, unde rimele cele mai nesăbuite ne întipăreau ceea ce trebuia să ținem minte. De ex. :
Ober-Yssel, viel Morast
Macht das gute Land verhasst".

[2] Im. Kant, *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*, 1775.

[3] Laplace, *Exposition du système du monde*, 1843, Note VII-e.

Cum va fi fost materia în starea ei haotică, ne este greu să ne închipuim ; presupunem că era împrăştiată în spaţiu sub forma de părticele foarte fine, mişcîndu-se cu iuţeli şi direcţii deosebite... şi că, de la o vreme, în jurul unor puncte de concentrare, părticelele acelea au început a se aduna ; strîngîndu-se apoi necontenit, tot mai aproape, o parte a mişcării s-a prefăcut în căldură, şi astfel s-a ivit din haos prima licărire de lumină.

Cu cît concentrarea creştea, cu atît a crescut lumina şi, în acelaşi timp, încetul cu încetul întreaga masă a nebuloasei a prins a se învîrti în jurul ei, din ce în ce mai iute, devenind din ce în ce mai luminoasă. (După oarecare probabilitate de calcul, aceasta s-ar fi întîmplat cam cu cinci milioane de secole în urmă). Învîrtindu-se astfel tot mai repede, pe lîngă puterea care atrăgea atomele spre centrul nebuloasei, a început a se manifesta o nouă putere, ce caută să le depărteze pe unele de centru ; iar rezultatul acestei forţe centrifugale a fost formarea unui inel de materie incandescentă la periferie şi, în cele din urmă, dezlipirea lui de corpul rotunzit al nebuloasei. Crescînd apoi din nou şi condensarea şi iuţeala, s-a desprins un al doilea inel, apoi altul şi altele, pînă ce s-au format toate inelele din a căror formare, prin o nouă concentrare a materiei din fiecare inel, s-au născut rînd pe rînd toate planetele surori. Dar, cum şi ele au început a imita mişcările nebuloasei, s-au născut şi din ele nişte inele mai mici, care s-au fărîmat iarăşi şi, din concentrarea acestor fragmente, ies sateliţii — cei din urmă născuţi [1]. Iar în mijloc, ca ultim rest al nebuloasei, a rămas Soarele pe care îl mai vedem şi azi tot aprins [2].

Ce s-a întîmplat acum cu Pămîntul nostru după dezlipirea lui de Soare ?

La început, el forma pentru sine un mic soare, răspîndind în spaţiu o frumoasă lumină albă. Şi dacă cineva din alte lumi ar fi putut privi spectrul dat de lumina razelor sale, l-ar fi găsit bogat în fâşii violete, cum sînt azi spectrele dobîndite din lumina tuturor sorilor tineri, adică a mai tuturor stelelor ce se văd cu ochii liberi.

Pierzînd însă prin radiere o parte din căldură, de la o vreme a devenit mai puţin strălucitor, căci scoborîrea temperaturii a permis atomelor de minerale să se adune sub forma de aburi ; şi atunci pămîntul-soare a început a se îngălbeni, căpătînd pe încetul culoarea portocalie, pe care o are azi soarele central. Răcindu-se apoi şi mai mult şi sporind treptat condensarea materiei, afinităţile chimice au început să-şi manifeste puterea, strîngînd în combinaţii anumite ceea ce fusese pînă atunci împrăştiat fără ordine în masa haotică a micului soare ; iar

[1] W o l f, *Les hypothèses cosmogoniques,* 1886. Vezi modificările ipotezei lui Kant şi Laplace de K i r k w o o d, T r o w b r i d g e, N e w c o m b şi F a y e, pp. 32, 62.

[2] Aceasta fireşte este o ipoteză numai. Laplace însuşi o prezintă cu neîncrederea pe care trebuie să o inspire tot ce nu e un rezultat de observare ori calcul (p. 450, *op. cit.).* Totuşi, experienţa lui Plateau (o picătură de ulei, care învîrtită în apă, se turteşte, formează un inel, iar acesta se rupe şi dă naştere la sfere mici, continuînd mişcarea împrejurul celei din mijloc) pare un fel de verificare empirică a ipotezei lui Kant şi Laplace.

el, care din alb ajunsese galben, devine roş, îşi pierde lumina — cum i se întîmplă uneori Soarelui nostru pe timp de iarnă, cînd se arată prin neguri ca un disc roş sau foarte palid. În fine, răcindu-se mereu, a slăbit şi lumina tot mai mult, pînă cînd în cele din urmă soarele pămîntesc sau pămîntul-soare s-a stins de tot, s-a *înnegrit,* rămînînd să fie luminat cînd pe o parte, cînd pe alta, de lumina Soarelui central sau altor sori mai depărtaţi, precum şi de lumina împrumutată a Lunei, pe care chiar o negură uşoară o împiedică să mai ajungă pe faţa acestui astru stins şi răcit.

Aceasta ar fi în cîteva cuvinte istoria străveche a planetei noastre.

Şi acum — adică, acum un milion de secole, după Thomson [1] — începe în cuprinsul planetei stinse o perioadă de diferenţiere, care o face interesantă şi pentru geografie.

Căci ajungînd la o răcire ceva mai considerabilă, globul astrului stins a început a prinde o coajă. Ce fel a fost această coajă, ne putem închipui cu oarecare aproximaţie, observînd lavele care se răcesc astăzi : se face o peliţă, se îngroaşă, apoi se rupe ; lava umple iarăşi golurile, se întăreşte din nou şi astfel se formează un înveliş solid, sub care lava rămîne încă mult timp în stare fluidă.

Tot astfel, învelişul solid, care s-a format împrejurul Pămîntului, s-a răcit, s-a îngroşat, pe încetul s-a rupt ; bucăţile, unele s-au ridicat, altele s-au cufundat şi, în cele din urmă, au ajuns să se echilibreze, făcînd o coajă tare, pietroasă, pe care o numim *litosferă* [2]. E însă aşa de lung timpul, de cînd s-a întîmplat acest fenomen al întăririi scoarţei, şi au fost aşa de dese zbuciumările ei de atunci încoace, încît nu e nicăieri un singur punct pe faţa globului, unde să poţi afirma cu siguranţă : iată aici este un fragment păstrat neatins tocmai din cea dintîi coajă a planetei.

Destul că această scoarţă întărindu-se şi răcindu-se mereu, apele, care rătăceau în chip de abur, s-au putut coborî pe ea, dînd naştere astfel unui al doilea înveliş, cel lichid, pe care îl numim *hidrosferă.* Şi atunci a rămas deasupra numai învelişul fin al *atmosferei,* compus din materia gazoasă, ale cărei molecule au o foarte slabă coeziune. S-a întîmplat, cu alte cuvinte, în toată masa planetei un proces de diferenţiere prin segregaţie, potrivit stării fizice a materiei : deoparte s-a adunat materia grea şi s-a învelit într-o coajă solidă ; mai sus a rămas pătura mai uşoară a apelor ; şi tocmai sus, învelişul de tot uşor al gazurilor.

În sfîrşit, de la o vreme — ce mici sînt măsurile noastre faţă de marile evenimente cosmice ! — (de la o vreme care pentru noi se pierde în depărtări ce dau iluzia eternităţii), la cele trei învelişuri s-a adăugat un al patrulea : al plantelor şi animalelor, un adevărat vestmînt pestriţ, care a acoperit întreaga pla-

[1] W. T h o m s o n (Lord Kelvin), *Conférences scientifiques,* 1893, p. 237. Vezi şi T o r n q u i s t, *Neuere Beobachtungen über das geologische Alter der Erde,* în „Pet. Mitteilungen", 1901, p. 70.

[2] λίθος = piatră.

netă şi, schimbîndu-se necontenit în cursul secolelor, i-a dat tot alte înfăţişări pînă la aceea pe care o vedem în *biosfera* de astăzi.

Această diferenţiere a Pămîntului în patru învelişuri e faptul capital, de care se interesează geografia, deoarece toată evoluţia mai departe a planetei, considerată ca *organism cosmic*, atîrnă în mod nemijlocit de raportul cantitativ şi calitativ al acestor învelişuri sferoidale.

Tot cursul de geografie va fi o verificare constantă a acestei afirmări. Iată totuşi cîteva exemple de pe acum.

Unul cu privire la litosferă ; să se ridice sau să se cufunde într-un singur loc învelişul pietros al planetei, şi vom avea îndată în acel ţinut o schimbare corelativă în toate celelalte sfere. Să presupunem că aci, aproape de oraşul unde ne aflăm, s-ar ridica prin vreo minune un munte de cîteva mii de metri. Îndată : alta ar fi cantitatea de ape ce s-ar opri lîngă oraşul nostru ; altfel ar curge această apă ; alta ar fi starea atmosferei cu privire la umezeală, la temperatură şi chiar cu privire la compoziţia amestecului gazurilor şi la dinamica lor (vînturile) ; alta ar fi în fine şi *biosfera* : în loc de vegetaţia mediocră, pe care o vedem în jurul capitalei noastre, am avea o frumoasă pădure de conifere sau, poate, chiar şi toate zonele de vegetaţie ale Alpilor. Într-un cuvînt, acest mic ţinut al planetei ar avea cu desăvîrşire altă înfăţişare.

Ori să piară de pildă o parte a hidrosferii. Să zicem Marea noastră Neagră. Îndată, schimbare inevitabilă în toate celelalte învelişuri. *Fundul*, astăzi neted din pricina sedimentelor, rămînînd în faţa aerului şi al ploilor, ar fi în cîteva zile pe cale de diferenţiere. În loc de *aerul* de azi — atmosfera obişnuită din largul mărilor — am avea un aer ca cel de pe continente : cu altă umezeală, altă temperatură, alt grad de puritate. Şi învelişul organic, plantele şi animalele, în locul cuprins acum de apele acestei mări, ar fi altele. Azi, în deosebire de alte mări (veţi vedea mai tîrziu pentru ce) în marea noastră vieţuitoarele nu pot trăi decît în pătura de apă din faţă [1], şi anume pînă la 180 m adîncime. Dedesubtul acestei mări vii este o mare moartă, lipsită cu desăvîrşire de viaţă. Cînd apa ar dispărea, evident, biosfera s-ar întinde iarăşi peste fundul acestei mări părăsite. Cu alte vorbe iarăşi, de azi pe mîine, toată înfăţişarea planetei în acest ţinut învecinat ar fi cu desăvîrşire deosebită.

Alt exemplu — aceasta privitor la atmosferă. Să înceteze numai cîtva timp alizeul de NE, una din cauzele principale de care atîrnă seceta Saharei. Imediat : *dunele* s-ar statornici, *rîurile* ar creşte, iar umezeala, chemînd *plantele* şi *animalele*, ar înveseli pustia atît de tristă astăzi.

În sfîrşit, să presupunem că ar pieri undeva întreg învelişul organic ; să stîrpim pentru cîţiva ani toată vegetaţia unei ţări. Îndată vom avea : alt regim hidrografic, altă stare atmosferică şi altă înfăţişare a scoarţei solide, adică a litosferii

[1] „Revue scientifique", 1897, II, p. 598.

din acel ţinut. E de ajuns puţină atenţie pentru ca relaţia sau, mai bine, corelaţia acestor patru învelişuri, să devină un fapt evident pentru orişicine.

Şi anume o mică paranteză.

Dacă diferenţierea aceasta a materiei planetare în patru sfere e faptul capital de care se leagă interesul geografiei — şi cum veţi vedea îndată şi definiţiunea ei — o legitimă curiozitate ne îndeamnă să ne întrebăm : Nu cumva, planeta noastră, pe lîngă aceste învelişuri, va mai căpăta şi altele ? Nu cumva procesul de diferenţiere a materiei cosmice, izolată în pămînt, va merge şi mai departe ?

La această întrebare, răspundem aşa :

Întrucît e vorba să judecăm după analogia celor constatate în alte corpuri cereşti, e probabil că o diferenţiere mai departe nu se va întîmpla şi că, de bună seamă, în ce priveşte segregaţia materiei în învelişuri deosebite, planeta şi-a atins de mult maturitatea sa.

Fiecare înveliş în parte se mai poate încă diferenţia.

Litosfera ar putea să formeze alte *continente*, alţi *munţi*, alte *peninsule*, *golfuri* şi *insule*, iar pe cele de azi să le piardă sau să le schimbe.

Hidrosfera poate să se împartă în chip de alte *mări*, alte *rîuri*, alte *lacuri*, alţi *gheţari*, alte *izvoare*... modificînd sau pierzînd pe cele actuale.

Atmosfera, de asemenea, va putea să-şi schimbe compoziţia şi desimea ei relativă, dînd naştere la alte mişcări de echilibru sau alte vînturi.

În fine, biosfera poate să piardă unele specii şi să cîştige altele noi, cu altă distribuire pe faţa Pămîntului. Dar, să se nască din corpul planetei o altă sferă materială, cu o stare fizică deosebită de a acestor patru, pomenite pînă aci, — aceasta ne este greu să ne închipuim.

Mai întîi, ştim prin analiza spectrală că materia e aceeaşi sau aproape aceeaşi în toate corpurile cereşti. Al doilea, telescopul — atît cît ne ajută să privim în univers — nu ne înştiinţează că vreun corp ceresc ar fi trecut undeva peste stadiul de diferenţiere al planetei noastre. În adevăr, o litosferă bine caracterizată se vede în cîteva planete vecine şi mai ales în satelitul nostru, *Luna*. O hidrosferă se vede bine în *Venus* [1] şi în *Marte* [2] ai căror poli sînt îngheţaţi ca şi ai Pămîntului ; atmosfera e bine constatată şi în planetele superioare. Ba chiar şi o biosferă pare a exista în *Marte* [3]. Cînd apa mării se retrage, ţărmul înverzeşte, ceea ce ar fi poate un analogon al vegetaţiei noastre. Dar încă o sferă, pe lîngă aceste patru, nu se mai vede nicăieri.

Dacă însă e foarte probabil ca o a cincea sferă să nu se mai adauge la cele patru, e şi mai probabil că acestea nu vor rămînea cîte sînt, ci se vor pierde cu timpul ; că, prin urmare, planeta noastră se va dezorganiza, străbătînd în mod

[1] St. Meunier, *La géologie comparée*, 1895, p. 116.
[2] C. Flammarion, *La planète Mars*, 1892, pp. 278, 279, 281, 307, 399, ş.a.
[3] *Bull. de la soc. astronomique de France*, 1898, p. 472.

descendent alte faze spre o simplificare tot mai mare. O singură privire în familia Soarelui, și încă nu departe, ne dovedește aceasta aproape neîndoios.

Luna, tovarășul Pămîntului, e un astru mort.

Aer, de loc sau aproape de loc [1]. Apa lipsește cu desăvîrșire — deși unele fotografii par a ne arăta urma unor vaduri seci. Scoarța sau litosfera e liniștită (moartă și ea), cu toate că numai pe partea întoarsă spre noi are peste 100 000 de conuri vulcanice. Ce intensă trebuie să fi fost o dată activitatea vulcanică pe acest astru de 50 de ori mai mic decît Pămîntul !

Cît despre plante și animale, nici un semn [2].

Astfel stînd lucrul, e destul să privim în Cosmos numai la astrul vecin, și o evoluție regresivă a planetei ne apare ca ceva foarte posibil ; iar dacă cercetăm cu luare aminte cele ce se petrec pe fața Pămîntului, această evoluție regresivă — spre moarte — ni se înfățișează chiar ca foarte probabilă.

În adevăr, dacă considerăm mai întîi de toate hidrosfera, vedem că ea este expusă pieirii, deoarece apa pătrunde necontenit în scoarța Pămîntului ; iar aceasta probabil că se îngroașe necontenit, și totuși nu-i nici o adîncime din cele cunoscute pînă azi, unde să nu se fi găsit litosfera umezită de apă. Cît privește suprafața Pămîntului, aci apa intră în fel de fel de combinațiuni, așa că zi cu zi o parte din elementul lichid iese pe încetul din circulație, devine adică un capital pierdut pentru hidrosferă [3]. E drept, vulcanii compensează în parte aceste pierderi, trimițînd necontenit aburi la suprafața planetei ; dar activitatea vulcanică pare a fi în descreștere și ne putem lesne închipui că, de la o vreme, lipsind compensația pentru pierderile învelișului lichid, acesta va dispărea, oricît de considerabil ni se pare nouă apa mărilor și a oceanelor contemporane.

Și dacă ne ridicăm privirile spre atmosferă, vedem și aici același mers regresiv — spre împuținare. Gazurile care compun amestecul atmosferei pot intra — și de fapt intră — în combinațiuni care le fixează sub formă solidă, eliminîndu-le din circulație. Mai ales se pierde lesne prețiosul oxigen. După calculele făcute mai de curînd [4], oxigenul prins în scoarță e de 12 000 de ori mai mult decît cel ce a rămas în atmosferă, chiar dacă am admite că litosfera nu are o grosime mai mare de 27 km [5]. Și, de asemenea, foarte lesne se pierde nu mai puțin prețiosul acid carbonic. Orice copac îngropat în pămînt, orice coral căzut în fundul mării, orice carapace calcaroasă, orice schelet acoperit de sedimentele apelor... înseamnă o parte de acid carbonic prinsă în scoarța solidă. Iar de curînd s-a găsit mijlocul

[1] Comstock, observînd apropierea stelelor de discul Lunei, a găsit diferențe de timp din cauza refracțiunii, ceea ce indică și în Lună o atmosferă foarte rară ; — de vreo 5 000 de ori mai rară decît a noastră. Cf. „Bull. de la soc. astronomique“, 1899, p. 135.

[2] „Revue scientifique“, 1903, p. 343. Pickering afirmă totuși că ar fi zăpadă în Lună și chiar organisme. Cf. „La nature“, 1902, II, pp. 15 și 300.

[3] Ratzel, *Die Erde*, 1902, II, 28, 496.

[4] Stoney, *Die Umschau*, III, 1899, p. 833.

[5] Unii admit grosimea de 1 560 km. Cf. Brückner, *Allg. Erdkunde*, II, p. 100.

de a se consuma și azotul atmosferei, care pînă acum era indiferent „economicește“ [1].

Nu-i vorbă, vulcanii, prin emanațiunile lor gazoase, dau și atmosferei o serioasă compensare, cît timp activitatea lor va mai dura ; dar se poate prevedea și aici un sfîrșit [2].

Iar cît privește biosfera, adică învelișul plantelor și animalelor, se înțelege de la sine, ea va scădea proporțional cu scăderea apei și a aerului pentru a pieri înainte de dispariția lor desăvîrșită — poate mai întîi din cauza lipsei de căldură, căci de aer unele organisme inferioare *(anaerobii)* se pot dispensa.

Va rămînea deci numai litosfera, din ce în ce mai groasă, din ce în ce mai amorțită. Prăbușiri și încrețituri, din care să se nască munți și văi, nu vor mai fi posibile. Asperitățile de azi ale scoarței vor fi pînă atunci cărate de apă și de vînt spre fundul mărilor. În fiecare ciclu de 12 milenii, întreaga suprafață a uscatului scade cu un metru, căci în fiecare an rîurile duc spre bazinul mărilor un volum de 10 kc [3] ; așa că scoarța, atît de diferențiată azi, va fi netezită cu desăvîrșire, după ce mai întîi Pămîntul va trece prin faza actuală a vecinului nostru Marte, al cărui aer rar și ale cărui continente tocite sînt un semn de vădită îmbătrînire.

Și, în sfîrșit, ajunsă în adînci bătrînețe, planeta noastră, cînd îi va veni rîndul, va cădea ca și celelalte în Soare, pentru ca materia cosmică imobilizată în Pămînt, aprinzîndu-se din nou, să înceapă iarăși același ciclu de forme, căci în eternitatea timpului și în imensitatea spațiului, ea e în veșnică prefacere ; *„un soare dacă piere în cer, se naște iarăși soare“*.

Oricare ar fi însă adevărul ultim cu privire la aceste depărtate schimbări, cele înșirate pînă aci ne dau dreptul să considerăm planeta noastră ca un adevărat organism, care a avut un *început, o dezvoltare progresivă prin diferențiere,* și care probabil tinde, după analogia altor corpuri cosmice, *spre o dezagregare și o simplificare iarăși progresivă.*

■

Și atunci, deoarece înfățișarea planetei într-un moment dat atîrnă de treapta de evoluție a fiecăruia din învelișurile sale ; și deoarece viața planetei în genere nu e altceva decît transformarea treptată și treptat corelativă a acestor învelișuri (care, dacă se schimbă unul, cu necesitate trebuie să se schimbe și celelalte), mi se pare că, în loc de a defini știința noastră, afirmînd că geografia e „știința Pămîntului“ — ceea ce în realitate nu-i decît o definiție verbală foarte vagă — e

[1] „La nature“, 1902, II, p. 237. O companie „Athmospheric Product Company“ a instalat o uzină lîngă Niagara, pentru a prinde azotul atmosferei în interesul agriculturii.

[2] St. Meunier, *op. cit.*, p. 233.

[3] Penck, *Morphologie der Erdoberfläche*, I, p. 381 și F. Toula, *Die Entstehung der Kalksteine*, 1891, p. 10.

mult mai cuprinzător și mai aproape de o vedere analitică asupra fenomenelor naturii, dacă am defini-o astfel: *Geografia e știința evoluțiunii Pămîntului considerat în relațiunea reciprocă a celor patru învelișuri, atît din punctul de vedere static, cît și din punctul de vedere dinamic.*

Dar nici atîta nu-i de ajuns. Căci se naște întrebarea: nu cumva mai sînt și alte științe, care să se ocupe de aceste învelișuri ale planetei? Bunăoară învelișul organic, al plantelor și animalelor, nu este el studiat în botanica și zoologia despre care pomeneam la început? Și atunci, de ce să-l mai studieze și geografia?

Vom încerca într-una din prelegerile viitoare să stabilim: care și unde este granița dintre știința noastră și științele învecinate. Pentru azi va fi de ajuns, cred, să indicăm unde e limita dintre geografie și științele descriptive, care se ocupă de învelișul organic. Și astfel vom vedea ce trebuie să mai adăugăm spre a completa și preciza definițiunea noastră.

Fără îndoială, de plante și de animale se ocupă mai întîi de toate botanica și zoologia — acestea sînt științele speciale. Dar nici una, nici alta nu se ocupă de *învelișul organic* al planetei.

În adevăr, ce-l interesează pe botanist și ce atrage privirea sa, cînd cercetează plantele? Se înțelege, individul. Din fiecare varietate vegetală, lui nu-i trebuie decît un exemplar, și toată știința sa poate fi constituită. Dacă undeva, într-o grădină botanică, ne-am închipui realizate toate condițiunile atmosferice, care ar permite tuturor plantelor să trăiască, începînd cu plantele ecuatoriale și sfîrșind cu speciile care trăiesc pe zăpada și ghețurile polare, evident toată lumea botanistului s-ar putea mărgini între zidurile acelei minunate grădini.

Nu tot așa e cu geografia plantelor. Pe geograf nu-l mai interesează individul, ci totalitatea făpturilor vegetale; nu-l mai interesează *varietatea, specia, genul, familia,* ci-l interesează numai masa plantelor ca *înveliș organic,* și felul cum acest înveliș e distribuit pe glob. Un exemplu: La ecuator, pe insule, ca și pe continente (în Brazilia și Congo), scoarța Pămîntului e acoperită de păduri foarte întinse. Ce problemă își pune acolo botanistul? numai atît: cîte specii sau cîte exemplare de plante specific deosebite se găsesc în acea regiune. Și, dacă întîmplător le-ar afla pe toate înșirate la marginea pădurii ecuatoriale, restul i-ar rămîne indiferent. Nu-i tot același caz cu geograful. Altceva se întreabă el: *De ce acolo e o pădure, adică o îngrămădire la un loc a plantelor mari,* și de ce, după ce înaintezi cîteva grade spre nord sau spre sud, deodată pădurea încetează, iar fața Pămîntului e acoperită numai de ierburi care, în deosebire de copaci, își trăiesc toată viața lor în scurtul timp al unei veri? De ce această caracteristică grupare de plante, care dă loc în două ținuturi vecine la o înfățișare așa de deosebită și creează omului și altor animale condițiuni de trai atît de felurite? Aceasta este întrebarea geografului, iar pentru a o dezlega, adică pentru a găsi condițiunile fizice care au determinat o astfel de distribuire a plantelor în *formații vegetale* deosebite, el trebuie să țină mai întîi seamă de toată masa acestor plante, fără să întrebe cîte și care sînt speciile ce o compun.

El nu va cerceta prin urmare varietățile, speciile, genurile, familiile etc., ci va studia formațiile vegetale: *pădurea, stepa, savana, tundra* etc. Și de aceea, pe cînd botanistul s-ar putea mărgini la nevoie între zidurile unei grădini ca aceea despre care vorbeam, geograful trebuie să țină seamă pentru știința sa de toată fața planetei, pentru a vedea care sînt grupările învelișului vegetal și ce fel au variat ele în *spațiul geografic* și pentru ce.

Dar să nu anticipăm asupra chestiunilor din prelegerile viitoare. Sînt destule, socot, aceste cîteva cuvinte spre a vă face să vedeți ce însemnătate covîrșitoare au pentru geografie considerațiile privitoare la masa materiei planetare din fiecare înveliș și la distribuirea ei în spațiu.

Și atunci, e lesne de înțeles că definițiunea dată adineauri va avea o formulare mai completă, numai dacă accentuează punctul de vedere special geografic, al masei. Vom zice prin urmare: *geografia este știința Pămîntului considerat în relația reciprocă a maselor celor patru învelișuri, atît din puncul de vedere static* (al distribuirii în spațiu), *cît și din punctul de vedere dinamic* (al transformării în timp).

Astfel stînd lucrurile, vom împărți toate problemele privitoare la geografia generală, o dată pentru totdeauna, în patru mari capitole. Unul se va ocupa cu atmosfera, altul cu hidrosfera, al treilea cu litosfera, și cel din urmă cu biosfera. Iar în fiecare din aceste mari diviziuni ale obiectului geografiei, vom avea de studiat învelișul respectiv mai întîi din punct de vedere static, apoi din punct de vedere dinamic.

Așa, la atmosferă, vom cerceta mai întîi dimensiunile ei, compoziția amestecului gazos, distribuirea fiecărui gaz în sens vertical, stratificarea întregului înveliș după înălțime și împărțirea în sens orizontal (cu privire la maxima și minima). Iar cînd această cercetare va fi gata, vom trece la dinamica atmosferei: ne vom întreba în ce chip, pentru care cauze, și după care legi se mișcă atmosfera, cu alte cuvinte, vom studia sistemele vînturilor.

La hidrosferă vom urma aceeași cale. Întîi vom considera învelișul lichid din punctul de vedere static: al distribuirii apei în mări, lacuri, rîuri, zăpadă, ghețuri etc; apoi vom face un pas mai departe și vom examina cum se mișcă apa în curenții mării, în rîuri, ghețari, ploi, neguri și vom căuta legile după care se împlinește această circulație neodihnită între ocean și părțile uscate ale litosferei.

La aceasta din urmă, vom păstra aceeași normă. Unele chestiuni vor fi privitoare la statică (distribuirea în sens orizontal: continente, peninsule și insule; apoi în sens vertical: cîmpii, dealuri, munți, podișuri, văi etc.). Și cînd aceste forme vor fi clasificate din punct de vedere pur morfologic, vom trece la dinamica litosferei și ne vom întreba: cum se mișcă, și mai ales cum s-a mișcat coaja globului de a produs munții, văile, insulele și prăbușirile (în care s-a adunat apa mărilor) și cum s-au născut toate formele plastice, pe care le întîlnim pe fața uscatului sau în fundul oceanului.

În fine, ajungînd la biosferă, vom cerceta întinderea formaţiilor vegetale ori animale — o rasă, un popor, un stat sînt şi ele formaţii animale [1] — apoi ne vom întreba : cum s-au născut, cum s-au întins, cum s-au restrîns aceste formaţii în spaţiul geografic şi care sînt cauzele unor astfel de schimbări.

Şi cînd toate aceste probleme vor fi limpezite, atîta cît ne vor permite mijloacele noastre de cercetare, veţi cîştiga o vedere sintetică asupra organizării întregii planete şi veţi admite fără metaforă că pămîntul nostru are viaţa sa proprie ; că, împreună cu noi şi chiar prin noi, el trăieşte o viaţă nemăsurat mai complicată decît a oricărei individualităţi lesne trecătoare. Iar mai tîrziu, cînd veţi urmări complexitatea crescîndă şi ca compoziţie, şi ca formă, şi ca mişcări, începînd cu atmosfera şi sfîrşind cu biosfera, acei care veţi avea ocaziunea să vă familiarizaţi mai de aproape cu minunata perspectivă, pe care o dă asupra cunoştinţelor omeneşti ierarhia ştiinţelor stabilită de Aug. Comte, veţi avea o privire neaşteptat de limpede asupra vieţii individului cosmic, de care ne vom ocupa [2].

Acesta este obiectul ştiinţei noastre, şi singur felul acesta de a înţelege şi defini geografia ne poate da dreptul de a-i alătura frumosul epitet, pe care Humboldt mai acum vreo 50 de ani l-a pus în fruntea marei sale opere, numind-o cu un cuvînt grecesc *Cosmos*, adică *podoabă* şi *ordine*. Astfel concepută, geografia va putea prin studiul planetei noastre — singurul corp ceresc mai lesne de cercetat — să devină pentru noi un fel de cheie spre a înţelege, măcar prin analogie, viaţa altor corpuri cereşti, începînd cu cele mai apropiate de familia noastră planetară şi sfîrşind cu cele ce stau departe pierdute în imensitatea spaţiului cosmic.

Acesta e în cîteva cuvinte obiectul de studiu cu care se vor îndeletnici cei ce vor profesa de pe această catedră.

Deprinşi însă a privi geografia ca o disciplină educativă, cum e îndeosebi istoria patriei şi studiul limbii materne, vă veţi mira, poate, că în cea dintîi prelegere, cel ce începe acest curs de geografie n-a găsit nimerit să vă pomenească nimic cu privire la studiul acelei părţi de pămînt, de care este legată viaţa istorică a neamului din care facem cu toţii parte !

Nu e locul, nici timpul să înşir pînă în amănunţimi toate categoriile de probleme, pe care ştiinţa noastră le urmăreşte cu privire la biosferă ; şi aceasta cu atît mai mult, cu cît înadins am lăsat la o parte — pentru a-i da mai tîrziu

[1] Punct de vedere personal al lui S. Mehedinţi care atestă faptul că nu-i era clară deosebirea dintre forma biologică şi forma socială de mişcare.

Punctul de vedere sus exprimat este o consecinţă a tezei că societatea este o „formaţiune biogeografică", teză pe care a susţinut-o în lucrările sale. — *N. R.*

[2] Este cunoscut faptul că această clasificare a ştiinţelor care aparţine lui Aug. Comte, nu a rezistat timpului. — *V.M.*

relieful cuvenit — problema relaţiei dintre om şi pămînt, care ea singură, sub numele de antropogeografie, cuprinde aproape jumătate din întreaga literatură geografică.

Ţin totuşi să vă declar de la început că, într-un veac ca al nostru, cînd istoria a devenit universală în plinul înţeles al cuvîntului ; cînd ceea ce se întîmplă peste mări şi peste ţări : în China, Japonia, în Africa, în Australia şi în depărtata Americă interesează zi cu zi viaţa fiecărui popor din Europa ; într-un secol, cînd istoria ajungînd universală a devenit în acelaşi timp *intensiv geografică*, este firesc ca ştiinţa noastră, şi în ţară la noi, ca şi aiurea în alte ţări, va trebui, pe lîngă problemele generale geografice, să caute a lămuri şi probleme mai mărginite. Prin urmare, ea se va ocupa cu deosebită luare aminte şi de cele privitoare la evoluţia neamului nostru, în legătură cu ţinutul planetei pe care locuim.

Şi aceasta nu numai din punct de vedere naţional-egoist, ci din consideraţii culturale de o înaltă valoare ştiinţifică.

Căci, dacă în adevăr trebuie să credem în generalizările filozofiei evoluţioniste, oricine zice progres, acela trebuie să zică numai decît : diferenţiere. Fără diferenţiere, adică fără specializarea organelor şi a funcţiunilor, e imposibil progresul şi nici nu poate fi altfel. Ideea vă este familiară de la cursurile de filozofie asupra evoluţionismului.

Şi dacă astfel stă lucrul, înţelegeţi bine că acela care înlesneşte şi asigură individualizarea unui popor, adică diferenţierea lui de celelalte, acela, prin chiar această diferenţiere, asigură continuitatea progresului, mersul înainte al civilizaţiei omeneşti. Fiindcă orice popor bine diferenţiat, cu un caracter naţional răspicat, are aplecări aparte şi deci menirea sa specială, reprezentînd o nouă posibilitate de cultură.

De aceea, de cîte ori un popor se primejduieşte, totdeauna poate rămîne bănuiala, dacă nu cumva o mare misiune istorică a rămas neîmplinită, şi dacă din această cauză, civilizaţia n-a rămas cumva săracă de o nuanţă, care era să fie, dar nu va mai fi niciodată. Căci după cum o specie vegetală ori animală, pierdută, nu se mai creează din nou, de asemnea şi o varietate etnică, avînd calităţile sale specific deosebite, cînd se pierde, pierdută rămîne pentru totdeauna, pierdută rămîne pentru civilizaţie.

Iată de ce, din punct de vedere, nu numai practic, ci abstract ştiinţific, mi se pare că pentru orice om de ştiinţă, problema cea mai înaltă cu privire la înaintarea culturii este să-şi dea toată măsura puterilor sale, în sfera ştiinţei sale, pentru ca să asigure continuitatea, apoi un maximum de dezvoltare a varietăţii etnice din care face parte. Şi aceasta nu cu liniştea academică a celui ce priveşte nepăsător pe deasupra veacurilor, ci cu mare luare aminte şi în fiecare moment. Căci, după cum zice Hegel, şi după cum trebuie să bănuiască orice om de ştiinţă, care meditează asupra probabilităţilor istorice, fiecare

popor are un *singur* moment istoric [1], care este momentul lui... Acesta, o dată trecut, dacă misiunea acelui popor n-a fost împlinită, neîmplinită rămîne pentru totdeauna, fiindcă în evoluția unui neam, ca și în viața unui individ, e un moment numai — și nici nu poate fi altfel — cînd toate sînt mai potrivite decît orișicînd înainte, și decît orișicînd după aceea, pentru ca poporul, ca și individul, să atingă perfecțiunea cea înaltă, cea mai deplină manifestare de energie. Iar fatalitatea istorică, izvorîtă din legile fizice ale planetei, nu așteaptă niciodată pe cei zăbavnici și nedumeriți.

Iată pentru ce, ca o candelă totdeauna aprinsă, meditația liniștită a omului de știință... trebuie să vegheze la interesele superioare ale omenirii, îngrijind și dezvoltînd pas cu pas germenii de progres specific sădiți în poporul din care face parte.

Prin urmare, după puterea ei, în sfera ei, geografia în noul curs care începe azi se va ocupa cu o serioasă luare aminte și de problemele privitoare la pămîntul și la neamul românesc din toate *țările românești.* Iar ca chestiune de metodă, vom căuta să cunoaștem faptele în toată realitatea lor concretă, ținîndu-ne deopotrivă departe, atît de încrederea naivă a celor ce au afirmat acum vreo 50 de ani cu ochii închiși că „Romănul nu piere“, cît și de scepticismul acelora care, din nevoie de eleganță logică și din slăbiciuni pentru finețe de argumentare, înconjoară orice afirmare cu nenumărate rezerve, pînă ce seacă și în ei și în alții izvorul energiei și credința în viitor.

Și acuma, încheind cea dintîi prelegere de geografie în universitatea noastră, vă rog să-mi îngăduiți încă un minut pentru îndeplinirea unei datorii personale : sufletește mi-e cu neputință să nu pomenesc măcar în cîteva cuvinte ceva și despre împrejurările, în care s-a pregătit înființarea acestei catedre.

Sînt acum opt ani, de cînd, în același timp, după cîte îmi aduc aminte, și universitatea, și Societatea regală de geografie au socotit că a venit vremea ca studiile geografice să fie introduse în programul învățămîntului superior, pentru ca și universitatea noastră să urmeze pilda altor instituții similare din străinătate.

Prezența aici a cîtorva din domnii membri ai comitetului Societății geografice îmi reamintește o mare și grea datorie de recunoștință, pe care numai activitatea științifică a celui ce începe azi prelegerile, rămîne să cerce a o plăti în forma cuvenită, la timpul și locul cuvenit. Azi îi rog pe domnii membri, care au avut bunăvoința să fie de față la inaugurarea acestui curs, să primească expresiunea adîncilor mele mulțumiri. Îndeosebi, sînt dator să aduc mulțumirile mele domnului secretar al societății, care întotdeauna, cu multă bunăvoință, mi-a stat gata de ajutor și a reprezentat pentru mine întreaga societate geografică.

[1] H e g e l, ***Philosophie de l'esprit,*** 1869, II, LXV, LXX, 420.

Aici, în universitate, mulțumirile mele, pline de cea mai adîncă recunoștință, se îndreaptă mai întîi de toate către d-l profesor Titu Maiorescu. Cu o neadormită bunăvoință și un neînduplecat optimism, domnia sa, ca îndreptător al culturii noastre românești, m-a încurajat în tot timpul studiilor, așteptînd ca și geografia la rîndul ei să contribuie cu ceva nu numai la dezvoltarea culturii noastre în genere, dar în același timp să pună în relief și ceea ce e specific românesc, cînd va veni vorba despre țările locuite de români.

Ca o lumină depărtată, dar totdeauna egală cu sine însăși, sfatul d-sale m-a urmărit în alte universități ani și ani de zile, iar disciplina filosofică, pe care am cîștigat-o în această universitate, mi-a fost întîiul fir conducător la haosul de amănunte al literaturii geografice, înlesnindu-mă să găsesc chiar de la început destulă claritate în perspectivele așa de variate ale unei științe aproape necunoscute mie. Și de aceea, dacă ici și colo, în șirul acestor prelegeri, vreo generalizare cît de modestă va veni să învioreze cu lumina ideei inerția faptelor brute, d-sale aveți, avem să-i mulțumim.

Alături de d-sa, și în universitate, și la domnii miniștri de instrucție din anii de pe urmă, am întîmpinat atîta bunăvoință, încît mi-ar fi cu neputință să mulțumesc în parte tuturora. Pe toți îi rog să primească viile mele mulțumiri.

De altfel, deasupra numelor și deasupra persoanelor, simt că se ridică ideea datoriei pentru datorie. Și-mi dau foarte bine seama că adevărata recunoștință n-o voi putea dovedi față de nimeni, decît printr-o activitate luminată de ideea că ceea ce sîntem datori trebuie să facem, mai întîi fiindcă sîntem datori față de noi înșine și față de neamul din care am ieșit — în afară de care neînsemnata noastră individualitate dispare, după cum se împrăștie și piere un mic izvor, cînd n-are norocul să-și încredințeze apele sale rîului, care singur el le poate duce mai departe [1].

[1] Ca director al Școalei Normale Superioare, Odobescu simțise viu lipsa de pregătire în geografie. Programa acestui studiu se oprea la cele patru clase gimnaziale. De aci, stăruința lui de a face loc geografiei la universitate, pentru pregătirea profesorilor. Ca o datorie de pietate, întîia prelegere universitară a fost închinată „Memoriei lui Alex. Odobescu“. Ni s-a părut așadar îndreptățită reproducerea acelor rînduri în prima pagină a volumului de față.

ASUPRA OBIECTULUI GEOGRAFIEI, DEFINIŢIUNEA EI[1]

Dovedire empirică a ipotezei lui Kant-Laplace: experienţa fizicianului Plateau. Concordanţa acestei ipoteze cosmogonice cu concepţia evoluţionistă a lui Herbert Spencer. Diferenţierea materiei telurice în patru învelişuri concentrice: atmosfera, hidrosfera, litosfera şi biosfera. *Sferoid* şi geoid. *Turtirea regiunilor polare. Învelişurile sînt întregi. Întinderea atmosferei, a apei, a uscatului şi a hainei organice (vegetaţie şi animale). După diferenţierea progresivă va urma o probabilă simplificare (regresiune). Kant considera posibile transformări ale materiei planetare în chip de cicluri evolutive. Masa e punctul de vedere special al cercetărilor geografice. Relaţiunea maselor din cele patru învelişuri cu temei pentru definiţia geografiei.*

Definiţiuni verbale ca acestea: antropologia este ştiinţa omului, geografia este ştiinţa Pămîntului şi altele de acelaşi gen nu dau o idee despre ştiinţele respective decît acelora, care o au mai dinainte printr-o privire analitică a fenomenelor ce formează obiectul acelor ştiinţe.

Este necesar, prin urmare, să arătăm de la început, într-o repede ochire, sfera fenomenelor geografice, pentru a înlesni acea privire generală, din care să iasă o definiţiune lămurită. Aceasta este cu atît mai necesar, cu cît în literatura geografică contemporană chiar şi problema definiţiei ştiinţei noastre prezintă încă oarecare nesiguranţe.

1. Pămîntul, cu toată minunata lui varietate de forme, a fost odinioară împrăştiat în uniformitatea haosului, în care nimica nu începuse încă „a fi". În întinderea nemărginită a spaţiului, elementele materiei erau amestecate fără nici o diferenţiere; nici o calitate specifică nu era manifestată, aşa că despre toată starea aceea primitivă nu e nimic în lumea actual sensibilă, care să ne poată da o reprezentare măcar prin analogie. De aceea, de cînd inteligenţa

[1] Publicat prima dată în „Convorbiri literare", 1901.

omenească a început a cerceta „cauzele lucrurilor", enigma cea dintîi şi cea mai mare de care s-a împiedicat a fost însăşi problema originilor. Cu ea încep invariabil toate sistemele religioase; cum a fost lumea la început şi cum a ajuns să fie aşa cum este?

În cosmogoniile religioase, explicarea era însă uşoară: creaţiunea toată era o minune făptuită prin voinţa şi puterea supranaturală a zeilor. Greutatea a început abia atunci, cînd oamenii de ştiinţă au căutat, lăsînd la o parte ipoteza unei creaţiuni instantanee, să-şi dea seamă, după legile observate în natură, în ce chip şi în ce împrejurări s-au putut forma şi s-au legat între ele, cu atîta armonie, părţile acestui minunat cosmos, pe care îl vedem înaintea ochilor. În acel moment, a început adevărata dificultate a problemei şi de acest stadiu în evoluţia ştiinţei se leagă interesul geografului cu privire la literatura despre originea pămîntului.

Acest moment hotărîtor în istoria ideilor despre originea sistemului nostru planetar (şi prin urmare şi a Pămîntului) este a doua jumătate a secolului trecut.

Preocupat de ideea spaţiului, pentru întemeierea filosofiei sale, Kant a fost condus să mediteze nu numai asupra spaţiului abstract, ci şi asupra celui concret[1]. El este cel dintîi, care închipuieşte o normă, după care haosul s-ar fi limpezit de amestecul atomelor sale spre a forma armonia sistemelor solare; aşa cum le vedem azi.

„Eu presupun, zice Kant, că toată materia din care se compun sferele sistemului nostru solar ... la început umplea întregul spaţiu, în care se învîrtesc aceste astre. Starea aceea a naturii, considerată în sine şi în afară de orice sistem, mi se pare cea mai simplă, dintre toate cîte au putut să urmeze Neantului. În acel timp, nimica nu luase încă o formă. ... Atracţiunea a măturat apoi acest spaţiu şi a strîns materia în mase izolate ... mişcîndu-se de aici înainte într-un spaţiu fără rezistenţă"[2].

După Kant, veni rîndul lui Laplace să susţină (cu oarecare deosebiri) aceeaşi teorie, în cunoscuta sa operă *Exposition du système du monde*. Astfel, ceea ce fusese un mister adînc pentru toate secolele de mai înainte devine în secolul nostru o idee familiară pînă şi în literatura didactică, unde în mod dogmatic ni se spune de cîte ori este vorba despre originea planetei noastre, că „la început", împrejurul unor puncte de atracţie, materia cosmică s-a adunat pe încetul, formînd un fel de negură deasă, adică o nebuloasă rotundă, care a prins a se învîrti şi a se strînge din ce în ce mai mult din cauza răcirii; apoi din repeziciunea învîrtirii a urmat o umflare la ecuator şi s-a desprins cu vremea un inel, care, nefiind omogen în toate părţile şi nerăcindu-se deopotrivă peste tot, s-a rupt, iar din bucăţile lui s-a format sferele planetare, care la

[1] A ţinut ani întregi prelegeri de geografie la universitate.
[2] K a n t, *Allg. Naturgeschichte und Theorie des Himmels*, 1755, p. 95.

rîndul lor din aceleaşi cauze au format iarăşi inele — cum le vedem încă la Saturn. În sfîrşit, prin o nouă fragmentare au dat naştere la sferele mai mici numite sateliţi etc.[1]. Ba încă după experienţa extraordinar de simplă a fizicianului Plateau (cu picătura de untdelemn, care pusă în anumite condiţiuni şi învîrtită devine sferică, se turteşte, face un inel din a cărui rupere ies sfere mititele, ce se învîrtesc împrejurul celei mai mari), ideile cosmogonice ale lui Kant şi Laplace au căpătat chiar un fel de verificare empirică. În felul acesta, problema de tot întunecată a cosmogoniei deveni în secolul nostru obiectul unei demonstraţii în adevăr familiară.

Mai mult. Teoria aceasta cosmogonică s-a alipit de un sistem filosofic, ceea ce a mărit şi mai mult însemnătatea ei pentru gîndirea omenească.

Căutînd legea „redistribuirii neîncetate a materiei şi a mişcării"[2] Herbert Spencer, în *Primele sale principii* a fost nevoit să atingă, din capul locului, problema originii sistemului nostru solar şi să arate în ce chip, pe încetul, materia, din cauza nestabilităţii oxigenului, a trecut de la „starea difuză imperceptibilă la o stare concentrată perceptibilă" în urma unui proces de integrare a atomelor şi a unei pierderi concomitente a mişcării iniţiale. Astfel, formarea sistemului solar dintr-o nebuloasă, depăşind însemnătatea mărginită a unei probleme de cosmografie, deveni în sistemul filosofic a lui Spencer dovada cea mai luminoasă în sprijinul doctrinei filosofice a evoluţionismului.

Din cele ce preced, reţinem deci, în vederea dezvoltărilor ce ne vor întîmpina în paginile ce urmează, că Pămîntul este o parte a Soarelui, la fel ca materie, ca formă şi ca origine cu toţi tovarăşii săi mai mici şi mai mari, cu care împreună dă ocol astrului ce ocupă centrul sistemului întreg.

2. Dar procesul evolutiv al materiei astfel diferenţiate s-a urmat şi mai departe în fiecare astru. După deslipirea lor din Soare, fiecare planetă a format un soare mai mic, învîrtindu-se şi în jurul său, şi în jurul Soarelui central, şi răspîndind în spaţiu o lumină frumoasă albă ca a tuturor sorilor tineri. Apoi, cu trecerea vremei, căldura fiecăruia s-a împuţinat, s-a pierdut în spaţiile interplanetare, iar Terra, planeta noastră, s-a îngălbenit (cum sînt încă azi o treime din sorii cîţi se văd pe cer) şi, răcindu-se tot mai mult, s-a făcut roşu, s-a stins, a pierdut lumina sa proprie, rămînînd să primească rînd pe rînd, cînd pe o parte, cînd pe alta, lumina de împrumut trimisă de soarele din centru, iar noaptea cîteva raze slabe de la sorii mai depărtaţi.

Ajuns în acest stadiu de astru stins, pierderea progresivă a căldurii a permis o integrare mai energică a atomelor, potrivit afinităţilor lor chimice[3] şi astfel

[1] A. Supan, *Grundzüge der physischen Erdkunde*, L, 1896, p. 2.
[2] H. Spencer, *Premiers principes*, 250, 253, 277.
[3] Combinaţiile între diferitele elemente şi prin urmare o integrare apreciabilă începuse deja în stadiul de soare roşu, după cum dovedeşte analiza spectrală. Cf. M. Neumayr, *Erdgeschichte*, Leipzig, 1896, I, p. 64 şi u.

din starea gazoasă a nebuloasei primitive Pămîntul a devenit lichid, iar într-o fază de bătrîneţe mai înaintată, el ajunse să se învelească de jur împrejur cu o coajă subţire, la început instabilă, apoi din ce în ce mai groasă şi mai rezistentă, pînă ce a ajuns să formeze litosfera solidă şi rece de astăzi.

Nu însă toată materia din corpul planetei a trecut prin aceste trei stări. Căci, dacă lăsăm la o parte ipotezele asupra proprietăţilor fizice ale miezului planetei şi ne mărginim numai la ceea ce este imediat observabil în fenomenele de la suprafaţă, vedem că aici întîlnim mai întîi de toate o masă de gaze a cărei grosime nu este încă precis determinată, dar care ar ajunge după unele măsurători grosimea considerabilă de 300 km peste coaja pămîntului[1]. Prin urmare, faţă de raza globului pămîntesc (6 378 km), pătura aceasta a *atmosferei* ar reprezenta încă o însemnată parte din volumul planetei, de care stă lipită.

Mai jos decît masa gazelor stă apoi o groasă pătură de materie lichidă (compusă în cea mai mare parte din apă). De ar fi deopotrivă împrăştiată, masa aceasta ar face de jur împrejurul planetei o mare adîncă peste tot de 2 500 m. De aceea geografii, pe lîngă sfera gazelor sau atmosferă, mai vorbesc şi de sfera lichidă pe care o numesc *hidrosferă*.

E drept însă că o bună parte din acest înveliş lichid, sub influenţa frigului de pe uscat, a trecut în cele două ţinuturi polare la starea solidă ; s-a lipit pentru totdeauna de coaja globului numită *litosferă* şi vremelnic, în fiecare iarnă, cînd spre un capăt cînd spre celălalt capăt al Pămîntului, o parte din învelişul apos se solidifică, luînd forma de gheţuri şi zăpadă. Totuşi, în faza actuală a planetei, poate fi încă vorba de o sferă lichidă peste sfera solidă a coajei sau litosferă.

În fine, la aceste trei mai trebuie să adăugăm şi învelişul organismelor, care a îmbrăcat globul pămîntesc din timpuri foarte vechi, de cînd scăderea temperaturii a făcut posibilă apariţia vieţii pe pămînt. Cînd şi această pătură a organismelor a apărut, formînd aşa numita *biosferă*, Pămîntul a atins culmea evoluţiei cu privire la diferenţierea maselor sale materiale, iar despărţirea aceasta în patru sfere este forma cea mai complexă din cîte cunoaştem şi bănuim că ar mai fi undeva în Univers.

Deoarece însă diferenţierea celor patru sfere şi legăturile lor reciproce vor interesa nu numai definiţia ştiinţei noastre, ci şi multe din dezvoltările ce vor urma mai departe, ni se pare necesar să insistăm încă asupra noţiunii fiecărei sfere, cu atîta mai mult, cu cît la prima vedere s-ar părea că asimilarea acestor învelişuri cu nişte sfere nu corespunde totdeauna (bunăoară în cazul apelor) cu realitatea.

Să le examinăm deci pe fiecare mai de aproape. Că *litosfera* sau coaja Pămîntului are forma sferoidală, aceasta este pînă la evidenţă probat pentru

[1] Azi această grosime, în urma măsurătorilor, este mult depăşită. — *V.M.*

oricine își recapitulează dovezile materiale aduse în sprijinul acestei păreri de cîteva sute de ani încoace.

Măsurătorile moderne, ce este drept, au avut ca rezultat uimitoarea descoperire că nivelul mărilor nu este același (și ceea ce e mai mult : că nici chiar în aceeași mare, fața apei nu e peste tot la aceeași înălțime, așa că pe apă ar fi văi ca și pe uscat). De aceea, aceste măsurători ne fac, cînd vorbim astăzi de litosferă, să întrebuințăm termenul mai nou : *geoid,* care să ne aducă aminte că Pămîntul în realitate are o formă unică, imposibil de asimilat cu vreun corp geometric oricare ar fi el. Totuși faptul că, alături de vorba geoid, subsistă încă termenii mai vechi : geosferă și litosferă, este o dovadă că nu comitem o eroare, dacă grosso modo considerăm globul pămîntesc ca un corp sferoidal. Singura nedumerire ce ar mai rămînea s-ar naște poate cu privire la marile neegalități ale scoarței, adică la munți și la abisurile oceanice, care ar putea știrbi oarecum rotunzimea litosferei. Aceste crestături sînt însă față de volumul planetei cu desăvîrșire neînsemnate. Din vîrful Munților Himalaya (8 840 m) pînă în fundul Pacificului, la Tonga-Butu, unde sonda a atins acum cîțiva ani adîncimea cea mai mare din cîte cunoaștem (9 430 m) [1], este în totul o diferență de 18 km, așa că, chiar de ar fi abisul acela la piciorul muntelui Himalaya, față de raza Pămîntului, acea diferență este atît de mică, încît pe orice sferă construită de mîna omenească abia s-ar putea vedea.

Rămîne așadar ca ceva admis pentru geograf, că — după toate probabilitățile matematice — chiar și în părțile care n-au fost cercetate de om, planeta are aproximativ forma unui sferoid puțin turtit la cei doi poli $\left(\frac{1}{300} - \frac{1}{299}\right)$. Că această litosferă este apoi continuă, adică fără nici o soluțiune de continuitate, e mai presus de orice îndoială. Toate prăbușirile și crăpăturile scoarței sînt accidente cu desăvîrșire superficiale ; fiind plastic, învelișul acesta (care, practic vorbind, ni se pare foarte solid) îndată ce într-un loc, din pricina vreunui cutremur sau din altă cauză, s-a dislocat o parte a coajei globului, ținutul dinprejur tinde să o astupe, astfel că nicăieri nu e un singur loc pe fața Pămîntului, unde despicătura scoarței să ne poată da speranțe, de a afla măcar grosimea ei, necum să ghicim și ce se găsește dedesubt. Singurele spărturi sînt doar cele făcute de mîna omenească. Cea mai adîncă abia trece de 2 000 [2], o adevărată înțepătură față de scoarța azi foarte groasă a pămîntului.

Litosfera este așadar un solid rotund, care ocupă mijlocul, și anume partea cea mai mare din volumul planetei. Și, cu toată nesiguranța ce avem asupra stării fizice a materiei din mijlocul ei, o putem totuși considera ca un corp solid, căci un lucru este sigur : chiar dacă miezul ar fi în stare gazoasă [3], presiunea va trebui să fie așa de mare și gazul acela atît de des, încît din punct de vedere geografic el poate fi privit ca solidificat, deoarece greutatea specifică a materiei din centru știm că întrece cu mult chiar pe aceea a substanțelor solide ale coajei.

[1] **În prezent altitudinea Munților Himalaya este de 8 848 m, iar adîncimea maximă de 11 516 m în Fossa Filipine.** — *N. R.*

[2] La Parussovitz în Silesia.

[3] E d. B r ü c k n e r, *Allg. Erdkunde,* Wien, 1897, p. 100.

Dacă trecem acuma la învelișul apelor, asemănarea lui cu o sferă întîmpină în reprezentarea noastră despre ocean, mări și rîuri iarăși oarecare greutate. Aceasta este o iluzie născută din marea noastră obișnuință cu imaginile uscatului. În realitate, nicăieri pămîntul nu ni se pare și nici nu este mai rotund ca în mijlocul mărilor ; încît, dacă am numit coaja litosferă, cu atît mai potrivit este să numim hidrosferă și învelișul apei, — mai ales că 7 părți din 10 ale întregului glob sînt acoperite numai de acest lichid. În adevăr, dacă privim un glob geografic, așezînd în mijlocul feței întoarse spre noi insula N. Zeelandă, vedem că mai tot Pămîntul ni se arată acoperit de albastrul apelor. De n-ar fi micul continent australian, am avea iluzia că mai tot globul e acoperit de ocean ; iar mobilitatea elementului lichid ne îngăduie să ne reprezentăm fața planetei ca asemănătoare cu a vechiului sferoid de revoluție, pe care îl formase globul pămîntesc pe cînd era încă în stare fluidă. Privind planeta din acest punct de perspectivă, evident, avem dreptul să vorbim de o „hidrosferă", căci fluxul și refluxul, ba chiar furtunile (ale căror valuri n-ating înălțimea de 15 m decît foarte rar), nu pot să turbure în mod simțitor echilibrul general al suprafeței apelor, care, în orice caz, se apropie cu mult mai mult de netezimea unui sferoid decît fața uscatului cu munții, văile și depresiunile sale.

Dacă întoarcem însă globul și așezăm la mijloc, în dreptul ochilor, arhipelagul britanic (cu antipozii Zelandezilor) înfățișarea se schimbă : afară de Oceanul polar arctic și de valea largă a Oceanului Atlantic, jumătatea aceasta de pămînt e acoperită în cea mai mare întindere nu de ape, ci de uscat. Astfel se pare că am fi nevoiți să constatăm că hidrosfera, cu toată superioritatea ei ca formă, față de neregularitățile litosferei, totuși nu e așa de împlinită, să poată forma un înveliș sferic pe deasupra litosferei. Intuiția globului ne-ar constrînge deci să mărturisim că hidrosfera nu e completă.

Cu toate acestea, în realitatea naturii, sfera apelor este tot așa — sau aproape tot așa — de continuă ca și a uscatului. În adevăr, dacă părăsim mările și ne suim pe continente, vedem că expresia „uscat" (cum se numesc la un loc continentele și insulele) nu e decît foarte relativă. Căci apa se întinde și peste el, cuprinzîndu-l într-o rețea de lacuri, rîuri, fluvii, izvoare ..., iar dacă rețeaua se pare cumva prea rară, nu trebuie să uităm, că apa ploilor acoperă măcar periodic (în unele locuri permanent) și ținutul dintre rîuri. Apoi nu putem face iarăși abstracție că peste tot scoarța Pămîntului este umedă, deoarece apa, grație capilarității sale extraordinare (întreit mai mare decît a eterului) străbate pînă la golurile cele mai ascunse ale rocelor, necum în păturile superficiale, de obicei înfoiate. Această umezeală, care de la oarecare adîncime se

găsește și în pustii, întregește așadar rețeaua rîurilor, a lacurilor, a ploilor și a izvoarelor, mai mult decît ni se pare la prima vedere, fiindcă în reprezentarea cartografică o mare parte din această apă lipsește. Prin urmare, pentru a întregi emisfera apelor, trebuie să ținem seama și de apele împrăștiate pe continente și, în același timp, să nu uităm nici pe cele ascunse în scoarța Pămîntului, care în mișcările lor subterane constituiesc o rețea lichidă bogată, cu forme foarte curioase. Geograful de fapt nu poate lăsa aceste ape afară din cadrul hidrosferei generale ; ele nu-s decît ape ale oceanului, venite din ocean și pe cale de a ajunge iarăși într-însul. De aceea, cînd în lungul unui „oued" saharian, vedem șirul oazelor în reprezentarea globală a hidrografiei, e ca și cum am urmări curgerea unei ape subterane, pe care în nici un chip n-o putem exclude din rețeaua rîurilor, lacurilor și izvoarelor de pe continent.

Dar dacă nici apa lacurilor, nici apele subterane nu-s de ajuns spre a întregi învelișul apelor pe deasupra litosferei, trebuie să ne mai aducem aminte și de umezeala împrăștiată în atmosferă, de aburii care, ca o haină fină, îmbracă Pămîntul de jur împrejur ; în fine, de haina mai vădită a negurilor, a norilor, a ghețurilor și a zăpezilor eterne, care învelesc vîrfurile munților înalți și cele două regiuni polare. În sfîrșit, să ne aducem aminte de vestmîntul alb al omătului — adesea gros de mai mulți metri — care pe rînd în fiecare jumătate de an, acoperă cînd pe o parte, cînd pe alta a continentelor din cele două emisfere. Sub toate aceste forme, geograful vede una și aceeași *hidrosferă* care, din tinerețea planetei și pînă azi, a învelit rînd pe rînd mai toate părțile pe care le numim uscat și le acoperă și azi într-un loc mai mult în alt loc mai puțin, avînd încă apă de ajuns, să îmbrace toată litosfera sub o mare adîncă pretutindeni de 2 500 m.

Dacă trecem însă la a treia sferă, aici nu mai este nici o îndoială că ne găsim în fața unui înveliș în adevăr sferoidal. Mai mult decît apa mărilor, aerul din oceanul atmosferic a rămas, ca și în tinerețea Pămîntului, supus mai întîi mișcării de rotație ; prin urmare, mai mult decît toate celelalte învelișuri, atmosfera trebuie să fie mai aproape de un ideal sferoid de revoluție. Aceasta cu privire la formă.

Cît despre continuitatea acestei sfere sau întregimea sa, aceasta este afară de orice îndoială, date fiind proprietățile fizice ale aerului. E drept că în unele locuri și pînza atmosferei este ceva mai rară (unde barometrul arată un *minimum*), iar în alte locuri, mai deasă *(maximum)*. Am avea prin urmare și în masa gazoasă ceva asemănător cu rețeaua lacurilor, mărilor etc. din sfera lichidă. Dar, lăsînd la o parte această diferențiere a desimei, care e foarte variabilă după loc și timp, atmosfera e continuă, adică învelește de jur împrejur toată planeta pînă la înălțimea unde forța de atracție e așa de slabă, încît unele părticele ale atmosferei (extrem de rărite) și chiar o parte din cenușa zvîrlită de vulcani se pierd pe nesimțite în spațiile interplanetare.

În fine, ultima sferă, care împlinește corpul planetei, este aceea a materiei organice : *biosfera.*

Reprezentarea acestui nou înveliș întîmpină în închipuirea noastră obișnuită despre glob cea mai mare greutate. Și totuși viețuitoarele, ca și apele și aerul, îmbracă de jur împrejur fața litosferei. Spre încredințare e destul să se gîndească cineva cu luare aminte la tapiseria ierburilor care acopăr mai tot uscatul, asemănată adeseori în stil mai literar cu un covor așternut peste coaja aspră a globului. Și în adevăr, covorul acesta în stepe, llanos, pampas și savane, unde ierburile ating înălțimi de peste doi metri, formează de fapt o adevărată haină vegetală, care ascunde mai de tot fața Pămîntului. Iar dacă aceasta e adevărat pentru cîmpiile ierboase, apoi este cu atît mai adevărat pentru ținuturile ecuatoriale, unde se întind păduri în care ochiul uimit nu mai poate deosebi copac de copac, acoperiți cum sînt toți de plante parazitare și legați fiind laolaltă de lianele care dau întregii păduri aspectul unui haos de frunziș. Tot o îmbrăcăminte vegetală, deși mai puțin deasă, fac și pădurile din regiunile temperate, unde copacii alternează cu luminișuri pline de ierburi anuale, și mai ales marile păduri ale Canadei și Siberiei, unde ținuturi întregi sînt pardosite cu trunchiurile copacilor căzuți, peste care se întinde mușchiul mărunțel, o îmbrăcăminte organică mai deasă și decît cea de la ecuator. În fine, chiar dincolo de aceste păduri imense, în care călătorul se orientează numai cu busola sau după cursul rîurilor, haina vegetală tot n-a dispărut ; ea se continuă încă pînă în regiunile înghețate, prin iarba fină a tundrelor și copacii pitici, care se mulțumesc cu căldura unor veri scurte.

Apoi, în biosferă, pe lîngă plante, mai intră și animalele. Dacă învelișul vegetal nu pare destul de des, el este întregit din punctul de vedere al geografului prin adaosul organismelor animale. Căci între miliardele ierburilor din stepă și ale copacilor și arborașilor din pădurile cele mai mari ale planetei se ascund alte miliarde — nenumărate și acestea — de animale mici și mari, un adevărat furnicar. Și printr-o admirabilă compensare, tocmai acolo, unde haina vegetală ni se pare mai rară, în mări, se adaugă mulțimea organismelor animale, care umplu adîncul apelor și mai ales păturile lor superioare. Foraminiferele singure au zidit strate uriașe [1].

Și încă n-am pomenit, pentru întregirea sferei organismelor, pe cele mici de tot ; mulțimea mai presus de orice închipuire a vietăților microscopice, pe care firește nu le zărim și totuși sînt [2] (sute de mii într-un centimetru cub de apă) întregind astfel în înțelesul cel mai propriu al vorbei și această ultimă sferă a globului, care la început ni se părea așa de puțin continuă.

Pînă în acest stadiu a ajuns planeta noastră în calea de evoluție progresivă. De unde la început, materia astrului despărțit din Soare era omogenă, prin

[1] O. Krümmel, *Der Ocean*, pp. 79, 81.
[2] Vauchez, *La Terre*, I, 288, 289.

treptată integrare, ea s-a diferenţiat încetul cu încetul şi a format cele patru sfere concentrice cum le vedem astăzi.

3. Chestiunea care preocupă mai departe pe geograf, în cercetarea sa asupra întinderii în timp şi în spaţiu a fenomenelor geografice e următoarea : Va mai spori încă diferenţierea planetei ? Se va mai naşte încă o nouă sferă, pe lîngă cele patru cunoscute pînă azi ?

Evident nu se poate răspunde nimic precis. Apariţia unor noi forme vegetale ori animale nu ni se pare de loc imposibilă ; dar o diferenţiere mai departe în masa planetei, care să dea naştere la alte sfere, cu alte stări ale materiei, ni se pare foarte puţin probabilă, judecînd atît după relaţiunea dintre sferele cunoscute, cît şi după analogia cu diferenţierea altor corpuri cereşti.

În adevăr, planeta noastră se pare că e foarte aproape de bătrîneţe chiar dacă ar trebui să ne oprim la cele 100 milioane de ani, pe care geologul englez Geikie le cere numai pentru formarea rocelor sedimentare. Evoluţia progresivă a ajuns, după cît se pare, culmea, aşa că planetei nu-i mai rămîne de acum înainte decît să urmeze o evoluţie în sens regresiv, adică spre uniformizare. Şi în realitate vedem că la extremităţile globului pămîntesc circulaţia materiei aproape a şi încetat ; ea s-a integrat pînă aproape de imobilizare. Căci nu numai scoarţa pămîntului se odihneşte, dar şi o bună parte din hidrosferă, transformată fiind în gheţuri şi omăt, stă liniştită, iar vestmîntul organic (mai ales cel vegetal), bogat odinioară ca la ecuator, se odihneşte în forma de fosile pierdute sub gheţuri, pe care le numim de pe acum eterne.

Şi ceea ce se petrece azi la poli se va întîmpla probabil, cu timpul, peste tot restul feţei globului. După judecata oamenilor de ştiinţă — întrucît e vorba de ipoteze — perspectiva îndepărtată a planetei noastre aşa de frumos diferenţiate ar fi cam cea următoare :

Mai întîi, sfera apelor se va împuţina pe încetul, deoarece lichidul acesta pătrunde mereu în coaja Pămîntului. Nu e adîncime cît de mare, din cele cunoscute pînă acuma, unde să nu se fi găsit umezeală. E destul să amintim că dintre toate lichidele, apa este cel mai capilar [1]. Apoi o bună parte din ea servind la combinaţii chimice, ea este fixată încetul pe încetul şi prin urmare retrasă din circulaţie şi imobilizată în scoarţa solidă a globului. Iar dacă aceste pierderi se par puţin însemnate, pentru ca să aibă drept urmare o schimbare considerabilă în raportul celor patru învelişuri concentrice, nu trebuie să uităm că, scăzînd căldura, cu timpul, o parte din ce în ce mai mare a hidrosferei se va solidifica şi va rămînea lipsită de coajă ca un adaos al litosferei, căci şi gheaţa de azi, în anume împrejurări, e considerată în geografie ca o simplă rocă ce ia parte la formarea reliefului, ca şi granitul sau oricare alta. Aşadar, după toate prevederile, hidrosfera Lunei, în care fotografii recente ne fac să vedem nişte

[1] M e n d e l e e f, *Principes de Chimie*, p. 86.

meandre, — probabil albiile unor vechi rîuri, cu toate că azi satelitul nostru n-are nici atmosferă, nici apă, ci numai sîmburile solid al litosferei.

Şi ce se va întîmpla cu hidrosfera va trebui să se întîmple şi cu atmosfera planetei noastre.

Azotul, mai refractar la combinaţii, şi argonul (foarte pasiv) vor rezista mai mult. Celelalte părţi ale atmosferei — şi în prima linie oxigenul atît de necesar vieţii — se va împuţina mai iute, căci oxizii l-au fixat şi-l fixează încă necontenit în scoarţa Pămîntului. E foarte semnificativ faptul că una din marile deosebiri între meteorite şi mineralele zvîrlite de vulcani de o parte, şi mineralele de pe faţa planetei de altă parte, este tocmai gradul mic de oxidaţie al celor dintîi [1]. Din contra, mineralele din faţa litosferei sînt foarte oxidate, fireşte în paguba oxigenului din atmosferă. După calculele făcute de curînd [2] oxigenul prins în coaja globului este de 10 000 ori mai mult decît cel care a mai rămas în atmosferă, chiar dacă am admite că grosimea litosferei nu trece peste 27 km.

Unde mai pui, în fine, că fiecare trunchi de copac care rămîne îngropat în coaja Pămîntului, şi fiecare schelet de animal ce se coboară în adîncimile oceanului, este în oarecare măsură o parte din atmosferă fixată în forma solidă şi lipsită de litosfera, ce creşte astfel pe fiecare zi în paguba celorlalte sfere mai mobile [3].

Cît priveşte apoi biosfera, este evident că răcirea atmosferei şi împuţinarea apei şi a oxigenului vor aduce cu sine inevitabila dispariţie a biosferei. Azi, oxigenul este încă în proporţie de 22%, dar e destul să se vadă măsura lui pînă la 17%, pentru ca o bună parte din vietăţi să piară, ceea ce ne arată că, înainte de a se împuţina de tot acest preţios gaz, biosfera în mare parte va fi condamnată la pieire. Prin urmare, judecînd după analogie, Pămîntul va ajunge un moment, cînd toată materia organizată de azi se va întoarce iarăşi în starea anorganică şi astfel planeta noastră, în cursul ei de evoluţie regresivă, se va simplifica din nou şi se va îndruma spre uniformitate, ştergînd pe încetul urmele diferenţierii de astăzi. Căci paralel cu transformarea şi transmutarea progresivă a hidrosferei, atmosferei şi biosferei, se va transforma şi partea solidă, adică litosfera. Continentele, care acum se ruinează cu 1 m în timp de 12 400 [4] de ani, pînă atunci vor fi aproape nivelate ; depresiunile vor fi umplute cu fărîmiturile munţilor şi, mergînd spre faza lui ultimă, Pămîntul îmbătrînit va lua înfăţişarea pe care o are vecinul nostru Marte. Atmosfera lui subţire, continentele fără de munţi şi mările lui foarte scăzute sînt semne ale unei bătrîneţi înaintate şi un fel de prevestire a soartei celorlalte planete surori.

[1] S t. M e u n i e r, *Géologie comparée*, Paris, 1895.
[2] S t o n e y, cf. *Die Umschau*, III, Oct. 1899, p. 833.
[3] Credinţa de odinioară că azotul şi oxigenul nu pot fi lichefiate ne-ar fi împiedicat în parte de a ne închipui evoluţia regresivă a celor patru sfere. Azi se ştie că la —194° C azotul devine lichid, argonul la —187°, iar oxigenul la —183°.
[4] A. P e n c k, *Morphologie der Erdoberfläche*, Stuttg. 1896, I, 381.

E drept, îmbătrînirea aceasta, care începe a se simţi, ar putea fi amînată încă printr-o creştere a căldurii solare produse poate de căderea unei planete (a lui Mercur de ex.) în masa astrului central. Dar în cele din urmă, răcindu-se tot mai mult şi Soarele, răcirea Pămîntului va fi inevitabilă şi îmbătrînirea lui de asemenea ; pînă ce, atras spre centrul sistemului, el va cădea în astrul de unde s-a deslipit ; materia lui se va împrăştia într-un amestec haotic, pentru a da apoi naştere la alt sau alte astre. Căci potrivit legilor universale şi eterne ale materiei, „un soare dacă piere în cer, se naşte iarăşi soare" ; materia cosmică va fi totdeauna în echilibru nestabil şi deci în veşnică mişcare, aşa că în eternitatea timpului şi în imensitatea spaţiului totul va fi „în devenire". Formele infinite la număr îşi vor împărţi materia în infinitatea timpului şi în nemărginirea spaţiului.

Sînt surprinzătoare — mai ales pentru cei ce cunosc numai stilul sec din *Critica raţiunii pure*, — paginile în care filosoful din Königsberg, fără ajutorul faptelor astronomice cunoscute azi, profeţea în sensul evoluţionismului viitorul sistemului nostru solar şi al celorlalte corpuri cereşti. „Infinitul, zicea dînsul, este destul de mare, pentru ca un sistem, sau chiar tot ce este cuprins în Calea Lactee, să fie în faţa lui ceea ce este o floare sau o insectă faţă de Pămîntul nostru". Iar în acest infinit al spaţiului „lumile şi sistemele lumilor trec şi sînt înghiţite în abisul eternităţii ; creaţiunea e totdeauna activă pentru a da naştere altor forme, în alte regiuni ale cerului, ca să înlocuiască cu ceva mai bune ceea ce dispăruse. Şi astfel „astrele care sînt mai apropiate de centrul Universului vor pieri cele dintîi, după cum şi formarea lumilor a început mai întîi tot aproape de centru ; apoi pieirea şi ruina se vor întinde din ce în ce pînă în regiunile cele mai depărtate... pentru a cuprinde într-un haos unic toate astrele, care au sfîrşit perioada existenţei lor, pe cînd în alte părţi natura... va face necontenit lumi noi, cu materialul celor descompuse, aşa că îmbătrînind într-un loc, în altul ea este mai tînără şi mereu fecundă în noi creaţiuni". [1]

4. Din cele ce preced ni se pare că faptul capital în evoluţia Pămîntului este diferenţierea progresivă a celor patru sfere şi apoi tendinţa iarăşi progresivă spre amestecarea lor din nou, spre uniformizare. Dar pentru interpretarea geografică a acestui fapt, trebuie să ţinem seamă că ceea ce face mai ales individualizarea planetei noastre este masa ei. În adevăr, în tot sistemul planetar, nu mai este nici un astru de aceeaşi mărime. De cantitatea de materie solară, izolată în această planetă, a atîrnat întîi de toate diferenţierea maselor celor patru sfere. Căci hotărît lucru : alte mări (mai întinse ori mai mici) ar fi fost, dacă planeta ar fi cuprins în sine mai multă materie solară decît cea pe care întîmplător o are ; de asemenea, şi apa ar fi fost mai multă ori mai puţină ; alta ar fi fost şi atmosfera, alta litosfera, alta materia organizată — în altă cantitate şi în alte forme.

[1] K a n t, *op. cit.*, cap. VII, passim.

Aşa că, dacă lăsăm la o parte distanţa de Soare (care este o dată astronomică) şi privim întîi de toate masa planetei, vedem că ea este împrejurarea fundamentală de care a atîrnat şi atîrnă evoluţia globului nostru pămîntesc. De aceea, geografia studiind pămîntul pentru a preciza individualizarea lui cosmică trebuie să plece tocmai de la această dată fundamentală a diferenţierii maselor. Şi fiindcă o definiţiune trebuie să arate totdeauna partea cea mai caracteristică a unei noţiuni, definirea obiectului geografiei trebuie să se întemeieze în mod necesar tocmai pe aceea ce este mai caracteristic în noţiunea foarte complexă despre fenomenele geografice cuprinse în cele patru sfere. Iată de ce, definiţia obişnuită „geografia este ştiinţa Pămîntului" credem că poate fi înlocuită mai cu folos pentru gîndire prin alta mai cuprinzătoare : *„geografia este ştiinţa evoluţiei Pămîntului considerat din punctul de vedere al relaţiunii maselor celor patru sfere, atît în succesiunea timpului, cît şi în distribuirea lor în spaţiu"*.

Fireşte, definiţiunea aceasta nu e destul de scurtă. Dar cine priveşte definiţia verbală, care ne spune scurt : „geografia este ştiinţa Pămîntului", ori definiţia ceva mai explicită : „geografia este ştiinţa despre suprafaţa Pămîntului" ori, în fine, pe cea inspirată de Strabo şi Ritter, după care ştiinţa aceasta se ocupă numai de „relaţiunea dintre om şi faţa Pămîntului" ; urmărind evoluţia literaturii geografice măcar în cei din urmă 100 de ani, acela vede cum ştiinţa noastră devine din ce în ce mai mult ceea ce stă cuprins în definiţiunea la care ne-a condus, în paginile precedente, privirea analitică a fenomenelor geografice în toată întinderea sferei lor.

În adevăr, punctul de vedere al diferenţierii globului pămîntesc în mase şi studiul acestor mase în însăşi realitatea lor concretă ni se par a fi singurul punct de vedere special geografic, faţă de toate ştiinţele care se mai ocupă cu studiul Pămîntului. Aceasta se va lămuri din ce în ce mai bine în capitolele următoare. Pentru moment două exemple vor fi de ajuns.

Botanistul pentru studiul plantelor se întemeiază pe indivizi. O plantă din fiecare specie îi este de ajuns. Geograful, ocupîndu-se şi el de această parte a bioseferei, nu se opreşte la individ, ci consideră în primul rînd masa. Pe cînd unul vorbeşte de exemplu de palmier, fag etc. şi le clasifică după specie, gen, familie..., celălalt vorbeşte de „formaţii vegetale" ; păduri, savană ori tundră, adică la masa plantelor.

Alt exemplu din altă ştiinţă. Pe cînd fizica studiază apa din punctul de vedere al proprietăţilor generale ale materiei şi prin urmare îi este de ajuns pentru atingerea acestui scop o cantitate de apă *ad libitum*, geografia din contra, ca ştiinţă concretă a Pămîntului, adică a unui individ cosmic, are nevoie să cerceteze nu cîteva picături de apă, ci toată hidrosfera, cîtă e cuprinsă în mări, lacuri, rîuri, nouri, omăt etc., căci toată apa cîtă s-a lăsat pe coaja globului, după ce a încetat starea haotică a planetei, toată ne trebuie spre a înţelege fizionomia ei actuală. Un rîu să fi fost mai puţin şi vadul lui n-ar fi existat ; apa unui singur lac să fi lipsit sau a unei singure mări şi înfăţişarea scoarţei în acea re-

giune ar fi avut alt caracter ; raportul adică dintre masele celor patru sfere ar fi fost acolo altul. Aspectul morfologic al litosferei ar fi fost şi el altul, alta umezeala atmosferei, alta ar fi fost împărţirea plantelor şi animalelor ; altul numărul şi probabil chiar şi forma lor specifică, alta ar fi fost, căci diferenţierea formelor este o funcţie nu numai a timpului, dar şi a mărimei spaţiului concret, prin urmare a maselor de materie în care acea diferenţiere a avut loc. Ideea aceasta este una dintre cele mai familiare în literatura darwinismului [1].

Aşadar, cînd am definit geografia ca o ştiinţă care se ocupă de relaţiunea celor patru sfere ale planetei considerată din punctul de vedere al *maselor* concrete, ni se pare că am ales pentru studiul Pămîntului o perspectivă pur geografică, nedisputată de alte ştiinţe ; în acelaşi timp, ne-am apropiat de realitatea faptelor, aşa cum iese ea la iveală din evoluţia literaturii geografice contemporane. Căci departe de a se ocupa de relaţiunea dintre om şi suprafaţa Pămîntului, ori numai cu studiul acestei suprafeţe, literatura geografică în timpurile noastre, atît în operele de generalizare cît şi în cele mărginite la chorografia unui singur ţinut, ne arată că geografia devine tot mai mult ştiinţa fenomenelor din cele patru sfere considerate în relaţiunile dintre masele lor *variabile* după loc şi timp.

Se înţelege, definiţiunea dată poate să pară în primul moment nu numai lungă, dar şi cam abstractă. Capitolele următoare o vor face însă mai familiară şi-i vor lămuri înţelesul din ce în ce mai bine. Căci fără nici o îndoială, precizarea noţiunilor şi exprimarea lor prin termeni adecvaţi este de cea mai mare însemnătate pentru progresul gîndirii, atît cînd e vorba de lumea abstractă a ideilor cît şi de cea concretă a faptelor. De aceea, orice introducere într-o ştiinţă trebuie să înceapă în mod firesc prin a hotărî exact obiectul însuşi al ştiinţei şi definiţiunea ei. Şi aceasta cu atît mai necesar în cazul de faţă cu cît geografia şi unele ştiinţe vecine cu dînsa : geologia, antropologia etc. au primit numele lor înainte de a se cunoaşte bine sfera obiectului de cercetare şi de a se fi arătat punctul lor de plecare [2].

[1] Ch. Darwin, *L'origine des espèces*, Cap. II.
[2] Humboldt, *Cosmos*, I, 51.

LOCUL GEOGRAFIEI ÎN CLASIFICAREA ŞTIINŢELOR. DIVIZIUNILE GEOGRAFIEI [1]

Geografia modernă, fiind rezemată pe concepţia evoluţionistă, este indicată raportarea faţă de clasificaţia lui H. Spencer. Nepotrivire cu schema stabilită de acest filozof (astronomie, astrologie şi astrogenie). Nici împărţirea tradiţională în geografie matematică, fizică şi istorică nu mai poate fi păstrată. Humboldt, Ritter şi aproape toţi urmaşii lor le-au părăsit. Diviziunea geografiei este impusă de însăşi distribuirea materiei telurice în atmosferă (climatologie), hidrosferă (oceanografie), litosferă (morfologie) şi biosferă (biogeografie). Vrednic de relevat este locul însemnat al antropogeografiei, ca ramură din ce în ce mai proeminentă cu aspectele ei mai noi : geogr. politică şi geopolitică. În genere, tendinţa modernă e caracterizată prin eliminarea catastrofismului şi aplicarea spre sinteze întemeiate pe cercetare pozitivă. Încercarea lui Fr. Ratzel de a se rezema pe clasificaţia lui Comte ni se pare neizbutită, iar aprecierea despre Cortambert e nevalabilă, fiind un autor fără însemnătate pentru dezvoltarea ştiinţei geografice.

Întrucît toate ştiinţele tind în mod firesc la o supremă unificare a cunoştinţelor în cîteva generalizări ultime, de care se ocupă filozofia, este evident legitimă în orişice ştiinţă întrebarea : care este locul acelei ştiinţe faţă de altele şi mai ales care este rolul ei special cu privire la elaborarea acelei ultime sinteze. Întrebarea este cu deosebire interesantă pentru geografi, deoarece ştiinţa lor s-a ivit cu mult înainte de altele, în încercările de clasificaţie a ştiinţelor şi cu toate acestea am văzut în capitolele precedente că, încercînd să precizăm individualitatea ei faţă de altele, am întîmpinat unele nesiguranţe atît cu privire la definiţiune, cît şi cu privire la mărginirea ei de celelalte ştiinţe.

[1] Primul studiu de geografie teoretică, apărut în „Bul. S.G.R." vol. XV, 1894, sub titlul *Locul geografiei între ştiinţe*. Republicîndu-l în *Opere complete*, vol. I, partea I, Bucureşti 1943, autorul l-a intercalat în ansamblul capitolelor acestui volum fără să-i aducă modificări de fond. Îl păstrăm şi noi la fel, pentru că el reprezintă prima formă sub care S. Mehedinţi a văzut geografia ca ştiinţă, locul între celelalte ştiinţe şi diviziunile ei, şi pentru că, *în linii mari*, reprezintă şi gîndirea geografică fundamentală a primului nostru geograf modern. — *V.M.*

Un fel de a lămuri această problemă ar fi să urmărim în cursul timpului părerile pe care le-au avut alţii asupra locului geografiei între ştiinţe. O astfel de cercetare ar avea însă mai mult un caracter istoric şi prin urmare ne-am depărta de preocupările metodologice la care trebuie să ne mărginim în aceste capitole.

Un alt fel de a dezlega problema ar fi să ne oprim la o clasificaţie a ştiinţelor considerată ca definitivă, apoi să căutăm a lămuri chestiunea sprijiniţi pe un punct de vedere bine fixat. Fireşte aceasta ar fi calea cea mai uşoară şi cea mai lesne de ales. Dar tocmai ceea ce izbeşte mai întîi atenţia în această împrejurare e faptul că, în pofida numeroaselor cercetări filozofice şi ştiinţifice ale veacului, savanţii nu-s încă de acord asupra unei singure clasificări a ştiinţelor. Începînd cu a lui Aristotel şi sfîrşind cu a lui Wundt, toate au fost şi sînt supuse criticelor. Aşa că greutatea mărginită a problemei noastre geografice atîrnă de dificultatea unei probleme de ordin mai general.

Pentru a împuţina această greutate, nu ne rămîne decît să simplificăm chestiunea, făcînd abstracţie de amănunţimile ei. Astfel urmînd, nu ne vom întreba de locul tuturor ştiinţelor particulare unele faţă de celelalte, ci ne vom mărgini să căutăm locul ştiinţei noastre mai întîi în categoriile sau grupările mai generale ale ştiinţelor. Pentru început, aceasta ne va fi de ajuns ca orientare.

Plecînd din acest punct de vedere, ni se pare că deosebirea cea mai profundă, care poate fi găsită între ştiinţe, este aceea care le desparte în două categorii: abstracte şi concrete. Unele au drept obiectiv „raporturile abstracte" sub care se prezintă fenomenele, iar celelalte au drept obiect „fenomenele înseşi". În prima categorie ar intra, după H. Spencer, numai matematica şi logica, singurele ştiinţe în adevăr *abstracte*. Dacă ne întoarcem însă privirile spre ştiinţele care se ocupă de fenomene, aci studiul poate apuca două căi: sau privim fenomenele naturii numai ca moduri de manifestare ale unei forţe aparte (chimia bunăoară priveşte natura numai din punctul de vedere al afinităţii reciproce a elementelor), sau privim fenomenele în însăşi realitatea lor concretă: ca manifestări ale unui complex de forţe, considerate în simultaneitatea lor. În primul caz, avem de-a face cu ştiinţele *abstracte-concrete*, iar în al doilea caz cu ştiinţele pur *concrete* [1].

Evident geografia nu intră nici între ştiinţele abstracte, nici între cele abstracte-concrete, şi deci în numita clasificaţie ea nu poate avea loc decît între ştiinţele concrete [2].

[1] Spencer, *La classification des sciences*, pp. 4, 5.

[2] S. Mehedinţi adoptă schema clasificării ştiinţelor elaborată de filozoful Spencer, care nu se întemeiază pe criterii obiective. Numai materialismul dialectic a dat o clasificare justă a ştiinţelor, care are în vedere criterii obiective de clasificare: în general fiecare ştiinţă studiază o formă de mişcare a materiei sau domeniul de contact şi întrepătrundere a unor forme de mişcare. — *N.R.*

Că rubricarea aceasta se potriveşte cu caracterul ştiinţei noastre, aceasta reiese lămurit din capitolele precedente, unde ne-am silit să arătăm că geografia consideră fenomenele sale în toată complexitatea lor reală; ba încă, spre deosebire de alte ştiinţe concrete, pentru studiul fenomenelor sale, ea are nevoie chiar de la început de localizarea lor în spaţiul concret, de care în niciun caz nu poate face abstracţie.

N-ar rămînea deci acuma decît să vedem: care ar fi locul geografiei între ştiinţele concrete, cu care e mai înrudită, fiind apoi de la sine înţeles că, faţă de ştiinţele mai abstracte şi de cele cu totul abstracte, ea va avea aceeaşi situaţie ca şi toate tovarăşele din categoria ştiinţelor numite concrete.

Aici însă începe greutatea cea mare. Căci îndată ce ne aruncăm privirile asupra relaţiunilor dintre ştiinţele concrete, vedem că aceste relaţiuni sînt deosebite iarăşi de la un sistem la altul. Ne vom opri totuşi la sistemul lui H. Spencer, deoarece opera filozofului în chestiune, mai mult decît a tuturora, ni se pare întemeiată pe generalizări scoase din toată întinderea literaturii ştiinţifice a veacului; apoi chiar capitolele precedente ne impun, în mod inevitabil, să dăm precădere clasificării ştiinţelor inspirată de evoluţionism.

La Spencer, ştiinţele concrete ni se prezintă mai întîi în ramificarea următoare: astronomie, astrogenie şi geogenie. Toate celelalte trebuie să intre în una din aceste ramuri principale.

Pe ce se întemeiază această subdivizare a sferei ştiinţelor concrete?

Toate aceste ştiinţe, considerate la un loc, se ocupă cu descoperirea legilor „redistribuirii neîncetate a materiei şi a mişcării, care are drept urmare evoluţia, acolo unde predomină integrarea materiei, şi disoluţia, acolo unde predomină absorbirea mişcării şi dezintegrarea materiei". Cu privire la scopul general, toate ştiinţele concrete se aseamănă şi formează o categorie omogenă. Diferenţierea între ele începe abia atunci, cînd fiecare din ele îşi alege un punct de vedere mai special. Astfel:

1. Astronomia se ocupă cu redistribuirea materiei şi a mişcării (care se întîmplă în prezent) între corpurile cereşti considerate în relaţiunile lor unele cu altele, ca *mase*.
2. Astrologia se ocupă de aceeaşi redistribuire a materiei şi a mişcării, între moleculele oricărei mase cereşti, cînd e vorba numai de influenţa moleculelor, unele asupra altora.
3. Geogenia are acelaşi scop, ca şi astrogenia, cu deosebire că, pe lîngă influenţa moleculelor unele asupra altora, ea mai consideră şi acţiunea exercitată asupra lor de forţele ce vin din moleculele altor mase. Şi anume se subîmparte în:

a) mineralogie: compoziţia şi descompoziţia materiei neorganice;
b) meteorologie: redistribuirea materiei şi mişcării în gaze şi lichide;
c) geologie: redistribuirea materiei şi mişcării în solide;
d) biologie: redistribuirea materiei şi mişcării în substanţa organică.

Acestea sînt ultimele ramificări la care se oprește Spencer în opera sa consacrată clasificării științelor. Singură biologia este urmărită în ramificări și mai departe [1].

Fără îndoială, este o *mare lacună* în clasificația filozofului numit mai sus că n-a fost urmărită diviziunea fiecărei ramuri a științelor concrete pînă în amănunțimi. Căci orice încercare de clasificare a științelor trebuie, în mod inevitabil, să urmărească unul din aceste două scopuri : ori să arate în ce loc trebuie așezată fiecare dintre științele cîte s-au diferențiat pînă azi din vechea știință a filozofiei grecești ; ori să arate un criteriu consecvent pentru o împărțire a științelor cîte sînt sau ar mai putea fi. Altfel, cînd într-o clasificație nu te poți orienta pentru a găsi locul oricărei științe, sau să găsești motivul excluderii vreuneia dintre ele, evident clasificarea aceea este de o utilitate mărginită.

Cum însă geografia — pînă în marginile unde Spencer a întins ramificarea științelor concrete — încă nu e pomenită, trebuie (respectînd firește punctul de vedere evoluționist) să ne orientăm singuri după datele filozofului pentru a găsi locul științei noastre.

Mai întîi de toate, trebuie să observăm de la început că științele concrete în diferențierea lor istorică nu se potrivesc cu schema imaginată de filozoful evoluționismului. E destul să relevăm faptul că două din cele trei mari ramuri ale științei concrete au nume inventate ad-hoc. Astrogenia și geogenia nu-s nume uzuale și poate că nici nu vor deveni. De altfel, asupra mai multor puncte din ramificarea științei concrete ar fi mai multe observări de făcut. De una însă este nevoie să pomenim chiar acum pentru lămurirea problemei de care ne ocupăm.

Și anume : firul conducător, pe care îl are în vedere Spencer în clasificarea științelor concrete, adică „distribuirea materiei și a mișcării", nu este urmărit cu destulă consecvență.

Întîi, el urmărește această distribuire a materiei din punctul de vedere al maselor cosmice și aici stă nota distinctivă a științei ce se numește astronomia. Îndată însă ce trece la astrogenie și apoi la geogenie, el încetează de a considera masa pentru a lua ca nou fir conducător *mișcarea moleculelor*. Se înțelege că, după ce a fost considerată toată repartizarea materiei cosmice în mase siderale, este permis să o considerăm apoi în toate aceste mase siderale și din punctul de vedere al mișcărilor moleculei. Dar, înainte de a schimba astfel punctul de perspectivă, trebuie să cercetăm mai întîi dacă primul punct de vedere al maselor nu poate fi încă utilizat și mai departe.

În adevăr, noi am văzut în capitolul care ne-a ajutat să ajungem la definiția geografiei că, potrivit cu ideile evoluționismului despre Cosmos și în armonie cu realitatea faptelor concrete, putem urmări chiar mai departe re-

[1] Într-o notiță a edițiunii din 1893, autorul observa că spațiul îi lipsește pentru a continua mai departe subdiviziunile.

distribuirea materiei și a forței, tot din punctul de vedere al masei. Diferențierea celor trei sau patru sfere ni s-a înfățișat acolo ca o grupare inevitabilă în masa fiecărui corp ceresc. Și atunci, după cum distribuirea în mase siderale era temelia unei științe, astronomia, distribuirea mai departe a maselor, în fiecare corp ceresc, poate forma obiectul unei științe tot concrete, dar ceva mai complexe. Această știință, pentru care Humboldt găsise cuvîntul Cosmos ori Weltbeschreibung, este, după cele expuse mai sus, geografia, cu toate că numele cosmografie ar fi fost mai propriu decît cel întrebuințat de Humboldt.

Abia acuma, cînd punctul de vedere al diferențierii după mase a fost utilizat cît a fost posibil, putem păși la întemeierea unei științe concrete și mai particulare, pornind în masa fiecăreia din cele patru sfere și de la distribuirea moleculară a materiei. Astfel că, după astronomie, în ordinea particularității, ar veni cosmografia și apoi astrogenia, plus geogenia lui Spencer, care în realitate se confundă amîndouă, deoarece deosebirea între ele este ca aceea care ar putea fi stabilită între zoologia mamiferelor și zoologia unui singur mamifer. Evident o astfel de separație e artificială : pămîntul e un astru ca toate astrele și geogenia nu poate fi decît un capitol al astrogeniei sale.

Astfel, prima diviziune a sferei științelor concrete ar fi următoarea :

1. Astronomia, ocupîndu-se de relațiunea dintre corpurile cerești ca mase, avînd ca subdiviziuni astronomia *siderală și planetară*, după cum se ocupă de dinamica universului întreg sau numai a sistemului nostru stelar.
2. Cosmos sau Cosmografia, ocupîndu-se de relațiunea între masele fiecărui astru în parte.
3. Astrogenia, în fine, care se ocupă cu relațiunea dintre molecule, avînd ca subdiviziuni : mineralogia, meteorologia, geologia etc.

Pentru noi, în momentul de față, singură diviziunea sferei științelor concrete în cele trei ramuri are interes. Urmărirea mai departe a subdiviziunilor ar da naștere la observații care ne-ar abate de la scopul urmărit în aceste pagini. Destul că, pornind de la o clasificare treptată a punctelor de vedere din care poate fi privită integrarea materiei cosmice, punctul de vedere al masei, adoptat în capitolul despre definițiune, ne-a permis să găsim geografiei un loc oarecum mai dinainte indicat în clasificarea științelor schițată de Herbert Spencer.

Din felul acesta de a privi ierarhia științelor concrete, și îndeosebi locul geografiei între ele, urmează mai întîi o limpezire a raporturilor dintre această știință și cele învecinate, apoi o împărțire mai consecventă în însăși sfera științei noastre.

În adevăr, din cele înșirate în capitolul precedent se vede că geografia, spre deosebire de științele vecine, este necontenit preocupată de distribuirea și redistribuirea materiei cosmice după mase ; capitolul de față, întărind același punct de vedere, mai atrage atențiunea în același timp că științele apropiate : meteorologia, mineralogia etc., pornesc în studiul acestei distribuiri a materiei și a mișcării de la punctul de vedere al influenței *moleculelor*, unele asupra altora.

Deci deosebirea dintre geografie și științele vecine este încă și mai mult accentuată, întemeiată fiind acuma pe o generalizare mai completă. Așa, pentru a da un singur exemplu : mineralogia, ca una ce este întemeiată pe considerații asupra moleculelor, este o știință care se interesează de *speciile* minerale, rămînînd cu desăvîrșire străină de întrebarea, dacă un mineral e abundent ori nu. Aceasta e o chestiune cu privire la masă, iar masa îi este indiferentă. Pentru constituirea științei sale, mineralogul se mulțumește și cu o simplă fărîmătură dintr-un mineral, deoarece pe el îl interesează integrarea moleculară, nu integrarea maselor în formarea planetei. Un fragment din fierul meteoritelor și tot i-ar fi fost de ajuns pentru studiu, presupunînd cazul că acest metal ar fi fost rar, sau n-ar fi fost de loc reprezentat în scoarța Pămîntului. Așadar, potrivit locului pe care îl ocupă geografia în clasificația pomenită mai sus, deosebirea dintre ea și științele care se confundă în astrogenia lui Spencer este cît se poate de lămurită. Masă de o parte și moleculă de cealaltă parte, iată care sînt caracterele distinctive [1].

În al doilea rînd, din cele spuse mai sus cu privire la locul geografiei în clasificarea științelor, mai rezultă și o împărțire mai consecventă în însuși interiorul științei noastre. În adevăr, cînd definițiunea unei științe și arătarea locului ei se întemeiază pe caractere în adevăr esențiale, scoase din natura obiectului științei, este evident că de la definițiune ne putem lesne coborî la o diviziune completă și logică a sferei în chestiune.

Și tocmai acesta este acuma cazul cu geografia. Deoarece punctul ei de plecare a fost distribuirea maselor în planeta noastră și în corpurile cerești similare, este evident că diferențierea în patru sfere devine de la sine o normă pentru diviziunea științei. Acele sfere concentrice ajung un fel de categorii geografice care, prin succesiunea lor, determină chiar mersul logic al rezolvării problemelor geografice. Deocamdată este destul să atragem luarea aminte asupra împrejurării că geografia se împarte în mod firesc în :

a) Studiul maselor din sfera solidă : plastica reliefului sau mai general studiul geosferei (morfologia litosferei sau orografia).

b) Studiul maselor din sfera lichidă : oceanografia, cuprinzînd întreaga hidrosferă.

c) Studiul maselor din sfera gazoasă : climatologia.

d) Studiul maselor din sfera organică sau biogeografia : geografia plantelor, geografia animalelor și antropogeografia.

În fine, tot din felul cum am stabilit locul geografiei între celelalte științe și apoi din diviziunea sferei acestei științe mai rezultă și o a treia consecință : înțelegem de ce împărțirile obișnuite ale geografiei tradiționale sînt inadmisibile.

[1] Tot din urmărirea acestor caractere distinctive pentru întemeierea fiecărei științe concrete, mai rezultă și așezarea lor într-o serie de generalitate descrescîndă : una (astronomie) se ocupă de masele cosmice, alta (Cosmos) se ocupă de distribuirea fiecărui astru în sfere, iar a treia (astrogenia, cu toate ramurile ei) se ocupă de distribuirea moleculară în ținutul fiecărei sfere.

În adevăr, știința noastră este împărțită de obicei în trei părți : geografie matematică, geografie fizică și geografie istorică. Să vedem ce înseamnă fiecare din aceste curioase titulaturi.

Geografia matematică este o expresie pleonastică, ce îngreuiază cugetarea ca toate pleonasmele. Stăpîniți de nevoia imperioasă de a determina necontenit spațiul concret, unde se petrec fenomenele geografice, este de la sine înțeles că geograful în fiecare moment chiamă în ajutor *măsurile* matematice. Geografia a fost mai toată un haos, înainte de a se fi măsurat și determinat precis dimensiunile celor patru sfere și a părților lor. Orice pagină din istoria acestei științe, în timpurile vechi și în evul mediu, dovedește cu prisos acest adevăr. De aceea, trecînd de la hărțile mai vechi spre cele moderne, geograful are impresia că „se face lumină“, iar aceasta grație numai determinării cartografice din ce în ce mai exacte a maselor (solide, lichide etc.) din corpul planetei. Și cînd determinarea geometrică pe glob (prin coordonate) este sfîrșită, nu este încă sfîrșită nevoia de a chema numărul în ajutor : curgerea apelor, mișcările atmosferei, schimbările maselor omenești și o mulțime de alte fenomene cer mai departe înregistrarea prin ajutorul numărului sau al liniei, cer într-un cuvînt pozitivare cu ajutorul matematicii. Toată definițiunea din capitolul întîi ar deveni un *flatus vocis*, dacă n-am recunoaște în geografie necesitatea aceasta a precizării matematice în raportul schimbător al maselor.

Dar dacă matematica ne este necesară, asta nu înseamnă că trebuie să fie în geografie o parte, care să poarte acest nume. Căci și fizicianul, chimistul și biologul... toți au nevoie de această știință superioară, a matematicii, fără ca să avem totuși vreo fizică [1], chimie ori biologie matematică.

După înșirarea în adevăr sugestivă a științelor în sistemul lui Aug. Comte, necesitatea disciplinei matematice apare ca un adevăr mai presus de orișice îndoială. Dar încă o dată, de aici nu urmează că în fiecare știință abstractă ori concretă, să lăsăm o parte pe seama matematicii. Ea domnește peste tot, fără să atingă în nimic individualitatea de sine stătătoare a celorlalte științe.

Prin urmare, împerecherea aceasta de vorbe : geografie matematică este un fenomen istoric trecător. Ea ne aduce aminte de vechea confuzie între geografie și determinarea geometrică a suprafeței pămîntului. În evoluția științei noastre, această confuzie este un accident și cred că ne este permis să aplicăm geografiei, ce se mai numește și matematică, cuvîntul lui H. Spencer cu privire la astronomia de odinioară.

[1] Autorul nu putea să prevadă, în urmă cu 5—6 decenii, apariția unor ramuri în cadrul diferitelor științe în care mijloacele de investigare matematică sînt folosite în mod precumpănitor, dacă nu exclusiv, în vederea explicării fenomenelor ca, de exemplu, fizica matematică. — *N. R.*

„Acest amestec de elemente diverse, ce se găsește în operele lor (Laplace, Herschell) și care n-a fost introdus decît pentru mai multă înlesnire, nu e în realitate decît semnul unei dezvoltări necomplete a științei"[1]. Întreg acest amestec bibliografic-literar nu i se pare lui Spencer de nici o valoare în discuția asupra clasificării științelor și a diviziunii lor. Din acest punct de vedere, ar fi fost interesant numai „dacă s-ar fi demonstrat că acei scriitori (Laplace și Herschell), compunînd scrierile lor, ar fi avut în gînd să dea la iveală oarecare idei asupra clasificării științelor". Credem că același este cazul și față de rutina literaturii geografice, care, pînă la Supan, începea operele de geografie cu o parte rezervată unor aplicări ale matematicii la geografie. Asta nu stă însă în nici o legătură cu ideile asupra clasificării științelor.

Așadar, potrivit definițiunii și clasificării fenomenelor geografice, matematica nu poate avea nici un loc special în geografie și chiar și în această privință marea operă a lui Humboldt, unde e trecut în revistă tot ciclul fenomenelor geografice, fără ca matematica să-și aibă cumva vreun loc deosebit, era un semn al evoluțiunii științei noastre spre o treaptă superioară. Apoi nu e de loc de puțină însemnătate împrejurarea că, alt mare geograf, Richthofen, înșirînd disciplinele[2] care s-au dezvoltat în sînul geografiei, pomenește : meteorologia, oceanografia, geografia plantelor și animalelor, apoi etnografia și știința despre state, nu însă și vreo geografie matematică. Rămîne prin urmare bine înțeles că știința noastră, în împărțirea ei, nu are nici o ramură care s-ar putea numi geografie matematică ; iar asupra cauzelor care au provocat această confuzie între geografie și matematică, vom reveni mai amănunțit cu ocazia discuțiilor asupra metodei, în alt capitol.

Dacă trecem acuma la partea geografiei care se numește fizică, trebuie să repetăm aceeași observație : ne găsim adică în fața unei împerecheri de vorbe, care nu corespunde vreunei diviziuni naturale în știința noastră. Totuși la această asociere improprie de cuvinte, geograful se gîndește cu recunoștință, deoarece ea îi aduce aminte de un moment însemnat în evoluția științei sale, și anume de îndrumarea acestei științe pe o cale vecină cu a celorlalte științe ale naturii. Cu cît aceste din urmă s-au îmbogățit, cu atîta și geografia s-a apropiat de ele, a devenit o geografie naturală sau fizică prin antiteză cu vechea geografie, care era mai mult o disciplină istorică. Deci ca o reminiscență a acestei împrejurări și ca o afirmare a direcțiunii spre științele naturii, titlul de geografie fizică își are încă și azi înțeles. Dar după cum matematica a fost necesară științei noastre, fără ca să fie vreo diviziune a sferei ei, căreia să i se poată atribui pe drept acest nume, de asemenea și fizica și toate științele naturale sînt toate în măsuri deosebite necesare geografiei, fără să putem numi vreo parte a acestei științe fizică, în deosebire de alte părți nefizice. (Punctul

[1] Spencer, *op. cit.*, p. 62.
[2] Richthofen, *Aufgaben*, p. 67.

de vedere tradițional rămîne deci superficial și secundar, cînd e vorba de o diviziune a conținutului geografiei, potrivit cu natura fenomenelor, de care această știință se ocupă. Iar confuziunile verbale în numirea părților geografiei sînt numai un semn, că evoluția științei noastre e departe de a fi destul de înaintată.)

În fine, dacă trecem la geografia istorică, aceleași observații pot fi repetate. Dacă vremelnic știința noastră a fost considerată în literatură ca o servă a istoriei, asta nu înseamnă de loc că o parte a geografiei ar trebui să se numească istorică. Asupra acestei din urmă chestiuni, capitolul următor ne va da lămuririle cuvenite.

Vedem prin urmare, în rezumat, că geografia modernă rămîne cu desăvîrșire indiferentă față de vechile diviziuni ale operelor de geografie. Acelea erau impuse nu de natura fenomenelor, de care se ocupă știința noastră, ci de tradițiuni literare și de nevoi didactice.

Cercetarea aceasta asupra locului geografiei în clasificarea științelor a fost pentru noi o ocaziune să vedem încă o dată relațiunea dintre știința noastră și științele învecinate, dar de această dată nu luate în parte una cîte una, ci privite toate dintr-un punct de vedere mai înalt — acela al clasificării științelor concrete. Din această privire generală a științelor rînduite după un sistem, reiese și mai bine caracterul special al științei noastre, care urmărește sinteza tuturor cunoștințelor din lumea concretă, întrucît ele pot lămuri evoluția Pămîntului și a celorlalte corpuri cerești cu privire la diferențierea celor patru sfere. Aiurea zisesem că știința aceasta ar putea fi asemănătoare cu filosofia și în adevăr vedem că, după cum filosofia dă ocol tuturor cunoștințelor omenești pentru a le reduce prin generalizări treptate la cîteva prime principii explicative, de asemenea și geografia, plecînd de la punctul de vedere al diferențierii Pămîntului și altor corpuri cerești în mase, ea trebuie să dea ocol tuturor științelor concrete, care să-i înlesnească intuiția „formațiunilor" planetare, considerate ca părți ale unui microcosm. Prin înțelegerea științifică a unei astfel de lumi „în mic", ea tinde, prin generalizări asupra altor individe cosmice, să ne dea, pe cît e cu putință, înțelegerea întregului Cosmos.

E drept că cele înșirate în capitolul destinat definiției și asupra relațiunii dintre geografie și științele vecine ar putea naște îndoiala, dacă nu cumva acest fel de a vedea se întemeiază numai pe aprecieri subiective. Este destul să privească cineva cu luare aminte, nu cărțile de geografie, ci operele geografilor celor mai însemnați din acest veac și va vedea îndată că, de fapt, de multă vreme, geografia începuse a se îndruma pe calea, pe care am indicat-o în paginile precedente. Rolul acestei expuneri n-a fost decît să dea un aspect sistematic unor idei ce se impuneau parcă de la sine, paralel cu progresul literaturii geografice.

Așa, pentru a începe cu C. Ritter, ce bogat și complex este materialul, pe care îl adunase dînsul în neisprăvita sa operă *Die vergleichende Erdkunde !*

Pentru contemporani, ea a fost un adevărat tezaur, o enciclopedie care înlesnea pentru întîia oară o privire sintetică şi oarecum mai filozofică asupra întregii planete. E drept că el avusese în vedere numai o problemă, specială, relaţiunea dintre faţa pămîntului şi fiinţa omului; dar generalitatea cercetării întreprinse cu scopul de a rezolvi această problemă dăduse operei sale un caracter cu mult mai ştiinţific decît îl avusese alte opere de geografie înainte de dînsul.

În curînd însă, după *Vergleichende Erdkunde*, vine *Cosmos*, o sinteză mai vastă. Ca unul care în tinereţe nu se mărginise numai la ştiinţele istorice, ci dăduse ocol mai tuturor ştiinţelor atît abstracte cît şi concrete, Humboldt înţelesese că o ştiinţă nu-şi poate lua drept ţintă rezolvarea unei probleme izolate. De aceea, el lasă în umbră chestiunea relaţiunii individului omenesc cu planeta, şi schimbă perspectiva geografiei, silind-o să fie Cosmos sau Weltbeschreibung, adică o sinteză a cunoştinţelor despre toată lumea concretă. Iată de ce, spre mirarea contemporanilor deprinşi cu vechea geografie straboniană reînviată de Ritter, el începe minunata sa operă geografică, *Cosmos*, cu o privire asupra cerului. Şi nemulţumit cu ceea ce schiţase în capitolul general intitulat „Naturgemälde", el revine către sfîrşitul operei iarăşi la privirea cerului, simţind că geografia nu poate fi o ştiinţă, dacă se mărgineşte la studiul unui singur individ, Terra. Totuşi, Humboldt, pentru motive pe care le-am expus aiurea [1], evită orice discuţiune abstractă asupra ştiinţei sale; dar opera, în felul cum a fost executată, era o dovadă pipăită că marele geograf dăduse ştiinţei sale altă ţintă şi alt cadru decît cel arătat de Ritter. Cosmos era un fel de îndreptar pentru orice discuţiune teoretică, ce avea să urmeze cu privire la caracterul şi întinderea ştiinţei noastre.

Deşi această discuţiune abstractă a întîrziat să vină, operele geografilor următori ne arată în mod lămurit o tendinţă din ce în ce mai pronunţată în direcţia sintetică, inaugurată de Humboldt. Aşa, pentru a cita numai cîteva cazuri, Griesebach, pornind de la studiul planetelor, simţi nevoia să se ridice peste nivelul geografiei descriptive a lui Ritter, care lega totul de istoria omului şi astfel scrise cunoscuta operă unde îmbrăţişă într-o singură privire învelişul vegetal al globului întreg *(Vegetation der Erde)*. După dînsul, o altă pildă ne este dată de Richthofen care, plecînd de la geologie, scrise totuşi clasicul său ghid *(Führer)*, unde arată tuturor cercetărilor geografice calea unei sinteze armonice. Acelaşi lucru l-a încercat apoi Neumayr, adunînd spre întocmirea unei singure opere geografice, colaboratori din mai toate ştiinţele concrete învecinate. Şi tot aceeaşi direcţie sintetică, inspirată de Cosmos, o vedem şi în frumoasa lucrare a anilor din urmă: *Allgemeine Erdkunde* [2]. Dar mai mult decît orişiunde (deşi nu într-o singură operă), se vede nevoia unei generalizări superioare asupra materialului geografic în cunoscuta bibliotecă (Bibliothek der

[1] „Annales de géographie", 1900 Mai.
[2] De J. Hann şi alţi colaboratori.

geographischen Handbücher) concepută în ultimele două decenii din iniţiativa unui alt geograf, Fr. Ratzel. Cu toată preocuparea sa de elementul omenesc al geografiei (ceea ce l-a condus să întemeieze, el cel dintîi, o antropogeografie ştiinţifică) totuşi, departe de a fi urmaşul lui C. Ritter, după cum s-ar părea la prima vedere, el este, împreună cu toţi marii geografi contemporani, elevul şcoalei lui Humboldt care a ridicat geografia la nivelul unei ştiinţe de generalizare, depărtînd-o de studiul exclusiv al problemei mai mult istorice, urmărită de C. Ritter în a sa *Vergleichende Erdkunde*. Şi în adevăr, „biblioteca operelor geografice", născută sub îngrijirea lui Ratzel, este, după Cosmos, evenimentul literar cel mai vrednic de însemnat în direcţia spre o sinteză superioară a cunoştinţelor geografice.

Aşa că toate dezvoltările mai mult sau mai puţin abstracte din capitolele precedente, departe de a fi inspiraţii subiective, ele nu-s decît concluzia unei stări de fapt, consacrată de însăşi evoluţia literaturii geografice. A fost aşa de iute mersul ştiinţei noastre în veacul al XIX-lea, încît vechea πολυμάθεια [1] straboniană, înviorată de C. Ritter, acum, abia după trecerea unui secol, ni se pare o depărtată amintire istorică. Din vechiul agregat de cunoştinţe, care în volumele ultime ale operei lui Ritter degenerase într-un fel de periegesă istorico-arheologică, progresul tot mai simţit al ştiinţelor naturale a scos la iveală un sistem de cunoştinţe din ce în ce mai organizat, care cearcă să dea minţii omeneşti odihna unei explicări a armoniilor cosmice, începînd cu armoniile constatate aci, pe faţa planetei.

Ca o dovadă că nu urmărim o himeră, este destul să ne gîndim la pasul în adevăr uriaş făcut numai în acest secol. E de ajuns să ne amintim experienţa atît de familiară a lui Plateau care, într-o picătură de untdelemn, ne arată intuitiv geneza aştrilor; singură această experienţă, atît de copilărească, ne deschide asupra lumii, pe care Humboldt a numit-o cu o frumoasă vorbă grecească Cosmos, de o limpezime, pe care înainte de Laplace şi Kant nici imaginaţia cea mai puternică şi nici spiritul cel mai nutrit de ştiinţă n-ar fi putut-o atinge. Ce să mai zicem de o geografie, care se întemeiază de pe acum pe studiul comparat al atmosferei, hidrosferei şi litosferei Pămîntului cu sferele similare din alte corpuri cereşti, cînd lucruri de tot elementare ne-au fost necunoscute pînă în timpurile din urmă. Nu e vorba cumva de mersul vînturilor sau al curenţilor, fenomene relativ complicate; dar nici asupra unor fenomene de tot simple, cum este îngheţarea apei, savanţii veacului trecut nu erau destul de lămuriţi — se credea că apa de mare nu poate îngheţa!

Hotărît lucru, armonioasa înlănţuire a celor patru sfere ale planetei este acuma, la sfîrşitul veacului, cu mult mai bine înţeleasă chiar decît în momentul cînd apărea *Cosmos*; sinteza materialului geografic devine din ce în ce mai înlesnită, iar progresul cunoaşterii sistemului planetar ne dă în fiecare zi tot

[1] Concepţie — *V. M.*

mai mult încrederea că opera lui Humboldt, renovatorul geografiei, ori de cîte ori va fi refăcută, va urmări aceeași țintă și se va apropia tot mai mult de idealul urmărit de el, explicarea științifică a lumii concrete (physische Weltbeschreibung).

Dacă am reface azi opera maiestrului, sinteza geografică desigur ar fi mai completă și mai luminoasă ; dar numai atît. Întunericul n-a făcut decît să se depărteze, și același va fi cazul și cu toți cei ce vor încerca mai tîrziu reluarea unei astfel de opere. Un lucru însă este cîștigat ; sentimentul armoniei cosmice ne urmărește de aici înainte și dincolo de granița pînă la care se întind cunoștințele noastre. Ceea ce vedem în organizarea armonioasă a planetei Terra, și apoi a întregului sistem planetar, ne întărește în credința că toată evoluția lumilor are un ritm liniștit, iar cataclismele trebuie să fie lăsate la o parte din orice explicare științifică.

La începutul veacului, savanții, pentru a explica transformările globului pămîntesc, alergau din timp în timp la expedientul acesta al cataclismelor care prăpădeau o lume pentru a face loc alteia. Azi, după Laplace, Lyell, Humboldt, Spencer și Darwin, știm că astrele se nasc pe încetul ; diferențierea în toate membrele sistemului planetar și în toate corpurile cerești merge treptat, iar nevoia unei sinteze, ca aceea arătată de Humboldt în *Cosmos*, a devenit pentru spiritul nostru o necesitate, un fel de simț de armonie subiectivă corespunzător armoniilor cosmice exterioare.

Așa că, pe lîngă considerațiile abstracte asupra clasificării științelor, observarea însăși a evoluțiunii ce se întîmplă în literatura geografică ne arată pentru știința noastră aceeași țintă, pe care am întîlnit-o în capitolul despre definițiune, și același lucru, pe care i l-am indicat, cercetînd relațiunea dintre geografie și științele învecinate.

Problema raportului dintre geografie și celelalte științe vecine, precum și a locului ei în clasificarea științelor a mai fost atinsă, dar numai sumar, de Fr. Ratzel, în cîteva pagini ale operei sale, Antropogeografia. Autorului acestei sugestive lucrări i s-a părut că cel dintîi, care a făcut o încercare „serioasă" de a arăta științei noastre un loc anume, a fost Cortambert.

Aci n-am folosit în discuția precedentă clasificația lui Cortambert, fiind cu totul improprie. Este destul să arătăm schema clasificării acestui autor. El deosebește trei categorii de științe :

1. Fizice : științele matematice, industriale și naturale.
2. Morale : istoria, filosofia, religiunea, geologia și sociologia.
3. Fizico-morale. Unele geografice : geografia, etnografia, topografia, statistica ; altele economice : economia politică, rurală și industrială.

O simplă privire asupra acestei scheme arată că ea nu poate avea în istoria științei alt interes decît al curiozității... Economia rurală și industrială nu pot fi puncte de vedere capabile de a hotărî o clasificare temeinică a cunoștințelor omenești.

Știința e un sistem de cunoștințe, iar criteriul întocmirii sistemelor științifice trebuie căutat în însăși natura cunoștințelor, nu în aplicabilitatea lor practică. De aceea, cu toată opiniunea favorabilă a lui Ratzel despre această încercare de a rezolva problema relațiunii dintre știința noastră și celelalte, ea ni s-a părut neutilizabilă.

O încercare critică de a rezolva această problemă a făcut-o mai de grabă, după părerea noastră, însuși Ratzel.

El pleacă de la marea diviziune a științelor în concrete și abstracte, întemeiat pe clasificația stabilită în sistemul de filozofie pozitivistă a lui Aug. Comte. Dar, neputînd găsi geografia între științele înșirate de acest filozof (pentru motivul foarte simplu, că în *Cursul de filosofie pozitivistă* sînt luate în considerație numai științele abstracte), Ratzel nu urmărește mai departe consecințele ce s-ar fi putut trage din clasificația lui Comte și renunță cu desăvîrșire la o cercetare din punct de vedere principal[1], mărginindu-se numai să găsească geografiei un loc potrivit stării actuale a publicațiilor geografice.

„Dacă am admite clasificația lui Comte, zice el, știința noastră s-ar împrăștia și s-ar dizolva în alte științe : materialul matematic s-ar întoarce la astronomie ; cel fizic s-ar confunda cu geologia și biologia, iar geografia omului (antropogeografia) s-ar pierde în biologie, parte în sociologie, și geografia ar înceta de a mai fi o știință aparte". Evident, autorul a scăpat aici din vedere punctul de plecare al științelor concrete. Acestea, cu toată subordonarea lor față de cele abstracte, pe care le alimentează cu fapte și mici generalizări, totuși rămîn și trăiesc alături de discipline independente. Așa, de exemplu, botanica și zoologia nu se confundă cu biologia lui Comte, și nu se pot confunda cu ea, deoarece biologia, ca și astronomia și celelalte științe, de care vorbește filozoful francez, sînt toate științe abstracte. Urmarea acelei scăpări de vedere este aceasta : Ratzel, renunțînd la clasificările filozofice, mărturisește că „temeiul pentru care există o geografie stă nu în logica spiritului nostru, ci în logica faptelor". Așa că pentru a găsi geografiei un loc între științe, trebuie, zice dînsul, să căutăm mai întîi care sînt motivele practice, care ne fac să avem o geografie din timpuri așa de vechi (seit grauen Zeiten). Și, în adevăr, autorul înșiră îndată aceste motive practice în număr de șase... Așa se explică apropierea sa de punctul de vedere al lui Cortambert.

Am numit totuși încercarea lui Fr. Ratzel singura încercare critică, deoarece de astă dată geograful este conștient deplin de greutatea problemei, ceea ce l-a și făcut să caute mai întîi un punct de sprijin în sistemul filozofic al lui Comte.

Dar oricît de mare ar fi respectul nostru față de înaltele merite științifice ale creatorului antropogeografiei, totuși înlăturarea unei clasificări filozofice și revenirea la punctul de vedere practic, pentru a justifica locul geografiei

[1] Ratzel, *Anthropogéographie*, I, p. 12.

între științe prin motive scoase din starea de fapt a bibliografiei, ni se par neadmisibile, deoarece considerațiunile practice sînt străine de sistematizarea științifică a cunoștințelor omenești. Aceasta trebuie să urmeze numai afinitățile logice ale acestor cunoștințe. Iar cît privește tradițiunea istorică, pe care el o cheamă în ajutor, am arătat mai sus că oricare ar fi fost conisderațiunile istorice, care au permis cultivarea geografiei ca o știință independentă, ele nu ne mai pot servi de îndreptar, îndată ce ne interesăm de problema abstractă a clasificării cunoștințelor geografice între celelalte cunoștințe științifice.

De aceea, Ratzel, părăsind punctul de vedere logic pentru a se coborî la cel practic, se mărginește să recunoască greutatea problemei, lăsînd-o pur și simplu nerezolvată. În paginile precedente, am căutat din contră să lăsăm la o parte considerațiunile practice, precum și orice punct de vedere prea mărginit (cum era de exemplu al lui Ritter) și am ales un altul, pe care să se întemeieze nu numai geografia, dar împreună cu dînsa și tot restul științelor concrete. Evoluționismul cu „integrarea progresivă a materiei cosmice" ne-a oferit acel punct de vedere general.

Urmărirea lui consecventă ne-a ajutat să găsim mai întîi definițiunea științei noastre, apoi și mărginirea ei față de celelalte ; în fine, să determinăm locul ce i se cuvine la clasificarea generală a științelor.

LIMITA GEOGRAFIEI FAȚĂ DE ȘTIINȚELE VECINE [1]

Granița dintre geografie și geologie. Werner începe geologia ca miner, preocupat de stratigrafie, cu scop pur utilitar. De la Werner pînă în epoca lui Richthofen, geologia ajunge știința despre clădirea litosferei. Formațiunile geologice sînt rezemate pe paleontologie și petrografie, pe cînd formațiile geografului sînt descrise din punct de vedere al formei (relief), al volumului, compoziției și poziției. Fenomenul geografic ocupă un timp și un spațiu mai întins decît cel geologic. Hotarul în sens vertical, stabilit de Richthofen, nu poate fi valabil : Lyell și „cauzele actuale".

Limita dintre fizică și geografia fizică. Aerul și apa fizicianului sînt altceva decît atmosfera și hidrosfera. Geografia descrie toată masa atmosferică și toată hidrosfera, în complexitatea ei reală.

Hotarul dintre geografie și botanică sau zoologie, ca științe descriptive, e punctul de vedere al masei. Botanistul și zoologul urmăresc caracterele specifice, cu scop de a reconstitui arborele genealogic al organismelor și a grupa indivizii după varietăți, specii, genuri, familii etc. Geograful se ocupă de masa reală, adică de vegetație (nu de floră), și de masele animale, determinînd locul lor pe fața Pămîntului și cauzele distribuirii, adică localizarea în spațiul concret.

Încercările de analiză și apoi de sinteză a cunoștințelor omenești, considerate în toată întregimea lor, au adus nevoia unei țărmuiri a diferitelor științe între ele ; s-au deosebit mai întîi de toate categoriile generale ; s-a împărțit domeniul cunoștibilului la mai multe științe particulare, care, ocupîndu-se fiecare în parte de o anumită serie de fenomene, împrumută apoi rezultatele lor unei științe superioare de coordonare, numită filozofie.

De aceea, cînd e vorba de însemnătatea teoretică a unei științe, problema ierarhiei științelor și a țărmuirii lor unele față de altele devine o problemă de un înalt interes științific și filozofic. Și Comte, și Spencer, și Wundt au tratat-o

[1] Publicat prima dată în „Convorbiri literare", 1904.

rînd pe rînd — pentru ca să nu pomenim decît pe cei mai însemnaţi din veacul nostru.

Astfel fiind, îndată după definiţiunea ştiinţei noastre, a doua întrebare care neapărat trebuie să aibă loc într-o introducere generală în geografie este chestiunea limitei dintre această ştiinţă şi cele învecinate. Din capul locului, trebuie să mărturisim că, deoarece problema însăşi a definiţiunii a fost şi probabil va mai fi încă în dezbatere, este firesc ca nesiguranţa părerilor cu privire la obiectul şi definiţiunea ştiinţei în chestiune să se răsfrîngă şi asupra discuţiunii privitoare la locul geografiei între celelalte ştiinţe.

În primul rînd se pare că e greu de arătat hotarul între geografie şi geologie. Etimologia însăşi a acestor două nume e un fel de prevestire a acestei greutăţi. Să începem aşadar cu geologia.

Mai întîi, lipsa de preciziune a limitei dintre cele două ştiinţe e surprinzătoare, deoarece una este cu mult mai veche decît cealaltă. Pe cînd originea geografiei se pierde în istoria filozofiei greceşti, geologia este aşa de tînără, încît literatura ei abia depăşeşte întinderea veacului de faţă. Aşa, după părerea lui Suess, geologia n-ar începe la dreptul vorbind decît cu lucrările şcoalei de mine din Freiberg, în secolul trecut. Acolo, sub conducerea lui Werner, s-a dat mai întîi o serioasă atenţiune dispoziţiei straturilor din coaja Pămîntului. Dar, la început, acele studii miniere aveau mai mult caracter practic utilitar, pînă ce Cuvier (în primul deceniu al veacului al XIX-lea), arătînd ce fel, cu ajutorul fosilelor, se poate determina nu numai poziţia, dar şi etatea relativă a păturilor, indică posibilitatea de a întemeia o nouă ştiinţă — ba încă una dintre cele mai bogate în perspective asupra lumei concrete [1]. Prin urmare istoriceşte privit lucrul, geologia era în adevărată pruncie pe timpul cînd Ritter scria monumentala sa operă, în care înviase cu o nouă splendoare vechea geografie straboniană. Şi totuşi, după cum am spus, faţă de nici o ştiinţă azi nu e mai greu de tras limita, ca între geografie şi ceastălaltă ştiinţă, aşa de recentă.

Pentru a rezolva problema, drumul cel mai nimerit ni se pare a fi următorul : să examinăm cu deosebire părerile celor ce au cultivat mai de aproape ambele ştiinţe. Şi, plecînd de la această consideraţie, numele lui Ferd. v. Richthofen se impune fireşte în primul rînd. Abia dacă se mai poate găsi în literatura geografică a veacului un scriitor, afară de Suess (dacă ar fi să-l numărăm printre geografi), care să aibă tot atîta însemnătate pentru geografie, ca şi pentru geologie [2].

[1] E d. S u e s s, *Über neuere Ziele der Geologie*, p. 1.

[2] Dacă numele lui C h. L y e l l lipseşte aici, aceasta nu e o scăpare din vedere. Pricina e definiţiunea de tot vagă pe care marele savant o dase geologiei : „Geologia este ştiinţa care studiază schimbările succesive ce s-au întîmplat în regnul organic şi anorganic al naturii ; ea caută cauzele acestor schimbări şi influenţa lor asupra modificărilor suferite de faţa planetei şi de structura ei exterioară". *Principes de géologie*, I, 1873, 1.

Richthofen găseşte deosebirea între cele două ştiinţe, după felul cum fiecare din ele priveşte scoarţa Pămîntului. „Geologia, zice dînsul, consideră suprafaţa planetei ca un produs al evoluţiunii (gewordenes), pe cînd geografia din contra o priveşte ca ceva gata (bestehendes) [1].

Cea dintîi s-ar ocupa aşadar de transformarea scheletului planetei, iar geograful primeşte din mîinile geologului o formă isprăvită (măcar în liniamentele ei generale) şi apoi cercetează cum acea formă a fost modificată mai departe de forţele exterioare ce au lucrat asupra-i. Şi de aceea, pentru fiecare continent, este totdeauna numai *o limită în timp* între sfera de cercetări a geologiei şi a geografiei cu privire la fenomenele dinamice, genetice ale feţei Pămîntului". Astfel că cele două ştiinţe, continuă autorul, *în principiu* se deosebesc în cele mai multe cazuri, în practică încă nu e totdeauna cu putinţă deosebirea între ele.

Mai întîi, trebuie să observăm că punctul de vedere practic nu interesează în nimic discuţia ştiinţifică a problemei noastre, ci priveşte numai nevoile pregătirii savantului. Pentru noi, atîta este de reţinut : că între geologie şi geografie este o limită şi că această limită ar fi de căutat numai în succesiunea timpului de evoluţie al planetei. De altfel, la această părere se alătură şi alţi geografi-geologi. Lapparent găseşte foarte fericită formula lui Mackinder, că geologia ar fi studiul *trecutului* la lumina *prezentului*, după cum şi geografia este studiul prezentului la lumina trecutului [2].

Să fie oare aceasta o adevărată limită între două ştiinţe ? Oricare ar fi interesul literar al acestei antiteze, şi oricît de mare ar fi autoritatea ştiinţifică a celor trei savanţi, pe care i-am luat ca mărturie, ni se pare totuşi că o astfel de limită este inadmisibilă.

În adevăr, deosebirea între sferele a două ştiinţe o constituie însăşi deosebirea fenomenelor, pe care ele le cercetează şi nici într-un caz succesiunea lor în timp. Aşa, dacă botanica, de ex., e deosebită de mineralogie, cauza stă acolo că planta şi mineralul sînt două fenomene deosebite, dînd naştere în mintea noastră la două serii de noţiuni deosebite. Iar faptul că a trebuit să existe întîi mineralul înainte de a putea trăi planta nu ajută întru nimic la deosebirea celor două sfere ale ştiinţelor de care e vorba. Căci dacă deosebirea în timp ar putea fi hotărîtoare pentru clasificarea ştiinţelor, atunci cu pierirea fiecărei flore în timpurile geologice ar fi început o nouă ştiinţă a plantelor, şi astfel botanica, în loc de o singură ştiinţă, ar fi o serie întreagă de ştiinţe, deosebite între ele după limitele în timp, care au despărţit o floră de cea imediat următoare.

Prin urmare, timpul nu poate constitui un criteriu temeinic de clasificaţie. Un astfel de criteriu trebuie să fie independent de spaţiul şi de timpul de care

[1] R i c h t h o f e n, *Aufgaben und Methoden der heutigen Geographie*, pp. 20, 21.

[2] L a p p a r e n t, *Leçon de géographie physique*, 1896, p. 4.

a fost legată existenţa fenomenelor de studiat; şi el trebuie să fie scos din *însăşi natura fenomenelor* supuse clasificării. Drept aceea, de la început problema deosebirii dintre geografie şi geologie trebuie să atîrne în mod firesc de această întrebare fundamentală: Sînt deosebite între ele fenomenele de care se ocupă aceste două ştiinţe ori nu? Şi dacă sînt deosebite, orice altă mărginire în timp şi în spaţiu este un cîştig mai mult pentru stabilirea unui hotar sigur între ştiinţele respective.

Geografia am văzut mai dinainte de ce se ocupă.

Dacă cercetăm acuma opera lui Richthofen, găsim şi obiectul geologiei precizat în chipul următor: „ea se ocupă cu studiul *rocelor*, adică cu studiul *scoarţei Pămîntului*. Însă nu numai cu privire la compoziţia lor (ca mineralogie), ci şi cu privire la stratificare. Ea ne învaţă astfel să deosebim *formaţiunile* după resturile organice ascunse în ele şi, cu ajutorul acestor doi factori, ne face să cunoaştem deosebirea de *etate dintre formaţiuni*" [1]. Prin urmare, ştiinţa geologiei ar avea drept obiect clădirea scoarţei Pămîntului, ceea ce face că una dintre chestiunile capitale ale acestei ştiinţe este să hotărască de la început: ce este o formaţiune sau un „teren" geologic, chestiune care abia dacă e rezolvată şi pînă azi [2].

Este destul aşadar să punem faţă în faţă cele două ştiinţe, pentru ca deosebirea să apară de la sine. Pe cînd una se ocupă de raportul celor patru sfere, adică de întregul Pămînt considerat din punctul de vedere al relaţiunii maselor, cealaltă se ocupă numai de succesiunea formaţiunilor geologice, întrucît acestea pot explica structura coajei globului.

Lucrul pare clar şi totuşi nu-i destul.

Dacă geografia se ocupă cu raportul dintre masele celor patru sfere în seria timpului şi în împrăştierea lor în spaţiul planetei, nu cumva geologia este o parte a geografiei? Întrucît şi una şi alta au nevoie de litosferă şi întrucît formaţie geologică presupune şi ea o clasificare a maselor litosferei, nu cumva sfera celor două ştiinţe se confundă? De această nouă greutate nu putem scăpa decît dacă masele geografice ar fi altceva decît masele cuprinse în formaţiunile geologice. Aici stă adevărata greutate a problemei.

Mai întîi, trebuie să mărturisim că geologia pînă azi n-a hotărît încă bine ce trebuie să se înţeleagă prin acest cuvînt formaţiune, sau „teren" geologic. Părerea nu e a noastră. Nu vreunul mai mic, ci însuşi Suess mărturiseşte că întrebarea a rămas pînă astăzi fără răspuns şi că „acest răspuns va fi marea problemă de care se vor lovi silinţele generaţiei de geologi, din secolul ce vine" [3]. În genere ştim că, prin formaţiuni, se înţeleg tot mase ale litosferei caracterizate însă în prima linie din punct de vedere paleontologic şi petrografic.

[1] R i c h t h o f e n, *op. cit.*, p. 14.
[2] S u e s s, *Antlitz der Erde*, trad. franc., Paris, 1897, I, 12.
[3] *Ibidem*, I, 21.

Geograful din contra consideră masele mai întîi din punctul de vedere al stării lor *fizice* (solidă, lichidă ori gazoasă), apoi cu privire la *forma, volumul* şi *poziţia* lor în spaţiul geografic. Aşa că unul şi acelaşi masiv pentru geograf se poate prezenta ca o unitate simplă, pe cînd pentru geolog dimpotrivă el poate fi complex; şi viceversa: una şi aceeaşi formaţiune geologică poate fi pentru geograf iarăşi diferenţiată în mai multe unităţi geografice cu forme, volume şi poziţii diferite.

Din aceasta rezultă că geografia, ocupîndu-se cu relaţiunea celor patru sfere, chiar cînd ajunge la studiul litosferei şi se întîlneşte cu geologia, nu numai că acestei din urmă îi lasă o ţintă deosebită, dar şi cînd e vorba de relaţia maselor litosferei, ea are fenomene proprii, deci un obiect propriu de studiat, care împiedică confuziunea între domeniul celor două ştiinţe. Lăsînd prin urmare limita în timp şi antiteza dintre prezent şi trecut, găsim pentru ambele ştiinţe nişte sfere deosebite de fenomene şi un punct de vedere deosebit al studiului lor.

Dacă mai ţinem seamă de hotarul dintre cele două ştiinţe şi cu privire la spaţiu ori la timp, ideea mărginirii lor una faţă de alta va fi cu atîta mai limpede.

Astfel, fenomenele de care se ocupă geografia sînt cu mult mai răspîndite în spaţiu decît cele geologice. Pe cînd ea se ocupă de masele cuprinse în cele patru sfere ale planetei, ba încă, pentru a clasifica raporturile lor, mai cheamă în ajutor şi observările făcute în alte corpuri cereşti, geologia, oricît de liber am lăsa zborul imaginaţiei, cu greu ne putem închipui, că ar putea cerceta clădirea litosferelor din alte planete, după cum o cercetează pe a planetei noastre. Pe cînd din contra, cum am văzut în capitolele precedente, geografia îşi poate întinde observările sale şi la sferele altor corpuri cereşti, după ce a îmbrăţişat, împreună cu geologia, litosfera individului cosmic, pe care ne găsim.

Cînd ne apropiem însă de litosferă, trebuie să recunoaştem că un ţinut i se cuvine mai mult geologiei decît geografiei; şi anume cel care vine imediat sub coaja ei superioară. Aşa, Richthofen ne spune că toată faţa Pămîntului, întrucît ea este o operă contemporană a agenţilor exogeni, se cuvine, după dreptate, geografiei şi nu geologiei, deoarece această faţă este spaţiul unde se leagă relaţiile geografice cele mai complexe. Aici litosfera, hidrosfera, biosfera şi atmosfera se ating nemijlocit şi dau naştere la cele mai variate fenomene geografice. Din contra, din cercetarea formaţiunilor sale, geologul începe studiul abia *sub coajă*, şi anume acolo unde lipsa unui înveliş (plantă, aluviuni etc.), îi dă voie să cerceteze şi să ghicească relaţiile ascunse în sînul nevăzut al Pămîntului. Iată pentru ce, faţa reală a coajei are pentru dînsul un interes secundar; mai bine vede el coborîndu-se într-o mină şi de aceea consideră ca un paradis al ştiinţei sale toate ţinuturile unde scoarţa a fost fărîmată, încreţită şi prăbuşită, încît să-i arate deasupra ceea ce el ar fi trebuit să caute dedesubtul ei. Şi tot din această cauză, cîmpia aluvională, unde ochiul zăreşte peste tot acelaşi orizont neted, iar pi-

ciorul calcă mereu aceeași rocă, este adesea pentru geolog o adevărată pustietate, în care el știe în fiecare punct tot ce se poate ști în ținutul acela întreg.

Prin urmare, cu cît ne coborîm sub coaja Pămîntului, cu atît scade interesul geografic pentru a crește cel privitor la chestiunile de pură geologie.

Scade, însă nu dispare. Ba de la un loc, interesul geografic devine iarăși precumpănitor. Căci preocupat mereu de problema clădirii scoarței Pămîntului, geologul își mărginește cercetările acestei scoarțe și idealul științei sale ar fi atins îndată ce s-ar găsi undeva o tăietură în coaja globului, unde să poată vedea seria completă a stratelor pînă în adîncimile părții solide din geosferă. Atunci problemele geologice : cum s-a format scoarța, din ce strate este compusă, în ce chip s-au succedat în timp, cît a durat fiecare perioadă față de celelalte etc., toate aceste chestiuni ar fi ca și rezolvate, iar geologia ar fi o știință definitivă. Și dacă o singură secțiune în coajă n-ar fi de ajuns, desigur un număr relativ mărginit de astfel de secțiuni ar descoperi peste tot în ce chip a crescut litosfera pînă la grosimea ei de azi. Atunci cercetarea geologilor ar părăsi ținuturile unde scoarța este frămîntată și încrețită (adică munții) și s-ar opri la acele secțiuni ideale și simple, după cum cel ce are la îndemînă o pagină netedă nu caută să descifreze cuprinsul ei pe o alta frîntă și mototolită. În ipoteza aceasta, geologia ar fi o știință cu desăvîrșire pozitivată.

Din contra, geografia, după ce se interesează (pe lîngă sferele superioare) de coaja globului, ea nu se oprește numai la această coajă, ci se coboară cu cercetările ei pînă la sîmburile globului, deoarece de agenții endogeni au atîrnat și atîrnă încă multe din trăsăturile fizionomice ale planetei. O prăbușire ori o încrețire într-un punct oarecare al scoarței este un accident puțin însemnat pentru geologie. Un puț artificial poate ajuta știința geologului, ca și o catastrofă a scoarței. Geograful din contra e nevoit, pentru interpretarea raportului dintre cele patru sfere, să considere prăbușirea în *toată întinderea ei concretă*, și, pentru a o explica, are nevoie să știe în ce stare se află și sîmburele Pămîntului.

Apoi, dacă acele secțiuni ideale de care vorbeam ar explica pînă în amănunțime clădirea scoarței, orice perturbare nouă a litosferei l-ar lăsa pe geolog indiferent, pe cînd interesul geografului continuă încă, fiindcă orice parte a reliefului îl interesează.

Rămîne așadar mai presus de orice îndoială că fenomenele geografice sînt răspîndite într-un spațiu mai întins, fie că ne ridicăm cu privirea din centrul Pămîntului spre spațiile cerești, fie că considerăm localizarea lor în sens orizontal pe coaja solidă a globului [1]. Și, de asemenea, cu privire la succesiunea lor în timp, geografia se preocupă de starea planetei chiar și mai înainte de a fi fost acoperită cu o litosferă, iar în reprezentarea noastră seria fenomenelor geogra-

[1] Dacă acest din urmă punct de vedere mai are nevoie de justificare, e destul să ne gîndim că cea mai mare parte a cîmpiilor, practic vorbind, e lăsată în părăsire de geolog, preocupat mai ales de localizarea în sens vertical.

fice se prelungește și dincolo de limita timpului, în care litosfera va ajunge un grad de înaltă fixitate și prin urmare geologia ar putea fi o știință definitivă.

Totuși trebuie să mărturisim din nou că aceste deosebiri în timp și în spațiu între sferele celor două științe nu ni se par esențiale. Deosebirea cea dintîi, adică a punctului de vedere din care și una și alta privesc litosfera și al despărțirii fenomenelor pe care le cercetează fiecare în parte, aceea singură este hotărîtoare.

Și dacă lucrul stă astfel, ar fi trebuit ca geologia să rămînă credincioasă tradițiunilor ei din timpul lui Werner, iar operele cu cuprins geologic ar fi trebuit să se mărginească la studiul interiorului scoarței. Noi vedem dimpotrivă că operele de geologie generală fac loc tot mai mare în introducerea lor unor observări asupra feței Pămîntului, de același fel cu acele pe care geograful le-a făcut și le va face totdeauna în mod necesar.

Care să fie cauza acestui amestec ?

Pentru a înțelege acest fenomen literar, trebuie să ne aducem aminte de un moment însemnat în evoluția geologiei, căci de acel moment istoric atîrnă îndrumarea literaturii geologice în direcția mai sus pomenită. Acest moment e apariția doctrinei lui Lyell.

Pînă la dînsul, savanții atribuiau formarea și modelarea scoarței Pămîntului unor cataclisme care, din timp în timp, îi schimbau înfățișarea, prăpădind viețățile pentru a le înlocui cu altele noi. Continente, insule, mări, lacuri, plante, animale..., totul se modifică brusc, născînd lumi noi, menite să piară iarăși prin cataclisme. De aceea, a produs o adevărată răsturnare în geologie ideea schimbării lente, introdusă de Lyell [1].

După noua teorie, ce este azi a fost totdeauna. „În economia lumii, zisese Hutton, nu pot găsi nici urma unui început, nici perspectiva unui sfîrșit" ; *cauzele actuale* au lucrat totdeauna, în același fel și prin urmare, întări Lyell, dacă vrem să înțelegem trecutul geosferei și să rezolvăm problema succesiunii în timp și în spațiu a straturilor coajei globului, trebuie să începem mai întîi prin a observa ceea ce se petrece *azi* pe fața litosferei. Căci sedimentația produsă de un rîu, de un lac, de un curent : coborîrea sau urcarea țărmului mării ; depozitele organice etc., nu-s decît o mărturie contemporană a acelorași fenomene întîmplate pe fața planetei noastre în timpul tinereții sale. Deci evoluția, nu revoluția și cataclismul, a fost legea transformării globului și, cercetînd întocmirea litosferei clădite pînă azi, e necesar să începem interpretarea trecutului prin interpretarea prezentului, adică să începem geologia cu geografia fizică, privind întîi istoria actuală a planetei.

Astfel, operele de geologie au început a fi însoțite de lungi introduceri de geografie fizică. Opera lui Lyell, *Principii*, „se ocupă de economia actuală a naturii" [2] ; cu *Principiile* (în mare parte un fel de geografie fizică) sfătuiește el

[1] Vezi predecesorii săi. Lyell, *Principes de géologie*, 1873, I, p. 97.
[2] Lyell, *op. cit.*, prefața, p. III.

pe cititor să înceapă citirea, şi numai în urmă să treacă la studiul chestiunilor dezvoltate în *Elementele de geologie.* Iar sfatul marelui geolog a şi fost urmat de scriitorii de mai tîrziu. Încetul cu încetul, se născu ideea unei confuzii între sferele celor două ştiinţe învecinate. În realitate, e vorba de o simplă procedare literară şi bibliografică, născută din consideraţii didactice, pe cînd sferele celor două ştiinţe rămîn independente ca unele ce au de cercetat obiecte diferite şi urmăresc, cum am văzut, scopuri deosebite.

Trecînd de la litosferă, unde ne întîlnim cu geologia, spre hidrosferă şi atmosferă, sîntem nevoiţi să stabilim o nouă limită — de astădată faţă de fizică. Şi aici stabilirea marginilor se impune cu atît mai mult, cu cît o parte a geografiei se numeşte *fizică,* ceea ce ar putea naşte cumva bănuiala, că ştiinţa noastră nu face decît să repete cîteva capitole din fizică cu privire la aer şi la apă.

Deosebirea însă este şi în acest caz uşor de precizat : Pe cînd fizica (o ştiinţă abstractă), studiind aerul şi apa, le consideră numai din punctul de vedere al proprietăţilor generale ale materiei, ca pe orice alt lichid şi orice alt gaz, geografia din contra se ocupă nu de apă şi de aer, ci de hidrosferă şi de atmosferă, ceea ce nu e de loc acelaşi lucru.

În adevăr, credincioasă punctului său de vedere (relaţiunea dintre cele patru sfere cu privire la mase), geografia, după cum în litosferă a considerat masa reală a acestei sfere şi chiar a micilor accidente de la suprafaţă (precum şi localizarea lor în spaţiul concret), tot aşa, cînd trece la studiul hidrosferei şi atmosferei, ea consideră mai întîi masa reală a apelor în felurita lor distribuire pe pămînt (lac, rîu etc.), precum şi masa reală a învelişului gazos, în toate formele sale de diferenţiere.

De aici însă rezultă o diferenţiere adîncă între fizică şi geografia fizică :

1. Întîi, cu privire la *cantitate :* Pe cînd fizicianul are nevoie de un mic volum de apă spre a studia proprietăţile fizice ale acestui corp, geograful din contra nu poate lăsa la o parte nimic din tot cuprinsul hidrosferei. Pe cînd şi în faţa unei picături de apă şi în faţa oceanului, fizica apei este aceeaşi, nu tot aşa este cazul cu geografia. Să fi lipsit apa unei mări, toată geografia fizică ar fi fost alta : alte vînturi, alte ploi, altă împărţire a plantelor etc... Ca să vedem cît de mult geografia atîrnă de cantitatea reală a hidrosferei, şi cît de indiferentă este aceasta pentru fizică, e destul să ne închipuim că mările ar fi fost pline cu mercur, iar apa n-ar fi fost cantitativ decît un lichid rar, cum e, de ex., azi mercurul. Evident că şi în această proporţie, fizica ar fi rămas ceea ce este, pe cînd geografia ar fi fost cu desăvîrşire alta.

Ne este aproape imposibil să ne închipuim ce-ar fi putut fi aspectul planetei noastre, cînd în locul acestui lichid fin, apa, care străbate scoarţa mai adînc

decît eterul, planeta noastră ar fi rămas să fie modelată de lichidul greoi şi pasiv numit mercur.

Tot astfel şi cu aerul. Fizicianului îi este de ajuns o mică parte a atmosferei, pe cînd geograful trebuie să ţină seama de masa ei reală, care îmbracă cele 510 milioane km² ale feţei Pămîntului. Căci pentru a şti, de ex., ce este un vînt, în fizică e de ajuns să produci cumva o diferenţiere a temperaturii, care să pună aerul în mişcare. Pentru a şti însă ce sînt vînturile în geografie, trebuie să observi mai întîi împărţirea uscatului şi a apelor, apoi gradul de insolaţie după latitudine şi anotimp, în fine să-ţi dai seama de distribuirea presiunii după *maxima* şi *minima.* Şi acestea toate, pentru că pe geograf nu-l interesează vîntul în genere, ci vînturile în concreto, aşa cum sînt ele în oceanul atmosferei : cu direcţii, durate, volume, intensităţi... diferite de la un caz la altul.

Nu numai atît. Teoria fizică a amestecului gazos din atmosferă ar fi fost aceeaşi, dacă elementele acestui amestec ar fi fost şi în altă proporţie decît aşa cum întîmplător sînt azi. Pentru geograf din contra, e destul să schimbi puţin proporţia volumelor, şi îndată raportul sferelor, de care el se ocupă, devine altul. Este suficient să cobori proporţia oxigenului sub 17% şi o bună parte din biosferă dispare.

Astfel că şi pentru aer, ca şi pentru apă, punctul de vedere al cantităţii reale este pentru geograf în adevăr decisiv.

2. A doua deosebire e cu privire la deosebirea calitativă dintre apa şi aerul fizicianului de o parte şi hidrosfera sau atmosfera geografului de altă parte.

Pentru fizică şi chimie, aerul şi apa sînt un amestec ori o combinaţie de corpuri simple, în proporţii definite. Chiar atmosfera, care e un simplu amestec de cîteva gaze, păstrează pretutindenea mai aceeaşi proporţie relativă a elementelor.

Atmosfera şi hidrosfera geografului sînt din contra amîndouă nişte amestecuri foarte complexe, din cauza adăogirii altor elemente, care nu privesc fizica apei şi a aerului.

Aşa, mai întîi atmosfera studiată în geografie este tot aerul cunoscut în fizică, plus toate părticelele mici solide care, ridicate de vînturi, plutesc aproape nevăzute pînă în stratele cele mai de sus ale învelişului gazos al planetei. La colb se mai adaugă apoi şi cenuşa zvîrlită de vulcani uneori, în foarte mari cantităţi. Astfel, e foarte cunoscut cazul exploziei lui Krakatau (1883—1884), a cărei cenuşă a dat roată aproape întregului Pămînt, rătăcind în atmosferă mai bine de un an. Afară de aceasta, praful meteoric, şi mai ales vaporii de apă, iar în păturile de jos o necalculabilă cantitate de materii organice şi de organisme microscopice, care împînzesc globul de jur împrejur. Indiferent pentru fizician, amestecul aşa descris este tocmai învelişul gazos de care se ocupă geograful, deoarece de acest amestec atîrnă unele forme ale biosferei şi hidrosferei, îndeosebi ale litosferei. (E destul să se gîndească cineva la sedimentaţia eolică mai ales împrejurul pustiilor.) Din contra, fizicianul îşi poate mărgini într-un mic vas

aerul neamestecat de care are nevoie pentru studiile științei sale abstracte. Astfel că gazul, de care e vorba în fizică, este o reducere, ca să nu zicem o abstracție, din atmosfera geografului : acesta din urmă privește învelișul gazos în toată complexitatea lui reală.

Același lucru se poate afirma și cu privire la apă. Fizica și chimia, studiind acest corp, au în vedere o anumită combinație între oxigen și hidrogen. Cît de deosebit este din contra punctul de vedere al geografiei ! Privind întreaga hidrosferă, știința noastră are înainte un amestec imposibil de exprimat prin vreo formulă. Pe lîngă apă, cu proprietățile ei cunoscute, se mai adaugă tot calcarul dizolvat, toată sarea mărilor, tot mîlul rîurilor, tot nisipul, tot praful meteoric și mai ales toată masa microorganismelor care schimbă culoarea apei prin numărul lor neînchipuit de mare. Apa curenților reci ascendenți, chiar pe la ecuator, își pierde limpezimea, devenind cenușie din cauza miliardelor sale de vietăți.

Unde mai pui că apa fizicei este incoloră, pe cînd apele geografiei își schimbă culoarea de la mare la mare, un fenomen nu fără consecințe pentru biosferă și chiar pentru om.

Evident, considerînd hidrosfera ca „aqua pura“, geografiei i-ar rămînea neexplicate foarte multe fenomene și, în primul rînd, fenomenul atît de variat al sedimentației fluviale și maritime.

Prin urmare, deosebirea între cele două științe este cît se poate de clară. Cînd amîndouă se întîlnesc în studiul lichidului și gazului de care a fost vorba, una, geografia, se ocupă de cele două amestecuri în „toată masa și toată complexitatea lor reală“ ; pe cînd cealaltă, ca o știință mai generală, face abstracție de împrejurările particulare, în care se găsesc cele două corpuri, privindu-le numai ca niște modalități ale materiei în genere. Se înțelege însă că pentru a-și putea da seama de mișcarea și distribuirea apei și aerului pe fața globului, prin urmare și de rolul lor în modelarea litosferei sau în viața plantelor și animalelor, geografia trebuie să ceară mai întîi de la fizică toate cunoștințele generale sistematizate de această știință cu privire la aer și apă. Dar îndată ce aceste cunoștințe generale i-au fost împrumutate, geografia face aplicarea lor la cazuri concrete, uneori de tot particulare, fără să mai păstreze cîtuși de puțin punctul de vedere al științei abstracte. De aceea, cînd ne gîndim mai de aproape la gradul de pozitivare al științelor, înțelegem foarte bine de ce fizica și chimia apei pot fi lesne închipuite ca desăvîrșit pozitive, pe cînd știința concretă a atmosferei și hidrosferei nici măcar în reprezentare nu putem s-o vedem ca ceva împlinit, deoarece raportul maselor e variabil și în timp, și în spațiu, iar planeta e departe de a se fi apropiat de un grad înalt de stabilitate. Complexul litosferei, hidrosferei și atmosferei — pentru a pomeni pe cele ce au legătură mai de aproape cu fizica — se modifică și se va modifica necontenit, pînă spre adîncile bătrînețe ale planetei. Astfel că, pe lîngă deosebirea de natură a fenomenelor de care se

ocupă cele două științe, punctul de vedere al evoluțiunii fenomenelor geografice în timp mai adaugă o nouă deosebire între sferele lor respective.

Trecînd, în fine, la biosferă, ne găsim din nou în fața nevoii de a mărgini geografia de alte două științe învecinate : de botanică și de zoologie.

Deosebirea însă este de astă dată mai ușoară decît în cazurile precedente, căci este mai aparentă.

Pe cînd cele două științe pomenite studiază organismele pentru a înțelege evoluția formelor și cauzele care au determinat diferențierea unor specii mai noi față de altele mai vechi, este de la sine înțeles că aceste științe se pot mulțumi pentru atingerea scopului lor cu cîte un exemplar sau, în orice caz, cu cîteva exemplare din fiecare specie. Din contra, geografia, preocupîndu-se în prima linie de mase, ea neglijează forma specifică a plantei sau a animalului pentru a se interesa de *formația* lor geografică, adică de gruparea lor în mase pe fața globului.

Așa, pe cînd zoologul privește animalele numite foraminifere (de ex. *globigerina bulloides d'Orb*) ca o formă specială, care întregește seria, el se poate mulțumi în știința sa descriptivă cu cîteva exemplare din fiecare specie. Geograful, din contra, cu toate că numărul speciilor de foraminifere este foarte mare, dacă numărul indivizilor din aceste specii ar fi mic, el n-ar mai ținea seamă de ele în studiul biosferei. Dacă le pomenește, aceasta vine de acolo că mulțimea lor e așa de mare, încît singure ele au putut zidi pături întregi ale scoarței și prin urmare cu masa lor au influențat raportul sferelor. De aceea, geografia le pune la socoteală, pe cînd pe uriașul rinoceros îl pomenește numai în treacăt, ca pe unul ce reprezintă prea puțin față de masa planetei.

Și tot același este cazul și cu plantele. Pe cînd botanistul se interesează de forma indivizilor și prin urmare cercetează specia, putîndu-se mulțumi cu un număr de indivizi cuprinși într-o singură grădină botanică sau într-un ierbar, geograful nu ține seamă decît de masele vegetale. Unul cercetează copacul și firul de iarbă, iar celălalt se interesează numai de pădure, de stepă... în genere de formațiile vegetale. Astfel, măsurînd întinderea pădurilor tropicale sau temperate, a cîmpiilor ierboase (llanos, stepe, savane, prerii), a tundrelor și a vegetației seci a pustiilor și cercetînd apoi cauzele geografice, care au determinat acele formațiuni, el e așa de departe de preocuparea botanistului ori a zoologului, încît nu poate fi nici vorba de vreo confuziune între aceste științe totuși așa de învecinate.

Cu toate acestea, dacă Lamarck ori Darwin sau altcineva ar fi avut ideea lui Lyell de a pune înaintea operelor de botanică și zoologie o întinsă introducere de geografie fizică, arătînd condițiunile de trai ale faunei și florei moderne, pentru a clarifica unele probleme biologice contemporane și mai ales pentru a

înlesni înțelegerea distribuirii plantelor și animalelor în timpurile geologice, probabil s-ar fi născut și în operele zoologilor și ale botaniștilor aceeași confuzie literară între limita acestor științe față de geografie, după cum am văzut că s-a născut cu privire la limita geologiei față de știința noastră. Dacă această confuzie nu s-a născut, în parte a ajutat și faptul că amîndouă științele în chestiune au fost cu mult mai vechi decît geologia, care datează abia de un secol.

Trebuie totuși să mai adăugăm o restricțiune. Cînd am zis că punctul de vedere al geografiei, cu privire la biosferă, este numai acela al masei formațiunilor vegetale ori animale, afirmarea a fost prea generală. Sînt cazuri cînd geograful se interesează și de unii indivizi ai florei ori ai faunei, dacă aceștia pot avea o influență asupra altor mase ale biosferei. Așa este de pildă cazul cerealelor, legumelor și al altor culturi vegetale sau al plantelor medicinale, care susțin viața omenească în regiuni neprielnice și devin astfel agenți de mare însemnătate cu privire la unele fenomene antropogeografice : întinderea unei populații, scăderea etc. etc. Astfel că, la drept vorbind, ele atrag atenția geografului, tot din cauza influenței lor asupra raportului dintre masele celor patru sfere.

Ar mai rămînea să hotărîm, tot în relațiune cu biosfera, limita dintre știința noastră și științele care se ocupă de om — în primul rînd dintre geografie și istorie.

Omul, ca parte a biosferei, este așa de însemnat, influența sa asupra pămîntului e așa de energică și felurită, încît problema limitei dintre geografie și științele istorice devine o problemă de o însemnătate particulară. De aceea o și amînăm pentru a reveni mai tîrziu asupra ei, într-un capitol special : aceasta cu atît mai mult, cu cît în evoluția literaturii geografice rar chestiune a fost mai greu de lămurit ca a hotarului dintre geografie și istorie. În sînul științei noastre, nici o problemă nu s-a întins mai mult în paguba celorlalte și nici un punct de vedere n-a turburat mai mult concepția clară a geografiei decît tocmai punctul de vedere antropomorfic, care redusese toată geografia la studiul „relațiunilor om și fața Pămîntului", făcînd din ea o simplă știință ajutătoare a istoriei.

Din cele ce preced, am văzut că geografia nu poate fi confundată cu nici una din științele învecinate, deoarece ea are un conținut deosebit și un punct de vedere propriu, urmărit consecvent în toată întinderea sferei fenomenelor sale. Iar pentru caracterizarea unei științe și hotărnicirea ei față de celelalte, punctul de vedere special acelei științe e de o însemnătate covîrșitoare. Căci, cosmic vorbind, toate fenomenele sînt în ultima analiză unul și același fenomen : materie în mișcare. Aceeași materie, pe care o studiază chimia cînd e vorba de relațiunile născute din afinitatea atomelor, tot ea este obiect și al fizicei, îndată ce ne interesăm numai de proprietățile fizice. Și cîte științe nu s-au diferențiat

numai în studiul fenomenelor legate de starea materiei, care se numește organică. Natura nu cunoaște clasificație : fenomenele sînt clasificate numai în reprezentarea noastră și de aceea punctul de vedere este cel hotărîtor în mărginirea disciplinelor științifice, unele față de altele.

Iar pentru geografie, punctul de vedere special stă în aceea că, pentru a studia relațiunea celor patru sfere, trebuie să ne interesăm mai înainte de toate de masele lor concrete, măsurîndu-le întinderea în sens orizontal și în sens vertical, apoi cercetînd distribuirea lor în spațiul geografic, compoziția lor etc. Întîi și întîi de toate, ne întrebăm : cît și unde e fenomenul despre care e vorba, fie el : munte, rîu, vînt, pădure..., adică de orice sferă a planetei ar face parte, căci fără rezolvarea prealabilă a acestor două întrebări, geograful nu se poate apropia de problema mediului și, după cum vom vedea în partea a doua a acestei lucrări geografia ca știință de generalizare nu se poate constitui decît pe această cale.

În adevăr, considerațiunea asupra maselor în concreto are precădere asupra tuturor celorlalte considerațiuni geografice, căci de mase atîrnă mișcarea și prin urmare integrarea materiei. Cu cît un corp ceresc are mai puțin din materia cosmică, cu atît integrarea sa este mai înaintată și deci cu atîta corpul respectiv e mai aproape de bătrînețe. E destul să comparăm planetele inferioare cu cele superioare și vedem îndată cît de tinere sînt aceste din urmă, care, fiind cu mult mai mari decît cele dintîi, au încă înaintea lor o lungă linie de evoluțiune.

Dar pentru ca nu cumva să se nască bănuială că în definițiunea dată geografiei punctul de vedere al relațiunei sferelor după mase ar fi fost de ajuns căutat pentru a deosebi cu orice preț geografia de celelalte științe, după ce am arătat acuma limita dintre știința noastră și cele vecine, rînd pe rînd luate, iată cîteva exemple care să arate că în adevăr toate fenomenele geografice sînt stăpînite cu absolută necesitate de acel punct de vedere subliniat și în cursul capitolului despre definițiune.

Așa, să ne închipuim că învelișul gazos numit atmosferă ar fi cuprins mult mai multă materie gazoasă decît cuprinde astăzi. Să zicem că atmosfera ar fi fost de două ori mai groasă.

Pentru fizică, aerul ar fi fost același amestec gazos ca și azi, în cazul cînd admitem aceleași elemente, în aceeași proporție. Pentru geografie însă toată fața Pămîntului ar fi luat altă înfățișare. Partea spectrului unde sînt razele chimice (violetul și albastrul) ar fi fost cu mult mai împiedicată la trecerea ei prin atmosferă, iar Soarele ar fi fost mult mai puțin cald. Și fiindcă coeficientul de transmisiune pentru violet este abia 0,4, iar pentru galben 0,64 și pentru roșu încă și mai mare, ar fi urmat ca Soarele să ni se pară și mai rece, și mai galben decît este, — s-ar fi apropiat de roșu, după cum se vede seara și dimineața, cînd razele lui venind pieziș străbat pînă la observator o pătură mai groasă de gaze. Evident că împuținarea căldurii ar provoca apoi o nouă împărțire a hidrosferei : munții ar avea mai multă gheață, calotele polare ar întinde iarna zăpezile lor mai departe, spre ecuator ; regimul ploilor ar fi altul ; altele ar fi plantele și

animalele, și altfel împărțite ; litosfera ar căpăta și ea altă înfățișare, deoarece unul din cei mai activi agenți de modelare este apa : într-un cuvînt, întreaga înlănțuire a fenomenelor geografice ar avea alt aspect. Și toate aceste numai pentru că atmosfera, cantitativ, ar fi alta decît este azi.

Același lucru se poate afirma cu privire și la celelalte sfere. Dispare o singură mare, de ex. Mediterana europeană, și îndată relațiunea celor patru sfere se schimbă. Sahara s-ar întinde mai la nord, clima s-ar schimba, rîurile ar fi altfel împărțite, altele ar fi formele plastice, alte plante, alte animale, alta istoria omenirii. În tot acest ținut, aspectul planetei în tuspatru sferele ar fi îndată schimbat.

Și tot astfel s-ar întîmpla, dacă ai cufunda sub apă un singur continent, fie chiar și pe cel mai mic dintre toate, Australia. Ba mai mult : e destul să-i întocmești astfel relieful, iar știința concretă a geografiei ar fi avut de înregistrat noi fenomene. În locul pustiei de azi, un ținut netrebnic, unde atîția călători au murit de sete și unde lipsa ploilor, a plantei, a animalului și a omului înfățișează această regiune ca un fel de spațiu geografic negativ, am fi avut o țară la fel cu a Braziliei, îndată ce Alpii australieni ar fi fost foarte mici sau așezați foarte departe de coasta de răsărit, ca să nu mai țină calea ploilor, silind apele să se întoarcă iute în ocean.

Din acestea se vede cît se poate de lămurit că considerarea relației sferelor din punctul de vedere al masei (cît) este firul conducător în studiul fenomenelor geografice, deoarece diferențierea cosmică a materiei este în strînsă legătură mai întîi cu întinderea mediului unde acea diferențiere se întîmplă, fie că e vorba de formația geologică a păturilor scoarței, fie că considerăm tocmai la cealaltă margine a geografiei formația mai complexă — statul [1]. În amîndouă cazurile, posibilitatea unei diferențieri pronunțate atîrnă de întinderea maselor.

În al doilea rînd, vine apoi chestiunea localizării : unde este mărimea concretă, despre care vorbim ? Astfel am văzut cît este de întinsă atmosfera și care sînt și cîte sînt cantitativ elementele din care se compune. Întrebarea mai departe este : unde se află acele elemente ? Iar cînd, răspunzînd la această întrebare, aflăm că oxigenul stă mai ales în păturile de jos ale atmosferei, răspunsul acesta capătă, cu privire la relația sferelor, o însemnătate geografică extraordinară. În adevăr, fiindcă omul nu poate trăi pînă n-o avea în aerul inspirat măcar 17,2% oxigen și fiindcă la 10 000 m înălțime proporția oxigenului se apropie de această limită, înțelegem dintr-o dată că viața omenească ar fi imposibil de închipuit pe un Pămînt, care ar fi avut continente apropiate de această înălțime. Dacă munții noștri ar fi ca cei din Mercur, ei ar fi lipsiți de omenire, căci s-a constatat că nu e atît frigul pe cît lipsa oxigenului, care împiedică ascensiunile în regiunile superioare ale atmosferei. Deci vedem că toate

[1] Și în această apreciere se vădește influența tezei susținută de autor cu privire la societate ca „formație biogeografică". — *N. R.*

părțile planetei, așa cum sînt în dimensiunile lor reale și în localizarea lor în spațiu, toate se țin, încît nici o determinare cantitativă nu poate fi indiferentă geografului. Una singură de se schimbă (de ex. grosimea atmosferei) îndată atrage după sine schimbarea celorlalte, astfel că cel ce pierde din vedere ideea evoluțiunii și-și imobilizează în reprezentare Pămîntul cu relațiile actuale poate avea iluzia că planeta noastră este plăsmuită, cum zicea Strabo : μετά λογισμοῦ τινος,[1] — atît de strînsă este armonia părților.

Se înțelege însă că întrebările acestea special geografice nu-s — chiar și pentru geograf — decît provizorii. Această știință, ca și toate celelalte științe, concrete, trebuie de la o vreme să se înalțe peste amănunțimile speciale și să caute a înlesni o sinteză explicativă a întregii lumi sensibile. În acest punct de vedere comun tuturor, geografia se întîlnește din nou cu celelalte științe, de care stă despărțită — înlesnită fiindu-i această întîlnire mai ales prin complexitatea fenomenelor sale, care o silește a se sprijini pe foarte multe științe învecinate. De aceea, întrucît prezentul îngăduie prevederi asupra viitorului, știința noastră prin felurimea fenomenelor pe care le studiază va deveni din ce în ce mai mult un fel de *philosophia naturalis*, o demonstrație sintetică a lumii concrete, așa cum a încercat-o întîia oară Humboldt în al său renumit Cosmos.

Pînă aici, am privit relațiunile dintre știința geografiei și celelalte numai din punct de vedere general, teoretic.

Dacă însă considerăm, măcar în treacăt, și punctul de vedere practic, vom găsi că geografia, cercetînd necontenit fenomenele sale în toată întregimea celor patru sfere, cu privire la relațiunile dintre ele, a devenit pentru unele științe învecinate o imboldire spre progres și oarecum un îndreptar metodic. Așa, pentru a lua un exemplu, studiul ghețarilor, care avea la început o însemnătate foarte mărginită [2], îndată ce a fost urmărit geograficește peste întreaga față a globului, a făcut să se ivească probleme în multe din științele învecinate. Cînd s-a văzut întinderea de odinioară a ghețurilor pe ambele emisfere, fizica a cercetat de aproape felul formării și mai ales al mișcării ghețurilor ; astronomia caută cauza în schimbarea constelațiunilor ; climatologia atrage luare aminte asupra schimbării curenților mării în urma modificării continentelor ; geologia la rîndul ei cercetează influența pe care a putut s-o exercite roaderea scoarței în unele ținuturi și transportarea materialului în alte regiuni... În felul acesta, o singură problemă deșteaptă altele, iar știința despre lumea concretă deveni mai sintetică decît fusese pînă atunci cu privire la acest fenomen. Însă nicăieri nu se poate mai bine observa rolul de îndreptar al geografiei, decît în știința descriptivă a botanicei și zoologiei. E destul să spunem că toată problema mediului, de care sînt legate planta și animalul, a trebuit să fie mai întîi limpezită de o privire geografică asupra plantelor

[1] După unele calcule — *N.R.*
[2] Richthofen, *op. cit.*, pp. 48, 49.

şi animalelor. Cum era să-şi explice botanistul felul particular al florei de pe o insulă, asemănarea şi deosebirea tipurilor, fără să fi urmărit mai întîi, împreună cu geograful, distribuirea speciilor din locul lor de origine pînă în momentul izolării pe acea mică insulă ? Şi cum să explice originea florei de stepă, fără a se sprijini pe datele geografice, care lămuresc originea climei de stepă ? Evident, din punct de vedere practic, geografia a devenit în secolul nostru între ştiinţele învecinate un fel de mijlocitoare [1]. Aici stă şi folosul şi greutatea ei ca disciplină faţă de alte discipline ştiinţifice. Aceasta explică şi de ce în geografie, mai mult decît în orice ştiinţă concretă, cercetătorul este obligat să nu piardă din vedere partea sintetică — constructivă, de teamă să nu dizolve geografia în ştiinţele învecinate, căci să le cultive pe toate este cu neputinţă. O dovedeşte istoria geografiei ; o dovedesc şi mărturiile geografilor contemporani, între care se numără şi scriitorul operei citată în paginile trecute. F. von Richthofen, care spune lămurit : nimeni nu mai poate azi face cercetări în toate ramurile geografiei [2]. Şi e caracteristic, că ultima operă [3], de geografie generală, începe tot cu aceeaşi constatare.

[1] Nevoia de a reprezenta cartografic unele fenomene fizice, botanice, sociologice, antropologice, demografice, etnografice, istorice, economice şi chiar filologice a dat în timpul din urmă o înfăţişare geografică multor studii din ştiinţe foarte deosebite. Cine ar fi bănuit acum un secol în urmă că filologii vor cerceta distribuirea cuvintelor pe hartă şi că se va întemeia chiar o „geografie lingvistică". Din reprezentarea geografică a fenomenelor a rezultat însă o sumă de legături între ştiinţele concrete şi geografie, iar bogăţia şi exactitatea hărţilor măsoară pentru fiecare gradul de progres în pozitivarea cunoştinţelor.

[2] Richtofen, *op. cit.*, p. 67.

[3] Wagner, *Lehrbuch der Geographie*, 1900.

LOCUL OMULUI ÎN GEOGRAFIE. ANTROPOGEOGRAFIA [1]

Geografia antică era empirică şi utilitară. Piedicile întîmpinate în dezvoltarea geografiei ştiinţifice. Întinderea orizontului prin războaie şi explorări ajută progresul [2]. Totuşi Strabo considera geografia mai ales ca o propedeutică pentru oamenii de stat. Scăderea nivelului în evul mediu. Arabii scot iarăşi la lumină pe Ptolemeu. „Cosmografiile" renaşterii sînt simple opere de popularizare. Adevărata înnoire se simte abia cu Humboldt şi Ritter. „Vergleichende Erdkunde" reînvie în parte tradiţia straboniană, dînd omului un loc precumpănitor în preocupările geografului. Fiind contemporan al expansiunii europenilor peste celelalte continente şi al începuturilor tehnicei care învingea spaţiul şi făcea posibilă industria mare, nu-i de mirare că Ritter şi-a concentrat privirea asupra legăturii dintre om şi Pămînt. Fapte doveditoare că omul este un agent modelator superlativ. Antropogeografia capătă un relief deosebit.

Întrebarea aceasta este una dintre cele mai însemnate în geografie. Dezlegarea ei într-un fel sau într-altul a împiedicat multă vreme pe geografi de a ajunge la o definiţie mai exactă a propriei lor ştiinţe.

Pentru a da acestei întrebări un răspuns valabil, să observăm mai întîi cum s-au dezvoltat istoriceşte opiniunile asupra acestei probleme.

Geografia, ca şi alte ştiinţe, a avut odinioară un caracter antropomorfic. Toate cunoştinţele omeneşti au avut la început... o legătură foarte strînsă cu viaţa omenească. Aşa, pentru a da un singur exemplu, chiar sistemul de cunoştinţe care compun azi ştiinţa foarte abstractă a geometriei s-a dezvoltat încetul pe

[1] Din cursul de Antropogeografie ţinut în 1909, intercalat de autor, fără mari modificări, în volumul *Opere complete*, I, 1943, partea I. — *V. M.*

[2] Ideea aceasta dacă este susţinută la modul general, abstract, poate duce la confuzie. Astfel întinderea orizontului geografic prin războaie şi explorări a dus la îmbogăţirea cuceritorilor şi la sărăcirea sau izgonirea de pe unele teritorii a populaţiei indigene. De altfel, S. Mehedinţi şi-a manifestat uneori dezaprobarea (de ex. în *„Antropogeografia"*, Bucureşti, 1942) faţă de acţiunile de discriminare rasială şi de jaf din partea cuceritorilor. — *N.R.*

încetul, după cum arată şi numele „geo-metrie“, din cunoştinţe cu caracter practic, cultivate spre folosul imediat al vieţii omului. Acelaşi lucru s-a întîmplat şi cu geografia.

În adevăr, în antichitate, pe lîngă direcţia speculativă — abstractă a geografiei din Grecia Mare, avem de la început şi o pronunţată direcţie geografică utilitară [1] reprezentată de învăţaţii din neamul marinarilor ionieni. În mod firesc, aceasta din urmă a avut precădere, după cum se poate vedea din opera lui Herodot, la care găsim o încercare de contopire a amîndurор direcţiilor. Astfel, cititorul istoricului grec, chiar din primele pagini, poate observa că partea geografică nu se prezintă ca ceva sistematic, ci servă numai ca un sprijin al descrierii istorice. Mai toate problemele geografice n-au interes la dînsul decît dacă ating întru ceva povestirea evenimentelor din viaţa omului. Aşa că, la începutul literaturii geografice, nu e atît vorba de a găsi omului un loc în ştiinţa geografiei, cît mai ales să se găsească acesteia din urmă vreun loc între ştiinţele istorice.

Locul cel mai firesc era desigur acela de pregătitoare a descrierii evenimentelor ; geografia era chemată să arate teatrul pe care se desfăşurau întîmplările istorice, despre care urma să se povestească ceva. De aceea Herodot, îndată ce vine la rînd un nou popor, începe cărţile din opera sa cu o descriere a ţării poporului respectiv, ceea ce arată că omul în geografie caută, mai întîi de toate, să se găsească pe sine însuşi ; iar restul Pămîntului abia dacă îl mai interesa. Tot astfel se urma şi cu desenarea hărţilor. E drept că hărţile primilor milesieni (Anaximander, Hecateus şi Aristagoras) s-au pierdut ; dar asupra caracterului lor utilitar-omenesc, nu avem nici o îndoială : ele erau nişte planuri de orientare, adică schiţe foarte simplificate ale lumii străbătute de marinarii ionieni.

Totuşi, semnele unei geografii mai independente de istorie se văd şi la ionieni. Fenomenele mai curioase, cum erau de pildă revărsarea Nilului, vulcanii, cutremurele etc., atrăseseră luarea aminte ; ba dacă privim timpurile acelea în perspectiva istoriei, ele ne apar chiar foarte favorabile dezvoltării unei geografii ştiinţifice. Aşa, doctrina pitagoreică şi eleată de o parte, apoi de altă parte comerţul din ce în ce mai întins al grecilor în toate colţurile Mediteranei, au fost tare potrivite, ca să ridice ştiinţa noastră din situaţia înjosită de servitoare a istoriei.

Dar geografia avu să sufere tocmai în apogeul culturii greceşti de duşmănia ce s-a manifestat contra direcţiei naturaliste în filosofie. Astfel, elementul omenesc rămîne tot el pentru multă vreme obiectul de căpetenie în preocuparea geografului. Ca semn al dispoziţiunilor sufleteşti ale acelei epoci este destul să pomenim că Platon şi Xenofon se silesc să dovedească buna reputaţie a lui Socrate, mărturisind că învăţătorul lor nu s-a ocupat niciodată cu probleme despre

[1] H. Berger, *Wissenschaftliche Erdkunde der Griechen*, Leipzig, 1887, I, pp 3, 4, 16.

Cosmos, despre ceea ce este deasupra ori dedesubtul Pămîntului [1] etc. Aşa că, roadele frumoase, pe care cultura din timpul lui Pericles le-ar fi adus desigur şi în sfera cunoştinţelor geografice pozitive, au rămas pierdute din cauza antipatiei pentru o direcţie filosofică apropiată de aceea a unei geografii întemeiată pe ştiinţele naturale.

Dar cauza aceasta, la drept vorbind, este mai mult accidentală. Adevărata pricină a întîrzierii progresului geografic a fost însăşi complexitatea fenomenelor de care se ocupă această ştiinţă. În adevăr, era cu mult mai uşor de conceput o ştiinţă a plantelor, a animalelor, a mineralelor... şi orice altă ştiinţă concretă, decît să se ajungă la o coordonare sistematică a cunoştinţelor despre întreaga noastră planetă, din care lumea veche nu cunoştea decît abia ţările de lîngă Mediterana. De aceea, într-o perioadă cînd toate celelalte ştiinţe concrete erau în pruncie, nu e de mirare — mai ales după cele discutate în capitolele precedente — că şi ştiinţa mai complexă a geografiei a făcut la început progrese atît de slabe.

Apoi la aceasta se mai adaugă încă o cauză care a îngreuiat mersul înainte al ştiinţei noastre, mai mult decît al tuturor celorlalte ştiinţe concrete. Credinţa că Pămîntul ar avea forma unui disc a împiedicat chiar de la început orice cartografiere ştiinţifică a fenomenelor geografice. Toate experienţele călătorilor, şi mai ales cunoştinţele lor privitoare la climă rămîneau nearmonizate din cauza reprezentării false a planetei ; ba încă nepotrivirea între adevărul empiric şi cel teoretic al savanţilor aduse pe încetul chiar un fel de discredit asupra geografiei. Este caracteristică pentru acest soi de nedumeriri mărturisirea lui Aristotel. Avînd atîtea informaţii sigure de la cei ce însoţeau pe Alexandru, şi privind apoi hărţile în formă de disc, el simţea nepotrivirea şi, în cărticica sa despre meteorologie, e nevoit să declare că un astfel de Pămînt este o imposibilitate κατά τε τά φαινόμενα [2] (*Meteor*, II, 5).

În felul acesta, cu toate că în epoca lui Alexandru şi mai apoi, în aceea a cuceririlor romane, antichitatea s-a aflat de mai multe ori în condiţiuni admirabile pentru cultivarea geografiei, totuşi această ştiinţă, din pricina complexităţii fenomenelor şi mai ales din lipsa unei reprezentări exacte a globului — care să înlesnească localizarea şi explicarea fenomenelor geografice — a rămas mult timp pe treapta unui empirism foarte naiv.

De aceea, nu-i nici o mirare că în pragul erei noastre întîlnim în Strabo (cu toată destoinicia lui de a sintetiza [3] faptele) un geograf tot cam la fel cu vechii ionieni, considerînd geografia ca o simplă îndrumare spre înţelegerea istoriei. În adevăr, opera sa — dacă ne este permis să întrebuinţăm o expresie modernă — nu-i decît o teorie a mediului sau o mesografie. Iar cît priveşte partea fizică,

[1] H. Berger, *op. cit.*, II, 49, 50.
[2] După toate aparenţele. — *N. R.*
[3] Strabo, *Prolegomene*, I, II.

unul dintre contemporanii, care îl cunoaşte mai de aproape, îşi exprimă făţiş bucuria că Strabo nu se amestecă des în problemele de geografie generală, fiind străin de ele [1].

Şi a fost aceasta un lucru firesc în epoca lui Strabo, nu numai fiindcă ştiinţele exacte erau încă în pruncie, dar încă şi din cauză că ştiinţele politice — şi în prima linie istoria — ajunsese la un înalt grad de dezvoltare, atît prin bogăţia faptelor, pe care le avea la îndemînă, cît şi prin talentul literar al celor ce se îngrijeau de această ramură a ştiinţei.

Ce putea să fie deci geografia şi la Strabo, decît ceea ce fusese pe vremea lui Herodot, adică o disciplină mai mult literară, în care elementul omenesc să fie din principiu precumpănitor.

Dacă trecem acuma la evul mediu, este destul să pomenim pentru începuturile lui, că scriitorii creştini nici nu-şi mai aduceau aminte de geografii greci, ci îşi împrumutau ştiinţa lor de la Plinius şi încă mai des din mica scriere a lui Pomponiu Mela sau chiar din a lui Solinus. De altfel, operele geografice din această vreme au un caracter didactic şi mai în toată întregimea lor nu-s decît o stearpă înşirare de nume proprii.

Ceva mai tîrziu, arabii, prin întinderea expediţiilor şi a călătoriilor întreprinse de dînşii, ne oferă din nou ceva mai multă varietate ; dar, şi la ei, tot omul este în primul rînd obiectul descrierii geografice. Ba încă în această privinţă nu se ridică nici măcar la nivelul scriitorilor clasici ; căci pe de o parte fac un loc din ce în ce mai larg descrierii curiozităţilor, iar pe de altă parte se mărginesc, cei mai mulţi, la înşirarea locurilor şi numelor în ordinea lipsită de interes şi de claritate a itinerariilor romane sau a periegeselor greceşti. De aceea, în cele mai multe cazuri, operele arabe sînt o simplă adunare de material, fără nici o alegere şi fără o preocupare mai înaltă ştiinţifică.

Din fericire, traducerea arabă a lui Aristotel şi a operei lui Ptolemeu, numită de ei Almagesta, îndrumează din nou geografia pe calea urmată de greci şi de romani, şi astfel se pregăteşte pe încetul o nouă eră în ştiinţa noastră. Ca început al acestei renaşteri poate fi socotit secolul al XIII-lea ; însă abia în secolul al XV-lea, opera lui Ptolemeu este admisă şi răspîndită de-a binelea.

Cea dintîi urmare a revenirii spre autorii clasici a fost îndreptarea cartografiei pe o cale sigură. Portulanele, care dau numai coastele, au fost pe încetul înlocuite prin hărţi întemeiate pe diviziunea în grade, ceea ce a îndrumat pentru totdeauna desenul hărţii spre o exactitate matematică, legată de geometria globului. Şi, în adevăr, de atunci şi pînă azi progresul în această direcţie a fost neîntrerupt.

[1] „On lui sait un gré infini du silence prudent, de la réserve habile qu'il a observés le plus souvent en touchant à ces redoutables questions." M. Dubois, *Examen dela Géographie de Strabon*, p. 366.

Cît priveşte restul geografiei, omul, după cum era firesc, ocupa tot locul întîi. Iar dintre fenomenele fizice, dintre plante şi animale, nu sînt pomenite decît cele mai curioase ; şi anume se dă o deosebită luare aminte mirodeniilor şi tuturor lucrurilor rare şi preţioase, care uimeau imaginaţia europenilor.

În chipul acesta, vedem că din antichitate şi pînă în timpurile moderne, la toţi cei ce au scris opere de geografie, partea ştiinţifică privitoare la geografia generală a planetei n-a putut ţine pasul, nici cu desenul hărţii şi nici mai ales cu descrierea omului. Harta, îndată ce se ivi ideea fericită a proiecţiunilor şi îndată ce dimensiunile Pămîntului au fost aflate, a cîştigat un punct de plecare invariabil ; iar determinările astronomice ale locurilor, după longitudini şi latitudini, deveniră un fel de capital geografic, care nu mai putea fi pierdut din desenul hărţii. De asemenea, ştirile adunate de călători asupra popoarelor depărtate s-au înmulţit necontenit, pe cînd partea mai complexă a fenomenelor fizice rămîne încă nelămurită pentru geografi, după cum era şi natural. Căci pentru a întemeia fizica globului în mod ştiinţific, ar fi trebuit ca geografii Renaşterii, pe lîngă hărţi din ce în ce mai exacte şi mai complete, să mai aibă, dacă nu altceva, măcar micile instrumente, care au dat viaţă hărţilor, adică termometrul şi barometrul descoperite abia mai tîrziu. Fără ajutorul acestora, aprecierile asupra climei şi altitudinei locurilor cercetate de călători rămîneau şi trebuiau să rămînă pur calitative, adică de puţin interes pentru ştiinţă.

Atît de greu a fost progresul în cunoaşterea fenomenelor fizice ale planetei, încît chiar după descoperirea termometrului şi a barometrului, datele exact înregistrate de aceste instrumente n-au putut fi multă vreme coordonate şi folosite, pînă ce nu s-a găsit mijlocul foarte simplu, dar minunat de sugestiv, al reprezentării cartografice a temperaturii sau al presiunii aerului prin izoterme şi izobare.

Aşa că pe cînd harta a trebuit să aştepte iscodirea proiecţiunilor pentru a deveni ştiinţifică ; pe cînd fizica globului a trebuit să aştepte inventarea aparatelor de înregistrare a temperaturii şi a presiunii atmosferice, apoi găsirea mijlocului de a reprezenta grafic rezultatele obţinute, omul din contra, încă din antichitate — prin urmare şi în epoca Renaşterii —, se oferea de-a dreptul observării geografului. Iată de ce el continuă a atrage în primul rînd luarea aminte a călătorilor, apoi a scriitorilor ; astfel că literatura geografică, chiar şi după epoca marilor descoperiri, se preocupă cu o deosebită predilecţie tot de elementul etnografic şi istoric.

Şi dacă cel puţin acesta ar fi fost studiat şi rînduit în mod sistematic, ar fi fost bine. Dar, din nefericire, şi observările asupra elementului omenesc sînt mai mult calitative, adică fără sprijinul statisticii. Omenirea era pentru geograf un haos în care, afară de o superficială deosebire a raselor, ochiul său nu mai vedea aproape nimic clar. Ba ceea ce era şi mai rău, geografii, conduşi de idei religioase şi sociale europene, vedeau în popoarele din nou cunoscute argumente şi exemplificări ale teoriilor lor despre paradis, păcat, pedeapsă divină etc. De

aceea, operele geografice devin un fel de amestec curios unde întîmpini lucrurile cele mai neașteptate : notițe de tot felul aruncate la întîmplarea condeiului și multe din ele servind ca un comentar al tradițiunilor cuprinse în Biblie.

Caracteristice pentru epoca aceasta a literaturii geografice sînt așa-numitele cosmografii : opere voluminoase, cu un conținut enciclopedic. Aceea a lui Sebastian Frank poate fi considerată ca modelul genului acestuia ingrat. Dacă în Europa autorii lor nu-s în stare să clasifice popoarele după neam, în schimb despre celelalte continente, ei înșiră material de ajuns spre a mulțumi chiar curiozitatea cea mai puțin temperată. Așa Frank știe să povestească despre oamenii cu un ochi, despre balauri, despre oameni cu capul de cîine și multe ale minunății de felul acestora.

De aceea, istoricul geografiei se oprește plin de speranță în fața unui eveniment, care era menit să înlesnească o cernere mai sistematică a materialului geografic. Acest eveniment este introducerea științei geografice în școlile pietiste, ca obiect de studiu aparte. În adevăr, considerațiuni didactice impuneau o selecțiune a datelor răspîndite în operele cele voluminoase ; și astfel încercările lui Cluverius și Cellarius însemnară în evoluția geografiei un pas spre bine. Dar momentul acesta istoric al geografiei cultivate din îndemnul pietiștilor n-a fost destul de fertil pentru progresul ideilor geografice, ba încă nevoia didactică a scos la iveală îndată un fel de geografii-catehism, cuprinzînd de la început pînă la sfîrșit întrebări și răspunsuri scurte asupra numărului și numelor de rîuri, de orașe, de munți etc. Pe cît erau de diforme cosmografiile prin mărimea lor și amestecul cuprinsului, pe atîta micile catehisme devin antipatice din cauza aridității lor de *locorum nuda nomina*. Astfel, chiar în mijlocul secolului al XVIII-lea, cei ce au avut ambițiunea de a scrie opere mari de geografie (Büsching: *Neue Erdbeschreibung*, 1754) nu aveau alt mijloc la îndemînă, decît să imite tot pe vechii cosmografi și să dea elementului istoric un loc cu desăvîrșire precumpănitor.

Abia Herder în renumita sa operă *Ideen zur Geschichte der Menschheit* înțelege necesitatea unei subordonări firești a cunoștințelor istorice despre om, față de cunoștința fizică a planetei. E destul să citească cineva numai tilurile capitolelor din cartea a VIII-a și a X-a pentru a vedea cu cîtă consecvență urmărește Herder ideea legăturii pas cu pas dintre pămînt și viața omului. În fine, Ritter într-o formă mai sistematică și cu mult mai multă autoritate scoate în relief aceeași idee : necesitatea neînlăturabilă de a studia mai întîi de toate fața planetei, care este casa de educație (das Erziehungshaus) a neamului omenesc. Totuși, opera bătrînului maiestru poartă încă titlul semnificativ : *Vergleichende Erdkunde im Verhältnis zur Geschichte des Menschen*. Ceea ce înseamnă, că, chiar și pe pragul secolului, în geografia ritteriană tot elementul istoric este cel dominant.

Tîrziu, în fine, la mijlocul secolului nostru, apăru în *Cosmos*, cea dintîi operă de geografie, care să merite deplin acest nume și din punctul de vedere al me-

todei. Aici, pentru prima oară — dacă exceptăm lucrarea singuratică a lui Varenius — geografia generală face în cadrul său un loc mai potrivit cu însemnătatea lor relativă și celorlalte categorii de fenomene, de care această știință se ocupă. Pentru întîia oară, în *Cosmos*, încetează direcția antropocentrică și de aceea opera lui Humboldt aduce aminte, involuntar cititorului, de reforma lui Copernicus care a înlăturat Pămîntul din centrul sistemului solar.

Sînt în adevăr caracteristice vorbele cu care marele geograf începe a pomeni ceva și despre om, după ce a dat ocol sferei întregi a fenomenelor geografice. „Es würde das allgemeine Naturbild, das ich zu entwerfen strebe, unvollständig bleiben, wenn ich hier nicht auch den Mut hätte, das Menschengeschlecht in seinen physischen Abstufungen, in der geographischen Verbreitung seiner gleichzeitig vorhandenen Typen, in dem Einfluss, welchen es von den Kräften der Erde empfangen und wechselseitig, wenn gleich schwächer, auf sie ausgeübt hat, mit wenigen Zügen zu schildern. Abhängig, wenn gleich in minderem Grade als Pflanzen und Tiere, von dem Boden und den meteorologischen Prozessen des Luftkreises... nimmt das Geschlecht wesentlich Teil an dem ganzen Erdenleben“ [1].

Dacă Humboldt pomenește și pe om, el o face de teamă să nu rămînă opera necompletă, căci și neamul oamenilor e o părticică din Cosmos, un factor care ia parte la viața întreagă a Pămîntului.

Evident, într-o astfel de operă și în cele ce se vor mai inspira din ea, elementul istorico-omenesc nu va mai fi partea precumpănitoare. De aceea, pe lîngă toate feluritele ameliorări, care au îmbogățit cu fapte și generalizări prețioase geografia în a doua jumătate a veacului nostru, mai observăm în același timp și un vădit progres al metodei. Atît în operele mari, cum este chorografia lui Reclus, cît și în cele mai restrînse — și chiar în cele didactice — vedem o echilibrare din ce în ce mai armonioasă a materialului geografic, potrivit cu însemnătatea relativă a fiecărei categorii de fenomene. Omul, în loc de a mai fi partea însemnată ori măcar jumătatea geografiei, a devenit o dată pentru totdeauna o părticică între celelalte care compun totul geografic.

Dar dacă sporadic progresul s-a săvîrșit atît în idei cît și în formă, totuși în unele privințe el nu s-a manifestat încă de ajuns. Ca un răsunet depărtat al ideilor lui C. Ritter, care definise geografia „o știință a legăturii dintre om și fața Pămîntului“, vedem din cînd în cînd repetîndu-se aceeași definițiune, fără să mai corespundă de altfel cuprinsului operelor unde o mai întîlnim. Iar ceea ce este mai semnificativ e următoarea împrejurare : sfîrșitul veacului are de notat

[1] „Imaginea generală a naturii, pe care mă străduiesc să o schițez, ar rămîne incompletă dacă aci nu aşi avea, *de asemenea*, curajul să descriu, prin puține trăsături neamul omenesc în gradările sale fizice, în răspîndirea geografică a tipurilor sale existente simultan, în influența pe care a primit-o de la forțele pămîntului și, reciproc, — deși într-o măsură mai slabă — a exercitat-o asupra lor. Dependent de sol și de procesele meteorologice ale atmosferei — deși într-o măsură mai redusă decît plantele și animalele... neamul omenesc participă esențialmente la întreaga viață a pămîntului“. *Cosmos*, I, 378. (Din l. germ.). — *N.R.*

în analele geografiei apariţia unui nou nume : antropogeografia. Judecînd după cuprinsul ei opera care poartă acest nume, vedem că realizează un real progres în tratarea elementului omenesc din punct de vedere geografic ; de aceea o putem considera ca deplin corespunzătoare vederilor exprimate de Humboldt în *Cosmos*. Deşi omul este studiat la o parte, el ocupă în opera lui Ratzel numai o poziţie proporţională cu adevărata sa însemnătate cosmică.

Nu putem trece, fără să facem o mică rezervă asupra formei. În paginile consacrate unei introduceri filozofice la opera sa, autorul antropogeografiei înclină, ca expresie, să dea elementului omenesc aproape acelaşi loc, pe care îl avusese la Ritter. În adevăr, el împarte toată sfera geografiei în două : o parte este fizică, ocupîndu-se de toate fenomenele feţei Pămîntului de la litosferă pînă la biosferă ; iar a doua parte a geografiei e singur omul, adică antropogeografia [1].

Evident, după toate faptele şi generalizările înşirate pînă aici, diviziunea aceasta a sferei fenomenelor geografice şi prin urmare a ştiinţei noastre ni se pare influenţată încă de vechea concepţie antropocentrică. De aceea, fiindcă perspectiva metodică a unei ştiinţe este un fapt de o însemnătate capitală pentru progresul ştiinţei, socotim că diviziunea geografiei, aşa cum a fost schiţată în paginile precedente, este mai utilizabilă, fiindcă se apropie mai mult de realitate.

Oricum, din această împărţire a sferei geografiei, făcută în vremurile noastre de un geograf atît de cunoscut, se vede lămurit că punctul de vedere omenesc şi precumpănirea elementului istoric au durat în literatura geografică aproape pînă în zilele noastre [2].

Şi atunci este lesne de înţeles ce fel a fost relaţiunea dintre geografie şi ştiinţele istorice, despre care n-am pomenit nimic în capitolul unde am arătat ţărmurirea ştiinţei noastre faţă de celelalte.

Era firesc lucru, dacă geografia da atîta precădere elementului istoric, ca şi istoria la rîndul ei să considere geografia ca ştiinţă ajutătoare. Era firesc ca de la Herodot pînă la Ritter, istoricii să vadă în geografie o simplă propedeutică a istoriei, un fel de stîlp de sprijin, după cum i-a zis d'Alembert în enciclopedie.

E uşor de văzut aceasta mai ales la Herodot care, după cum am spus, de cîte ori atinge istoria unui popor nou ce sta în oarecare legătură cu evenimentele pe care le descrie, de atîtea ori şi el găseşte prilejul pentru descrieri geografice, pomenind mai întîi ceva despre ţara unde acel popor trăia. Astfel, cartea a 2-a, a 3-a şi a 4-a, pînă ce se lărgeşte scena războiului pe care îl povesteşte, încep

[1] Ratzel, *Anthropogéographie*, I, p. 17.

[2] Şi astăzi o seamă de geografi, binecunoscuţi, definesc geografia ca ştiinţă a oicumeniei ; ceea ce nu infirmă informarea vederilor lui S. Mehedinţi ; deoarece omului i se rezervă şi în acest caz importanţa deosebită pe care o prezintă după locuri şi timp ; vezi, de pildă, P. Georges, *Existe-t-il une géographie appliquée?* în „Ann. de Géogr.", LXX, 380, 1961, p. 341. — *V. M.*

toate cu o introducere privitoare la ţările pe unde îl duce firul istorisirilor sale. E însă de prisos, să încercăm a mai înşira şi operele în care geografia a fost privită, alături de cronologie, ca un fel de cîrjă, pe care se susţinea istoricul.

Concluzie : geografia, pînă în secolul de faţă, a fost considerată ca un fel de „ancila historiae", iar aceasta pe drept, deoarece în însuşi cuprinsul operelor geografice elementul omenesc a fost preocuparea de căpetenie a scriitorului.

Problema care ni se pune acuma e cea următoare : Locul pe care l-a avut elementul omenesc în literatura geografică poate fi el justificat din punctul de vedere al metodei ştiinţei noastre ? Considerînd fenomenele geografice în toată generalitatea lor în timp şi în spaţiu, precumpănirea aceasta a omului în istoria planetei mai poate fi ea susţinută din punct de vedere geografic sau nu ?

Pe o nouă cale decît cea istorică, urmată pînă aici, credem că vom ajunge să dăm un răspuns mulţumitor întrebării acesteia, care este însăşi tema capitolului de faţă.

Plecînd de la definiţiunea dată geografiei la început, omul este mai întîi de toate o parte a biosferei [1]. Cum însă în biosferă, ca şi în toate celelalte sfere ale planetei, masa a fost punctul de vedere iniţial, este logic ca şi pe om să-l considerăm mai întîi cu privire la locul pe care el îl ocupă în masa întregei biosfere.

În acest ordin de idei, ştiinţele naturale ne-au dovedit fără putinţă de îndoială că omul este un „animal" care a apărut tîrziu între celelalte şi, judecînd după toate probabilităţile, el va dispărea de asemenea înainte de multe altele, deoarece organizaţia sa foarte complexă îi limitează putinţa de trai cu mult mai mult decît pe a altor animale inferioare, capabile de o mai directă şi mai simplificată acomodare cu mediul. Aşadar, în diferenţierea maselor, omul ocupă un loc modest.

Considerat însă în răspîndirea lui actuală pe planetă, genul omenesc reprezintă, în biosferă în general (în special în faună), un factor de mare însemnătate. Putem afirma cu siguranţă că, între toate animalele mai mari, nu este nici unul atît de numeros ca omul. Căci luate la un loc, animalele mari domestice în ţinuturile cultivate mai intensiv (Europa şi Statele Unite) ating abia cifra de 200 mil. [2]. Putem îndoi şi în cinci această cifră unde-s socotite mai multe specii la un loc şi tot nu vom ajunge cifra de 1 500 milioane, care reprezintă aproximativ numărul populaţiei omeneşti de pe faţa globului [3]. Astfel, chiar de nu s-ar împlini profeţia că, după 100 de ani, singur micul nostru continent, Europa, să aibă aproape de 1 miliard (940 mil.) locuitori, dar şi pînă azi... omul ocupă totuşi în biosferă un loc de căpetenie.

[1] Vezi nota de la pag. 118. — *N. R.*

[2] Hickman, *Geographisch-statischer*, Taschen-Atlas, nr. 38.

[3] Astăzi peste 3,3 miliarde. — *V. M.*

Nu numai atîta, dar dacă mai privim individul omenesc și din al doilea punct de vedere geografic (acela al poziției în spațiu), găsim că, în deosebire de toate animalele superioare, omul departe de a fi legat de o regiune anume, din contră el este răspîndit pe toată fața globului. Nici o vietate dintre cele superioare (nici dintre animale, nici dintre plante) nu este atît de independent față de mediu. Și dacă privim planeta în toată întregimea ei, în faza actuală, nu putem găsi nici o viețuitoare, care să poată afirma cu atîta dreptate ca omul, că este locuitorul întregului Pămînt.

Ce e drept, între ghețurile polare, care pun o stavilă răspîndirii genului omenesc, mai sînt încă plante și mai ales animale. Aceasta însă nu înseamnă că omul nu poate și nu va putea trăi și mai aproape de poli ; ci înseamnă numai atîta : că celelalte viețuitoare (plante și animale) nu-l ajută pentru a se statornici și mai departe pe ghețurile de la extremitățile planetei. Dacă însă ne coborîm spre mijlocul ei, spre ecuator, speciile polare se împuținează din ce în ce pentru a face loc altora deprinse cu o climă temperată ; acestea, la rîndul lor, sînt și ele stăvilite de căldurile ecuatoriale, unde își au patria alte specii vegetale și animale. Singur omul coboară din colibele de gheață ale Nordului peste regiunea temperată pînă în pustiile calde, născute de seceta alizeelor, pentru a trece și dincolo de ele, să locuiască în căldura umedă a ecuatorului.

Așadar nu numai prin număr, dar și prin împrăștierea lui pe fața globului pămîntesc, omul ocupă în mijlocul biosferei un loc în adevăr privilegiat.[1]

Mai mult. Dacă trecem de la punctul de vedere static (număr, întindere) la cel dinamic, găsim iarăși că genul omenesc în biosferă și în întreaga economie a planetei este un element de o însemnătate excepțională, e unul din agenții cei mai energici, care influențează raportul dintre masele celor patru emisfere.

Faptul fundamental, de la care pornim în interpretarea fenomenelor geografice actuale, este împărțirea uscatului și a mărilor. Proporția 2,5 : 1, în care 2,5 reprezintă întinderea apei, iar 1 întinderea litosferei uscate, este pentru geograf — dacă ne e permisă o expresie literară — ceea ce este în cosmogonia religioasă „la început a fost cuvîntul...". Fără să putem demonstra științificește originea și necesitatea unei astfel de proporții între elementul lichid și întinderea uscatului, totuși de dînsa atîrnă o sumedenie de fenomene geografice și de acest „fatum" geografic ne împiedicăm mai la fiecare moment. E atît de covîrșitoare însemnătatea acestei proporții, încît dacă ea s-ar schimba în mod esențial, cea mai mare parte din geografie ar trebui refăcută îndată.

Ei bine, singur omul este acela, care a intervenit și intervine mai cu succes în modificarea acestei date fundamentale a raportului dintre uscat și mări. El

[1] Ca și întemeietorul antropogeografiei, S. Mehedinți consideră pe om ca o parte esențială a întregului terestru ; însă, în opoziție cu alți elevi ai lui Ratzel care au exagerat latura adaptării pasive, S. Mehedinți se ferește de determinismul vulgar și pune accentul pe necesitatea de a cunoaște specificul fiecărui popor dacă vrem să înțelegem modul său de comportare în raporturile lui cu natura, să prevedem cum se vor dezvolta aceste raporturi. — *V. M.*

singur s-a încumetat să puie stavilă apelor, să așeze hotar mării, oprind pentru sine ceea ce s-ar fi cuvenit oceanului. Numai în Olanda peste 3 800 km² ar fi invadați de valurile mării, dacă ar lipsi mîna ocrotitoare a omului[1].

După raportul dintre apă și uscat, este interesantă în al doilea rînd pentru geograf plastica fiecărui ținut, adică felul cum este sculptată coaja planetei. Și aici, trebuie să ținem seama în prima linie de cauzele mari geologice, apoi de agenții așa-numiți exogeni : apa, vîntul, insolația etc., iar omul ca agent modificator al coajei trebuie să rămînă mai la urmă.

În adevăr, rîurile singure pot căra în 1 440 de ani un strat din litosferă[2], atingînd grosimea de un metru. Iar vînturile care mătură mereu uscatul, mutînd colbul dintr-o regiune în alta, au ajuns în unele locuri să clădească straturi groase (depozite eolice) de sute de metri. Fritsch prețuiește o masă de colb, căzută în 1863 peste ținutul insulelor Canare, cam la 5 miliarde de kg. Și dacă aceste modificări în masa litosferei par mici, trebuie să ținem seamă că le socotim mărginite la un timp prea scurt, iar adevăratul rol al acestor agenți nu iese bine la iveală, decît urmărind activitatea lor pînă în trecutul cel mai depărtat al planetei — ceea ce firește nu e posibil decît în imaginație. Totuși un fapt este interesant : vulcanii, din terțiar și pînă azi, au scos pe fața Pămîntului 2—4 milioane km³ de lavă și alte produse vulcanice solide.

Trebuie să recunoaștem că, față de acești mari agenți modelatori, influența omului asupra reliefului este cu mult mai puțin însemnată. Totuși, această influență este departe de a putea fi lăsată afară din socoteală, fiindcă în unele priviri, omul e un agent excepțional de energic.

Așa, nici o putere a naturii : nici cutremurul, nici dizolvarea calcarului, nici curgerea apei, nici prăbușirea etc., n-a putut să străbată dintr-o parte pînă în cealaltă temelia munților. De vreo cîteva zecimi de ani, omul a încercat și a izbutit să scobească, unde a fost nevoie, galerii pe care el nu le-ar fi crezut altă dată cu putință. Sub St. Gotthard, muntele e spart pe o întindere de 15 km.

Nici un rîu dintre toate cîte curg în America de mijloc de mii și mii de ani, n-a putut ferăstrui limba de pămînt, care leagă una de alta cele două continente gemene. Omul singur le-a despărțit, după cum a despărțit printr-un canal Asia de Africa, amestecînd apele și, împreună cu ele, fauna celor două mări : Mediterana și M. Roșie. Iar dacă aceasta pare puțin în plastica globului, nu trebuie să uităm ceva mai însemnat : ajutorul indirect, pe care îl dă omul prin tăierea pădurilor apei ce sculptează continentele. Îndată ce mîna omenească înlătură vegetația — documentele istorice despre aceasta sînt foarte numeroase — ploaia, avalanșele, ghețarii și rîurile fărîmă cu violență și

[1] Partea cea mai variabilă a cartografiei este acea privitoare la țărm. Cînd măsurătorile vor fi mai precise, se va putea hotărî cu mai multă exactitate rolul pe care omul (ajutat de plante și lucrări tehnice) îl împlinește în lupta dintre apă și uscat.

[2] P e n c k, *Morphologie,* I, pp. 384, 252.

transportă departe fărămăturile scoarței, dînd naștere la forme noi atît prin eroziune, cît și prin acumulare. Tot așa activitatea vîntului ca și a apelor poate fi ajutată sau împiedicată de voința omului, care îi pune în cale o vegetație oarecare, fixînd dunele și povîrnișurile, sau, îndepărtînd haina protectoare a vegetalelor, le dă libertate să sculpteze mai departe coaja.

Așa că față de modelarea litosferei, omul, fără să aibă rolul marilor agenți exogeni și endogeni, totuși direct sau indirect, are asupra plasticei o influență care în nici un caz nu poate fi nesocotită.

Dacă trecem la hidrosferă, omul este iarăși singurul care să aibă asupra ei o influență mai simțită. E destul să ne gîndim la rîuri. Sînt pînă astăzi atîtea canalizate ori măcar îndreptate (Huanghe, Tisa, Po, Rinul etc.), încît este de prevăzut că va veni un timp, cînd apele continentale vor fi umanizate pînă la cea din urmă spre a scuti pe om de orice surprindere. Singure plantele (pe Nil bunăoară) mai sînt în stare să facă stăvilare ca acelea pe care le pune omul în albia rîurilor. Cît despre diguri sau modificări de albii, nici o vietate nu i se poate asemăna omului. Adesea așezăminte sociale întinse se reazemă numai pe nevoia de a îngriji de curgerea apelor (ca exemple pot servi cele de la Nil, Eufrat, Amu-Daria, Sîr-Daria, Huanghe etc.). Castorul în pădurile Canadei încearcă, după seama și nevoile sale, să reguleze și el curgerea și împărțirea apelor, dar cu privire la întreaga hidrosferă, influența lui este infinitesimal de mică față de a tovarășului său din biosferă, omul.

Atît de departe se întinde ingeniozitatea acestuia, încît încearcă să hotărască după vrerea lui chiar și împărțirea apelor din atmosferă, care ni se par atît de libere. Este cunoscută relația dintre ploi și lipsa sau bogăția vegetației. Omul se servă de această din urmă pentru a interveni în economia stării hidrometrice a unui ținut. Dar mai ales sînt semnificative încercările — adevărate experiențe geografice — de a înlătura grindina prin explozive, după cum s-a făcut în Italia, sau de a provoca condensarea umezelii, adică ploaia, după voie, cum s-a făcut în secetosul Texas.

Văzut lucru că, afară de cauzele generale atîrnătoare de insolație, nu-i nici un agent, care să aibă o influență mai hotărîtoare decît omul asupra hidrosferei.

Dacă trecem acuma la atmosferă, trebuie să mărturisim că asupra ei puterea omului abia dacă se simte. Repartizarea maselor atmosferice se face în afară de voința omului. Dinamica lor atîrnă de distribuirea centrelor de maxima și de minima, iar acestea ascultă de împrăștierea căldurii, potrivit cu mișcările planetei în cursul zilei și al anului. Singură modificarea insolației în raport cu distribuirea vegetației și a apelor îi dă omului putința să-și arate influența sa și aici — deși foarte puțin.

Dar dacă trecem la biosferă, voința omenească se manifestă ca un factor geografic de o extraordinară energie. Mai ales această influențare intensivă a distribuirii plantelor și a animalelor i-a dat omului prilejul de a se considera ca un fel de rege al planetei...

În adevăr, atît diferențierea speciilor, cît și distribuirea lor pe fața globului se reazemă în prima linie pe lupta pentru spațiu (cu vorba aceasta obișnuim a exprima în geografie : lupta pentru existență). Însă, în lupta pentru spațiu, nici o vietate printre cele mai superioare n-a fost mai bine înzestrată decît omul. Mai ales de 2 000 de ani, de cînd civilizația a înlăturat unele neajunsuri ale traiului, sporindu-i astfel puterea de a trăi și a se înmulți în paguba altor organisme, aproape toată biosfera s-a resimțit de voința acestui mamifer atît de bine înzestrat [1]. Specii întregi au pierit numai în timpurile istorice din pricina lui ; multe s-au strîmtorat în cîte un colț al continentelor spre a-i face loc și multe vor mai pieri încă, sau stîrpite de-a dreptul de om, sau de alte specii favorizate de dînsul.

Cu cîteva zeci de ani în urmă, America de Nord avea peste 8 mil. de bouri. Astăzi abia au mai rămas cîțiva în grădinile zoologice. Secolul viitor va căuta acest interesant animal în muzee. Cît privește alte animale, e destul să pomenim că marile carnivore, și în Europa, și aiurea, au fost atît de prigonite încît vor dispărea peste puțin, trecînd în domeniul paleontologiei. Este atît de intensă și sistematică lupta contra lor, încît în secolul nostru harta animalelor de pradă este un adevărat document istoric cu privire la starea culturală a oamenilor pe unde aceste sălbăticiuni mai continuă încă de a trăi.

În schimb, toate animalele care prin dispozițiunile lor speciale și prin utilitatea lor pentru om au putut intra în sfera lui de viață, s-au dezvoltat, s-au diferențiat mai departe, dînd naștere la varietăți noi și s-au răspîndit pe fața planetei împreună cu dînsul.

Tot așa s-a întîmplat și cu plantele. Cele măruntele, care trăiesc numai un an, au putut rezista cu numărul ; cele mari (arborii), de cîte ori au fost o piedică pentru traiul omului, s-au împuținat și s-au retras din fața lui. De obicei, trecerea de la nomadism și vînătoare spre agricultură a fost însoțită de o intensă devastare a pădurilor sălbatice, care au schimbat pentru totdeauna înfățișarea multor regiuni. Căci chiar cînd omul de nevoie a chemat iarăși pădurea, să-i ajute agricultura, speciile au fost de obicei altele. Astfel că tocmai în partea cea mai masivă a învelișului vegetal, s-a simțit mai ales mîna omenească.

Mai mult : nici plantele mărunte n-au scăpat toate de amestecul plănuirilor omenești. Cîmpiile din cele cinci continente — mai ales de vreo jumătate de secol — și-au schimbat fizionomia în multe locuri cu desăvîrșire. Plantele de folos omului și, în prima linie cîteva graminee (cerealele), în anume epoci ale anului izgonesc toate speciile netrebnice pentru om, încît se poate susține că, în țările temperate, învelișul vegetal este mai în întregime produsul unei selecțiuni artificiale, hotărîtă de voința omenească.

[1] Autorul are în vedere, precum se vede, raportul dintre om și natura vie. — *N. R.*

Urmarea acestei teribile selecţiuni a fost că unele specii tind să dispară, altele se întind, se diferenţiază şi mai toate se amestecă — atîta cît marile fenomene geografice atîrnătoare de climă nu pun o stavilă voinţei omeneşti.

Astfel, după o lungă perioadă de luptă liniştită, în care fiecare plantă şi fiecare animal îşi asigurase o parte din spaţiu, adaptîndu-se după puterea mediului, potrivit dispoziţiunilor sale speciale de trai, îndată ce omul a intervenit şi a început a se mişca repede dintr-un ţinut într-altul, vechea împărţire a plantelor şi animalelor a suferit văzînd cu ochii schimbări foarte intense. O sumă de specii au fost nevoite să părăsească patria lor pentru a se muta aiurea cu voia omului şi multe — dintre cele mai mici — au emigrat fără voie sau chiar şi contra voinţei lor. S-a încins deci o luptă nouă : de o parte între plante, de alta între animale şi, în acelaşi timp, între animale şi plante laolaltă, biruind, se înţelege cele mai puternice, chiar cînd acestea n-ar fi fost prielnice. Un mărăcine netrebnic, introdus din Spania în Argentina — luat din întîmplare în coama unui cal — a umplut pampele şi acoperă azi laolaltă sute de km², unde nici omul nu mai poate pătrunde decît cu ajutorul focului.

Interesantă îndeosebi pentru europeni este regiunea Mediteranei, unde viaţa istorică a avut o intensitate deosebită. Aici, pe lîngă clasicul ciparos, pe lîngă măslinul, via şi platanul pomenite de cei vechi, mai găsim azi şi eucalipţii australieni (în mlaştini), iar, alături de dînşii, avem curioasele cactee, agavele Americii şi decorativa aloe de neam african, care toate la un loc dau ţărmurilor Mediteranei o înfăţişare din ce în ce mai exotică. Şi nu-s aceştia singurii imigranţi ; dar chiar şi flora veche venise în parte din ţări foarte depărtate : măslinul din Siria, ciparosul tocmai din Afganistan. „Cînd cei dintîi Greci s-au coborît pe ţărmul Italiei de jos, pădurile erau formate mai ales din copaci care lepădau frunzele peste iarnă ; fagii se coborau mult mai jos decît astăzi, cînd îi vedem numai pe culmile cele mai înalte ale munţilor. La cîteva sute de ani după aceea, vedem în picturile zidurilor din Pompei exclusiv copaci cu frunze mereu verzi : laurus nobilis, măslin, ciparos, oleandru ; pe la sfîrşitul imperiului şi în evul mediu, găsim apoi lămîii şi portocalii, iar după descoperirea Americei vin la rînd magnoliile, agavele şi smochinii indieni. Şi e vădit că schimbarea aceasta n-ar fi venit, dacă nu se amesteca mîna omului...[1] O dovadă foarte sigură o avem chiar sub ochii noştri : nicăieri flora nu e mai amestecată decît pe lîngă drumuri şi îndeosebi acolo, unde calea ferată face o curbă [2]. Cît despre emigraţii şi războaie, este ştiut, sînt însoţite de un amestec adeseori foarte întins între plante şi animale.

Recapitulînd cele spuse mai sus cu privire la modificarea litosferei, hidrosferei şi atmosferei, vedem că mai ales cînd e vorba de biosferă, rolul omului e în adevăr de o foarte mare însemnătate ; privind statica şi dinamica sferelor

[1] V. Hehn, *Kulturpflanzen*, p. 430 (1883).
[2] Supan, *Grundzüge der physischen Erdkunde*, p. 632.

planetei, poate că nici nu este un alt agent a cărui influenţă să fie — dacă nu mai mare cel puţin — mai felurită decît a omului. De aceea, locul lui în geografie trebuie în adevăr să fie considerat dintr-un punct de vedere aparte ; aceasta cu atît mai mult cu cît în evoluţia planetei el intervine nu numai ca o putere fizică (apă, vînt etc.), ci mai ales cu inteligenţa sa, o forţă incomensurabilă.

E destul să ne gîndim numai la mijlocul găsit de curînd să lichefieze atmosfera şi chiar să o solidifice ! Transformarea forţelor şi găsirea mijlocului de a înmagazina forţe cosmice şi de a le preface în alte forţe, după legi ştiute, deschide pentru viitorul Pămîntului o perspectivă de modificări aşa de variate, încît de-a dreptul simţim că influenţa omului în economia planetei pe care trăieşte este departe de a fi atins limita ei cea din urmă ; — cu atît mai mult, cu cît nu e vorba numai de răspîndirea sa pe faţa Pămîntului şi de forţa inteligenţei sale, care a şi umanizat în multe privinţe planeta, dar în acelaşi timp şi de o influenţă mai puţin calculabilă : aceea a sentimentelor sale. În adevăr, o bună parte din amestecul florei şi faunei stă în legătură nu atît cu trebuinţa fizică, ci cu nevoia estetică a firei omeneşti. O sumă de plante ornamentale au devenit cosmopolite nu prin utilitatea lor, ci numai spre a mulţumi aplecarea omului spre exotism.

Aşa că, în rezumat, putem considera pe om ca pe unul din agenţii cei mai activi în modificarea raportului sferelor şi prin urmare ca unul din factorii geografici de căpetenie.

Astfel stînd lucrurile, nu e de mirare că, în evoluţia literaturii geografice de pînă azi, am întîlnit necontenit pe om ca cel dintîi obiect de preocupare al geografului. E drept că, pe lîngă curentul care împingea geografia spre ştiinţele istorice, s-a simţit din timp în timp un curent mai slab şi mai şovăitor, care tindea să micşoreze însemnătatea elementului omenesc, în proporţie dreaptă cu ceilalţi agenţi modificatori ai planetei. Acest curent însă abia în timpurile din urmă s-a manifestat cu tărie, iar pînă la Ritter geografia se considera singură ca o ştiinţă ajutătoare a istoriei, menită doar să lumineze cadrul în care se desfăşura activitatea zilnică a neamului omenesc. Ritter chiar o şi defineşte ca „ştiinţa relaţiunii dintre om şi pămînt", iar planeta întreagă nu era pentru dînsul decît un loc de educaţie pentru om (Erziehungshaus), unde fiinţa aceasta privilegiată se pregăteşte spre împlinirea „unei meniri suprapămînteşti etc.".

Totuşi, cu toată precumpănirea elementului omenesc în literatura geografică de pînă astăzi şi cu toată marea însemnătate a genului omenesc în economia planetei, ni se pare că punctul de vedere antropocentric nu poate fi justificat. C. Ritter, sedus de perspectiva aceasta unilaterală, ajunsese la teleologie şi chiar la teologie, declarînd că adevărata ştiinţă este intuiţia divinităţii (die Anschauung Gottes). El însă, pe lîngă pornirea metafizică a timpului, mai suporta şi toată moştenirea geografică lăsată de Strabo, al cărui Pămînt iarăşi era făcut „pentru om şi pentru zei".

Azi însă, după *Cosmos*, cînd privim geografia cu ochii lui Humboldt şi ai evoluţionistului modern, perspectiva devine cu mult mai reală: omul e o simplă parte a biosferei, care a apărut după ivirea pe glob a altor organisme şi va dispărea — foarte probabil — cu mult mai înainte de altele. Aşa că, în studiul relaţiunilor celor patru sfere, individul omenesc este o excepţie care, cu toată însemnătatea ei cea mare, nu poate forma jumătate din obiectul ştiinţei noastre, după cum voise în opera sa C. Ritter. De aceea, pentru a nu falsifica perspectiva metodei, vom considera antropogeografia ca un simplu capitol privitor la biosferă.

Aici ajunşi, credem că la întrebarea pusă la început ne este permis să răspundem în felul următor:

Precumpănirea elementului omenesc în literatura geografică a fost un fenomen trecător, o moştenire din perioada de copilărie a ştiinţei. Cît timp partea ştiinţifică privitoare la fenomenele fizice ale globului era prea săracă, scriitorii stăruiau de nevoie mai mult asupra omului, care li se părea mai cunoscut, transportînd cît mai mult material omenesc în cadrul geografiei propriu-zise. Azi însă, cînd progresul ştiinţelor naturale ne-a înlesnit adunarea unui material bogat asupra tuturor sferelor, partea privitoare la om devine în literatură proporţional mai mică, potrivit perspectivei cosmice, care a înlăturat pe cea antropocentrică.

Acela însă care îşi ia ochii de pe geografia lui Ritter, ale cărei pagini sînt înviorate de un idealism transcendent, ar putea să considere noua concepţie a ştiinţei noastre ca o adevărată decădere. Dar cu toată frumuseţea ei morală, metafizica şi teologia bătrînului maiestru au rămas cu prea puţini partizani şi tot de asemenea credem că va rămînea cu vremea şi direcţia sa istorică. Din contra, direcţia inspirată de Humboldt şi de evoluţionism ni se pare din ce în ce mai firească cu cît ne familiarizăm cu dînsa.

Astfel, cel ce se gîndeşte la relaţiunea dintre masele celor patru sfere, cînd îşi aduce aminte că, înainte de ivirea omului, foraminiferele zidiseră pături întregi în coaja planetei şi că probabil aceste animale vor trăi şi după moartea omului... va vedea îndată, în perspectiva timpului geografic, cum concepţia antropocentrică îi apare ca o vădită eroare. A considera toată planeta şi evoluţia celor patru sfere ca un simplu corolar cosmic faţă de viaţa omului, este evident o lipsă de proporţie, care ne prezintă imediat metoda vechii geografii ca ceva neadmisibil.

Înaintea ştiinţei, toate fenomenele îşi păstrează proporţia lor hotărîtă de legile generale ale evoluţiei şi pe cît de surprinzătoare ar fi o ştiinţă care să se definească: ştiinţa relaţiunii dintre pămînt şi foraminifer, aproape tot pe atîta de surprinzătoare trebuie să ne fie şi geografia concepută ca ştiinţa relaţiunii dintre întreaga planetă şi mamiferul numit om.

ANTROPOGEOGRAFIA ŞI ÎNTEMEIETORUL EI FR. RATZEL [1]

La mijlocul secolului al XIX-lea, o eclipsă în mişcarea geografică. După moartea corifeilor Humboldt şi Ritter, se înmulţesc totuşi societăţile şi revistele de geografie. Direcţia lui Ritter se pierde zadarnic în hegelianism. Adevăratul continuator al „geografiei comparate" ritteriene este Fr. Ratzel, care o renovează din temelie. A fost ajutat de pregătirea sa ca naturalist şi prin lungi călătorii în Lumea Nouă şi Europa. Originalitatea gîndirii se dovedeşte în opera „Anthropogéographie" (oder Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte), 1882. Tot Ratzel reînnoieşte din temelii geografia politică. În „Politische Geographie" pentru întîia oară statul e privit ca un organism şi studiat în chip critic în raport cu toate împrejurările telurice. „Bibliothek geographischer Handbücher" e cea dintîi încercare de monografii analitice, îmbrăţişînd tot orizontul planetei. „Völkerkunde" e de asemenea cea dintîi încercare de „etnografie descriptivă", ca urmare a „muzeelor etnografice" şi a materialului adunat de exploratori sau prelucrat în reviste. În „Kleine Schriften", Ratzel a lăsat urmaşilor sute de studii mărunte. El încheie secolul al XIX-lea, ca cel mai de seamă cugetător în sfera antropogeografiei, a etnografiei şi a geografiei politice.

Potrivit obiceiului, începem cursul vorbind despre un subiect afară din programa prelegerilor anuale, dar nu alături de sfera preocupărilor geografice. Ora aceasta va fi consacrată amintirii lui Friedrich Ratzel, întemeietorul antropogeografiei, o ramură a ştiinţei, pe care unii dintre auditori o cunosc din conferinţele anilor trecuţi.

Am afirmat că un astfel de subiect nu iese din sfera preocupărilor noastre ştiinţifice, şi cred că avem dreptate.

Ştiinţa se adună nu numai în operele scrise sau tipărite; ea trăieşte şi se dezvoltă zi cu zi, şi veac după veac, în cugetul acelora care, cuprinzînd cu o privire tot ce s-a ştiut pînă la dînşii într-o direcţie de cercetări, poartă lumina

[1] Prelegere ţinută la Universitatea din Bucureşti pentru deschiderea cursului din anul 1904.

gîndului lor și asupra părților rămase încă obscure ; și astfel, asemenea celor ce lucrează în întunericul unei mine, ei își trec lampa din mînă în mînă pentru a explora necunoscutul măcar cu un pas mai departe. În marii cugetători stă deci, în primul rînd, toată realitatea științei. Și de aceea, a urmări încă o dată drumul cercetărilor lor, a cunoaște momentele esențiale din viața lor, însemnează a urmări însăși istoria dezvoltării științelor în partea sa cea mai dramatică și mai ademenitoare.

Să aruncăm așadar împreună o repede privire asupra mersului geografiei în secolul din urmă, în care timp cade și activitatea științifică a lui Fr. Ratzel.

Anul 1859 a fost un moment rar în istoria geografiei. În mai, moare A. von Humboldt ; în noiembrie îi urmează C. Ritter, și astfel dispar aproape în același timp cei doi patriarhi ai științei noastre, atît pentru Germania, cît și pentru tot restul lumii. Fericit mai ales Humboldt care, în etate de 75 de ani, în plină bătrînețe, abia începuse publicarea marei sale opere, *Cosmos*. O și spune în precuvîntare cu vorbe care amintesc sfiala și melancolia prologului din Faust. „În seara tîrzie a unei vieți pline de zbuciumări, dăruiesc publicului german o operă a cărei icoană în linii nedeslușite [1] mi-a plutit înaintea sufletului aproape o jumătate de veac". Dar, norocos bătrînul ; căci, la jumătatea de veac necesară pentru meditare, s-au mai adăugat încă 15 ani, făcînd posibilă și executarea operei pînă la sfîrșitul ei. Astfel, în al 90-lea an al vieții, obosit de glorie, Humboldt se pleacă spre mormînt, ne mai cerînd contemporanilor decît puțină liniște pentru iarna cea din urmă a vieții [2].

Deși cu 10 ani mai tînăr, Carl Ritter moare în același an, lăsînd însă neisprăvită marea sa geografie comparată (Vergleichende Erdkunde), o adevărată κολοσσουργία [3], cum ar fi zis anticii. Așa că dispărînd cei doi bătrîni, în umbra cărora generațiile tinere crescuseră nebăgate în seamă, dintr-o dată s-a văzut golul, pe care lumea îl simte totdeauna, cînd exemplarele rare ale omenirii au încetat de a mai fi. Iar pierderea a fost cu atît mai vădită, cu cît cei doi corifei ai științei noastre erau, în gîndirea întregii lumi, legați de amintirea acelei perioade de minunată înflorire a spiritului omenesc, care, cu Goethe, Beethoven și Kant atinsese culmi neîntrecute de tot ce cunoscuse mai înainte cugetarea omenească și de tot ce făptuise puterea creatoare a artei. Era deci

[1] Ihr naht euch wieder, schwankende Gestalten!
Die früh sich einst dem trüben Blick gezeigt... (*Faust*, Zueignung).

[2] Vezi scrisoarea publică, prin care se roagă să nu-i mai scrie nimeni.
...Möge dieser Ruf um Hülfe, zu dem ich mich ungern und spät entschlossen habe, nicht lieblos gemissdeutet werden, cf. Zimmermann, *Alexander von Humboldt*, Berlin, 1859.

[3] Operă de proporții imense. — *N. R.*

pentru contemporani un fel de *Amurg al zeilor*, un moment ca acelea, cînd lumea pare că se oprește pe loc, iar părerea de rău pentru ceea ce a fost stă să covîrșească speranța pentru cele ce vor mai fi.

Dar dacă oamenii pier, ideile rămîn ; și niciodată nu stau locului. După cum sămînța unui singur copac, purtată de vînt, poate semăna un continent întreg, și poate trece și în altele, peste mări și peste țări, așa și cu ideile ; ele pot deveni repede bunul comun al tuturora, răspîndindu-se de jur împrejurul pămîntului. Mai ales așa trebuia să se întîmple cu ideile lui Humboldt și Ritter, din al căror îndemn se porniseră o sumă de cercetări științifice peste toată fața planetei.

În adevăr, pentru a cultiva ramura științei care prin *Cosmos* și *Vergleichende Erdkunde* căpătase atîta prestigiu, peste tot răsar ca din pămînt o sumă de societăți geografice. Pînă în anul morții celor doi învățați nu erau nici 20 de societăți de acestea, în toată lumea. Numai în 1867 se întemeiază însă cinci dintr-o dată [1], iar de atunci încoace, calendarele geografice dau liste întregi, care nu mai atrag atențiunea nimănui. Paralel apoi cu societățile geografice se ivesc un mare număr de reviste speciale ; se înmulțesc și catedrele, așa că geografia se bucură în a doua jumătate a veacului lui Humboldt și Ritter de o neasemuită înflorire. Fiecare problemă e studiată de zeci de savanți ; fiecare colț de pămînt e cercetat ; explorările senzaționale (mai ales cele polare) se țin lanț, iar în urma călătorilor vin și cuceririle coloniale, însoțite de războaie, așa că studiile de geografie ajung aproape cele mai populare între toate preocupările științifice din a doua jumătate a veacului trecut.

Dar popularitatea și popularizarea nu însemnează numaidecît progres. Orizontul geografic, ce e drept, se întinsese foarte repede pînă în mijlocul zăpezilor polare și pînă în inima pustiilor ; material geografic se adunase iarăși mai presus de orice așteptare. După explorarea uscatului, venise rîndul mărilor și, în mai puțin de 30 ani de la moartea lui Humboldt, privirea geografului a putut pătrunde pînă în adîncul veșnic întunecat al Oceanului. Au apărut hărți ale fundului, despre forma căruia nu se știuse pînă atunci aproape nimic, iar așezarea cablurilor, precum și sondările vaselor de război au condus la minunate studii, consemnate în imense publicații speciale. Dar materialul științific nu e încă știință ; aceasta e o chestie de fericită sinteză, o rară întîmplare, căci în știință ca și în artă, hotărîtor lucru e mai întîi de toate individualitatea cugetătorului, — un factor totdeauna incalculabil.

Deci, cu tot materialul adunat, după Ritter și Humboldt s-a părut că urmează o adevărată eclipsă. Hegelianul E. Kapp, impresionat de latura teleologică — cea mai discutabilă a geografiei lui C. Ritter — scrie o nouă *Vergleichende Erdkunde*, o remarcabilă dezvoltare de idei, schițate după obiceiul metafizicienilor, în golul speculației abstracte ; încercare interesantă, dar aproape

[1] S. Ruge, *Abhandlungen*, Dresden, 1888, p. 229.

cu totul stearpă în ce privește progresul științific al geografiei. O speranță ceva mai temeinică a fost pentru cîtva timp O. Peschel cu ale sale *Probleme der vergleichenden Erdkunde*; însă minunatul scriitor, o podoabă a literaturii științifice germane, moare de timpuriu, lăsîndu-i în urmă mai multe încercări „essais“ sugestive dar nesigure, cum sînt foarte adeseori lucrările autodidacților.

Aceasta era starea geografiei la 20 de ani după moartea lui Humboldt, cînd apare Fr. Ratzel.

■

Se născuse la 1844, în Karlsruhe.

În viața sa, nimica extraordinar. Mare iubitor al naturii — poate semnul cel mai deosebit al spiritelor de elită — a studiat la Heidelberg, Jena și Berlin. Cercetările acestea l-au dus pentru un an de zile în sudul Franței, la Universitatea din Montpellier. Din acest timp datează cunoscutele sale scrisori zoologice *(Zoologische Briefe vom Mittelmeer)*[1], care au relevat cititorilor ziarului „Kölnische Zeitung“, unde au fost publicate, un temperament nu numai științific, ci și literar și filozofic în același timp. Studii ca acestea: *Polimorfismul coloniilor animale, Istoria strămoșilor sepiei, Micii ingineri ai mării* etc., precum și lucrarea sa *Sein und Werden der organischen Welt*[2] au fost îndată o dovadă, că tînărul naturalist nu se mărginea numai la observarea formelor organice în laborator sau la malul mării, ci simțea nevoia de a stabili relațiuni mai întinse între fenomenele naturii.

Un moment, studiile sînt întrerupte. Într-un regiment din Baden, ia parte la războiul contra Franței; rănit se întoarce ca „un naufragiat“ la München pentru a urma cursuri de geografie și de geologie. Se leagă de aproape cu M. Wagner, autorul teoriei despre „Migrațiunea organismelor“ și, în muzeul de etnografie, sub direcția lui Wagner, tînărul naturalist care, în orele de repaus, observase pe îndelete felurita mișcare a viețuitoarelor mării, se ridică pe încetul cu gîndirea pînă la marile mișcări ale *maselor omenești*. De la zoologie se abate astfel spre istorie și geografie, meditînd planul de a adînci problema atît de banalizată a influenței mediului. De altfel, momentul era favorabil. Tocmai atunci, vîntul darvinismului începuse a bate mai puternic peste Germania, iar epoca era potrivită, ca unele probleme de istorie să fie privite prin ochii unui naturalist. Vocațiunea sa începea să iasă la iveală.

Din fericire, la educația teoretică a tînărului se adaugă îndată și educația mai completă a unor întinse călătorii. Viitorul geograf străbate Italia pînă în

[1] Publicate din nou în *Wandertage eines Naturforschers*, 2 vol., Leipzig, 1873, 1875.
[2] Apărută în Leipzig, 1869. Prima sa lucrare e disertația academică: Beiträge zur anatomischen und systematischen Kenntnis der Oligochäten, 1868.

Sicilia; dă ocol Podișului Transilvaniei, unde face cunoștință și cu neamul nostru; trece oceanul, cutreeră Statele Unite, Cuba și Mexicul, urmărind astfel pe o bună parte din fața planetei fenomenele pe care le studiase în muzeul de etnografie și în spațiul îngust al bibliotecilor. În acest chip, format sufletește, Fr. Ratzel începe cariera sa de profesor la München (1876), iar la 1884 e chemat la Universitatea din Leipzig, unde rămîne pînă la sfîrșitul vieții (1904 august 13).

Cum vedeți, nimic extraordinar, afară poate de norocul unei pregătiri complete. Ce a ieșit din această pregătire, în cursul anilor ce au urmat, ar fi greu de spus cu destulă amănunțime. Singur titlul lucrărilor sale ar acoperi pagini întregi. Dar, din fericire, așa ceva nu e necesar.

Căci ceea ce a scăpat pe Humboldt și-l va scăpa de primejdia uitării, nu sînt zecile de lucrări asupra amănuntelor, lucrări de mult învechite, ci e opera sa *Cosmos*, în care se cuprind ideile sale asupra sintezei geografice.

De asemenea și la Ratzel, și la orice scriitor, cercetările mărunte și faptele rămîn, orice s-ar zice, pe un plan secundar; durabile sînt ideile, care au scăpărat din acele fapte, adică progresul pe care cugetarea științifică l-a realizat cu ocazia acelor cercetări.

Numai de acestea vom ține deci seamă, pentru ca să putem hotărî cu oarecare preciziune locul ce i se cuvine lui Ratzel în dezvoltarea istorică a științei noastre.

■

După micile începuturi din tinerețe, prima sa lucrare de seamă e *Anthropogéographie* (oder Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte, 1882), operă care a asigurat de la început autorului un loc aparte în lumea științifică.

În ce stă anume valoarea specială a acelei lucrări? În cîteva cuvinte, am putea răspunde astfel: ea era o întregire și o rectificare a geografiei lui Humboldt și Ritter. În adevăr, cine răsfoiește pagină cu pagină Cosmos, vede cu mirare că autorul acestei scrieri nu acordă omului decît un loc foarte mărginit în acea operă, menită să devină normativă pentru geografi. Îți vine să crezi că, fără voia sa, călătorul care-și pierduse urma ani de zile în ierburile din llanos, în pădurile Braziliei și pe vîrfurile pustii ale Cordilierilor, uitase aproape de existența neamului omenesc. Clasicul scriitor care, în vestitele sale *Ansichten der Natur*, înfățișase, ca nimeni altul, toate armoniile fizice ale planetei, de dragul acestei planete pierduse din vedere pe om, considerîndu-l ca ceva accesoriu și de puțină însemnătate în viața pămîntului.

Fără îndoială, în fața timpului infinit și a spațiului iarăși infinit, nu numai omul ca individ, dar chiar specia noastră întreagă poate să fie puțin lucru. Cînd privim însă mai de aproape economia micei noastre planete, peste care ființa

omului se ridică zi cu zi ca un suveran, lucrul se schimbă ; omul ni se înfățișează ca o parte esențială. De aceea, excesiva lui subordonare în Cosmos trebuie să se pară cu vremea o indiscutabilă lipsă de simetrie și de justă perspectivă, în ceea ce privește studiul fenomenelor geografice.

Și în adevăr, lacuna aceasta trebuia să se simtă cu atît mai mult de urmași, cu cît alături de Cosmos, cugetarea geografilor se mai inspira și din geografia comparată a lui Ritter. Acesta, familiarizat cu studiile istorice, considerase din contra pe om nu numai ca o podoabă a pămîntului, dar chiar ca ultimul scop al vieții acestui organism cosmic. După Ritter, planeta fusese înadins creată pentru om [1], și atît de înadins, încît nu e nici o ridicătură și nici o cufundătură în coaja pămîntului, care să nu fi avut o menire aparte în educația neamului omenesc ! Tot pămîntul, după cunoscuta sa expresie, era o „casă de educație" (Erziehungshaus) a genului omenesc, în vederea pregătirii sale pentru o lume superioară [2]. Iar părerea lui Ritter nu era izolată. În parte, el urmărea un șir de idei, care preocupaseră și pe Montesquieu și mai ales pe Herder în vestita sa operă *Ideen zur Entwickelung des Menschengeschlechtes* [3].

Ce urma de aci ?

Pentru geografii din a doua jumătate a veacului al XIX-lea, contrazicerea sau, mai exact, nepotrivirea aceasta trebuia să iasă la iveală, și trebuia rezolvată în vreun chip. Tocmai în acest moment apare Fr. Ratzel. Mai bine pregătit decît predecesorii săi (cel puțin în această direcție), el reia problema în felul următor : Trebuie să plecăm, zice dînsul, de la fapte indiscutabile. Nu știm dacă omul e ultimul scop al planetei, dar știm că specia noastră e o parte esențială a acestui organism cosmic. Aceasta o simțise foarte de aproape Ratzel și-o dovedise cu multe fapte într-o lucrare anterioară asupra Statelor-Unite [4]. Lunga sa călătorie îi arătase că Lumea Nouă e o adevărată experiență geografică și istorică : invazia europenilor a schimbat în cîteva zeci de ani raportul raselor omenești ; a schimbat raportul speciilor animale (distrugînd pe unele dintre cele vechi și introducînd altele noi) ; a modificat chiar și înfățișarea vegetației, — fără să mai pomenim de canalizarea unor rîuri, de mlaștini secate, istmuri tăiate... și de alte rectificări aduse de mîna omului în desemnul străvechi al planetei. Evident, era o eroare să lași pe om în umbră, după cum era neștiințific să-l consideri ca ultim scop al organismului cosmic, numit Terra.

Din contra, din punctul de vedere neprevenit al științelor naturale, omenirea trebuia să înceapă a fi considerată ca o mare unitate biogeografică [5], după cum

[1] S. Mehedinți, *Problemele geografiei contemporane*, p. 158, 159.
[2] C. Ritter, *Allgemeine Erdkunde*, pp. 17, 29, 76, 205 etc.
[3] Vezi și Lehmann, *Herder in seiner Bedeutung für die Geographie*. (Program des Falk-Real. Gymn., Berlin, 1883).
[4] Fr. Ratzel, *Die Vereinigten Staaten von Nord-Amerika*, 2 vol. 1878.
[5] Vezi nota de la pag. 118. — *N. R.*

e asociația ierburilor unei stepe ori a arborilor unei păduri, sau după cum sînt atîtea alte unități biogeografice, compuse din multe specii animale și vegetale. Geografia deci, pentru a rămînea în căile științei, trebuia să cuprindă și pe om ca o parte esențială. Ea trebuia să fie, după cum a zis Ratzel cu un termen cam rebel, trebuia să fie antropogeografie. Geograful va studia așa dar umanitatea, după cum studiem și vegetația globului ; va cerceta pînă unde s-a întins pe coaja pămîntului, atît orizontal, cît și în sens vertical ; cum a fost ajutată și cum a fost împiedicată în răspîndirea sa de formele plastice : munte, deal, șes, podiș, insulă, peninsulă etc., cum a fost supusă influenței mediului climateric (mai cald sau mai rece, mai umed sau mai sec) ; cum a fost biruită sau biruitoare în reacțiunea contra celorlalte organisme — plante și animale.

Acesta e planul pe care Ratzel l-a adus la împlinire în *Antropogeografia* sa, care devine astfel, după cum ziceam, o întregire și o rectificare a geografiei marilor săi predecesori Humboldt și Ritter. Se înțelege, detaliile pot fi discutabile și au fost discutate ; dar, în întregimea ei, opera noului geograf însemna o nouă perspectivă în sfera studiilor noastre. Prin ea, geografia a scăpat pentru întîia dată — și cred pentru totdeauna — de alternativa de a fi unilaterală, devenind o roabă a științelor naturale, după cum era în primejdie cu școlarii lui Humboldt, sau de a deveni, cum mai fusese pe vremea lui Strabo, o roabă a istoriei, cum se îndruma iarăși cu ucenicii lui C. Ritter.

A doua operă, cu care scriitorul face un pas mai departe, e *Politische Geographie* apărută în 1897. Lucrarea aceasta a fost menită să răstoarne și să transforme o întreagă rubrică a literaturii geografice.

Pînă la Ratzel, sub numele de geografie politică se înțelegea o înșirare seacă de suprafețe ale statelor și ale provinciilor, de granițí, populație, împărțiri administrative, forme de guvern... și alte amănunte fără spirit geografic. Era o adevărată moștenire din vremea perucilor, o geografie-Almanah-Gotha.

Spirit clar și deprins, după cum îl obișnuise bătrînul Humboldt, „a înfrumuseța lumea cu o bogăție mai mare de idei" [1], Ratzel își dă seama că o astfel de moștenire penibilă nu mai poate fi suferită mai departe. Geografia politică are să se ocupe, zice el, de stat. Iar statul nu e o ficțiune cartografică, ci este o realitate biogeografică. E o parte din fața pămîntului plus și o parte din omenire — diferențiată în anumite împrejurări naturale, care trebuie studiate. Statul, ca și orice organism, se naște, crește, decade și piere în legătură cu anumite împrejurări fizice : formele plastice ale coajei, clima, rasa etc. Prin urmare, în *spațiu*, între ecuator și poli ; în *timp*, evolutiv, de la statul pădurii congoleze, compus abia din cîteva sate și pînă la statele mondiale, cum e cel

[1] *Cosmos*, p. 18.

englez, rusesc etc., omul de știință trebuie să urmărească *toate formele* acestea cu gîndul de a le reduce la categorii geografice. Aceasta e ideea fundamentală a operei, care a deșteptat cel mai mare interes între specialiști și a dat autorului ei — nu numai față de geografi, ci și față de istorici — prestigiul unui rar semănător de idei, a unui spirit în adevăr filozofic în ale științei sale.[1]

Ocazia însă unde s-a văzut și mai bine că autorul de odinioară al Antropogeografiei luase între contemporanii săi rolul unui protagonist și continuator al marei tradiții din timpul lui Humboldt și Ritter, a fost publicarea așa numitei *Bibliothek geographischer Handbücher*, o serie de lucrări, unde specialiștii cei mai de seamă, sub direcția lui Ratzel, au venit să aducă pentru o sumă de probleme cuvîntul ultim al cercetărilor lor. O publicație în adevăr semnificativă.

Humboldt, într-o viață de aproape un secol, adunase (și el, și alții pentru el) în mii și mii de notițe tot ce se știa cu privire la geografia fizică a planetei. În privința aceasta, Cosmos e o minunată clădire, alături de care vor zăcea pentru veșnicie mormane, aproape tot atît de mari, din resturile materialului întrebuințat la acea clădire[2].

Ratzel, contemporanul publicațiilor fără număr, al societăților științifice și al călătoriilor iarăși fără număr, și-a dat seama că o nouă lucrare în felul sintezei lui Humboldt, care să exprime — cel puțin în momentul publicării — ultimul cuvînt al științei, o astfel de operă individuală, tocmai din cauza adunării enorme a materialului și a specializării oamenilor de știință, devenea cu neputință. Nici o viață aproape de un secol ca aceea a lui Humboldt, nici pontificatul pe care el îl avusese asupra geografilor și naturaliștilor (ca un soi de papă civil) n-ar mai fi azi îndestulător. Pentru a se mai clădi un nou Cosmos, trebuie chemați de aci înainte mai mulți arhitecți, — cel puțin pentru părțile de detaliu ale clădirii.

Și tocmai în vederea unei astfel de opere, pe care o visa poate pentru anii bătrîneții sale, urmașul lui Humboldt și Ritter cheamă somitățile științei geografice la alcătuirea acelei biblioteci care, în momentul de față cuprinde pentru o sumă de ramuri ale cercetării rezultatele cele mai nediscutabile ale științei. El însuși, cu monografia sa *Die Schneedecke* și cu o publicație mai întinsă *Völkerkunde*, venea să dea geografilor putința orientării celei mai sigure în vasta sferă a materialului de curînd adunat.

Cu această lucrare colectivă, apărută oarecum sub cenzura sa intelectuală, iese la iveală, chiar și pentru cei străini de geografie, locul deosebit la care se urcase în stima geografilor autorul de odinioară al Antropogeografiei.

[1] Din nefericire, aceleași idei — unilateral dezvoltate și aplicate — au dus și la doctrina „spațiului vital“ care căuta să „justifice“ expansiunea nelimitată, prin forță, a statelor imperialiste. — *V.M.* Vezi și Gall Ernö, *Sociologia burgheză din România*, Editura Politică, 1963, p. 192. — *N. R.*

[2] Vezi îndeosebi volumul V.

În fine, în ultima sa publicație mai întinsă, *Erde und Leben*, adăugînd fiecărui capitol de geografie fizică o sumă de considerațiuni în legătură cu viața omului, Ratzel apare în una și aceeași operă un fel de continuator al celor doi mari geografi de la începutul veacului al XIX-lea. Astfel, el încheie secolul renașterii geografiei ca reprezentantul cel mai complet în această provincie a cercetării științifice, și ca ultim inel al lanțului care se deșirase de la prelegerile de geografie ale lui Kant pînă la Ritter, Alex. von Humboldt și urmașii lor pînă în pragul acestui secol.

■

Ca schiță foarte sumară a unei activități științifice împrăștiată în zeci de volume și de reviste[1], aceste cîteva vorbe — inspirate, cred, de cea mai strictă obiectivitate — ar fi poate de ajuns pentru un moment.

Și totuși trebuie să mai adăugăm un cuvînt. Valoarea unui om de știință (și mai ales a celui ce profesează știința în mod public) nu stă numai în ceea ce el așează pe hîrtie ca adevăr menit să ajungă anonim adesea chiar din ziua ivirii lui în publicitate. Un om de știință — cel puțin pentru micul cerc al auditorilor și cititorilor săi — e însăși știința devenită om și lucrînd neîntrerupt asupra oamenilor. Sub această înfățișare, acela care profesează o știință e un fel de preot care veșnic oficiază și căruia în gînd îi răspund cei de față, poate în aceeași clipă, sau poate cu zecile de ani mai tîrziu. El cugetă pentru a trezi cugetul altora, vorbește pentru a da altora grai, lucrează spre a porni și pe alții la lucru — și, cine știe, dacă din punct de vedere omenesc, nu stă tocmai aici prețul cel mai de seamă al existenței oricărui muritor.

În aceasta a stat, în orice caz, unul din marele merite ale învățatului a cărui activitate științifică am urmărit-o astăzi. Ca profesor, cuvîntul său firesc — o traducere nesilită a cugetării — era pentru ascultători un veșnic prilej de meditație. Căci, pentru împlinirea menirii superioare a celui ce reprezintă în mod public o știință, Ratzel avea mai întîi calitatea rară de a se putea ridica peste puzderia amănuntelor și de a găsi relațiuni de un interes mai înalt chiar și acolo, unde lucrătorii cu ziua în ale științei moderne nu văd de obicei decît fapte și iarăși fapte izolate. Mai avea apoi și darul, iarăși puțin obișnuit, de a da viață pînă și naturii neînsuflețite.

De altfel, știința noastră are în această privință o însușire care, după împrejurări, poate deveni un privilegiu mare sau o mare greutate.

[1] Pentru o bibliografie mai amănunțită asupra lui Ratzel vezi : *Bericht des geographischen Abends*, Leipzig, 1901.

Mai în fiecare moment, noi avem ocazia de a privi natura întreagă, atît din punctul de vedere microscopic, cît şi din cel macroscopic. Se mai întîmplă asta şi în alte ştiinţe, dar nu atît de des ca în geografie, căreia, pe lîngă măsurile mici, îi stau la îndemînă în fiecare clipă cele mai mari măsuri atît în timp cît şi în spaţiu. Din faţa Pămîntului, privirea geografului se coboară uneori pînă în adîncimile întunecate ale globului ; în clipa următoare se întoarce însă tocmai spre imensitatea regiunilor siderale. Şi de asemenea : pornind în observarea fenomenelor din minuta ce acuma se scurge, se poate duce repede cu gîndul pînă în adîncul timpurilor de mult trecute sau a celor ce vor să vină din viitorul tot aşa de depărtat.

Răscoleşti bunăoară în coaja Pămîntului urmele vieţuitoarelor pierite de milioane de ani ; ai dezvelit cu luare aminte frunza cu desenul fin, pare că ar fi fost îngropată de ieri, şi vezi în gînd cum, în şirul vremurilor, fundul mării a ajuns uscat, apoi vîrf de munte. Dar ochiul pierdut în zarea timpului, printr-o uşoară clătinare a ierbii de alături, e adus din nou la privirea realităţii imediate şi astfel timpul devine unul, iar mintea observatorului urmăreşte cu acelaşi interes şi aceeaşi largă simpatie toată schimbarea actuală a planetei, fie în marea aerului, fie în oceanul apelor, în coaja Pămîntului sau în lupta neadormită a organismelor vegetale şi animale. Şi atunci, involuntar, prin chiar obiectul meditaţiei sale, geografului i se furişează în suflet sentimentul marilor armonii cosmice. Creaţiunea întreagă devine astfel pentru dînsul o dramă *sub specie aeternitatis*, „în lumina eternităţii", după frumoasa expresie a lui Spinoza.

Sentimentul acesta al vieţii cosmice în toate şi în tot îl avea şi-l deştepta Ratzel în auditorii cursurilor sale, nu prin măiestria deşartă a cuvîntului, ci prin onestitatea raţionamentului întemeiat pe fapte alese totdeauna în vederea unei construcţii mai durabile. Despre el se va putea zice, ca şi despre Humboldt sau Ritter, că a fost unul din marii arhitecţi, adică din artiştii ştiinţei din veacul său ; — o mare laudă, cînd te gîndeşti la atomismul intelectual, în care se resfiră activitatea atîtor cercetători contemporani, mărginiţi azi la contabilitatea izolată a faptelor, iar mîine-poimîine, la o desăvîrşită şi veşnică uitare.

Şi fiindcă mă aflu înaintea unui auditor românesc, să-mi fie îngăduit a mai adăuga un cuvînt cu privire la cele ce ne interesează numai pe noi.

Învăţatul, care în studiile sale îmbrăţişase tot globul pămîntesc şi toate neamurile, privea cu un deosebit interes la colţul de pămînt, unde se dezvoltă poporul nostru, pe care îl cunoscuse de aproape în anii tinereţii. Deseori, pentru exemplificarea ideilor sale, el alegea fapte din sfera vieţii româneşti, pe care o vedea — mai ales pentru viitor — sub auspiciile cele mai favorabile. Auditorul

cursului său a avut de multe ori ocazia să vadă înfăţişate în cuvintele cele mai pline de convingere energia elementului românesc şi deosebita însemnătate istorică a regatului de la Dunăre. Pentru dînsul, evoluţia neamului nostru era ca o experienţă geografică, vrednică de urmărit cu cel mai simpatic interes în toate ţările pe unde sînt români.

Prin urmare, puţinele cuvinte, prin care am căutat să subliniez valoarea specială a lui Fr. Ratzel în dezvoltarea ştiinţei noastre, au fost în acelaşi timp, împlinirea unei datorii de pietate din partea noastră, a tuturor celor ce ne-am aflat aci împreună, gîndind încă o dată gîndurile învăţatului aşa de timpuriu pierdut pentru ştiinţă [1].

[1] Paginile acestea au fost însoţite de cîteva rînduri „În amintirea lui Friedrich Ratzel".

PĂMÎNTUL CA OPERĂ A VOINȚEI OMENEȘTI [1]

Influența omului ca agent modelator al planetei. Lărgirea orizontului geografic în secolele din urmă. Explorări în toate continentele. Completarea imaginii cartografice a Pămîntului. Paralel cu explorarea s-a ivit și o exploatare din ce în ce mai intensivă, pînă la devastarea unor mari avuții naturale (Raubwirtschaft). Din lăcomia și neprevederea omului, planeta poate trece alături de menirea sa. Nevoia de a cruța și cultiva unitățile etnice existente.

Ceea ce deosebește omenirea contemporană de a secolelor trecute nu e atîta progresul ideilor, după cum te-ai aștepta în primul moment, cînd e vorba de cultură, ci mai ales e intensiva exploatare a bogățiilor planetei.

Căci, dacă e vorba de înălțarea speculativă a minții omenești, literatura filozofică a veacurilor trecute posedă, în germen măcar, tot ce avem și noi în timpurile de față. Ca printr-un abur fin și totuși nedeslușit, găsești în filozofia veche sau presimți același sîmbure de adevăr, pe care îl afli într-o expresie mai adecuată, și în operele filozofice din zilele noastre.

De literatura propriu-zisă nici n-ar mai fi nevoie să amintim. Mulți dintre contemporani pot spune fără sfială, că idealul lor e în urmă, la cine știe ce grec ori roman răposat de atîtea sute de ani. Iar în ce privește arta, ca semn al progresului cultural, se știe că marmurele din antichitate și picturile Renașterii au căpătat un prestigiu de frumusețe, pe care timpurile noastre nu îndrăznesc a-l pune la îndoială.

Dar chiar în domeniul științelor exacte (dacă privim știința nu ca un quantum brut de cunoștințe, ci ca un semn al agerimii sufletului omenesc într-o anume epocă), deosebirea între veacul al XIX-lea și veacurile trecute, nu pare a fi considerabilă. Între Laplace și Hipparch, inventatorul trigonometriei sferice, e

[1] Publicat prima dată în broșura *Introducere în geografie*, București 1904 și cuprins, fără modificări importante în „Opere complete“ vol. I, partea I, București, 1943.

mai multă cugetare matematică [1] decît de la autorul *Mecanicei cerești* și pînă azi. Doar științele de observare și experiență dacă s-ar putea lăuda cu o vădită superioritate față de trecut.

În adevăr, ceea ce adună azi botanistul între teancurile sale de hîrtie uscată și ce cunoaște el despre fiziologia plantelor ; ceea ce a aflat zoologul despre animale, începînd de la fața Pămîntului pînă în fundul întunecat și rece al oceanului, unde trăiesc ființe de forme străvechi ; ceea ce vede mineralogul, cînd trece de la examenul macroscopic la cel microscopic și apoi la mica feerie de culori, pe care i-o arată examinarea unei felioare de piatră sub lumina polarizată ; și în genere, ceea ce știe azi naturalistul despre fenomenele naturii fizice, chimice și fiziologice e în adevăr minunat lucru. E minunat chiar ceea ce poate afla în cîteva zile un începător între pereții unei săli de studiu.

Dar toată suma aceasta de cunoștințe, căpătate azi așa de ușor, se pare relativ de puțin preț față de știința unui grec, a lui Aristotel bunăoară, care aduna el singur de toate și de peste tot, căutînd și găsind el cel dintîi ordinea în haosul fenomenelor nelămurite încă de nici o minte omenească înainte de a sa.

În sfîrșit, dacă lăsăm la o parte filozofia, știința, literatura și artele plastice, și am căuta în concepțiile sociale contemporane o mare superioritate asupra secolelor trecute, credem că nici în această privință deosebirea nu e tocmai considerabilă. Secolul cel mare al păgînismului — mă gîndesc la al doilea după Hristos — a dat în monarhii de la Traian pînă la Marcu Aureliu tot ce putea să dea blîndețea unită cu o severă filozofie puse în serviciul guvernării oamenilor timp de 80 și mai bine de ani [2].

Astfel se explică, pentru ce, într-o repede ochire asupra istoriei, deosebirea între lumea contemporană și cea veche se pare că n-ar sta atît în cultura de ordin superior, adică cea manifestată în știință, artă și etică, ci mai ales în tehnica materială și în răspîndirea acesteia peste un orizont geografic din ce în ce mai întins.

■

În adevăr, secolul al XIX-lea e cel dintîi în care orizontul istoriei a cuprins întreaga planetă, dînd la iveală concepții tehnice și politice mondiale.

O mare parte din interiorul Africii era pe la jumătatea veacului trecut tot așa de puțin cunoscută, ca și pe vremea lui Herodot. După ce nordul continentului intrase în istorie din antichitate [3] ; după ce marinarii portughezi, căutînd drumul spre Indii, schițaseră destul de bine conturul întregului continent în

[1] Laplace, *Exposition du système du monde*, 1846, cf. cartea V.
[2] L. Friedländer, *Sittengeschichte Roms*, 1890, III, pp. 674, 675. E. Renan, *Marc Aurel*, 1891, pp. 9, 10, 32 și u.
[3] Viv. de St. Martin, *Le nord de l'Afrique dans l'antiquité grecque et romaine*. 1863.

secolul al XV-lea [1], harta Africii ajunsese în ce privește interiorul acestui uscat o adevărată ciudățenie, mulțumită poveștilor născocite de negustorii care mijloceau negoțul între țările mai civilizate și populațiile negre. E destul să privești în șir hărțile lui Martin Behaim (1493), Juan de la Cosa (1500), Diego Ribero (1529), Mercator (1541), Seb. Münster (1544), O. Dapper (1676), Homann (1711), pentru ca să vezi cît spațiu liber rămăsese la dispoziția fanteziei cartografilor, în mijlocul „continentului negru". La acest din urmă cartograf, mai toate rîurile Africii se înfrățesc într-o singură rețea : *Niger* se leagă prin *Bornu albus* (Ciad) cu *Nilul ater ;* acesta, la rîndul său, printr-un lac dăruit de desenator se leagă cu *Nilul albus,* care prin mai multe lacuri ciudate comunică spre apus cu *Zaire* (Congo), iar spre sud printr-o rețea de afluenți (prin mijlocul pustiei Kalahari !) se leagă cu capătul de sud al Africii, *Costa de Caffares* [2]. Abia d'Anville (1761) face din toate tabula rasa și dă Africii o înfățișare cartografică mai puțin fantastică. Totuși, aproape un secol mai tîrziu, Reichard (1823) în marele atlas al lui Stieler, scrie în mijlocul Africii cuvintele semnificative : *wahrscheinlichste Stelle des Hochgebirges Kumri* [3], acolo unde Herodot arătase Munții Lunii, izvorul tuturor fluviilor mari ale continentului. Și chiar la 1850, foaia din atlasul lui Stieler, desenată acum de Stülpnagel, e o adevărată caricatură față de hărțile actuale. Așa că la dreptul vorbind, știința geografică despre Africa e datorită mai toată silințelor veacului al XIX-lea. [4]

Mai întîi a fost scos la lumină nordul Africii, care, sub influența islamului, ajunsese cu mult mai străin decît în vremea imperiului roman. Noua descoperire s-a început cu expediția lui Napoleon în valea Egiptului. Modernul vicerege Mehmed-Ali (1805—1843), întinzîndu-și cuceririle sale peste Nubia, Senaar și Kordofan, făcu posibilă călătoria și explorarea în ținuturi pînă atunci cu desăvîrșire închise europenilor, și aduse în primul plan străvechea problemă a izvoarelor Nilului. Le căutaseră romanii (doi centurioni trimiși de excentricul Neron) ; le bănuiseră și arabii în dosul Munților Lunei, dar abia în 1857 Speke [5] și Burton [6] ating lacul Victoria-Nyasa, iar minunații munți cu zăpezi, cari îl lăsaseră pe Herodot așa de sceptic [7], abia în anii din urmă (1899) au fost cunoscuți pînă în vîrf.

Tripolitana și Sahara care, pînă la jumătatea veacului, se credea că e un fund de mare, au fost cîștigate pentru geografie abia prin străduințele lui Barth [8],

[1] O. P e s c h e l, *Zeitalter der Entdeckungen,* 1877, cap. 2 și 3.
[2] F r. U m l a u f t, *Afrika in kartographischer Darstellung von Herodot bis heute,* 1887.
[3] Poziția cea mai certă a muntelui Kumri. — *N.R.*
[4] La 1850, H. H a l l e u r începe conferința sa : *Das Leben der Neger West-Afrikas,* Berlin, 1850, cu vorbele lui Herodot : „tot ce ne vine din Africa este nou".
[5] S p e k e, *Les sources du Nil,* Trad. Paris, 1864.
[6] B u r t o n, *Voyaje aux grands lacs de l'Afrique orientale,* P., 1862.
[7] H e r o d o t, cartea II-a, cap. XXII.
[8] H. B a r t h, *Reisen und Entdeckungen in Nord-und Central-Afrika,* 1858.

Rohfs [1] și Nachtigal [2]. Algeria, după supunerea lui Abd el Kader (1847), ca și anexa ei de mai tîrziu, Tunisia, au avut parte de numeroase descrieri. Singur sultanatul Marocului a rămas pe tot țărmul de nord puțin accesibil pînă azi, și de aceea se socotește ca un merit deosebit pentru cîțiva ofițeri francezi travestiți, de a ne fi dat anul trecut cîteva notițe asupra lui [3].

Ceea ce fusese Nilul spre răsărit încă din antichitate, devenise cu timpul fluviul Niger la apus. Se știa că e o apă mare, care curge pe lîngă un oraș bogat ca în povești, *Timbuktu* (Tombouctou. — N.R.) ; se mai știa că e și un lac foarte mare (Ciad), dar nimeni nu le văzuse încă, iar cartografii cu o ușoară mișcare de condei legau toate aceste ape cu Nilul, potrivit vechei povestiri a lui Herodot, care voise ca Nilul să vină de la apus spre răsărit spre a face în Africa un drum la fel cu al Dunării în Europa !

Vălul necunoscutului e ridicat de peste ținuturile acestea tot în secolul al XIX-lea. Începutul îl face curajosul *Mungo-Park* [4] care se îneacă în Niger. Gloria izbîndei a fost menită să rămînă lui Barth care, după ce isprăvise cu Tripolitana, răzbește în Bornu, Barghirmi și Adamaua ; ajunge la lacul Ciad și pătrunde el cel dintîi [5] în misteriosul Timbuktu (1853), unde se oprește pentru studii aproape un an.

După Barth vin la rînd în cercetarea spre răsărit a Sudanului, Vogel asasinat în Wadai, și Nachtigal, cel dintîi european care a avut norocul să treacă prin Wadai și, străbătînd Darfor și Kordofan, legă astfel firul cercetărilor urmate de mii de ani împrejurul marei pustii sahariene.

Rămăsese mijlocul continentului. Pe vremea războiului nostru cu turcii, harta Africii avea încă o mare pată albă în mijloc. Din Congo se cunoștea numai locul de vărsare în ocean, cum se cunoscuse și din Niger multă vreme numai delta. De unde vedea o apă așa de mare ? Cu o îndrăzneală în adevăr engleză, *Stanley* taie dintr-odată nodul gordian, străbătînd Africa în curmeziș de la răsărit spre apus (1876—77) și coborîndu-se cu o mică flotă de luntre pînă la gura fluviului, după o sumedenie de peripeții.

Cît privește regiunea *marilor lacuri* și ținutul lui Zambezi și Kalahari, aci se ridică în primul plan activitatea neobositului misionar Livingstone (între 1854 și 1878) care străbătu în lung și în lat aceste regiuni. Zambezi, Nyasa, Mweru, Bangweulu, Ngami vor rămînea în istoria cartografiei, legate pentru totdeauna de numele său [6].

Astfel, abia către sfîrșitul veacului, petele albe și rîurile reprezentate prin linii nesigure și punctate s-au împuținat. Azi, întregul continent poate fi privit

[1] G. R o h l f s, *Quer durch Afrika,* 1874.
[2] G. N a c h t i g a l l, *Sahara und Sudan,* Trad. P., 1883.
[3] P. M i t t e i l u n g e n, 1903, XI.
[4] M u n g o-P a r k, *Travels in the interior districts Africa* L. 1816.
[5] Caillié și Laing îl văzuseră mai înainte (1828), dar fără folos pentru geografie.
[6] D. L i v i n g s t o n e, *Exploration dans l'intérieur de l'Afrique australe, P., 1859.*

ca schițat în liniile sale mari, iar în momentul de față, fizionomia continentului negru ni se limpezește și mai mult prin urmărirea de contele Wickenburg a liniei architectonice numită Marele șanț, care a crăpat pe de-a întregul Africa, amenințînd să prelungească spintecătura Mării Roșii pînă în inima continentului.

Australia sta și mai rău. La începutul secolului al XIX-lea, țărmul ei era încă foarte vag cunoscut. În vestitul Atlas al lui Homann (1816), N. Hollandia (*regio omnium toto orbe terrarum miserrima*) era în jumătatea ei despre răsărit cu desăvîrșire albă, — nici linia țărmului nu era indicată. G. Forster, tovarășul lui Cook, împlinise lipsa (1783), dar țărmul de sud rămăsese tot punctat [1]. Abia către sfîrșitul veacului al XVIII-lea, conturul se împlinește și colonizarea începe cu un mic sat de pușcăriași (aproape de actualul Sidney). Cît privește interiorul, continentul întreg era o adevărată *terra incognita*.

Explorarea începe dinspre răsărit. În 1813, coloniștii trec Alpii australieni. După trei decenii apare pe hartă ținutul lui Murray (în atlasul lui Stieler, din 1826, Australia era încă albă). Prima călătorie mai întinsă o face Leichhardt care, la a doua încercare, piere în pustiu (1847). Abia Burke izbutește (1860) să străbată pentru întîia dată continentul în curmeziș, dar la întoarcere piere și dînsul de foame și sete. În fine, la 1874, o linie telegrafică leagă țărmul de sud cu cel de nord, iar aducerea cămilelor a făcut posibilă o înaintare mai puțin anevoioasă în acest continent așa de nou încă [2].

Dacă ne întoarcem spre Asia, leagănul străvechi al culturii omenești, și ea abia în secolul trecut a intrat de-a binelea în sfera cercetărilor geografice. Sudul și răsăritul erau, ce e drept, mai bine cunoscute ; mijlocul și părțile nordice, din contra, se aflau tot în negura care ascundea Scythia lui Herodot. Așa, marea peninsulă Taimîr abia pe la jumătatea veacului a fost cercetată de Middendorff († 1894) care a desenat cea dintîi hartă mai exactă a rîurilor din nordul Siberiei. Prima călătorie în lungul țărmului siberian e făcută abia în vremea războiului nostru cu turcii, de Nordenskjöld [3], pe cînd Stanley trecea întîia dată Africa în curmeziș. Și oricît de neașteptat s-ar părea, dar tocmai în veacul trecut s-a aflat — după călătoria lui Siebold (1823) în Japonia — că Sahalin nu e o peninsulă, ci o lungă insulă așezată lîngă țărmul Asiei.

În ce privește interiorul, el era la începutul secolului slab cunoscut și în parte neaccesibil. Acolo unde Homann (1716) desenase *Tartaria magna* (Tartaria vagabundorum independens) presărînd tot mijlocul Asiei cu niște munți în chipul mușuroaielor de cîrtițe, Stieler (1826), scrie Mongolay, îndreaptă puțin rîurile, dar în locurile munților rotunzi, el întinde niște munți în chip

[1] W. Kükenthal, *Australien*, 1902, vezi harta, p. 4.
[2] Leichhardt, *Tagebuch einer Landreise in Australien*, 1851.
[3] Nordenskjöld, *Voyage de la Véga autour de l'Asie et de l'Europe*, 1886.

de omizi, tot așa de fantastici ca și cei dintîi. A trebuit ca bătrînul Humboldt (era de 60 de ani) să încerce o lămurire a topografiei asiatice [1] în ce privește munții continentului un fel de cruce de munți, acolo unde Tianshan, Kuenlun și Karakoram se întîlnesc. Așa că au trebuit apoi o serie întreagă de cercetări speciale, pînă ce orografia Asiei centrale a fost lămurită.

Îndeosebi, a venit în sprijinul explorării întinderea stăpînirii rusești spre pustiile din mijlocul continentului. Tianshan, Alatau și Altai au fost studiați între 1858—68, iar Prjewalski [2] în cinci lungi călătorii a întins cunoștința geografilor pînă în vîrful podișului asiatic. Cercetă Lob-Nor și înaintă pînă aproape de Lhasa, un fel de Timbuktu asiatic, pe care abia în zilele noastre, dacă vor izbuti călătorii să-l cerceteze de-a binelea.

În același timp, și dinspre răsărit, cunoștințele geografice s-au înmulțit repede. Pămîntul apărat de zidurile chinezești a fost scăpat de blestemul izolării prin călătoriile lui Richthofen [3] și apoi prin expediții războinice venite din apus. Japonia, printr-o evoluție fără exemplu, a fost cîștigată de pe la jumătatea veacului pentru orice soi de întreprinderi europene, iar pămîntul său a fost scos dintr-odată din umbra necunoscutului. În fine, izolata Coreea, de silă a intrat în relații cu restul lumii și astfel — afară de ținuturile prea sterpe ale Tibetului și de misteriosul ținut al Lhasei — tot continentul a intrat în sfera studiilor geografice. De altfel, apropierea granițel rusești și engleze în Pamir e un semn că în curînd ciocnirea intereselor politice va aduce într-un viitor apropiat informații precise și asupra acestui ultim colț al necunoscutului geografic în Asia [4].

Dacă trecem în Lumea Nouă, găsim că cele mai simțite progrese în adunarea cunoștințelor geografice tot secolului trecut se cuvin. În anii cînd Bonaparte vindea Louisiana, ținutul de la apus de Mississippi era aproape necunoscut, ca unul ce se găsea în puterea războinicilor Pieilor Roșii. Abia pe atunci s-au găsit izvoarele lui Missouri și s-a făcut cea dintîi călătorie în curmezișul continentului, iar izvorul lui Mississippi n-a fost descoperit decît în 1832. Cu toată invazia europeană, pacea domnea încă asupra acelor ținuturi. Marele fluviu „Părintele apelor" curgea liniștit, surpîndu-și malurile pe încetul și încurcîndu-și albia cu trunchii tîrîți de valuri, — subiect de descrieri idilice, ca cele din Atala, unde scriitorul ne face să vedem în mijlocul fluviului zimbri înotînd cu frunze în coarne, o imagine a virginității pustiului.

Dar cu întinderea stăpînirii anglo-saxone spre apus, s-a întins și orizontul cercetărilor geografice. Bazinul Marelui Lac Sărat și pustiile vecine împre-

[1] Humboldt, *L'Asie Centrale*.
[2] Prschewalski, *Reisen in Tibet*, 1884, și Sven Hedin (1894—1902).
[3] Richthofen, *China*.
[4] Zybicov, un Buriat cu studii universitare, și un student budist din Japonia, au pătruns în Lhasa (1902) și au văzut totul de aproape, dar rezultaele călătoriei lor nu sînt încă publicate.

surate de munţi rămăseseră ca un fel de Tibet american, pînă ce bizara sectă a mormonilor şi-a stabilit locaşul acolo, pe la jumătatea veacului. În curînd, au urmat apoi căile ferate transcontinentale — prima s-a început în 1862 — şi astfel tot continentul a intrat în orizontul luminat al geografiei. Spre sud, în lunga punte a Americii Centrale şi în continentul de asemenea lunguet al Americii Australe, secolul al XIX-lea n-a adus decît îndreptări mărunte. Stieler (1823) schiţează America de Sud în liniile sale mari prin aceeaşi imagine, ca şi a hărţilor contemporane. În regiuni mai puţin întinse, rectificările au fost totuşi numeroase şi întîmplarea a făcut ca la ele să participe şi exploratori români (Popper) care au însemnat în Ţara Focului rîuri şi munţi cu nume culese din România.

Nicăieri însă nu se arată mai bine interesul pentru întinderea orizontului geografic ca în expediţiile polare, mai toate foarte dramatice. Aci însă nu mai e nevoie de niciun amănunt. Examinarea cît mai grăbită a oricărei hărţi a regiunilor polare arată peste tot numai cifre recente şi nume devenite populare, începînd de la Ross şi pînă la Nansen (1895), Cagni (1900), Gherlache (1900), Peary (1902) şi Drygalski (1903). Totuşi au rămas încă vreo 20 mil. km² necălcaţi pînă acum de piciorul omului ; dar acest ţinut e în afară de limitele „pămîntului locuit" (οἰκουμένη). Prin urmare, întîia dată, de cînd este omenirea, putem zice că orizontul cercetărilor geografice s-a întins în adevăr peste toată planeta, cuprinzînd toată umanitatea ca pe un singur întreg.

Paralel însă cu această repede lărgire a orizontului geografic, a mers şi o exploatare din ce în ce mai intensivă a tuturor bogăţiilor planetei. O cifră ar putea fi de ajuns : comerţul internaţional care în 1789 era de abia 5 miliarde, a ajuns azi (1900) aproape la 90 miliarde. Şi fiindcă exploatarea ţinuturilor extraeuropene a avut în vedere mai ales metalele nobile, iată şi cîteva cifre care să arate ce repede a fost progresiunea avuţiilor minerale din secolul din urmă [1] :

Ani	*Aur*	*Argint*
1493—1520	5 800 kg	47 000 kg
1581—1600	7 380 „	410 000 „
1681—1700	10 765 „	341 900 „
1781—1800	17 790 „	879 060 „
1801—1810	17 778 „	894 150 „
1850—1860	401 130 „	1 791 105 „
1886	153 137 „	3 020 083 „

[1] E. Biedermann, *Die Statistik der Edelmetalle*, 1898, p. 15.

Ani	*Aur*	*Argint*
1890	180 803 kg	4 048 070 kg
1891	194 743 „	4 285 675 „
1892	214 073 „	4 726 243 „
1893	236 662 „	5 138 298 „
1894	271 777 „	5 182 976 „
1895	312 238 „	5 308 279 „
. . . .	. . . .	. . . . .
(1962	1 153 000 kg	7 000 000 kg — n. V. M.).

Tot evu mediu fusese stăpînit de visul „comorilor", după cum e stăpînită şi azi imaginaţia vulgului. Chimiştii căutau piatra filosofală, iar cartografii realizau speranţele lor pe hîrtie, adăugînd ţărilor depărtate calificative de laudă : *auri, argenti, gemnarum abundant genera* sau *hic copiose invenitur aurum*, ori dăruind oceanului insule cu totul şi cu totul de aur : *cryse* şi *argyre* [1]. Cifrele înşirate arată că visul acesta naiv a devenit în secolul al XIX-lea aproape o realitate. Numai într-o jumătate de veac (1851—95), producţia argintului a crescut cu 454%, ceea ce a adus după sine o scădere a preţului aproape pe jumătate (42%) şi primejdia de a dispare ca metal monetar [2].

Cît priveşte metalele mai puţin nobile, cantităţile extrase din coaja globului sînt aşa de mari, încît, dacă s-ar aduna la un loc, ar face munţi întregi de fier sau de aramă curată. Iată cîteva cifre relativ la fontă şi oţel, din care se vede cum a crescut în fiecare deceniu bogăţia în metale. (Cifrele exprimă mii de tone) [3].

		Anglia	*Germania*	*St. Unite*	*Franţa*	*Belgia*	*Rusia*
Fontă [4]	1840 . .	1 396	—	287	347	—	—
	1875 . .	6 365	2 029	2 023	1 448	—	—
	1880 . .	7 749	2 729	3 375	1 725	608	441
	1890 . .	7 904	4 658	9 202	1 962	788	927
	1899 . .	9 463	8 029	13 839	2 578	1 018	2 675
Oţel [5]	1875 . .	788	347	390	256	—	—
	1885 . .	1 968	1 202	1 711	554	125	192
	1895 . .	3 342	3 539	6 213	876	454	660
	1899 . .	4 933	5 667	10 810	1 499	731	1 322

[1] Lelewel, *Géographie du moyen âge*, cf. Atlas, şi O. Peschel, *Abhandlungen*, I, p. 36.
[2] R. Levy, *Rev. de deux mondes*, 1903, p. 569.
[3] G. Villain, *La métallurgie à la fin du XIX-e siècle*, 1901, p. 236.
[4] *Fontă şi feroaliaje* 1965 : Marea Britanie — 17 736 mii t ; R. D. Germană — 2 343 mii t ; R. F. a Germaniei — 27 132 mii t ; Statele Unite — 80.640 mii t ; Franţa — 16 020 mii t ; Belgia — 8 364 mii t ; U.R.S.S. — 66 240 mii t. — *N.R.*
[5] *Oţel* 1965 : Marea Britanie — 27 432 mii t ; R. D. Germană — 3 888 mii t ; R. F. a Germaniei — 36 816 mii t ; Statele Unite — 119 016 mii t ; Franţa — 19 608 mii t ; Belgia — 9 168 mii t ; U.R.S.S. — 90 966 mii t. — *N. R.*

Alături de metalele al căror preț fusese cunoscut din antichitate, secolul trecut a scos la iveală bogății pe care nimeni nu le bănuise, și care au schimbat în cîteva zecimi de ani înfățișarea geografică a multor ținuturi europene. În Anglia, unde odinioară păşteau oile, iar izvorul de cîştig era bunul preț al lînii [1], azi, mulțumită cărbunelui, se ridică orașe monstruoase [2] cu milioane de locuitori. Apele limpezi, din vremuri idilice, au ajuns negre ca cerneala, — ape de Tartar, sub un cer de Tartar, veşnic acoperit de fum.

Pe la 1800, Anglia de abia dacă scotea vreo 10 mil. tone de cărbuni. Azi produce ea singură vreo 100 mil. [3], iar celelalte țări împlinesc suma pînă la 500 mil., producția totală a globului. De pe acum, unele mine sînt sleite și e temere că peste puține sute de ani (500 ?), bogățiile acestea, ascunse de milioane de ani în sînul pămîntului, vor fi prefăcute în fum [4].

Aceeaşi soartă o va avea în curînd și combustibilul cel mai nou și mai ieftin dintre toate, petrolul. De cînd s-a săpat puțul cel dintîi în Pensylvania (1859), și s-a recunoscut valoarea industrială a acestui lichid inflamabil, întrebuințarea lui s-a întins peste tot pămîntul. Dar cele patru mari rezervorii, America, Transcaucazia, Galiția și România, ca orice izvor, care nu se poate adăuga, vor seca [5] cu vremea, așa că tot secolului al XIX-lea îi revine răspunderea de a fi inaugurat și împrăștierea acestei avuții. Iată cîteva cifre (mii de tone) [6]:

		Anglia	*Germania*	*St. Unite*	*Franța*	*Alte țări*
Cărbuni	1890	184 520	89 290	140 883	25 592	50 816
	1900	228 773	150 418	235 102	33 409	119 939

Dar risipa nu s-a mărginit aici. Pe lîngă exploatarea lacomă a averilor din sînul pămîntului, a început și exploatarea *atmosferei* [7]; și apoi s-a adaus, tot în secolul trecut, și o nepilduită devastare a bogățiilor vegetale și animale de

[1] Gibbins, *History of commerce in Europe*, 1891, p. 123.
[2] E. Vandervelde, *Les villes tentaculaires*, Rev. d'économique politique" 1899, p. 329.
O. Peschel, *Abhandlungen*, I, p. 36.
[3] În 1966 producția a ajuns la 177 360 mii tone. — *V.M.*
[4] Rich. Mayr, *Handelsgeschichte*, 1901, pp. 186, 187.
[5] Ed. Théry, *Histoire économique*, 1902, p. 16.
[6] În 1893, St. Unite dau 46 mil. barrels, iar Rusia 36 mil. dar producția americană arată sporiri care îndreptățesc teama unei grabnice sleiri a petrolului, — cunoscut pînă mai ieri, alal-
tăieri, abia ca medicament.
Totuși, în 1962 au fost scoase de pe tot globul 1 215 000 tone petrol, dintre care 373 000 t
[7] Pentru a înlocui nitratele, care se consumă necontenit (numai acid azotic se împrăștie peste
în S.U.A. și 205 000 t în U.R.S.S. — *V. M.*
100 000 t anual în St. Unite), s-a început exploatarea azotului din atmosferă. S-a făcut soco-
teală că în 1930 vor trebui 12 000 000 t de nitrate pentru ca ogoarele să poată produce grîul
necesar; iar acestea vor fi fabricate din azotul atmosferei cu neputința de folosit pînă azi.
Prima uzină s-a întemeiat lîngă Niagara. Nature, 1902, p. 237.

pe fața planetei. Nu numai arborii cu lemn scump, ci chiar și pădurile de rînd, în multe ținuturi au fost nimicite [1]. Înainte de a se împlini un veac de exploatare, St. Unite au simțit nevoia de a se gîndi la împădurire, iar unii specialiști exprimă temerea că, în curînd provizia de lemn a Pămîntului va fi neîndestulătoare [2].

Şi ceea ce e problematic încă despre vegetale e sigur despre unele specii animale. *Balena*, care odinioară venea pînă pe țărmul Franței, azi, speriată și decimată, abia se mai găsește în negura mărilor polare [3]; iar elefantul, o adevărată podoabă a regnului animal, și prin putere și prin cumințenia sa, e pe cale de a pieri [4]. Nu mai puțin de 60 000 sînt uciși în fiecare an, pentru ca din fildeșul lor să se facă mici sfere și alte jucării pentru copii mari și mici ai speciei noastre. Cît despre *zimbrul* Americii de Nord *(Bison americanus)*, sămînța lui e ca și stinsă. Înainte rătăceau în largul preriei cirezi de mii de capete; acum zece ani, abia mai erau 635 sălbateci și 456 în grădinile zoologice [5]. În curînd nu va mai exista decît în muzee și în ilustrațiile operelor de zoologie și geografie.

La urma urmei, risipa aceasta a unui veac, în care omul întîia dată a luat în stăpînire planeta și, simțindu-și puterea, se folosește fără frîu de darurile naturii, s-ar putea să fie lecuită. Cînd minele de aur de pildă vor fi sleite și metalul acesta fraged se va toci și se va pierde în noroiul planetei, fără putința de a mai fi cules la un loc, se va găsi poate vreun mijloc de a-l înlocui cu ceva asemuitor. Misteriosul radium e o nouă dovadă, cît de multe avem încă de aflat asupra celor ascunse în sînul coajei Pămîntului.

Nu se poate însă afirma același lucru și despre avuțiile lumii organice, atît de răvășite în multe ținuturi. În adevăr, speciile dispărute, sau care stau să dispară, vor rămînea de bună seamă nimicite pentru totdeauna și armonia planetei noastre va avea pe veci o nuanță mai puțin. Natura, ca și un maiestru, cînd își pierde tiparul, poate să facă altceva; dar să facă aidoma pe cel pierdut, asta nu-i cu putință; după cîte știm, din trecutul cel mai depărtat pînă azi, natura nu s-a întors o singură dată pe urmele sale.

Şi mai ales devine îngrijorătoare această fatalitate, cînd ne gîndim că în risipa nebunească a secolului din urmă au fost turburate și armonii de o ordine mai înaltă decît acelea înfățișate de lumea organică inferioară.

În adevăr, n-au pierit numai unele specii vegetale și animale, ci au pierit și specii etnice, — ca să întrebuințăm acest cuvînt într-un sens cam impropriu. Este știut că, împreună cu bizonul, au pierit din St. Unite și Pieile Roșii. Închiși

[1] *La Nature*, 1903, p. 324, *Le déboisement dans les Pyrenées.*
[2] *Annales de géographie*, 1902, p. 72.
[3] *La nature*, 1903, p. 314. Vînătoarea balenelor e în vădită descreștere. În Europa, e un singur port, Dundee, care mai trimite vase pentru această vînătoare; în 1901 s-au trimis abia 5.
[4] „Revue générale des sciences", 1897, p. 803 (Caustier, *L'état actuel du trafic de l'ivoire*).
[5] Ratzel, *Vereinigten Staaten von Nord-Amerika*, 1893, II, p. 161.

în rezervaţii (ca şi zimbrii în grădini zoologice), vechii stăpîni ai preriilor abia mai sînt vreo 250 000[1]. Se ştie, de asemenea, ce cumplită devastare etnografică au adus *arabii* pînă în inima Africii cu neomenosul lor comerţ de robi, care au dat naştere la adevărate migraţiuni[2]. Cît despre australieni, călătorii ne mărturisesc că cei dintîi coloni (deportaţii închisorilor engleze), i-au privit ca pe nişte „paviani ce merg în două picioare“ şi le-au arătat „siguranţa armelor[3] noastre de foc“, îndată ce nu le venea ceva la socoteală în purtarea acestor nevîrstnici copii ai naturii. Pe vremea ultimului nostru război a pierit astfel cel din urmă *tasmanian ;* în scurtă vreme, şi *australienii* şi *maorii* vor fi o simplă amintire istorică. În sfîrşit, aceeaşi soartă îi va ajunge şi pe mulţi *polinesieni.* În insulele unde Cook[4] crezuse acuma un secol şi mai bine că a găsit paradisul pămîntesc, păcatele civilizaţiei noastre europene a adus pustiirea sub forma hidoasă a maladiilor contagioase[5]...

Multe alte neamuri sînt încă pe drumul grabnicei pieiri.

Iar faţă de această risipă cu mult mai păgubitoare decît toate celelalte, o întrebare plină de grijă se impune, — şi aceasta era ţinta deosebită a prelegerii de faţă :

Nu cumva în evoluţia ei de milioane de ani, planeta noastră, prin nechibzuinţa omului, trece alături de menirea ei ? Căci fără îndoială, şi Pămîntul, ca şi tot ce există, are o menire cosmică ; iar acea menire, după legile universale ale existenţei, tinde să fie împlinită. (Fireşte cu această întrebare păşim dincolo de marginea ştiinţei exacte, dar sub ocrotirea lui Humboldt, pentru care natura nu era un „amestec mort“[6] şi care înţelegea „melancolia[7] sufletului, cînd priveşte mai departe“, nu vedem nici noi, de ce ne-am sfii să mărturisim sentimentul invincibil al armoniei noastre lăuntrice, care ne sileşte să admitem alte armonii mai înalte, fie măcar şi dincolo de zarea oricărei prevederi ştiinţifice).

Aşadar, încă o dată, tot ce există, înainte de a înceta să fie, tinde la împlinirea menirei sale speciale. Toate florile sînt destinate fiziologiceşte să producă

[1] J u s t u s P e r t h e s, *Atlas*, 1903, p. 74.

[2] S i e v e r s, *Afrika*, p. 435, od. I.

[3] O. P e s c h e l, *Abhandlungen*, I, p. 463.

[4] W a i t z, *Anthropologie der Naturvölker*, I, 1859, I, 176, şi G e r l a n d, *Das Austerben der Naturvölker*, 1868, p. 98 ş.u.

[5] Între învăţaţii noştri din trecut, puţini sînt cei care să fi luat mai hotărît poziţie contra discriminărilor rasiale cum a făcut S. Mehedinţi. În vasta lui operă descoperim însă şi unele ambiguităţi, exprimări mai puţin controlate sau chiar atitudine contradictorie. Ele nu dau însă dreptul să afirmăm că în problema raselor nu a urmat o linie progresistă. — *V. M.*

[6] *Cosmos*, I, 39.

[7] *Ibid.*, I, 81. „Eine solche Sehnsucht knüpft fester das Band, welches, nach alten, das Innerste der Gedankenwelt beherrschenden Gesetzen, alles Sinnliche an das Unsinnliche kettet ; sie belebt den Verkehr zwischen dem, „was das Gemüth von der Welt erfasst, und dem, was er aus seinen Tiefen zurückgibt“.

un rod. Şi tot astfel, în minunata „grădină a universului“, planeta noastră, devenind pe încetul matură, împreună cu omenirea sa, se apropie şi trebuie să se apropie de o armonie ultimă, care e firesc să fie realizată mai ales în creaţiunea planetară cea mai înaltă, adică în însuşi *genul nostru omenesc.*

Dar tocmai aci revine acea penibilă îndoială : Nu cumva risipa nesocotită, care s-a întins la nimicirea de mari unităţi etnice, pregătite în mii şi mii de ani ; nu cumva această risipă face ca planeta noastră să păşească pe nesimţite alături de menirea sa, — asemenea fructului care se usucă ori cade înainte de a fi ajuns maturitatea aşteptată ? Nu cumva selecţiunea naturală, în loc de a alege pe cei mai buni, cum socotea Darwin, alege pe cei mai răi, cum crede fiziologul Delage ?[1].

Iată întrebarea care ne întîmpină în mod inevitabil la capătul unei priviri geografice asupra civilizaţiei contemporane, de cînd orizontul istoric s-a întins asupra întregii umanităţi.

Iar răspunsul e acesta :

Cel ce se ţine aproape de concepţia evoluţionistă, după care progresul înseamnează diferenţiere, acela e departe de a socoti ca progres uniformizarea aceasta violentă a omenirii. O umanitate ajunsă în starea unei turme omogene, fără diferenţieri etnografice, pentru mulţi n-ar merita decît un interes de curiozitate, ca orişice experienţă în *anima vili.* Cu drept cuvînt ; fiindcă, după cum nici *genul* şi *nici familia* nu există, ci există singură specia, ca una ce se reazemă pe realitatea unor făpturi concrete ; de asemenea nici omenirea nu există, ci există numai neamuri deosebite, şi singură existenţa acestora merită să fie un temei de reală activitate socială, atît pentru cei ce trăiesc mai mult viaţa liniştită a gîndului, cît şi pentru aceea care, printr-un prisos de putere, se simt împinşi spre viaţa mai vădită a faptelor.

Prin urmare, oricare ar fi soarta omenirii pe viitor, şi oricare ar fi adevărul pe care ni-l va scoate la lumină veacurile ce vor să vină, pentru un moment, faţă de ideologia unui umanitarism abstract, respectul realităţii ne impune mai întîi şi mai presus de toate cultura unităţilor etnografice existente. Zeii la care s-au închinat părinţii noştri sînt vrednici şi de adoraţia noastră.

În faţa risipei născută dintr-o exploatare feroce[2], pentru care nu există viitor şi mai ales nu există trecut, datori sîntem să afirmăm fără şovăire că prezentul nu poate fi trăit cu plinătate decît în cultul trecutului. Şi e imposibil de admis ca un prezent plin de o dreaptă pietate pentru trecut, să nu fie în acelaşi timp plin şi de o îmbucurătoare speranţă pentru viitor.

[1] „La concurrence a un rôle, mais bien différent de celui que Darwin avait imaginé ; elle ne trie pas les meilleurs, mais les plus mauvais. La sélection ne protège pas la tête, mais elle suprime la queue. Delage ap. Novicow, *L'avenir de la race blanche*, 1897, p. 57.

[2] Reamintim că aprecierea se referă la situaţia mondială de la începutul secolului nostru. — *V.M.*

ALTE DEFINIŢIUNI ALE GEOGRAFIEI STRABO, RITTER, HUMBOLDT ŞI RICHTHOFEN [1]

Cu gîndul la Polybiu, Strabo concepe geografia în chip utilitar : ştiinţa pregătitoare pentru menirea omului de stat. Cu toate discuţiile din introducere, opera lui Strabo e mai mult chorografie. Evul mediu şi Renaşterea lărgesc orizontul geografic, dar ajută prea puţin constituirea ştiinţei despre Pămînt. Varenius e o luminoasă anticipare a geografiei moderne. C. Ritter oscilează între „geografia generală" în cursul cu studenţii şi între chorografia erudită din opera sa Vergleichende Erdkunde, *căreia îi pusese ca ţintă problema relaţiei dintre Pămînt şi omenire. Nici Humboldt nu formulează o doctrină precisă despre metodă şi nu ajunge la o definiţie mulţumitoare a ştiinţei noastre. Cosmos e totuşi un mare antidot faţă de filozofarea verbală („saturnalii metafizice") a celor care treceau cu vederea progresele ştiinţelor exacte. O. Peschel, autodidact genial, cearcă o limpezire a metodei. Cel dintîi care realizează o geografie analitică şi tratează în chip ştiinţific problema metodei şi a definiţiei este F. v. Richthofen.*

Spre a lumina cît mai mult cele cuprinse în capitolele precedente ni se pare potrivit, înainte de a sfîrşi partea generală a studiului de faţă, să aruncăm o privire pe deasupra celor mai însemnate concepţii geografice. Alăturarea lor va simplifica perspectiva istorică asupra mersului ştiinţei şi prin urmare va înlesni şi aprecierea valoarei relative a fiecărei concepţii în parte.

Cea mai întinsă operă geografică, rămasă din antichitate — şi în acelaşi timp cea mai pătrunsă de spirit filozofic — este fără îndoială opera lui Strabo. Prin urmare, este firesc să căutăm la dînsul mai întîi, în ce fel a fost definită geografia în perioada clasică ; şi aceasta cu atîta mai mult cu cît, îndărătul operei scrise pe vremea lui Tiberiu stă o lungă evoluţie a literaturii geografice cultivate în timp de secole în Grecia Mare, în Elada, în Asia Mică şi apoi în Egiptul devenit focar al culturii alexandriene.

[1] Publicat în *Opere complete*, vol. I, Bucureşti, 1943.

De la început însă trebuie să fim preveniţi, să nu aşteptăm în această perioadă definiţiuni exacte, ca acele pe care le pretindem în timpurile moderne. E un adevăr elementar că la început toate ştiinţele se confundau în ştiinţa mai întinsă a filozofiei, din care s-au despărţit una cîte una, mărginindu-se cu vremea fiecare într-un domeniu mai restrîns. Nici o mirare aşadar, dacă în loc de o definiţiune precisă, Strabo ne spune în mod vag că geografia este o ştiinţă eminamente filozofică, deoarece felurimea cunoştinţelor celui ce vrea să ducă pînă la capăt o operă geografică n-o are decît acel ce îmbrăţişează în contemplaţia sa lucrurile divine şi umane (τά θεῖα καί τά ἀνθρώπεια) [1].

Dacă însă în *Prolegomenele* lui Strabo nu găsim o definiţiune clară, în cîteva vorbe, putem totuşi din introducerea operei sale să vedem care era de fapt concepţia autorului despre geografie.

Aşa, discutînd care trebuie să fie cuprinsul ştiinţei geografice şi pornind de la critica opiniunilor lui Eratosthene, făcută de Hipparch, el constată că geografia are mai întîi nevoie de o exactă orientare pe glob, — recunoaşte prin urmare folosul cîtorva noţiuni de matematică aplicate la geografie. „Cum să ştii, de ex., dacă Alexandria din Egipt e mai spre miazăzi sau mai spre miazănoapte, decît Babilonul, dacă nu vei cere ajutorul climatelor (adică al liniilor de latitudine). Cum o să determini oare întinderea, distanţele relative, climatul sau situaţia geografică, temperatura şi într-un cuvînt toate condiţiunile atmosferice ?" [2] E aşa de inevitabilă necesitatea reprezentării cartografice, încît nu e de loc surprinzător că Strabo cere numaidecît ajutorul cunoştinţelor geometrice — indispensabile pentru fixarea poziţiunilor pe sferoidul pămîntesc.

Ceea ce însă e vrednic de luare aminte e simţul armoniei interioare a ştiinţei sale, care îl face să vadă limpede ceea ce n-au văzut alţii, după dînsul, şi anume că geometria aplicată la familiarizarea cu globul e o simplă propedeutică a geografiei, un fel de alfabet special, care înlesneşte reprezentarea spaţiului planetei. Îndată însă ce acest spaţiu e fixat, adică îndată ce harta e desenată, tot aparatul tehnic dispare pentru a face loc fenomenelor, adică a ştiinţei propriu-zise. E drept că Strabo ajunsese la această încheiere, folosind experienţa altora, şi anume văzînd eroarea lui Hipparch şi mai ales a lui Eratosthene, pe care îl ceartă la sfîrşitul cărţii a 2-a „că a fost matematic în geografie şi geograf în matematică" [3], amestecînd astfel două ştiinţe care prin natura lor sînt cu desăvîrşire deosebite una de alta. Oricum însă este un merit că el n-a apropiat geografia de matematică mai mult decît se cuvine.

Obiectul propriu-zis al geografiei începe după dînsul abia cu studiul scoarţei Pămîntului (I, 15) ; la rînd, vine apoi studiul „plantelor, al animalelor şi al tuturor producţiunilor folositoare sau nu, de pe uscat şi din mări" (I, 16). Dar

[1] Strabo, I, 1.
[2] *Ibidem*, I, 12, 13.
[3] *Ibidem*, II, 1, 41.

toate aceste cunoştinţe nu-s adunate de geograf cu gîndul de a le coordona mai pe urmă în vederea cunoaşterii Pămîntului. Ele au din contra un scop mult mai mărginit : să îndrumeze pe anume cetăţeni spre înţelegerea vieţii politiceşti, arătîndu-le legătura dintre mediu şi om. „Căci unde se desfăşoară activitatea omenească, dacă nu pe pămînt şi pe mări..." De aceea şi geografia, ca ştiinţă a Pămîntului, va considera drept menirea ei cea mai de seamă, să pregătească pentru viaţa politică pe cetăţenii claselor superioare, cărora geograful din Amasia le adresează opera sa [1].

Din cele ce preced, vedem aşadar care e cuprinsul geografiei (pămînt, plantă, animal şi mai ales om) şi în acelaşi timp care este menirea scrierii lui Strabo [2]. Numai definiţiunea nu se vede încă.

Cele înşirate pînă aici ne arată însă că lipsa unei definiţiuni precise nu se datoreşte atît lipsei de despărţire între vechea filozofie şi geografie, ci mai ales preocupării practice utilitare a scrierii lui Strabo. Plănuind această operă, cu toată lunga critică a predecesorilor săi, în *Prolegomene,* el nu se gîndise la un sistem, ci avusese în gînd mai întîi de toate să completeze o altă lucrare a sa : *Memorii istorice* ἱστορικά ὑπομνήματα scrisă şi aceea tot ca să ajute educaţia oamenilor politici (I, 23). Şi era foarte firesc deci ca toată opera sa, potrivit menirii ei speciale, să se ocupe în prima linie de elementul omenesc. De aceea opera „geografica", îndată ce trece de partea critică a introducerii, devine o simplă descriere, aproape o periegesă, unde înşirarea fenomenelor pomenite de autor nu se face decît după o clasificaţie urmată în mod consecvent, ci foarte adesea după nevoile povestirii. Iată de ce opera lui Strabo, cu tot interesul celor dintîi capitole relative la metodă, nu este totuşi decît o simplă chorografie, în care datele sînt amestecate adesea fără alegere şi fără nici o preocupare de sistematizare. Astfel, chiar de la începutul părţii chorografice, care începe cu Iberia, mai înainte de orice descriere mai amănunţită a ţării, autorul ne vesteşte că ţara aceasta este netrebnică pentru om. „Cea dintîi ţară în apusul Europei este Iberia. În cea mai mare parte a întinderii sale, ea este aproape cu neputinţă de locuit etc." [3]. Şi nu porneşte de la Capul Sacru mai departe, pînă nu polemizează cu Artemidor asupra mai multor povestiri lipsite de orice interes geografic.

De altfel, lipsa unor definiţiuni critice a ştiinţei se explică şi prin aceea că materialul adunat pentru ştiinţele naturale şi pentru geografie pînă la Strabo era privitor numai la o mică parte a Pămîntului, aşa că generalizări întinse şi sistematice erau cu neputinţă, oricare ar fi fost zelul cuiva pentru studiul planetei noastre.

Mai mult. Graţie unei simplificări iluzorii a fenomenelor, Strabo a înlesnit artificial sarcina ştiinţei sale, reducînd cu desăvîrşire rolul geografiei fizice

[1] Strabo, I, 18.
[2] *Ibidem,* V, 16, 17.
[3] *Ibidem,* III, 2.

pentru a face cît mai mult loc elementului omenesc. Aşa, el credea că zonele matematice sînt în acelaşi timp şi zone climatice. Polemizînd cu Polybiu care admitea 6 zone, iată cum se exprimă : „După mine, diviziunea în 5 zone are folosul că e şi fizică şi geografică. Este fizică deoarece ea corespunde înfăţişării cerului şi temperaturii atmosferice. Căci atmosfera are trei stări diferite, capabile de a modifica în mod simţitor constituţia animalelor, a plantelor şi a tot ce trăieşte în ea. Aceste trei stări sînt : *lipsa* de căldură, *prisosul* de căldură şi căldura *potrivită.* Însă fiecare din aceste stări ale temperaturii primeşte prin împărţirea sferei în 5 zone o determinare proprie : cele două reci sînt absolut *lipsite* de căldură ; cele două temperate au una şi aceeaşi temperatură, corespunzînd unei călduri mijlocii ; iar cît priveşte a treia stare, care mai rămîne, ea corespunde ultimei zone, adică celei toride". E văzut lucru prin urmare, că diviziunea în 5 zone e nimerită şi din punct de vedere geografic [1].

Astfel, simplificată geometriceşte, fizica globului intră, împreună cu geometria sferei, în propedeutica geografică, rămînînd Strabo să se preocupe de partea istorică a ştiinţei, ca fiind mai accesibilă studiului său. Şi atunci, în mod natural, elementul omenesc (însoţit de ceva mitologie şi arheologie) se ridică pe planul întîi al operei sale, influenţată, pe lîngă acestea, şi de aplecarea epocii sale spre literatură şi istorie.

Dar, cu toată lipsa unei definiţiuni precise, cuprinsul cărţilor rămase de la Strabo ne arată suficient în ce fel concepuse el ştiinţa geografiei : ea era o ştiinţă antropocentrică, adică o adunare de cunoştinţe cu privire la legătura dintre om şi faţa Pămîntului *locuit.* Mai ales această din urmă vorbă arată exact caracterul geografiei straboniene : ea nu era şi nu vrea să fie ştiinţa Pămîntului (a litosferei, hidrosferei, atmosferei şi biosferei), ci numai a *ţinuturilor locuite,* a pămîntului umanizat. Chestiunea bunăoară, dacă oceanul se întinde sau nu de jur împrejurul uscatului, i se pare negeografică. Marea nu intră în cadrul geografiei sale, decît întrucît ea este teatrul activităţii omeneşti. Şi în genere însemnătatea materialului geografic în această operă cu scop practic creşte cu cît scriitorul se apropie de cele privitoare la patria şi la oraşul său de naştere, trebuind să le descrie : clima, productele, particularităţile, lucrurile vrednice de văzut, locuitorii, obiceiurile, legile etc. [2]

După Strabo, urmează o adevărată decadenţă. În secolul al doilea, Ptolemeu, cu mijloace mult mai numeroase, dar fără disciplină filozofică, îmbogăţeşte geografia fără a o ridica, iar mai tîrziu ea se coboară cu Agathemerus şi Solinus la nivelul unei discipline didactice cu desăvîrşire seci.

Această cădere se menţine apoi în tot cursul evului mediu şi o bună parte din cel modern. Material se adună, însă afară de cîteva încercări sporadice de geo-

[1] Strabo, II, cap. III, 1.
[2] Berger, *op. cit.,* IV, 10.

grafie mai științifică (Albertus Magnus, Cluverius, Varenius[1], Kircher și Herder), abia cu Ritter începe o adevărată renaștere a științei noastre și de aceea cercetarea asupra unei noi concepțiuni a geografiei trebuiau, în mod necesar, să treacă de la perioada clasică tocmai la începutul secolului de față : de la „geografica" la *Vergleichende Erdkunde.*

Și totuși, oricît de mare este această săritură în timp, istoricul geografiei, dacă privește progresul ideilor independent de cîteva opere singuratice și rămase fără imitatori, trebuie să mărturisească fățiș că între Strabo și Ritter progresul în felul de a concepe geografia este aproape imperceptibil. Ritter, grație științei despre natură a veacului său, înțelege fără îndoială cu mult mai bine cauzalitatea fenomenelor pe care le studiază. Opera sa e lipsită de nota personală atît de evidentă la Strabo ; bogăția faptelor este nemăsurat mai mare și, de asemenea și sistematizarea lor. Dar punctul de plecare al științei, rămîne aproape exact același ca la geograful din vremea lui Tiberiu ; el stă în umanizarea geografiei, adică în adunarea întregului material al acestei științe împrejurul interesului omenesc. După cum Natura întreagă a avut drept ultim scop OMUL, de asemenea și ținta cea mai din urmă a geografiei este aceea să strîngă cunoștințele trebuincioase pentru explicarea istoriei acestui mic zeu, căruia îi fusese destinat ca locuință.

În adevăr, de la început, Ritter declară că Pămîntul nostru este cel mai ales corp al întregei naturi neorganice[2]. Planeta ne înfățișează o armonie desăvîrșită atît prin forma cît și prin amănuntele sale. Cu privire la cea dintîi, Pămîntul se apropie de perfecțiune, deoarece frumusețea formei, după cum a zis Platon, stă în rotunzimea sferelor ; iar cît privește amănuntele, pe planeta noastră avem iarăși o admirabilă echilibrare : nici adîncimi mari, nici înălțimi mari — pe cînd mica Venus, bunăoară, în proporție cu masa ei, are niște munți în adevăr uriași. Și nu numai forma generală și diferențierea globului este armonică, dar, armonia se vede și împrejurul globului, în numărul sateliților. Căci Terra nu e nici lipsită de sateliți ca planetele inferioare, nici n-are mulți ca cele superioare, ci numai unul singur, Luna. Astfel, oricine poate vedea că extremele nu-s în caracterul planetei noastre. „Ceea ce e prea mare și ceea ce este prea mic, prea repede și prea încet, prea cald și prea rece etc... lipsește (Die Erde schwebt weder im Minimum noch im Maximum der kosmischen Verhältnisse). De unde scoatem încheierea că Pămîntul a avut o dezvoltare particular de armonioasă, iar prin această armonie a lucrărilor și puterilor naturii, el a ajuns în stare să devină patria genului omenesc, fiind întocmite astfel, încît să-i satisfacă toate

[1] O mare excepție trebuie făcută în favoarea operei lui V a r e n i u s, *Geographia generalis in qua affectiones generales, telluris explicantur* (1650). Cîteva ediții ale ei au fost scoase sub îngrijirea lui Newton. În multe privințe, ea este o anticipare îndrăzneață a geografiei din *Cosmos.* A trecut însă aproape neobservată.

[2] *Allg. Erdkunde,* 2, 4.

trebuințele lăuntrice și din afară, în timpul scurtei sale vieți pămîntești, pregătindu-l pentru lumea mai înaltă a spiritului (für ein höheres Geisterreich)[1].

Acesta i se pare lui Ritter cel mai înalt punct de vedere — al științei sale și din acest punct de vedere (aus diesem höchsten wissenschaftlichen Gesichtspunkt) pornește dînsul să clădească noua „geografie comparată".

Care va fi deci definiția și locul operei lui Ritter, față de aceea a lui Strabo și față de evoluția ideilor geografice în genere ?

Dacă ne uităm la cuprins, vedem mai întîi o mare asemănare de metodă între cele două mari opere pomenite pînă aici. După cum Strabo, în chip de pregătire a lucrării sale, se preocupă mai întîi de propedeutica geometrică și apoi trece repede asupra fizicii globului spre a ajunge la om, tot așa și Ritter se mărginește numai să recomande în treacăt elementele matematice necesare pentru citirea hărților, spre a trece apoi iute peste geografia fizică, tocmai la problema relațiunii dintre pămînt și om, care formează obiectul de căpetenie al operei sale.

Aceasta numai schematic. Privind însă cele două scrieri mai cu de-amănuntul, se înțelege, nu mai poate fi nici o îndoială că *Vergleichende Erdkunde* este nemăsurat mai bogată și mai bine sistematizată decît „geografika". Nu mai vorbim de partea cartografică, pe care se rezema Ritter, deoarece desenarea hărților nu mai este o datorie a geografilor, ci a devenit o preocupare tehnică aparte, cum este bunăoară și fabricarea microscopului și a altor instrumente, pe care savantul le primește făcute gata de anume specialiști. Dacă trecem însă la fizica globului, cît de întins este orizontul geografiei în pragul veacului, față de aceea ce se cunoștea în secolul lui August, cînd Imperiul roman era aproape toată lumea accesibilă geografului ! Pe vremea lui Ritter, aproape întreaga planetă era explorată. Expedițiile lui Cook dovediseră, contra părerii lui Strabo, că nu numai pămîntul locuit, ci tot globul este obiectul geografiei, adică tot spațiul planetei pe care Ritter cu o minunată claritate îl scrutează atît în sens orizontal cît și în sens vertical, cercetînd fața continentelor ca fizionomia unor indivizi (cum i-a și numit dînsul). De aceea și fizica globului, și partea privitoare la om sînt, fără comparație, mai bogate și mai științific privite de Ritter decît de Strabo. Ceea ce la geograful din Amasia și la predecesorii săi[2] era numai o schiță, la Ritter devine un adevărat tablou, în care legătura dintre Pămînt și om este arătată pe alocurea cu o îndemînare de savant și de artist în același timp.

În fine, mai este o deosebire vrednică de luare aminte între cele două geografii. La Ritter, problemele științei noastre sînt considerate dintr-un alt punct de vedere, „acel privitor la lumea nevăzută, la natura spirituală a Ființei în genere, a Creatorului...". Și din acest punct de vedere „Pămîntul este o creațiune divină, o cvintesență a celei mai înalte orînduieli, frumuseți și perfecțiuni, o revelație a înțelepciunii dumnezeești sub forma unei lumi vizibile, după cum

[1] *Alleg. Erdkunde,* 5.

[2] Vezi părerea lui Posidonius cu privire la influența mediului. S t r a b o, II, cap. II, 3.

minunat a zis în psalmul 104 David cîntărețul cel inspirat de Dumnezeu [1]. De aceea, începînd studiul fenomenelor geografice trebuie să știm că avem înainte un individ cosmic (ein kosmisches Individuum, ein ens sui-generis, ceva asemănător cu „κόσμον ζῷον ἔμψυχον" al lui Platon).

Natural, punctul acesta de vedere trebuia să influențeze toată concepțiunea lui Ritter despre geografie, precum și metoda ei.

Fiind așa de bine întocmit Pămîntul în vederea împlinirii scopului său impus de Providență, geografia trebuia să fie în prima linie o știință antropocentrică, un studiu al relațiunii dintre planetă și om. Mai mult : fiindcă Pămîntul avusese o menire specială, mai dinainte hotărîtă sau predestinată, era logic ca în geografia lui Ritter să nu simțim decît foarte puțin nevoia fizicei globului. Va fi destul să privim omul sub toate manifestările sale, iar din viața lui vom ghici adevărul asupra fenomenelor fizice, care fusese pregătite în vederea omului. Căci „fiecare om este reprezentantul natural al patriei sale". În popoare se oglindesc țările și astfel antropologia și etnografia devin comentariile topografiei.

Se înțelege însă că oricare ar fi deosebirea de cuprins între opera celor doi geografi alăturați pînă aici, și oricît de superior ni s-ar părea unul față de celălalt, totuși adaosul acestui ultim punct de vedere ne dă dreptul să considerăm „geografia comparată" nu numai ca studiul relațiunei dintre om și Pămînt, dar în același timp și ca *un studiu al revelațiunii divine manifestate prin această legătură dintre Pămînt și om.* Și atunci, de la Strabo la Ritter nu numai că progresul cu privire la concepțiunea științei noastre este aproape imperceptibil, dar chiar și acest nesimțit progres devine îndoielnic. Căci pe cînd la Strabo procedarea e inductivă și curat empirică, ceea ce-l duce la o adunare de fapte pentru a deslega problema legăturii dintre mediu și om, potrivit fiecărui caz în parte, la Ritter, din contra, întîmpinăm mai mult o direcție deductivă, metafizică : Pămîntul e socotit mai dinainte ca *opera cea mai perfectă* a lumii neorganice. E un *ens* sui-generis. Relațiunea dintre om și Pămînt este de asemenea dată : Planeta este o casă *de educație* (Erziehungshaus) întocmită înadins spre a face fericirea omului, înlesnindu-i trecerea în altă lume mai înaltă.

Astfel, din punctul de vedere al științei se naște îndoiala foarte gravă, dacă nu cumva felul de a înțelege și de a defini geografia la Ritter n-ar fi cu nimic superior față de cel întîlnit în opera lui Strabo scrisă acum 19 sute de ani.

Am arătat mai sus, cu privire la ambii geografi, că este inadmisibil să definim geografia ca o știință a relațiunii dintre om și Pămînt, după cum n-ar fi logic să țărmuim într-o știință aparte studiul relațiunii dintre Pămînt și palmier sau foraminifer etc. Cu privire la Ritter însă trebuie să mai adăugăm acuma că teologia lui ne duce, după cum observă unul din criticii săi [2], în abisul predes-

[1] R i t t e r, *op. cit.*, pp. 11, 12.
[2] P e s c h e l, *Abhandlungen*, I, 385.

tinației, ceea ce face concepția sa de-a dreptul neștiințifică, întrucît preocuparea de lumea transcedentală nu intră în metoda științei exacte, care nu poate nici afirma nici nega nimic dincolo de sfera fenomenelor constatate sau constatabile.

Așa că oricare ar fi frumusețea metafizică a geografiei lui C. Ritter și înalta ei valoare morală din punct de vedere educativ, acela care are în vedere numai progresul științei trebuie să recunoască acum drept un adevăr bine stabilit, că cel puțin în definițiune și în felul de a concepe scopul ultim al geografiei, opera lui Ritter nu înfățișează un progres față de cea straboniană [1]. Superioritatea celei dintîi am văzut-o că stă numai în cuprins și încă și aici trebuiesc făcute oarecare rezerve asupra volumelor ultime, unde neisprăvita lucrare a maiestrului degenerează prin întinderea ei într-un fel de tezaur arheologic, istoric etc.

Deoarece, în momentul de față, căutăm să schițăm evoluția definițiunii științei noastre, s-ar putea ca o astfel de judecată asupra lui Ritter să pară prea severă și îndoielnică din punctul de vedere al adevărului. Să amintim mai bine părerea unui ucenic entuziast al geografului în chestiune. Pomenind introducerea unui manual de geografie a Europei (din 1804), unde Ritter promitea să întemeieze considerațiunile sale politice și istorice pe date din geografia fizică, ucenicul adaugă : trebuie să mărturisim că mai întîi autorul n-a spus decît vorbe mari [2]. Asta cu privire la începutul activității sale literare.

Cu privire la sfîrșitul carierei sale geografice, un scriitor care pe la jumătatea veacului a fost lumina cea mai vie a științei noastre în Germania se exprimă aproape cu același scepticism. E vorba de O. Peschel care, în unul din frumoasele sale „essais", comparînd începutul cu sfîrșitul operei maiestrului încheie astfel : „să ne fie permis să adăugăm că, nici în scrierile sale cele din urmă și cele mai mature, Ritter n-a împlinit așteptările care se născuseră în primele sale scrieri, unde anunțase noua sa geografie" [3].

Să ni se îngăduie să afirmăm deci că nici în marea operă a lui Ritter, pe care el ar fi putut-o numi „κολοσσουργία", cu mai multă dreptate de cum o numise Strabo pe a sa, semnul unei noi direcțiuni științifice în sintetizarea materialului geografic nu se vede încă. Nici definițiunea, nici delimitarea științei noastre nu-s mai precise decît cum fusese la predecesorii săi. De vină de astă dată nu mai era lipsa științelor naturale, ca în vremea lui Strabo, și lipsa de diferențiere suficientă a filozofiei, căci tocmai în epoca lui Ritter cade activitatea lui Lamarck (pe atunci La Marck), a lui Cuvier și îndeosebi a filozofului pozitivist Aug. Comte, matematicul filozofiei, care, cu o rară putere de sistematizare, a limpezit, ca nimeni altul pînă la dînsul, perspectiva filozofică asupra cunoștințelor adunate de științele particulare. De vină a fost mai mult educația prea

[1] Am putea chiar considera *Vergl. Erdkunde* ca un regres, dacă n-ar fi vorba și la Strabo de Πρόνια.
[2] O b e r l ä n d e r, *Der geographische Unterricht*, p. 26.
[3] P e s c h e l, *Abhandlungen.*

istorică a lui Ritter și mai ales aplicarea sa pre metafizică, explicabilă de altfel prin avîntul excepțional al acestui gen de filozofie la urmașii lui Kant, contemporani cu autorul geografiei comparate. La acestea se mai adaugă în fine și adîncul sentiment religios al lui Ritter, care l-a făcut să amestece poezia cu știința, înălțînd pe nesimțite geografia pînă aproape de seninul sferelor unde sfîrșesc toate cunoștințele omenești.

Adevărata îndrumare a geografiei pe o cale curat științifică, în înțelesul larg al cuvîntului, o găsim pentru întîia oară la Humboldt. Erudiția sa universală și numeroasele sale călătorii l-au scăpat de influența filozofiei metafizice, iar familiarizarea mai de aproape cu Aug. Comte [1] l-a întărit și mai mult în afecțiunea sa pentru partea exactă a geografiei. Și nu trebuie să se creadă că de astădată geografia devine cumva mai științifică numai grație unui empirist fără imaginație, care se ține necontenit aproape de măsura certitudinii comune a științelor exacte. Din contra, Humboldt a cunoscut și el melancolia ce se naște — cuvîntul este al său — din năzuința spre o lume mai depărtată și mai înaltă decît aceea care este accesibilă observării noastre. „Ein ansehnlicher Teil der qualitativen Kräfte der Materie oder, um naturphilosophischer zu reden, ihrer qualitativen Kraftäusserungen ist gewiss noch unentdeckt. Das Auffinden der Einheit in der Totalität bleibt daher schon deshalb Erkenntnis, liegt wie mit Wehmuth gemischt, in dem aufstrebenden, von der Gegenwart unbefriedigten Geiste die Sehnsucht nach noch nicht aufgeschlossenen, unbekannten Regionen des Wissens. Eine solche Sehnsucht knüpft fester das Band, welches, nach alten, das Innerste der Gedankenwelt beherrschenden Gesetzen, alles Sinnliche an des Unsinnliche kettet; sie belebt den Verkehr zwischen dem, was das Gemüth von der Welt erfasst, und dem, was es aus seinen Tiefen zurückgiebt" [2]. Iar dacă este vorba de imaginație și de gust literar, lui Humboldt i-ar fi fost și mai lesne să alunece spre teologie și metafizică, deoarece el este nu numai primul geograf mare în direcția pozitivă, dar este și cel dintîi estetician al literaturii geografice. El a arătat canoanele stilului geografic, scriind acele *Ansichten der Natur* încă neegalate pînă azi. Credem așadar că e potrivit într-o lucrare de introducere în geografie să pomenim că el este acela care pentru întîia oară a văzut armoniile

[1] Printre auditorii care au fost de față la deschiderea cursului său de filozofie pozitivă (1826) Comte citează în primul rînd pe Alex. von Humboldt. *Cosmos* apare abia în 1844 (*Cours de phil. positive*, I, XII, 1892).

[2] „Firește, o parte considerabilă a forțelor calitative ale materiei sau — pentru a vorbi mai mult în spiritul filozofiei naturii — a manifestărilor ei de forță calitativă este încă nedescoperită. De aceea, chiar numai prin aceasta, aflarea unității în totalitate, rămîne *cunoaștere*, cuprinsă, amestecată cu *melancolie*, în spiritul plin de năzuințe, nemulțumit de contemporaneitate, a dorului de regiuni încă nedestăinuite, necunoscute ale științei. Un astfel de dor strînge mai puternic legătura, care în baza unor legi vechi, stăpînind nucleul cel mai adînc al lumii de gîndire, înlănțuiește tot ce este senzorial de *nesenzorial*; el animă circulația între «ceea ce sufletul prinde de la lume și între ceea ce dă înapoi din adîncimile sale», *Cosmos*, I, 81. (Din l. germ.). — *N. R.*

planetei nu numai cu închipuirea poetică, ci chiar în contemplarea lor reală. Cînd citim azi acele clasice descrieri din *Cosmos*, avem impresia că el este cel dintîi muritor, care a fost destul de pregătit să privească Pămîntul în mod sintetic. Din înălțimea Cordilierei Ecuatorului, de pe linia de la mijlocul globului, dînsul a cuprins mai întîi cu o singură ochire și cerul sărac de stele dinspre polul sud și bogăția de aștri a cerului nordic; și tot dînsul a privit pentru întîia oară, cu ochiul cercetător al științei [1], înșirarea plantelor de sus în jos, din vîrful munților albiți de nea pînă în cîmpia Amazoanelor, cea totdeauna împodobită cu verdeață. De la el avem frumoasa vorbă Cosmos, întrebuințată ca titlul al științei noastre care, nemulțumită cu mica noastră planetă, s-a încumetat prin geniul lui să descrie lumea întreagă, dîndu-ne o Weltbeschreibung. Fără nici o îndoială, marele geograf în șirul speculațiunilor sale a fost deseori ispitit spre sfere străine de știința exactă, și mai ales spre poezie. Căci cu toată stăpînirea stilului, cititorul întîmpină din cînd în cînd expresiuni cu adevărat surprinzătoare. Lumea e uneori sub pana lui Humboldt un ceasornic etern (eine ewige Weltuhr) [2]; alteori o grădină, în care stelele cresc ca plantele [3], iar cerul are pentru dînsul o grație cîmpenească (landschaftliche Anmuth) [4] și sorii care răsar și abia tîrziu lucesc vederii noastre sînt pentru el voci ale trecutului (Stimmen der Vergangenheit, die uns erreichen) [5]. O mărturisește singur că nu se poate opri la imobilitatea unei științe fără perspective largi, ci îl încîntă mai mult ce va fi decît ceea ce este mai mult „werden" decît „sein" (I, 87).

Cu toate acestea, nu numai în *Cosmos* care este o operă de știință exactă, dar chiar și în *Privelіștele Naturii*, descrieri literare despre cîmpii, pustii etc., Humboldt rămîne credincios metodei sale de cercetare obiectivă asupra fenomenelor. Nici chiar penumbra bătrîneței nu întunecă în nimic seninătatea marei sale opere. Ca *Faust* pe Goethe, opera *Cosmos* urmărește pe Humboldt întreaga viață (ein Werk dessen Bild in unsbestimmten Umrissen mir fast ein halbes Jahrhundert lang vor der Seele schwebte. Vorrede). Și totuși, nici ispita stilului, nici simțul său viu față de frumusețile naturii, nici speculațiile asupra devenirii (das Werden) acestei lumi, nimic nu l-a abătut din calea unui vădit pozitivism.

De aceea, în loc de o „geografie comparată" im Verhältnis zur Geschichte des Menschen, în care elementul omenesc să fi fost precumpănitor ca la Ritter, el

[1] *Cosmos*, I, 12—88.

[2] *Ibidem*, I, 155.

[3] Wie wir in unseren Wäldern dieselbe Baumart gleichzeitig in allen Stufen des Wachstums sehen, und aus diesem Anblick, aus dieser Coexistenz den Eindruck fortschreitender Lebens-Entwickelung schöpfen, so erkennen wir auch in dem grossen Weltgarten die verschiedensten Stadien allmähliger Sternbildung, (Astfel, cum în pădurile noastre, vedem simultan aceeași specie de copac în toate stadiile creșterii, dobîndind din acest aspect, din această coexistență impresia unei dezvoltări progresive a vieții, la fel recunoaștem și în marea *grădină a lumii* cele mai diferite stadii ale formării treptate a stelelor. Din l. germ.) Cosmos, I, 87. — *N. R.*

[4] *Ibidem*, I, 154.

[5] *Ibidem*, I, 160.

dă titlului operei sale această explicaţie vrednică de luat aminte : Entwurf einer physischen Weltbeschreibung [1]. Iar în această descriere nu pleacă de la ideea preconcepută că lumea sau măcar Pămîntul nostru ar fi o capodoperă a naturii neorganice, un „ens“ sui-generis, menit să fie „casa de educaţie a genului omenesc“ ci este un duşman pe faţă al tuturor construcţiilor à priori. Cel deprins în apropierea lui Comte cu legea succesiunii celor 3 stări (teologică, metafizică şi pozitivistă) n-are nici o indulgenţă pentru teologia lui Ritter sau pentru metafizica filosofilor patriei sale. Rîndurile ce urmează au fost o dojană energică pentru toţi savanţii germani ai timpului şi îndeosebi pentru cei din şcoala lui Ritter, care se îndrumase spre hegelianism. „Der berauschende Wahn des errungenen Besitzes, eine eigene abenteurlichsymbolisirende Sprache, ein Schematismus, enger, als ihn je das Mittelalter der Menschheit angezwängt, haben, in jugenlichen Missbrauch edler Kräfte, die heiteren und kurzen Saturnalien eines *rein-ideellen Naturwissens* bezeichnet. Ich wiederhole den Ausdruck : Missbrauch der Kräfte, denn ernste, der Philosophie und der Beobachtung gleichzeitig zugewandte Geister sind jenen Saturnalien fremd geblieben“ [2]. Din contra, conştiinţa mai înaltă despre întreaga natură şi despre legile lumii nu se poate căpăta, zice el, decît prin măsurare, prin cercetarea relaţiilor numerice şi prin cea mai îngrijită observare a cazurilor individuale [3]. Măsurare înainte de toate şi precizare numerică, după cum zisese Comte. Iar dacă e vorba de unificarea cunoştinţelor omeneşti într-un sistem, fireşte acesta e scopul ultim al ştiinţei şi al filozofiei, dar numai cu condiţia ca această unificare să rezulte din înseşi generalizările ştiinţifice, nu din principii admise à priori. „In meinen Betrachtungen über die wissenschaftliche Behandlung einer allgemeinen Weltbeschreibung ist nicht die Rede von Einheit durch Ableitung aus wenigen, von der Vernunft gegebenen Grundprincipien. Was ich physische Weltbeschreibung nenne (die vergleichende Erd- und Himmelskunde), macht daher keine Ansprüche auf den Rang einer rationellen Wissenschaft der Natur ; es ist die denkende Betrachtung der durch Empirie gegebenen Erscheinungen, als eines Naturganzen. In dieser Beschränktheit allein konnte dieselbe, bei der ganz objectiven Richtung meiner Sinnesart, in den Bereich der Bestrebungen treten, die meine lange wissenschaftliche Laufbahn ausschliesslich erfüllt haben...“ Şi pentru a arăta şi mai categoric cît de departe stă opera sa de preocupările teo-

[1] Conceptul unei descrieri fizice a lumii. — *N.R.*

. . . .

[2] „Mirajul îmbătător al proprietăţii dobîndită prin luptă, un limbaj propriu aventurier — simbolizant, un schematism mai îngust decît acela pe care Evul Mediu l-a impus vreodată omenirii, au caracterizat printr-un abuz juvenil al unor forţe nobile, seninele şi scurtele saturnalii ale unei *ştiinţe pur-ideale a naturii*. Repet expresia : abuzul forţelor deoarece spirite serioase, îndreptate în acelaşi timp atît către filozofie cît şi observaţie, au rămas străine faţă de acele saturnalii“, *Cosmos* I, 68, 69. (Din l. germ.) — *N. R.*

[3] *Cosmos*, I, 19.

logice ale lui Ritter şi de metoda sa antropocentrică, Humboldt continuă astfel : Einzelheiten der Wirklichkeit, sei es in der Gestaltung oder Aneinanderreihung der Naturgebilde, sei es in dem Kampfe des Menschen gegen die Naturmächte, oder der Völker gegen die Völker, alles, was dem Felde der Veränderlichkeit und realer Zufälligkeit angehört, kann nicht aus Begriffen abgeleitet (construit) werden [1].

Dacă însă Humboldt îşi pune ca lege observarea naturii şi cercetarea rînd pe rînd a fiecărui fenomen (die Einzelheiten der Wirklichkeit) asta nu înseamnă că ştiinţa lui se mărgineşte la înşirare de fapte ; din contra, în opera sa el le va lega în timp şi în spaţiu. *Cosmos* va descrie „«das Zusammen» Bestehende im Raume das gleichzeitige Wirken der Naturkräfte und der Gebilde, die das Produkt dieser Kräfte sind. Das Seiende ist aber, im Begreifen der Natur, nicht von dem Werden absolut zu scheiden, denn nicht das Organische allein ist ununterbrochen im Werden und Untergehen begriffen, das ganze Erdenleben mahnt, in jedem Stadium seiner Existenz, an die früher durchlaufenen Zustände“ [2]. Deci, fără să considerăm lumea şi Pămîntul ca un „ens“ sui-generis sau „ζῶον ἔμψυχον“ cu toate acestea în timp şi spaţiu totul se ţine şi înlănţuirea fenomenelor după legi generale deşteaptă în mintea cercetătorului naturii ideea unei vieţi universale. „Nicht ein todtes Agregat ist die Natur : sie ist dem begeisterten Forscher (Wie Schelling in der trefflichen Rede über die bildende Künste sich ausdrückt) die heilige ewig schaffende Urkraft der Welt, die alle Dinge aus sich selbst erzeugt und werkthätig hervorbringt“. Şi în felul acesta Humboldt departe de a se pierde în descrierea fără unitate a amănunţimilor el se ridică, dimpotrivă, la concepţia unei descrieri a întregii naturi (alles Geschaffene im Erd-und Himmelsraume) [3]. Într-o singură propoziţie, geograful arată tot cuprinsul măreţei sale opere : Wir beginnen mit den Tiefen des Weltraums und der Region der fernsten Nebelflecke, stufenweise herabsteigend durch die Sternschiht der unser Sonnensystem angehört, zu dem luft-und meerumflossenen Erdsphäroid, seiner Gestaltung. Temperatur und magnetischen Spannung, zu der Lebensfülle, welche vom Lichte angeregt, sich an seiner Oberfläche entfaltet [4].

(Amănunte ale realităţii, fie în modelarea sau juxtapunerea creaţiilor naturii, fie în lupta *omului* împotriva forţelor naturii sau a popoarelor contra popoarelor, tot ce aparţine cîmpului variabilităţii sau neprevăzutului real, nu poate fi dedus (construit) din concepte“.

Dacă însă Humboldt îşi pune ca lege observarea naturii şi cercetarea pe rînd a fiecărui fenomen (die Einzelheiten der Wirklichkeit — amănuntele realităţii) asta nu înseamnă că ştiinţa lui se mărgineşte la înşirare de fapte, din contra, în opera sa el le va lega în timp şi în spaţiu. Cosmos va descrie „cele existente «împreună», în spaţiu, acţionarea simultană a forţelor naturii şi a produselor (creaţiilor) care sînt produsul acestor forţe. Cele existente însă nu se

[1] *Cosmos*, I, 31, 32.
[2] *Ibidem*, 63.
[3] *Ibidem*, 39.
[4] *Ibidem*, I, 80.

pot despărţi, în ceea ce priveşte înţelegerea naturii, în mod absolut de la devenire, căci nu
numai organicul se află neîntrerupt în devenire şi pieire, întreaga viaţă a pămîntului amin-
teşte, în fiecare stadiu al existenţei sale, de stările anterior parcurse". Deci, fără să consi-
derăm lumea şi pămîntul ca un *ens* sui generis sau „zoon empsihon", cu toate acestea
în timp şi spaţiu totul se ţine şi înlănţuirea fenomenelor după legi generale deşteaptă în mintea
cercetătorului naturii ideea unei vieţi universale „Natura nu este un agregat mort : ea *este*
pentru cercetătorul pasionat (precum se exprimă Schelling în discursul excelent asupra artelor
plastice) forţa primară sfîntă, veşnic creatoare a lumii, care produce totul din ea însăşi şi-l
emană în mod activ". Şi în felul acesta, Humboldt departe de a se pierde în descrierea fără
unitate a amănunţimilor li se ridică dimpotrivă, la concepţia unei descrieri a întregii naturi
(„tot ce este creat în spaţiul pămîntesc şi ceresc"). Într-o singură propoziţie, geograful arată
tot cuprinsul măreţei sale opere. Începem cu adîncimile cosmosului şi cu regiunea celor mai
îndepărtate nebuloase, coborînd treptat prin stratul stelelor căreia îi aparţine sistemul nostru
solar, la sferoidul pămîntului scăldat în aer şi mări, la formarea şi temperatura sa, la tensiunea
sa magnetică, la plenitudinea vieţii care, stimulată de lumină, se desfăşoară la supra-
faţa sa. — *N. R.*

Apoi chiar cînd se coboară pe faţa Pămîntului, unde bogăţia materialului geografic e cu mult mai mare, Humboldt, avînd în vedere unitatea unei descrieri sistematice, se mărgineşte să pomenească în descrierea fenomenelor numai rezultatele generale [1]. Astfel, opera sa — dacă exceptăm pe Varenius — este cea dintîi scriere geografică ce se ridică peste nivelul chorografiei, spre a deveni ştiinţă adevărată în înţelesul mai înalt al filozofiei. Nici chiar pentru om, a cărui însemnătate precumpănitoare falsificase perspectiva metodei la predecesorii săi, el nu face vreo excepţie. După atîtea călătorii, în care cunoscuse atîtea neamuri de oameni ; după atîta material etnografic şi lucrări istorice, cînd vine rîndul omului, în *Cosmos*, el nu ocupă decît locul mărginit, ce i se cuvine. În *Naturgemälde*, sîmburele scrierii sale, unde e cuprinsă în schiţă toată geografia, partea privitoare la om este cantitativ abia a 38-a parte din tot cuprinsul lucrării sale. Departe de a mai avea deci un loc precumpănitor, omul se adaugă numai pentru a întregi tabloul. „Es würde das allgemeine Naturbild, das ich zu entwerfen strebe, unvollständig bleiben, wenn ich hier nicht den Muth hätte das Menschengeschlecht in seinen physischen Abstufungen, in der geographischen Verbreitung seiner gleichzeitig vorhandenen Typen, in dem Einfluss, welchen es von der Kräften der Erde empfangen und wechselseitig, wenn gleich schwächer, auf sie ausgeübt hat, mit wenigen Zügen zu schildern". [2]

Astfel, în loc de prolegomene critice, ca la Strabo, sau de o introducere teologică în felul celei din *Vergleichende Erdkunde*, *Cosmos* începe din contra cu privirea cerului şi sfîrşeşte cu omul, păstrînd pentru toate fenomenele aceeaşi măsură, a timpului şi spaţiului cosmic. Aici a stat marea sa originalitate şi de aceea ni se pare opera lui Humboldt prima îndrumare spre o sistematizare ştiinţifică a materialului geografic.

[1] *Cosmos*, I, 54.
[2] *Ibidem*, I, 378.

A făcut ştiinţa noastră vreun pas mai departe după Humboldt ?

Cu privire la adunarea de noi date ştiinţifice, progresul a fost extraordinar de mare. Oceanografia toată abia de cîteva zeci de ani datează. A doua jumătate a veacului al XIX-lea putea fi numită cu privire la geografie : perioada explorărilor ştiinţifice, a revistelor şi a societăţilor geografice. De aceea, ca cuprins, marea operă a lui Humboldt este învechită nu numai în amănunţimi, ci chiar cu privire la mari probleme geografice. E destul să pomenim părerile sale despre ridicarea munţilor (durch vulkanische Hebungskräfte) [1] şi să le punem alături de noile teorii ale lui Ed. Suess şi ale altor contemporani.

Însă chiar, dacă lăsăm cuprinsul material al operei la o parte şi ne gîndim numai la concepţia generală a ştiinţei noastre şi la definiţiunea ei, socotim că şi în această privinţă geografia a ajuns după moartea maiestrului la o mai mare claritate de vederi.

Astfel, îndată după Humboldt, literatura geografică a avut să înregistreze scrierile inspirate de largi generalizări ale lui O. Peschel. Contemporan al marilor desbateri asupra darwinismului (el l-a făcut cunoscut întîiaşi dată în Germania), Peschel, pornind de la probleme mărginite (Neue Probleme der vergleichenden Erdkunde), ridică geografia la înălţimea unei adevărate filozofii a naturii. La Humboldt, unitatea sta mai ales în „Darstellung" ; la Peschel, ştiinţa noastră devine cu mult mai demonstrativă şi, peste toate scrierile sale, se simte năzuinţa de a realiza unificarea fenomenelor geografice în „Erkenntniss".

Din nenorocire, autorul *Problemelor de geografie* fiind mai mult autodidact şi avînd abia către sfîrşitul vieţii sale ocaziunea de a considera toată întinderea ştiinţei, dintr-un punct de vedere mai sistematic, activitatea sa geografică s-a curmat înainte de a ajunge la sinteza filozofică, pe care contemporanii au aşteptat-o de la dînsul.

Cercetînd, după O. Peschel, evoluţiunea ideilor despre geografie şi metoda ei, opera care ne atrage îndeosebi privirile este a exploratorului Ferd. von Richthofen.

Începînd prelegeri de geografie ca urmaş al lui Peschel în Leipzig, în disertaţiunea sa inaugurală [2], a încercat să arate ce este geografia faţă de celelalte ştiinţe, căutînd astfel să corespundă nevoilor filozofice ale timpului, care cer azi mai întîi o justificare ideal-abstractă pentru orice activitate în vreuna din ramurile ştiinţei. Dacă *Cosmos* poate fi privit ca prima operă de geografie ştiinţifică, mica disertaţie a lui Richthofen poate fi considerată ca prima cercetare metodică asupra acestei ştiinţe. Şi de aceea, pe cînd alte cercetări ale sale (asupra Chinei etc.) vor fi pe încetul uitate, faţă de bogăţia materialului tot mai exact, pe care îl vor aduna secolele viitoare, de bună seamă în istoria geografiei, descoperitorul Chinei moderne va fi ţinut în seamă mai ales pentru *Führer*, ca

[1] *Cosmos*, I, 26.
[2] Richthofen, *Über die Aufgaben und Methoden der heutigen Geographie.*

geografie analitică, şi *Aufgaben*, ca încercare de a clasifica ideile asupra „obiectului şi metodei geografiei contemporane".

De la început însă trebuie să mărturisim că Richthofen se inspiră de la Humboldt [1]. El apreciază foarte aspru vechea direcţie a precumpănirii elementului istoric în geografie. „Cu o surprinzătoare lipsă de pricepere faţă de ţinta geografiei, unii o considerau ca o simplă ştiinţă ajutătoare a istoriei" [2] zice dînsul, pentru a atrage luarea aminte asupra şcoalei lui C. Ritter.

Dar trecînd la partea constructivă, cititorul are în primul moment o mare decepţiune, auzind cum autorul declară că în stadiul actual al ştiinţei (in einer Zeit von lebhaften metodischer Entwickelung) încercarea de a mărgini hotărît care este obiectul geografiei, poate fi considerată ca zadarnică ! Autorului i se părea că cuprinsul celor mai multe dintre ştiinţe variază de la un timp la altul după concepţii subiective ; că dintre toate, numai matematica s-ar bucura de privilegiul unor graniţe mai sigure şi că, rămînînd la mijloc între ştiinţe (mai ales între cele istorice) un fel de ţinuturi în litigiu, geografiei nu-i rămîne altceva de făcut, pentru a-şi lămuri situaţia faţă de altele, decît să păstreze o poziţie mijlocie strategică (innerhalb der Sphäre variabler Verschiebungen eine feste zentrale Stellung zu nehmen). Numai astfel ştiinţa noastră ar şti care este obiectul ei.

Fără îndoială, scepticismul pe care îl arată Richthofen faţă de clasificarea ştiinţelor nu poate fi admisibil. Dacă ar fi să înclinăm fără nici o rezervă spre acest scepticism, ar trebui să considerăm zadarnice şi fără de folos toate clasificările ştiinţelor, chiar şi pe cele mai obiective. Noi credem însă, din contra, că cele mai multe ştiinţe sînt bine ţărmurite şi că încercările de clasificare ale lui Comte, Spencer şi Wundt, cu toate deosebirile dintre ele, au pornit de la încredinţarea logică a unor diferenţieri bine stabilite între grupele de cunoştinţe, pe care se întemeiază sistemul fiecărei ştiinţe în parte. (În capitolul asupra relaţiunii dintre geografie şi celelalte ştiinţe, am căutat să documentăm, pe cît ne-a fost cu putinţă, felul acesta de a vedea cu privire la geografie.)

Iată acum la ce rezultat ajunge Richthofen, căutînd acea poziţiune „mijlocie" şi încercînd să arate care este obiectul geografiei. Această ştiinţă va studia „suprafaţa Pămîntului", deoarece acest ţinut nu mai este reclamat de nici o altă ştiinţă. Iar prin suprafaţă, el nu înţelege pe cea matematică, ci „eine materielle Oberflächenschicht etwas aus stofflichem zusammengesetztes" în care intră elemente solide, lichide şi gazoase „in ihren kausalen Welchselbeziehungen" [3].

[1] R i c h t h o f e n, *Über die Aufgaben und Methoden der heutigen Geographie*, 6, 47.
[2] *Ibidem*, p. 5.
[3] Iar prin suprafaţă, el nu înţelege pe cea matematică, ci „un strat de suprafaţă material ceva compus din materie", în care intră elemente solide, lichide şi gazoase „în corelaţiile lor cauzale" (Din l. germană). — *N.R.*

Evident, progresul faţă de *Cosmos* stă acolo că, părăsind punctul de vedere aproape numai descriptiv, Richthofen caută, înainte de a constitui geografia, să arate fundamentul logic al întemeierii acestei ştiinţe alături de celelalte. Cînd vedem însă că, în silinţa sa de a ţărmui geografia, ajunge să mărginească întinderea ei numai la studiul feţei Pămîntului şi că, după definiţiunea sa, ştiinţa noastră ar avea drept obiect „suprafaţa Pămîntului şi fenomenele care stau în legătură cauzală cu ea" [1], trebuie să constatăm că, cel puţin în unele privinţe, Richthofen reprezintă un adevărat regres faţă de *Cosmos*.

Mai întîi de toate, sfera geografiei sale este cu mult mai restrînsă. Dacă cuvîntul n-ar fi prea neuzitat, el ar fi dat ştiinţei noastre numele de „Erdoberflächenkunde", căci Erdkunde i se părea prea cuprinzător. Dar felul acesta de a mărgini sfera geografiei, cu toată autoritatea marelui geograf, nu ni se pare dictat de natura fenomenelor, ci numai de o consideraţie practică, aceea anume ca ştiinţa în chestiune „să nu fie prea întinsă". Iar o limitare a sferei ştiinţei dintr-un asemenea punct de vedere este, orice s-ar zice, logiceşte neadmisibilă.

Dar nu numai determinarea obiectului ştiinţei, ci şi definiţiunea ei ar fi greu de justificat, căci dacă geografia limitată la faţa Pămîntului este totuşi ştiinţa despre această suprafaţă şi despre „fenomenele ce stau în legătură cu dînsa", e lesne de înţeles că o astfel de ştiinţă ar fi o combinare a tuturor celorlalte ştiinţe la un loc, deoarece nu e nici un fenomen care să nu stea în vreo relaţiune oarecare cu faţa planetei. Astfel că nici limitarea obiectului geografiei, nici definiţiunea ei, aşa cum se găseşte la Richthofen nu sînt utilizabile. Şi totuşi credem că opera sa, prin tendinţa ei critică, înseamnă un pas mai departe în evoluţia ideilor geografice.

În capitolele precedente, am încercat o nouă deslegare, a aceloraşi probleme în spiritul geografiei lui Humboldt, întemeiată şi întregită pe cît s-a putut prin generalizările ştiinţifice, pe care le-a scos la iveală materialul adăugat în timpurile din urmă.

Privind acuma, la sfîrşitul acestei lungi introduceri în geografia generală, progresul ideilor geografice de la cartografii din Milet şi pînă în timpurile noastre, cercetătorul literaturii relative la această ramură trebuie să recunoască un fapt : întemeierea din ce în ce mai ştiinţifică a geografiei ca disciplină aparte. Geografia modernă nu mai are nici o asemănare cu πολυμάθεια straboniană. Ritter [2] chiar afirmase că ea nu mai poate fi „un mozaic din toate colo-

[1] R i c h t h o f e n, *op. cit.*, 25.
[2] *Allg. Erdkunde*, 28.

rile", iar cele pomenite mai sus au putut să arate că, împrumutînd rezultatele mai multor științe vecine, geografia tinde să devină azi o știință din ce în ce mai demonstrativă, armonizînd aceste rezultate dintr-un punct de vedere propriu. Capitolele următoare credem că vor întări și mai mult această constatare.

Totuși, observînd mersul treptat al științei noastre spre pozitivare, adică spre definitiva sa constituire, ar putea cineva să regrete scăderea elementului omenesc, care tocmai făcea partea interesantă a geografiei, mai ales după marea operă a lui C. Ritter.

Aceasta însă n-ar fi decît o simplă iluzie. Căci dacă omul nu mai ocupă locul întîi în definirea obiectului geografiei, nici știința, nici studiul omenirii n-a pierdut nimic prin aceasta. Din contră, paginile precedente au arătat cît de însemnat este rolul omului în economia planetei, iar împrejurarea că de cîteva decenii materialul geografic cu privire la om a fost sistematizat sub denumirea specială de antropogeografie arată tocmai că problema relațiunii dintre pămînt și genul omenesc, departe de a fi lăsată în părăsire, este acum tratată cu mare îngrijire, acordîndu-i locul cel mai întins față de toate celelalte probleme speciale ale geografiei. Dacă în timpul concepției antropocentrice, geografia înclina spre literatură și metafizică, scoțînd fără nici o măsură în relief fenomenele istorice, azi concepția științifică întemeiată pe științele naturale ne obligă să păstrăm fiecărui fenomen locul indicat de însemnătatea sa relativă față cu celelalte. Însemnătatea elementului omenesc este tot atît de bine recunoscută — ba credem chiar mai bine — decît în trecut. Antropogeografia lui Ratzel și noua sa operă : *Politische Geographie* pot să fie o liniștire pentru iubitorii direcției istorice în geografie și pentru toți idealiștii, cărora lumea li se pare săracă și incoloră, dacă le lipsesc „Ideea" și „Fapta" omului. De altfel însuși Richthofen, cu toată asprimea judecății sale [1] cu privire la cei ce lipeau geografia de istorie, sfîrșește mărturisind necesitatea unirii amîndurora, ca o sarcină specială a învățămîntului și a literaturii geografice. „Nici o ramură a cercetărilor omenești nu unește ambele direcții (a științelor naturale și a istoriei) ca geografia. Cu cît partea sa materială, cultivată de Humboldt, iese mai în evidență, cu atîta mai luminos ne apare și meritul lui C. Ritter, care a deșteptat direcția idealistă. Din unirea amînduror aceste direcții crește azi geografia științifică. Ea este clădită pe un fundament exact și real, pentru ca să se ridice în mod treptat și unitar la cercetarea problemelor celor mai înalte, care pot preocupa spiritul omenesc, în mijlocul lumii sensibile. Iar în forma ei deplină, ea atunci s-ar apropia de ideal, cînd ar putea să arate întregul plan al creațiunii — atît cît aceasta este cu putință în mărginirea conștiinței omenești, și cînd ar putea da temelie unor

[1] *Allg. Erdkunde*, 45.

judecăți asupra necunoscutului care stă dincolo de limitele puținței de a percepe" [1].

Aceste rînduri, mai mult decît orice, ne încredințează că deși omul lipsește din definițiunea geografiei și probabil va lipsi totdeauna de aici înainte, totuși știința noastră nu va putea pierde din vedere niciodată interesul problemei relațiunilor dintre om și planeta pe care s-a născut...

La urma geografiei celei mai pătrunse de spiritul pozitiv al științelor exacte, partea omenească, omul, iese din nou la iveală, ca parte inevitabilă a geografiei regionale spre care ne îndrumează geografia generală.

[1] *Allg. Erdkunde*, 72.

METODA ŞI METODICA [1]

Metoda e calea spre crearea ştiinţei. Metodica arată numai drumul predării.

Reguli false în metodica geografiei. Întîi e necesară determinarea metodei, apoi vine la rînd metodica predării. Intuiţia naturii de ajuns spre a afla metoda unei ştiinţe. Intuiţii „mari". Cea dintîi a fost sfericitatea Pămîntului (Pitagora). A doua, mişcarea de rotaţie şi de revoluţie (Copernic). Metoda unei ştiinţe atîrnă de intuiţiile „majore", care ne înlesnesc să găsim firul cauzalităţii fenomenelor. Intuiţia complexităţii progresive de la atmosferă spre biosferă şi a subordonării în aceeaşi direcţie. Metoda e calea spre crearea ştiinţei; metodica arată numai calea predării. Metodica nu poate fi deplin stăpînă decît de cei care cunosc metoda de construire a sistemului ştiinţei respective. Firul certitudinii teoretice — indispensabil pentru a urma cu îndemînare şi libertate firul demonstrării practice.

În *Geografie şi geografi la începutul secolului al XX-lea*, am relevat o vorbă a lui Fr. Ratzel: *geographisch denken*, auzită în cea din urmă ocazie universitară — la examenul final.

Ce însemnează însă a cugeta geografic? Există oare şi trebuie să existe atîtea feluri de cugetare cîte specialităţi sînt?

Întrebarea aceasta merită un răspuns şi răspunsul e cu atît mai necesar, cu cît preocupările privitoare la metodă îngreuiază uneori cercetarea, în loc de a o uşura — chiar cînd e vorba de lucruri elementare. De pildă, se aude pe toate cărările că îndrumarea tineretului trebuie să asculte de aceste trei reguli:

1. Să pornim de la ceea ce este *apropiat* spre ceea ce e mai departe.
2. De la *simplu* — la compus.
3. De la *cunoscut* — la necunoscut.

Tustrele par lucruri de la sine înţelese — adevărate truisme. (Chiar cel mai simplicel normalist pritoceşte regulele acestea de dimineaţa pînă seara.)

[1] Disertaţie inaugurală în cel din urmă an de curs la universitate (1937—38), publicată întîi în „Cercetări şi studii geografice", I, Bucureşti, 1941.

În realitate, cele trei drumuri nu merg în aceeaşi direcţie. Regula întîi e cea mai banală: să pornim de la ceea ce este aproape spre ceea ce e mai departe. Dar dacă ceea ce stă departe este mai simplu, iar ceea ce e aproape este complex şi greu de înţeles? Un exemplu. Pămîntul dobrogean este un adevărat mozaic, faţă de cîmpia aluvială a lui Mississippi... ori a fluviului Amazoanelor care se află în emisfera opusă. E oare Dobrogea mai uşor de înţeles, fiindcă e mai aproape?

Altă regulă, tot aşa de banală: să pornim de la simplu la compus... Vînturile alizee din lungul regiunii liniştite de la ecuator sînt un fenomen geografic mult mai simplu decît vînturile legate de centrele ciclonale şi anticiclonale din regiunile temperate, măcar că *alizeele* sînt departe, iar Crivăţul, Băltăreţul etc., mai aproape. Devin oare vînturile schimbătoare din zona climatului carpatic mai uşoare de înţeles pentru mintea copilului din România, fiindcă sînt mai aproape de patria lui? Şi ce n-am da să cunoaştem şi să prevedem atît de bine inundaţiile Dunării, cum cunoaştem pe ale Nilului şi cum aşteptăm cu matematică certitudine fazele Lunii, deşi e atît de departe de Pămînt...

E de prisos să mai stăruim: aproape şi departe, simplu şi compus sînt din punct de vedere metodic împrejurări secundare. Lucrul de căpetenie e altul: să fie *înţeles* fenomenul de care e vorba; apoi să nu facem un pas mai departe, pînă ce temeliile cunoaşterii unui fenomen nou nu sînt şi ele deplin lămurite.

Aşadar, în locul celor trei regule de la început, e destul una şi indiscutabilă: *de la înţeles spre ceea ce e neînţeles.*

Am dat acest exemplu elementar, fiindcă munca intelectuală a suferit şi suferă încă uneori de pe urma tipicarilor care, socotind că lucrurile apropiate sînt mai *simple* şi mai *cunoscute* (adică mai uşor de înţeles) decît cele depărtate, se chinuiesc şi pe ei, şi chinuiesc şi pe alţii, cu programe absurde, rezemate pe o metodică falsă [1].

■

Să ne urcăm cu cîteva trepte mai sus, trecînd de la metodică la metodă. Să luăm un exemplu tot elementar.

În etnografie, a circulat multă vreme falsa formulă: *vînătoarea urmată de păstorie şi agricultură*, ca faze consecutive ale civilizaţiei. Dar nu-s nici trei, nici consecutive, ci mai multe şi de obicei combinate, adică simultane. Cea dintîi a fost *culegerea*. E cea mai veche şi mai lungă, deoarece durează şi azi, chiar

[1] Nu se gîndeşte nimeni să înceapă studiul Pămîntului, pornind de la Lună; dar cînd e vorba să începi cu Europa, înaintea Africii de pildă, eroarea programei e pipăită şi, cu toate acestea, în unele programe, aşa e rînduiala.

în țările cele mai civilizate, în anume anotimpuri și pentru anume grupe de populație.

Și totuși, despre vînătoare, păstorie și agricultură s-a scris mult. Despre „culegere" — foarte puțin și mai nimic sistematic.

Care să fie cauza ? Etnografia se află acum, cam acolo unde era botanica înainte de Linneu, sau geografia pînă în secolul trecut. Material — destul ; probleme speciale — destule în studiu, dar cercetare sistematică și muncă disciplinată nu. Unii etnografi sînt chiar cuprinși de scepticism. Malinowski, profesor la Universitatea din Londra, crede că observările amatorilor (adică ale mai tuturor exploratorilor de pînă ieri) sînt lipsite de orice însemnătate [1].

Nu în muzee și în cărți, ci în fața naturii trebuie făcute observările — adică el preconizează metoda de „plein air". Așa crede și Thurnwald, criticînd pe Graebner și W. Schmidt, considerați ca reprezentanți ai școalei „istorico-culturală" care pornea de la materialul din muzee. Cere prin urmare și el „Feldforschung".

Cum se face însă că atîți exploratori, cu toate observările lor în „plein air", au cules totuși niște materiale „lipsite acum de orice însemnătate" ?

A merge așadar între „sălbatici" [2] ori a cerceta un sat [3] ceva mai arhaic în Europa, nu înseamnează numai decît că ai nimerit metoda științei, fiindcă nu mai cauți în cărți, ci dibuiești cît de cît observarea directă a naturii. Și înainte de Linneu, botaniștii erborizaseră și observaseră flora nu numai în erbarii, ci, la început, numai în natură.

Aiurea deci trebuie să fi stat cauza neizbînzii — în însăși lipsa de metodă a studiului de care era vorba.

Dar ce e o metodă ? Ce se înțelege, de pildă, prin „a cugeta după metoda geografilor" ?

După felul preocupărilor sale din acel timp, Ratzel se gîndea de bună seamă la obișnuința de a proiecta mereu fenomenele în spațiul geografic... (dăduse tocmai atunci la lumină *Politische Geographie* și era sub stăpînirea ideii de Lebensraum). Credem însă că putem privi problema dintr-o perspectivă și mai generală.

Îndemnul acesta ne-a venit în legătură cu „anul lui Descartes". Împlinindu-se tocmai 300 de ani de la tipărirea operei sale *Discours de la Méthode*, un congres

[1] Malinowski, *Moeurs et coutumes des Mélanésiens*, Paris, 1933, p. 10.

[2] S. Mehedinți se referă la populațiile aflate pe o treaptă inferioară de civilizație. — *N.R.*

[3] Într-o comunicare făcută la Academia Română, am arătat că încercarea episodică de a culege material etnografic, ciupind azi ceva dintr-un sat, apoi mîine din alt sat, din alt colț al țării, nu duce la nici un rezultat științific, după cum sondarea cîtorva puncte în ocean nu poate arăta relieful fundului.

internațional, ținut la Paris, s-a ocupat de acest protagonist al cugetării moderne, care este interesant nu numai pentru filosofi, dar pentru orice om de știință, prin urmare și pentru geografi.

I

Ce legătură poate fi între geografie, o știință concretă, și Descartes ?

În sfera geografiei românești, circulă un aforism familiar : „geografia se măsoară cu kilometru", adică cu lungimea excursiilor făcute de fiecare ucenic al acestei științe. Cei care privesc lucrul mai de aproape știu că aforismul nu e complet. (Cîți n-au străbătut și nu străbat pămîntul în lung și în lat, fără să ajungă cîtuși de puțin geografi !) Pentru oamenii de specialitate, formularea completă e alta : știința geografului este proporțională nu numai cu lungimea excursiilor sale, dar și cu *numărul de idei, adică cu disciplina de cugetare* pe care o duce cu sine în fața naturii. Și tocmai aci e punctul de contact între geografie și viața cugetătorului care a scris *Discours de la Méthode.* Dar, pentru a lămuri această idee, e necesară o paranteză ceva mai lungă.

După ce și-a petrecut anii copilăriei într-o școală cu oarecare renume, învățînd după obiceiul timpului limbile clasice și citind multă literatură, Descartes face această mărturisire : „Îndată ce am isprăvit studiile la capătul cărora este obiceiul să fii primit în rîndul cărturarilor..., m-am trezit încurcat în atîtea îndoieli și erori, încît mi se părea că, silindu-mă să învăț, nu avusesem alt folos, decît acela că descoperisem din ce în ce mai mult ignoranța mea". Ca un fel de mic Faust, dezgustat de știința adunată din cărți, tînărul luă o hotărîre îndrăzneață ; să închidă cărțile și să *călătorească,* spre a vedea lumea cu ochii săi și a culege adevărul din experiență. Bun plan, fiindcă cel care stă la masa de scris poate privi gîndul lui ca o jucărie ; dacă o fi ori nu adevărat, primejdia nu e mare ; pe cînd cel care cugetă, spre a lucra efectiv, acela nu poate glumi cu adevărul, deoarece îndată primește pedeapsa pentru orice judecată falsă... (Nu putem înșira aci tot binele pe care Descartes îl spune despre intuiția directă a naturii, justificînd astfel aforismul mai sus amintit).

Mărturisirea aceasta a filozofului pusă în fruntea vestitului său, *Discours de la Méthode,* un fel de autobiografie a dezvoltării sale sufletești, e de o însemnătate cardinală pentru orice geograf. Din ea rezultă lămurit că *singura geografie care se lipește de suflet nu e cea din cărți sau din prelegeri, ci aceea pe care o culege cercetătorul însuși din intuiția directă a naturii.* Marea nu există cu adevărat decît pentru cel care a trăit pe malul sau în largul ei. Muntele, cîmpia, rîul — la fel : cîte mări, cîți munți și cîte cîmpii, tot atîtea „personalități". Pe hartă, rîurile sînt niște biete linii strîmbe. În realitate, sînt ființe vii, cu obiceiurile și cu capriciile lor. Pînă și ghețarii, care par de departe morți, sînt cum nu se poate mai vii și deosebiți. Cine n-a stat zile întregi în fața amfi-

teatrului alb, de unde se adună domol zăpada, prefăcîndu-se în gheață ; cine n-a călcat peste crăpăturile verzi ca sticla și adînci ca un puț, al cărui fund nu-l poți zări ; și cine n-a urmărit scena de la capătul ghețarului care nu se isprăvește totdeauna cu un bot teșit, acoperit de noroi și de stînci, ci arată uneori o rîpă înaltă, cu portaluri de gheață, din care țîșnesc cascade de ape turburi și zgomotoase, însoțite cîteodată de stînci care sosesc săltînd de pe coama ghețarului..., nici pe departe nu bănuiește ce este un ghețar. Ce să mai zicem de vulcani ! Cine nu s-a apropiat de craterul în care saltă lavele cu un zgomot surd și n-a privit volbura fumului și a norilor sălbatici de deasupra, acela nici în vis nu-și poate croi o imagine ca aceea pe care i-o dă realitatea vulcanului. Am putea zice : *Geograful atîta știe, cît a văzut.* Cine nu crede, să asculte măcar mărturia filozofului Descartes cu privire la imensa superioritate a învățăturii din natură, față de surogatul ce se cheamă carte ori povestire din gura altora. (Privind căderea Rinului la Schaffhausen, însuși Goethe mărturisește neputința de a cuprinde în vorbe — oricît de meșteșugite — marile fenomene ale naturii.)[1]

Cum a făcut Descartes suma celor văzute în călătorie ?

Potrivit facturii sale sufletești, ca și alți filosofi, el se ridică cu gîndul pînă la problema Universului ca unitate. Impresionat de ordinea mișcării corpurilor cerești, Pitagora îl numise Cosmos, adică „podoabă", și-i atribuise o sumă de însușiri nu numai fizice, dar și estetice și chiar etice. În mișcarea lor, astrele produceau, după el, sunete potrivit cu anume intervale — ca orice instrument muzical. Universul era o simfonie, iar numerele aveau puteri tainice.

După filozoful matematic, Pitagora, au venit la rînd filozofi fizicieni (ionienii) căutînd aceștia să explice și nașterea Universului ; unii prin aer, alții din apă, din foc sau din pămînt. Încercările lor sînt foarte ingenioase, dar sterpe, deoarece fizica ioniană era de fapt metafizică. Acele principii explicative (aer, foc, umezeală și pămînt) nu erau ceva concret, scos din observare — necum din experimentare —, ci simple entități, cu însușiri imaginare, scoase din analogii neverificate, așadar creațiuni speculative. Iar teoriile acelor filozofi-fizicieni erau atît de contrazicătoare, încît Socrate, sătul de sofismele amestecate în ele, întorsese spatele tuturor „speculațiilor" deșerte despre lumea fizică, și a început să cerceteze lumea sufletului, cu gîndul să pună măcar aci ordine, deosebind adevărul de eroare.

Evident Socrate era prea radical. A închide ochii în fața cerului și a Pămîntului pe care ne naștem, trăim și murim, nu-i cu putință. Iată de ce Aristotel se

[1] Mărturisirea aceasta ar trebui să dea de gîndit celor cari înnegresc hîrtia cu descrierile lor pseudopitorești.

întoarse la calea cea dreaptă, îmbrățișînd deopotrivă lumea tainică a sufletului, dar și lumea din afară, începînd cu cerul și sfîrșind cu ceea ce credea el că stă în mijlocul Universului, adică planeta noastră, cu tot ce vedem pe ea : atmosferă, ape, uscat, plante, animale, om și societățile omenești. El a scris despre toate. Încercarea aceasta era fără precedent, de aceea i-a și procurat lui Aristotel un titlu fără egal : a fost numit *secretarul naturii* (singrafevs tis fiseos). El a fost cel dintîi mare polihistor sau, cum se zice azi, enciclopedist. (El fu și cel dintîi profesor și rector de universitate, întemeind o instituție științifică, înzestrată cu bibliotecă, colecții și o sumă de cursuri publice și private.)

Însă peste nivelul epocii nu poate sări nimeni. Cu toată vasta sa minte, și cu toate excursiile sale de studii, fizica sa cuprinde încă prea multă metafizică. (Geografia aristotelică e plină de erori : Pămîntul stă nemișcat în mijlocul Universului ; atmosfera Stagiritului ajungea abia pînă în vîrful munților ; omenirea se întindea numai în zona temperată, iar cele polare și cea toridă erau pustii etc... În totului tot, Universul lui Aristotel ne pare azi o copilărie. A trebuit să mai treacă încă vreo două mii de ani, pînă ce Copernic și urmașii lui au desfăcut mașinăria moștenită de la anticii (Aristotel, Ptolemeu) și am început a ne dumeri asupra adevăratelor proporții ale sistemului solar și ale vecinilor lui în Univers. La această mare muncă, pe lîngă astronomi, au luat parte, se înțelege, matematicieni, fizicieni, naturaliști și cîțiva filozofi (îndeosebi Bacon). Iar rezultatul a fost îmbucurător și, de astă dată, durabil :

Mai întîi, Pămîntul a fost mutat la locul lui, adică scos din poziția centrală ce i se acordase pe nedrept.

Al doilea, Cerul, mulțumită lunetelor (Galilei), a început a fi văzut mai limpede ; am descoperit și „pete în soare", iar lîngă Jupiter — niște mici tovarăși (sateliții).

În al treilea rînd, cercetarea fenomenelor naturii a căpătat un mare sprijin prin unele îndrumări în *metoda* de a cugeta, aduse de Bacon. În loc de *inducția aristotelică* enumerativă (întemeiată pe înșirarea multor cazuri particulare, pentru a scoate din ele o concluzie generală), a venit inducția baconiană, așezată pe temei experimental. Aceasta se poate mulțumi cu fapte cît de puține, dacă se poate stabili între ele o *legătură de cauzalitate,* verificată prin metoda *concordanței, a diferenței, a variațiilor concomitente* etc.

A fost un mare moment acesta în evoluția spiritului omenesc. Cercetătorii cu spirit științific, sătui de abuzul discuțiilor pur formale ale scolasticilor (un fel de urmași ai vechilor sofiști și ai retorilor), au fost bucuroși să scuture de pe ei praful bibliotecilor și să înlăture din fața lor tot ce nu avea temei bine dovedit. E semnificativ pentru noua orientare că în 1624, pe cînd Sorbona încă dormita, în Paris se organizară conferințe publice pentru a răsturna 14 teze ale lui Aristotel. Într-o sală închiriată ad-hoc, se adunaseră peste o mie de auditori... Guvernul îngrijorat a împiedicat însă dezbaterile acelui miting antiaristotelic,

interzicînd chiar anunţarea unor astfel de conferinţe, lipsite de respect faţă de autorii vechi.

Amintim acest curios amănunt spre a se vedea în ce moment istoric se ivise filosofia lui Descartes. După ce aruncase cărţile la o parte şi după ce călătorise spre a vedea lumea cu proprii săi ochi, filozoful se retrăsese în Olanda pentru a face *experienţe,* a continua prin *intuiţie directă* studiul naturii, preocupat numai de adevărul care se poate dovedi, lăsînd la o parte ceea ce se cheamă autoritatea tradiţiei şi toată filozofia verbală, care i se părea „un meşteşug de a uimi pe proşti".

Însă Descartes nu se gîndea numai la sine, ci a voit să ajute şi pe alţii a dobîndi aceeaşi libertate de cugetare şi siguranţa în căutarea adevărului. El scrie *Regulae ad directionem ingenii* care sînt interesante şi pentru problema metodei şi a metodicei în geografie, cum vom vedea îndată. Regulele acelea sînt patru. Pe scurt exprimate, ar suna cam aşa :

1. *Nu e adevărat ceea ce nu e dovedit.* Cu alte cuvinte, nu prejudeca nimic, pînă ce faptul nu e deplin demonstrat.
2. Nu căuta să cuprinzi dintr-odată toată problema, *ci împarte sarcina, dezlegînd parte cu parte greutăţile problemei.*
3. *Începe cu lucrurile cele mai simple* şi mai uşor de înţeles, apoi înaintează treptat spre cunoaşterea lucrurilor mai complexe.
4. *Fă numărători cît mai complete,* ca să fii sigur că n-ai scăpat din vedere niciun caz.

Cele dintîi trei regule sînt o chestie de bun simţ. (Cea dintîi, e metoda lui Toma : nu crede, pînă nu pipăi tu însuţi. A doua e sfatul anectodic cu mănunchiul de nuiele, pe care nu-l poţi rupe, decît luîndu-le una cîte una. A treia e treabă de lemnar : nu da cu toporul în ciot... Dacă vrea să crăpi trunchiul, potriveşte lovitura unde lemnul n-are cioturi, aşa că fibrele se pot deslipi mai iute unele de altele.) Mai însemnată e pentru metodă regula a patra : fă numărători cît mai complete. Dar aci, Descartes nu spunea ceva nou, ci repetă sfatul lui Aristotel, adică inducţia sa enumerativă.

Atunci unde e progresul metodic realizat de începătorul filozofiei moderne ?

În *concluziile* scoase din acele propoziţii. Din regula întîi — că nu e adevărat ceea ce nu are ca temei o dovadă *sigură* — el a scos un adevăr capital : *siguranţa punctului de plecare* în tratarea oricărei probleme, faţă de toţi scepticii, atît vechi, cît şi noi [1]. Descartes aflase ceva sigur : Cine zice *dubito,* acela mărturiseşte că există. De orişice îi este permis să se îndoiască, nu însă şi de propria sa îndoială. (Se poate ca în afară de lumea cugetului meu să fie cineva sau ceva care mă înşală, dar e sigur că eu, care fac ipoteza că sînt înşelat, eu exist deoarece fac astfel de presupuneri.) Aşadar, *dubito ergo...* sau cu formula lui Descartes : *cogito ergo sum.*

[1] Montaigne eût dit *que sais-je* et Rabelais *peut-être.*

Din a doua regulă : nu îmbrăţişa dintr-odată toată greutatea, ci cercetează parte cu parte, filozoful a scos altă concluzie de mare preţ :

Înainte de a căuta adevărul proteic şi polimorf, pînă în ramurile şi rămurelele fiecărei ştiinţe, caută mai de grabă firul comun care le leagă pe toate. „Căci ştiinţele toate nu însemnează altceva decît înţelepciunea omului, care înţelepciune rămîne una şi aceeaşi, oricît ar fi de deosebite lucrurile pe care ea le cercetează, — după cum şi lumina soarelui e una şi aceeaşi, deşi cade peste tot felul de lucruri". Prin urmare, la siguranţa lui *cogito ergo sum,* el mai adaugă o nouă siguranţă : *a unităţii spiritului omenesc* de o parte şi a constantei atîrnări a tuturor cunoştinţelor (deci a *tuturor ştiinţelor particulare*) de spiritul omenesc, creatorul ştiinţei. Atitudinea aceasta a lui Descartes e de mare însemnătate : *Existenţa spiritului cugetător* de o parte, apoi *identitatea* lui de altă parte, punea problema ştiinţei altfel decît o pusese Aristotel (care se mărginise la *gnothi seavton* al lui Socrate) sau medievalii, în frunte cu St. Toma, care scoteau înţelepciunea din „lucrurile mîinii tale...". Cu Descartes, problema cunoştinţii devenea, ca să zicem aşa, acută. Şi din a treia regulă : începe cu ce e mai simplu, autorul operei *Discours de la Méthode* scoate o concluzie care însemna un nou pas înainte în elaborarea ştiinţei : primatul matematicii în toate cercetările. Pentru ce în ştiinţele matematice certitudinea e mai mare decît în toate ştiinţele, iar progresul lor a fost mai repede şi mai puţin şovăitor decît la toate ramurile de cercetare ?

Fiindcă matematicianul operează cu elementele cele mai simple (am putea zice pure) : *numere, puncte* (fără dimensiuni), *linii* (fără lăţime), *suprafeţe* (fără grosime), *volume* (fără greutate) şi alte simboluri care nu împrumută nimic din materialitatea lumii concrete, extrem de complexe pentru simţurile noastre. Iar în direcţia aceasta, Descartes depăşeşte nu numai pe Aristotel, dar şi pe empiricul Bacon şi devine întemeietorul geometriei analitice.

Însă nu numai geometria, ci şi geografia a căpătat un sprijin de pe urma acelei regule carteziene, fiindcă ea ne ajută să înţelegem pentru ce, în dezvoltarea acestei ştiinţe, partea matematică are pasul întîi, cum vom vedea îndată.

În sfîrşit, de regula a patra (fă numărători cît mai complete) se leagă indirect un corolar şi mai însemnat. Pentru ce să faci numărători ?

Ce-ar putea să iasă, de pildă, pentru geograf din numărarea cît mai completă a insulelor ? Simpla înşirare numerică nu poate spune nimic cu privire la natura acestui fenomen geografic. O mie de insule, o mie de rîuri, o mie de vulcani... nu adaugă nimic unei înşirări de o sută de insule, o sută de rîuri, o sută de vulcani... decît într-un singur caz : dacă în seria mai lungă s-ar fi descoperit cumva un lucru nou cu privire la forma, geneza şi felul de a fi al fenomenului respectiv. Dar pentru aceasta nu e destul numărătoarea, ci trebuie să se adauge o intuiţie cît mai completă. Ce este însă o *intuiţie ?* Iată cum o defineşte Descartes : Intuiţia este „aflarea din partea inteligenţei pure şi adîncite în sine a unui *concept*

atît de *simplu* și *definit*, încît să nu mai rămînă nici o îndoială asupra lucrului pe care îl *înțelegem*".

Așadar, la *inducția enumerativă* a lui Aristotel, filozoful, preocupat de Metodă și de Regule *ad directionem ingenii*, mai adăuga ceva care depășește numărul... Fiindcă nici o numărătoare de cazuri particulare nu e și nu poate fi completă, inducția nu poate duce la descoperirea adevărului, ci numai la o prezumție. (Toate rîurile își scurg apele bazinului lor într-o singură direcție, spre o singură mare. Asta se părea o lege, pînă ce Humboldt a descoperit bifurcarea Orinocului.) Adevăruri sigure nu pot fi așadar dobîndite prin simplă inducție, ci pe altă cale : prin *deducție*, adică printr-o „înșirare de intuiții care ne duc la o cunoștință care nu era lămurită din capul locului, adică în chip nemijlocit".

Să facem o verificare, privind într-o repede ochire dezvoltarea științei noastre geografice.

Ce idee aveau cei dintîi geografi despre Pămînt ? (E vorba, se înțelege, de patria geografiei științifice, nu de geografia mitologică a altor popoare.)

Pentru geografii ionieni (între care numărăm și pe vestitul călător Herodot), Pămîntul era un disc, adică avea chipul unei tobe. E destul atît ca să înțeleagă orișicine că întemeierea geografiei fizice era pentru ei o imposibilitate. Zone de climă, vînturi, curenți, zone de vegetație... și chiar explicarea lungimii neegale a zilelor și a nopților era cu neputință, pe temeiul acestei false intuiții.

A fost un noroc că Pitagora s-a oprit la o intuiție mai aproape de adevăr : sfericitatea Pămîntului. Conceptul său, ca să întrebuințăm terminologia lui Descartes, era „simplu" și „definit", însă nu și demonstrabil științificește. Argumentarea sa nu era fizică, ci metafizică : Pămîntul trebuia să fie sferic fiindcă sfera i se păruse lui cel mai perfect dintre toate corpurile geometrice. Afirmarea aceasta subiectivă, ca și perfecțiunea sferelor cerești, ca opere divine, precum și armonia lor muzicală, legată de anumite intervale, ca la o gamă... toate acelea erau poezie, nu demonstrare științifică. Atunci însă, cînd Aristotel, pe lîngă intuiția generală despre rotunzimea Soarelui, Lunii și tuturor corpurilor cerești, adăugă observarea că în timpul eclipselor, umbra Pămîntului pe Lună este și ea rotundă, s-a făcut cel dintîi pas pozitiv spre demonstrarea sfericității, — sprijinită apoi pe a doua observare însemnată : ascunderea sub orizont a constelațiilor boreale pentru călătorul care merge de la nord spre sud.

Abia atunci, conceptul sfericității a început a fi demonstrabil în chip științific ; iar geografia a scăpat de jugul ipotezei ioniene (pămîntul egal cu un disc), o eroare care făcea imposibilă constituirea geografiei ca știință. Iată prin urmare ce rol hotărîtor poate împlini o intuiție adevărată și iată cîtă dreptate avea Descartes cînd punea la temelia cugetării sale despre metodă acest fapt capital — intuiția.

Pentru ce este capital ? Pentru că însăși deducția, zice Descartes, nu are altceva la temelie decît tot intuiția. Îndată ce am zis că Pămîntul e sferic, urmează de la sine că orizontul trebuie să fie circular, deoarece numai pe o sferă toate orizonturile pot fi circonferențe ; urmează apoi că cea mai mare rotunzime o va atinge orizontul nu pe fața uscatului, care e neregulată, ci pe mare, care trebuie să fie și ea o parte din fața sferei, de unde rezultă că vasul care se apropie de țărm trebuie să-și arate întîi catargul, înainte de a i se vedea corpul cel gros. Tot lanțul acesta de intuiții derivate își scoate tăria lui demonstrativă din tăria fiecărei verigi în parte, adică a fiecărei intuiții subsecvente, ce duce la reconfirmarea adevărului cuprins în premisa inițială : Pămîntul e rotund. Aceasta însemnează argumentare deductivă. Iar cîștigul pe care ni-l aduc regulile lui Descartes e acesta : ne face atenți să căutăm în complexitatea naturii mai ales intuițiile simple, sau „intuiții mari", cum le numește el, pentru ca îndată ce am găsit un concept *simplu* și *definit*, să trecem repede la deducție și prin urmare la verificarea lui. Așadar nu inducția prin numărătoare e adevăratul cîștig ; *ci verificarea unei intuiții mari prin observarea directă a naturii ori prin experiență.*

Cu alte cuvinte : inducția sprijinită pe înșirarea de fapte particulare este procedarea comună și cvasiinstinctivă a celor nedeprinși cu argumentarea (deci și a copiilor) ; pe cînd deducția este o procedare mai matură, prin care dintr-un concept simplu și exact definit, putem scoate cu certitudine deplină și alte concepte implicate în cel dintîi. Îndată ce a fost demonstrată sfericitatea Pămîntului (prin umbra rotundă pe fața Lunii, prin ascunderea constelațiilor boreale pentru cel care merge de la nord la sud, ori prin ivirea lor progresivă pentru cel care merge de la sud spre nord ; apoi prin proba cu ivirea întîi a catargului corabiei și ascunderea lui după ce au dispărut toate celelalte părți ale vasului), a urmat de la sine nu numai explicarea neegalității zilelor și a nopților, adică anotimpurile, ci, ca o consecință imediată, și împărțirea feței Pămîntului în cele 5 zone climatice ale lui Parmenide.

Iată cîte fapte se ascund în regula a patra a lui Descartes despre numărătoarea completă. Ea ar putea fi formulată mai cuprinzător astfel : fă numărători cît mai complete, ca să poți afla intuiții „mari", pe temeiul cărora să treci *de la inducție la deducție* și la verificarea ei.

Prin aceste observări asupra metodei, filozoful a netezit calea cugetătorilor moderni, oferindu-le un punct de plecare scutit de scepticism și (prin unitatea spiritului omenesc) o unitate de metodă :

1. Fiindcă cele mai simple și mai bine definite intuiții sînt cele matematice, Descartes a arătat, mai convingător decît vechii pitagorei și Platon, necesitatea de a întemeia orice cercetare, pe cît e cu putință, pe noțiuni matematice.

2. În al doilea rînd, după cum numărarea de cazuri particulare e un procedeu matematic, tot matematică trebuie să fie și verificarea deductivă. Pe ce cale ? Pe calea experimentării (folosindu-se și de metodele indicate de Bacon) și pe calea cvantificării, adică a preciziunii matematice în controlul faptelor experimentale.

3. În al treilea rînd, din îndemnul lui Descartes de a nu îmbrăţişa dintr-o dată toată greutatea unei probleme, ci de a o dezlega parte cu parte, mai rezultă încă un corolar : nevoia de analiză. Începe adică cu tratarea parţială a grupelor de fenomene, înainte de a trece la complexul întreg. Sau, cum am zice noi : întîi, geografie analitică şi numaidecît după aceea vei putea păşi la greaua sarcină a descrierii regionale sau sintetice.

4. În sfîrşit, ca un ultim corolar, din toate cele spuse pînă aci, rezultă şi această întrebare de cel mai înalt interes pentru rolul logicei în dezvoltarea ştiinţelor.

Cine ajută pe cercetător, erudit ori savant, în dobîndirea *intuiţiilor* mari ? Pot fi ele găsite prin disciplina logicei pure, ori cere numai o capacitate deosebită din partea specialistului ocupat cu o anume ramură de studii ! Şi atunci, nu cumva *fiecare ştiinţă are metoda ei specială*, adică un şir de intuiţii şi de legi care înlesnesc cea mai sigură şi mai organică înţelegere a fenomenelor ştiinţei respective ? Dacă e aşa, urmează de la sine că fiecare ştiinţă are anume puncte de vedere, anume categorii necesare pentru adunarea şi cernerea materialului, adică metoda sa specială, pe care numai omul de specialitate o poate stăpîni deplin.

Aceasta e concluzia spre care ne îndrumează observările lui Descartes, după ce lăsase la o parte toată ştiinţa tradiţională, întemeiată pe autoritate (Aristotel şi catolicism) şi, setos de intuiţie directă, de experimentare şi de calcul, el cercă să-şi deschidă o cale sigură spre adevăr, „găsind intuiţii mari".

II

Din cele înşirate pînă aci urmează că se pot stabili anume puncte de contact între geografie şi cugetarea lui Descartes. Un moment, filozoful s-a gîndit să scrie chiar el o lucrare „Du monde", adică un fel de *Cosmos*, anticipînd cu două secole opera lui Humboldt. Cei care cunosc greutăţile de care s-a lovit *Geografia generală* a contemporanului său Varenius, îşi dau seama îndată că nici încercarea lui Descartes n-ar fi fost mai izbutită, fiindcă lipseau nu numai temeliile matematice ale lucrării, dar şi o sumedenie de materiale concrete.

Urmărind însă felul cum s-a dezvoltat cugetarea cărturarilor, ar fi fost de aşteptat ca din sprijinul unor savanţi, ca Bacon, Descartes, Galilei şi Leibnitz, să fi sporit în chip şi mai simţit disciplina metodologică pentru toţi oamenii de ştiinţă. Corifeii mai sus amintiţi îmbrăţişează aproape tot cîmpul ştiinţelor, de la matematică, astronomie şi fizică, pînă la filologie, istorie şi arheologie (Leibnitz). Era parcă firesc lucru să se ivească încă de atunci pentru fiecare ştiinţă problema metodei sale speciale.

Realitatea a fost alta. Ştiinţele (între ele şi geografia) au înaintat şi după epoca lui Descartes, ca şi mai înainte de el, tot empiric, fragmentar şi fără coordonarea aşteptată. Să recapitulăm ce se întîmplase cu geografia înainte de Descartes, şi ce soartă a avut ea de atunci încoace, pentru ca să vedem într-un exemplu concret cît balast nefolositor au trebuit să poarte în spate cei care căutau *metoda ştiinţei geografice* şi cîte zigzaguri chinuitoare pentru copii a întîmpinat şi metodica, adică practica predării acestui studiu, potrivit cu adevărul sau eroarea geografică de care dispunea fiecare epocă.

Am arătat că întîiul pas greşit a fost credinţa că Pămîntul este un disc rotund, cu diametrul de trei ori mai lung decît înălţimea peretelui.

Al doilea pas a fost mai fericit : Pămîntul pitagoreic trebuia să fie sferic (o credinţă metafizică, fără nici o dovadă pipăită). Totuşi, norocoasă ipoteză, căci din ea a rezultat aspectul zonal al atmosferei, adică zonele lui Parmenide, care, din intuiţia formei geometrice a globului pămîntesc, ajunsese pe cale *deductivă* la intuiţia fizică a distribuirii *luminii*, a temperaturii şi deci a *climei*. Direcţia era bună.

Dar adevărul şi eroarea s-au cumpănit multă vreme, iar uneori, cel dintîi fu aruncat în umbră. În adevăr, geografii care plecau de la ideea Pămîntului disc, cu Mediterana la mijloc şi Oceanul ca un rîu circular pe marginea discului, aceia au pornit cu Herodot în frunte să descrie tot ce se vedea pe faţa superioară a discului, adică Pămîntul „oicumenic" sau locuit de oameni, pînă la marginile lui locuite de monştri. S-a dezvoltat astfel o *geografie descriptivă* sau „chorografie", avînd ca punct de plecare ţara geografului din centru. Grecii, se înţelege, puneau centrul la Delfi, dar asta nu împiedica pe egipteni, evrei, chaldeeni, chinezi (dincolo de ocean, pe peruvieni şi mexicani) să creadă că şi ţara lor e la mijlocul Pămîntului. Toată geografia aceasta, întemeiată pe intuiţia unui pămînt plan, cu margini mai mult sau mai puţin necunoscute, era cu adevărat ideal, fără nici un fir conducător spre o descriere raţională a planetei întregi.

Din fericire, cei care urmau tradiţia pitagoreilor şi a lui Aristotel, avînd ca punct de plecare o intuiţie apropiată de adevăr, adică forma sferică, au putut dezvolta măcar partea matematică a geografiei. Au calculat chiar *dimensiunile* Pămîntului şi au făcut astfel începutul cartografiei ştiinţifice (Eratostene, Ptolemeu).

Dar sub influenţa cosmogoniei ebraice, adoptată de creştini, toată clădirea se surpă, adică e părăsită şi apar iarăşi hărţi rotunde ca ale ionienilor şi descrieri geografice fanteziste. Se înţelege că studiul geografiei devenea iarăşi o adevărată pedeapsă. Cît timp stăruise credinţa în sfericitate, şi geografii maturi, şi tinerii care se apropiau de geografie, trebuiau vrînd-nevrînd să raţioneze *geometric*, adică să silească fenomenele fizice : lumina, căldura, vînturile etc., să se supună geometriei.

Geograful era ţinut să *demonstreze* în faţa globului. Aceia însă care aveau în faţă o hartă unde Pămîntul era închipuit ca o faţă plană, neputînd urmări

nici un fir metodic și demonstrativ în descriere, se mulțumea cu înșirarea și memorizarea celor însemnate pe hartă. Întreaga metodică se rezema deci pe mnemotehnie și pe inspirație personală. Fiecare căuta de pildă poligonul cel mai nimerit pentru a încinge cutare continent, cutare țară, insulă etc. Adică *forme* cartografice, *numere* (înșirări de fapte) și nume. Ba evul mediu întrecuse și toate poveștile lui Pliniu. Hărțile erau pline de caricaturi, desenate din închipuire, iar cărțile ajung „Cosmografii" — ceva la fel cu almanahurile în care cititorul putea găsi de toate, aruncate claie peste grămadă, fără nici o legătură. (În *Cosmografia* lui Sebastian Münster, se găsește și *Tatăl nostru* în mai multe limbi).

A trebuit să se ia munca de la capăt, cînd Copernic, păstrînd ideea de *formă* sferică, a arătat și *locul* adevărat al Pămîntului în sistemul solar, iar Kepler ne-a făcut să înțelegem chiar *mișcările* lui pe orbita dimprejurul Soarelui, apoi Newton ne-a dovedit că forma sa adevărată nu e nici sfera, ci sferoidul de turtire, explicînd și cauzele turtirii. Ceea ce era matematic, adică astronomic dovedit, rămînea să fie acuma verificat în chip empiric prin măsurătoarea arcurilor de meridian și pe cale experimentală prin lungirea și scurtarea pendulului, după cum observatorul se așează la anume depărtare între ecuator și pol. Toate aceste fapte serviră în cele din urmă la construirea *hărților topografice* și deci la dobîndirea celei dintîi imagini exacte a feței Pămîntului. Ceea ce se începuse în epoca dintre Pitagora și Eratostene și se încheiase cu harta lui Ptolemeu, a fost reluat acum cu alte mijloace, în epoca dintre Copernic și Newton, spre a termina cu harta lui Cassini și încercări de geografie pozitivă între Varenius (1650) și Buache (1750), pregătind astfel secolul al XIX-lea, epoca de temeinică constituire a științei geografice. — Vede oricine cum au fost necesare o sumă de *intuiții de geografie matematică*, înainte de a trece la descurcarea ghemului atît de încîlcit al fenomenelor de *geografie fizică*.

O dată cu dispariția hărților caricaturale, care nu aveau ca temei măsurători exacte ale feței Pămîntului, descrierea chorografică a devenit mai scrupuloasă. Nevoia de preciziune se vede în obiceiul de a indica pentru orașe longitudinea și latitudinea (deprinderea devenise chiar modă), — deși metodica studiului geografic are alte sarcini mai însemnate decît „determinarea exactă a punctului". Amintim însă faptul acesta numai ca semn de nouă îndrumare și pentru a arăta că elementele matematice, fiind cele dintîi date pozitive, în lipsa cunoașterii fenomenelor mai complexe (fizice, biogeografice, antropogeografice, etnografice etc.), geografii erau bucuroși să înșire pe temeiul hărții cît mai mult material informativ. *Cartea devenise astfel un fel de descriere cu vorbe a formelor din hartă.* Nu era nici asta vreun bine, dar tot era mai bine decît caricaturile cartografice și poveștile din trecut.

III

Urmărind lucrările de geografie cu care se încheie secolul al XVIII-lea, vedem că de bine—de rău începea să se înfiripeze și o metodică a geografiei. Materialul geografic începea să fie înșirat cu ordine, dar aspectul lui era static : simplă înșirare de fapte. Chiar operele unor spirite eminente, cum era *Physische Geographie* a lui Kant, profesor de geografie (ținînd un lung șir de ani cîte patru prelegeri pe săptămînă), dovedeau o metodică mai mult exterioară, adică fără preocupare de planetă ca organism, a cărui viață trebuia totuși înfățișată pe cît se poate mai demonstrativ. Unele capitole erau însă de o sărăcie ca a cataloagelor sau a tablei de materii, unde se anunță doar șiruri de fapte [1].

Explicarea acestei situații stă acolo că geografia abia cerca să dibuiască o metodică a studiului, dar nu era încă lămurită asupra metodei necesare pentru constituirea științei geografice. Așa că tocmai după ce pășim în secolul al XIX-lea începe a se face lumină. În pragul acestui secol, aflăm doi corifei ai științei noastre, C. Ritter și Alex. von Humboldt, spirite fundamental deosebite.

C. Ritter, o natură mai mult etică (mare admirator a lui Pestalozzi și înclinat spre teologie), concepea geografia ca o „știință comparată" privind îndeosebi problema raportului dintre om și Pămînt, *(Vergl. Erdkunde im Verhältnis zur Natur und Geschichte des Menschen)*. E drept că, pornind de la această mare problemă, el și-a propus și teme mai bine conturate : de ex., cercetarea răspîndirii plantelor și îndeosebi a celor folositoare omului. Dar nu-i mai puțin adevărat că vasta sa erudiție, sub ademenirea teologiei, l-a făcut să caute adevărul mai mult în cărți, decît în cercetarea naturii [2]. Opera sa, o adevărată kolosurgie, a rămas neterminată.

Humboldt, spirit pozitiv, mare explorator al multor țări din Lumea Nouă și Veche, îmbrățișează nu o problemă, ci mai pe toate și scrie *Cosmos*.

Urmează apoi pe la jumătatea secolului o nouă eclipsă în știința noastră și abia la sfîrșitul lui alți doi corifei duc firul mai departe. Ferd. von Richthofen e cel dintîi cugetător care privește mai de aproape „Sarcina și metodele geografiei", iar opera sa *Führer*, cu toată modestia titlului, reprezintă cea dintîi încercare de *geografie analitică*, stînd deasupra schiței lui Varenius, cum stă maturitatea deasupra tinereții. Iar Fr. Ratzel reia problema lui Ritter cu privire la legătura dintre om și planetă, construind pe baze solide „antropogeografia"...

Mai mult, el dă un puternic sprijin și geografiei analitice, editînd o „Bibliothek geographischer Handbücher", în care se consacră volume speciale pentru

[1] *Terra*, vol. II, p. 726.
[2] *Die Vorhalle europäischer Völkergeschichten vor Herodotus* (Berlin, 1820) e una dintre cele mai sterpe lucrări ale lui Ritter.

fiecare grupă de fenomene geografice : orografie, morfologie, oceanografie, geografia plantelor, a animalelor, a vulcanilor, lacurilor, gheţarilor etc.

Totuşi, în pragul secolului actual — oricît de ciudat s-ar părea lucrul — nu se ştia încă precis ce este geografia (Sieg Günther), iar alţii afirmau în congresele geografilor că ştiinţa aceasta nici nu există (Close).

Se pune atunci în mod firesc întrebarea : *Cînd* devine o ştiinţă de sine stătătoare şi *cum ?*

În momentul cînd se poate vedea destul de clar care este *obiectul* cercetărilor ei ; în momentul cînd înşirarea materialelor de construcţie (numărătoarea, ca să vorbim în stilul lui Descartes) este destul de completă şi am găsit apoi *metoda* proprie pentru cercetarea lor. Nu e vorba de inducţie sau deducţie, fiindcă acestea sînt metode logice, aplicabile în toate ştiinţele (cînd una, cînd alta, după împrejurări), ci prin metoda *proprie* se înţelege descoperirea acelor intuiţii simple şi definite, „încît să nu rămînă nici o îndoială asupra lucrurilor pe care le înţelegem".

Din nenorocire, obiectul geografiei nu era încă destul de definit. Unul dintre cei mai erudiţi geografi, făcînd suma mişcării geografice din tot secolul al XIX-lea, mărturisea că nu există încă o „definiţie mulţumitoare a geografiei", deşi material se adunase în reviste de specialitate şi în monografii, sprijinite pe o cartografiere tot mai exactă a diferitelor grupe de fenomene.

Mai trebuia însă dibuită *metoda cauzalităţii* geografice. Începuse a fi vorba de atmosferă încă din antichitate, unitatea ei fiind imediat vizibilă (cu toate părerile naive că învelişul acesta s-ar întinde numai pînă în vîrful munţilor, cum credea Aristotel). Conceptul de hidrosferă, ca înveliş continuu se ivise abia în timpurile moderne (sec. XVII). Scoarţa sau litosfera, după marea luptă între plutonişti şi neptunişti în secolul al XVIII-lea, începuse a fi văzută ca o unitate organică — mai ales după ce fenomenul sedimentaţiei (marine, fluviale, lacustre, glaciare, organice şi în cele din urmă eolice) fusese mai bine observat (sec. XIX). În sfîrşit, în pragul secolului al XX-lea, începuse a circula şi noţiunea de biosferă ca înveliş unitar. Toate acestea se subsumau oarecum intuiţiei anticilor despre sfericitate.

Însă atîta nu era de ajuns. Mai era nevoie de o intuiţie globală : cea privitoare *la subordonarea cauzală a celor patru învelişuri planetare,* şi anume începînd de la atmosferă, cea mai simplă, spre biosferă, învelişul cel mai complex dintre toate. Abia intuiţia despre complexitatea lor crescîndă ca formă, compoziţie şi mişcări, da planetei o unitate organică. Dar această nouă intuiţie, la rîndul ei, nu era valabilă, decît stabilind în acelaşi timp din ce punct de vedere trebuie să fie privite materialele fiecărui înveliş, pentru a înlesni într-o *anume* ordine necesară (nu arbitrară) culegerea şi verificarea materialului ştiinţei geografice. Nimeni însă dintre geografi nu-şi pusese problema *categoriilor* geografice, nici ca *număr,* nici ca *ordine,* nici în ce priveşte calitatea. Şi tocmai aci e miezul metodei speciale a ştiinţei noastre concrete.

În sfîrşit, după verificarea *complexităţii crescînde* a învelişurilor planetare şi a *subordonării* lor de la cele mai complexe spre cele mai simple, mai trebuia încă ceva : se ivea necesitatea găsirii unor „formule de convergenţă" care să lege în mănunchi anume fenomene din sferele superioare, pentru a proiecta lumina înţelegerii asupra fenomenelor din învelişurile subordonate. (Gîndiţi-vă de pildă la principiul construirii hărţilor de isonotide [1].)

Cuprinzînd acum cu privirea toate aceste fapte, ne putem da seama pentru ce, prin fatalitatea lucrurilor, astfel de intuiţii majore nu se puteau ivi în mintea predecesorilor noştri : le lipsea materialul pregătirilor pe care abia atîtea secole l-au putut aduna pe încetul (ba încă uneori un secol pierzînd ceea ce descoperise altul, cum s-a întîmplat cu ideea sfericităţii Pămîntului, pierdută în evul mediu). Ne dăm seama aşadar că obiectul şi *metoda ştiinţei noastre nu puteau ieşi lămurit la iveală decît în epoca noastră.*

Pentru Anaximandru, geografia era tot una cu harta, adică desenul feţei Pămîntului.

Dar *obiectul* ei nu putea fi harta, ci planeta însăşi, potrivit intuiţiei lui Pitagora. Însă planeta întreagă (nu numai problema legăturii dintre om şi Pămînt, cum crezuse un moment C. Ritter în *Vergleichende Erdkunde*) nici Universul întreg cum a voit Humboldt în *Cosmos* (Physische Weltbeschreibung) ; nici „faţa empirică a Pămîntului", cum a socotit mai tîrziu Richthofen... *ci întregul organism planetar, privit în subordonarea cauzală a celor patru învelişuri urmărite şi descrise atît din punct de vedere static, cît şi dinamic.*

Aşadar, obiectul nu putea fi exact definit, decît în *momentul* cînd şi metoda se clarificase, înţelegînd prin metodă : *firul certitudinii* în ştiinţa de care e vorba, adică şirul de *intuiţii speciale* şi de legi care procură minţii cea mai sigură înţelegere a fenomenelor de care se ocupă ştiinţa respectivă.

Metoda aşadar este *ideea generatoare care ne înfăţişează obiectul unei ştiinţe ca ceva organic,* arătîndu-ne şi calea pe care acea ştiinţă s-a dezvoltat ca o necesitate a spiritului omenesc, preocupat de acel obiect de cercetare. Mai mult : cînd această cale este o dată aflată, căpătăm un fel de luminare retrospectivă, adică ne dăm seama pentru ce, în anume momente, progresul acelei ştiinţe se oprise ; înţelegem necesitatea opririi pînă la dezlegarea unor anume probleme, fără de care mersul înainte era cu neputinţă. Lacunele ştiinţei în fiecare epocă ne apar limpede înaintea ochilor şi astfel putem preţui cu dreptate şi ajutorul dat de fiecare geograf în înaintarea ştiinţei, şi răspunderea acelora care, prin erorile lor, l-au întîrziat [2]. Am putea zice că metoda este ideea generatoare a ştiinţei, fiindcă ea îi dă în mînă cercetătorului firul certi-

[1] *Terra,* vol. II, pp. 674, 1004.

[2] În *Terra* (vol. I, p. 502) s-au relevat grave erori născute numai din neobservarea unei singure regule metodice (de pildă, eroarea lui Suess cu privire la geneza Alpilor, fiindcă n-a ţinut seama de direcţia presiunii).

tudinii, adică şirul de idei şi de legi care asigură construirea consecventă a materialului ştiinţei respective, scutind-o de la o vreme de rătăciri şi mai ales de regresiuni (adică de pierderea adevărului dobîndit şi întoarcerea la erori care fuseseră părăsite). În acest înţeles, istoria unei ştiinţe nu-i decît istoria dezvoltării unui şir de idei. Se adevereşte astfel cuvîntul lui Kant : *„ideea este arhitectonică,* ea creează ştiinţa". Cînd ideea este justă, ea devine îndată foarte fecundă ; cînd e falsă, rătăcirile sînt inevitabile. Cazul lui Davis este doveditor. Metoda sa deductivă care l-a dus la formula „ciclurilor de eroziune" a înviorat toată morfologia. Simplitatea acestei idei geografice aminteşte anecdota cu oul lui Columb. Şi totuşi, nimeni pînă la el nu avusese această intuiţie „mare" — *conceptul simplu şi definit* de care vorbea Descartes. Morfologia litosferei, şi ca idei, şi ca terminologie, şi ca figuri ilustrative, a fost adînc schimbată, după fericita descoperire de metodă a lui Davis, în urma căreia se deschidea calea spre cele mai largi perspective de comparare a formelor plastice pe tot spaţiul planetei şi în tot timpul geografic pe care îl putem urmări în trecut. Să fi scris cineva acest cuvînt : relief matur în cretacic, peneplenă sarmatică... sau aşa ceva, ar fi părut în secolul trecut o enigmă. E drept că termenul „comparat" (Vergleichende Erdkunde) începuse a circula cu un secol înainte de Davis. Dar cu totul în alt înţeles. Oskar Peschel relevase faptul că a trata problema legăturii dintre om şi Pămînt *(Vergl. Erdkunde im Verhältnis zur Natur und Gesch. des Menschen)* nu e, propriu vorbind, o ştiinţă comparată, în sensul anatomiei sau filologiei comparate, titluri la modă pe atunci. Dar căutînd a corecta pe C. Ritter, şi scriind ale sale *Probleme der vergleichenden Erdkunde,* O. Peschel n-o nimereşte mai bine. Gîndindu-se la formele anatomice, el începu să caute „omologii geografice", ca şi cum formele reliefului ar asculta de aceleaşi legi ca formele organice ! Luîndu-se pe urma lui Cuvier şi altor paleontologi şi văzînd cum au evoluat unele organe (strămoşul calului avea mai multe degete la picior, iar azi specia aceasta a rămas cu un singur deget — copita), Peschel punea alături Borneo cu Celebes [1] şi Halmahera, crezînd că are în faţă evoluţia aceleeaşi forme ! Această pseudoomologie era însă o rătăcire sugerată de o idee justă, dar *în alte ştiinţe.* Abia Davis nimereşte şi pentru geografi „intuiţia majoră" care putea să conducă la o morfologie comparată pe temeiul ciclurilor de eroziune.

Aşadar nu-i exagerat să spunem că istoria unei ştiinţe este în realitate istoria ideilor arhitectonice, sau istoria firului certitudinii în studiul fenomenelor ştiinţei de care e vorba. Ideea este arhitectonică-progresivă la unii, adică ajută orientarea cercetătorului şi clădirea mai departe a ştiinţei (cazul lui Davis), sau e nearhitectonică — digresivă la alţii (cazul lui Peschel) rătăcindu-l pe el şi pe alţii în paranteze inutile pentru ştiinţă.

[1] Kalimantan respectiv Sulawesi. — *N.R.*

Din cele înşirate mai sus se vede nu numai în ce fel s-a ajuns la definirea *obiectului* geografiei şi la formularea *metodei* sale speciale, dar mai rezultă şi două concluzii de o însemnătate generală, care interesează nu numai pe geografi.

Concluzia întîi e aceasta : *întîi metoda, apoi metodica.* Adică, abia după ce metoda unei ştiinţe a fost deplin lămurită poate fi vorba şi de „metodica" studiului acelei ştiinţe.

Am spus că metoda este *firul certitudinii teoretice,* care asigură construirea ştiinţei ; metodica este firul certitudinii practice, adică mijlocul de a alege cel mai nimerit şir de fapte şi de idei pentru a transmite minţii încă minore a copiilor şi a tinerilor partea esenţială din adevărurile ştiinţei de care e vorba. Pe scurt : metoda este logica ştiinţei, metodica este logica predării. Poate fi vorba de predare „metodică" a unei ştiinţe, cînd nu-ţi dai seama de arhitectura faptelor şi a ideilor fundamentale ale ştiinţei respective ? Se poate să înveţi pe alţii, cu cea mai mare limpezime şi uşurinţă, un obiect al cărui sistem de adevăruri nu-l cunoşti ?

E de prisos să mai răspundem. E destul să cercetăm metodica geografiei pînă în pragul acestui secol spre a ne da seama dacă era sau nu cu putinţă o metodică raţională a acestui studiu. O singură aruncătură de ochi e de ajuns să ne încredinţeze că predarea cunoştinţelor despre Pămînt a reflectat epocă cu epocă erorile din concepţia cărturarilor despre Pămînt. Cei mai mulţi dascăli de geografie în chip firesc au repetat iluzia bătrînului Anaximandru, socotind că geografia este tot una cu *harta (gea-gi* şi *grafin).* Pînă în pragul acestui secol, în unele ţări, învăţătura geografică a copiilor se mărginea la desenarea hărţilor. „Ia fă-mi Ţara cutare...". Alţii, mai scrupuloşi, căutau să asigure exactitatea desenului — cel puţin a conturului — căutînd pentru ţara respectivă un poligon cît mai potrivit. Unii adăugau şi linii curbe, numai să strîngă conturul ţării cît mai de aproape [1].

Alţii, pe lîngă imaginea cartografică, cereau şi o nomenclatură cît mai bogată : multe *nume* de munţi, rîuri, insule, oraşe etc. Şi după cum viaţa copiilor e repetarea vieţii părinţilor, tot aşa predarea unui studiu e o repetare în mic a evoluţiei acelui studiu. Cei care nu se mulţumeau cu hartă şi cîteva nume se credeau foarte meşteri pedagogi, cerînd copiilor să facă „excursii imaginare", adică reînviau vechile periple şi periegese. „Cum ajungi de la... pînă la...". Şcolarul trebuia să înşire locurile (porturi, staţii de drum, oraşe etc.), adică *locorum nuda nomina,* cum zicea Pliniu.

[1] În pragul acestui secol, planurile de lecţii la „Seminarul pedagogic" din Bucureşti începeau ca „pregătire" cu tratarea poligonului ajutător ! Lecţiile erau îndrumate de un literat care nu ascultase nicăieri prelegeri de geografie, aşa că metodica geografiei sale era o creaţie pur personală, în legătură cu însemnătatea poligonului hărţii. Dar şi în alte ţări, aflarea poligonului ajutător era o dovadă de deosebită îndemînare şi de tact pedagogic...

Alții, și mai meșteri, pe lîngă hărți împodobite (polihromia lor nu avea nici o legătură cu preocuparea de a înfățișa prin niscaiva culori sau simboluri grafice aspectele fizice ale feței Pămîntului), pe lîngă hartă adăugau în chip de descriere, tot felul de alotrii, în felul poveștilor lui Herodot și ale cosmografilor.

Abia mai tîrziu, prin secolul al XVIII-lea, a început a se lega de hărți și oarecare idei, iar în descrierea feței Pămîntului să se facă oarecare grupări mai judicioase ale materialului geografic. Din nenorocire, găsim geografie mnemotehnică și multe alte rătăciri „metodice“ pînă sub ochii noștri, măcar că din timp în timp se iviseră pedagogi cu foarte mari însușiri. Cum ar fi putut ei să înlăture erorile în predarea unui studiu, dacă nu aveau la temelie o știință bine conturată ca obiect și metodă ?

A doua concluzie privește pe metodologi, adică pe logicieni și pe pedagogi.

Se zice de obicei că filozofia face sinteza rezultatelor adunate din toate științele particulare. Cu ce scop ? Să afle „primele principii“ (cum afirma Spencer) și ultimele concluzii cu privire la domeniul cunoștibilului. Astfel stînd lucrul, o întrebare se naște îndată : fiindcă în toate științele sînt numeroase lacune, pe care le cunosc numai specialiștii respectivi, *ce valoare poate avea filozofia ca sinteză a unor științe încă necomplete ?* Sinteza întemeiată pe lacune e din capul locului o încercare îndoielnică atît în rezultatele ei, cît și în ce privește concepția despre Univers.

Al doilea : dacă problemele unei științe nu le poate cunoaște decît specialistul care mînuiește materialul acelei științe, cine va putea să-i arate calea sau metoda — pentru împlinirea lipsurilor, filozoful (logicianul) sprijinit pe sinteza lacunară a tuturor științelor necomplete, ori o va afla mai de grabă specialistul care singur poate aprecia tăria „firului certitudinii“ în cercetările specialității sale ? Răspunsul se înțelege de la sine. Arhitectura unei locuințe n-o poate prețui exact decît cel care o locuiește efectiv, nu cel care o privește de departe și cercetează numai planul pe hîrtie.

Al treilea : dacă metoda unei științe, ideea ei generatoare, n-o poate stăpîni decît cercetătorul, eruditul sau savantul care lucrează în cadrul acelei științe, poate fi metodica o creație a pedagogului care e străin și de materialul, și de metoda științei respective ?

Faptele înșirate mai sus arată lămurit că *Metodica* nu poate fi întemeiată decît după aflarea *Metodei*, după cum higiena și medicina n-au putut fi constituite, decît după ce anatomia și fiziologia au arătat înlănțuirea cauzală a fenomenelor corpului omenesc. Aforistic, am putea zice : metodica este o aplicare a metodei pentru „a crea“ din nou în mintea altora (măcar în miniatură) o știință oarecare. De unde urmează că *singurii care pot vorbi cu adevărata competență de metoda unei științe sînt specialiștii din ramura științei de care e vorba.*

Prin urmare, sînt două mari pericole de înconjurat : naivitatea specialiștilor fără orizont și a filozofilor cu orizont nedefinit. Specialistul ciclop, care din culcușul lui îngust vede abia un mic sector de știință, poate cădea lesne în greșala de a crede că a cuprins cu ochiul lui toată lumea [1]. Din contra, filozofii care nu cunosc destul nici o ramură a științei, ci le privesc pe toate, de sus, adică *superficial,* pot crede și ei repede că au pătruns pînă la miezul obiectelor de cercetare. Amîndouă extremele trebuiesc evitate.

Cu aceste precauțiuni, credem că sîntem destul de pregătiți să ne dăm seama în rezumat de următoarele fapte :

1. Ce înseamnă *metoda* pentru progresul cugetării științifice și dacă fiecare știință trebuie să aibă ori nu metoda sa specială.
2. Ce raport e între metodă și metodică.
3. Dacă de metoda și de metodica unui studiu se pot ocupa în chip competent și cei care nu lucrează efectiv în acea ramură de știință.

Iar cu aceste precauțiuni, vom putea prețui după dreptate cărțulia lui Descartes. *Discours de la Méthode* — cea mai frumoasă biografie a unui spirit omenesc, încălzit numai de cultura adevărului.

În sfîrșit, vom căpăta un punct de plecare destul de sigur pentru a prețui activitatea celor care închină o parte din munca lor cercetărilor metodologice. Cazul lui Descartes este cu deosebire semnificativ. Silințele sale în fizică, anatomie, fiziologie și alte ramuri de cercetare sînt trecute azi sub tăcere. Unele ni-l înfățișează pe marele cugetător într-o situație smerită nu numai față de epoca actuală, dar și față de contemporanii săi (de pildă, negarea circulației sîngelui). Pe cînd cugetările sale despre metodă rămîn definitiv cîștigate. Căci dacă e de laudă cel care aduce o piatră cît de mică la ridicarea unei clădiri, cel puțin tot atîta laudă se cuvine arhitecturii care a făcut planul și, recunoscînd rezistența materialelor, găsește raporturile cele mai exacte pentru ca întreaga construcție să se înalțe mereu pe aceleași temelii și să dureze pînă în zarea secolelor [2].

[1] *Trilogii,* București, 1940, p. 85.

[2] Ca o concluzie practică a acestor pagini, un tînăr geograf ar putea să întreprindă două lucrări deopotrivă de interesante : a) să cerceteze cît de monstruoasă a fost metodica geografiei pe cînd nu era constituită ca știință ; b) să construiască metodica științei noastre, din punct de vedere etnopedagogic, atît pentru cunoașterea planetei de cel care se află în orizontul țării noastre, cît și a omenirii din punctul de perspectivă al istoriei neamului românesc.

APLICĂRI ANTROPOGEOGRAFICE ÎN SFERA ETNOGRAFIEI, ISTORIEI ŞI A ALTOR ŞTIINŢE ÎNVECINATE [1]

Cuvîntul „antropogeografie“ s-a ivit acuma un sfert de veac [2]. Sub acest titlu, sînt cuprinse toate cercetările ştiinţifice privitoare la relaţiunea dintre faţa pămîntului şi omenire, considerată ca „formaţie biogeografică“ [3].

Noua ramură de studii a crescut foarte repede şi s-a impus atenţiunii tuturor geografilor. E semnificativ în această privire că chiar unii bărbaţi de ştiinţă, care porniseră în tinereţe de la cercetări geologice, au sfîrşit cariera lor cu opere de caracter antropogeografic [4]. Aceasta dovedeşte că spiritul pozitiv care domneşte în studiul scoarţei pămîntului, al oceanului, atmosferei şi biosferei, s-a impus şi în studiul geografic al omului.

Progresul acesta nu se datoreşte însă numai faptelor de curînd aduse în cîmpul ştiinţei, ci mai ales unui fel nou de a privi fenomenele antropogeogra-

[1] Fragmentat din conferinţa cu care s-a început cursul de antropogeografie în 1909, tipărit în „Anuarul de geografie şi antropogeografie“, I, 1910.

[2] Fr. Ratzel, *Anthropogeographie oder Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte*, Stuttgart, 1882.

[3] Interpretîndu-se greşit această afirmaţie a lui Fr. Ratzel s-a putut afirma că întemeietorul antropogeografiei propagă determinismul geografic vulgar şi că socoteşte raportul dintre natură şi societate ca o adaptare pasivă a acesteia la condiţiile fizice terestre. Ratzel în primul rînd şi foarte mulţi dintre elevii lui — cum a fost de pildă la noi S. Mehedinţi — nu au privit însă lucrurile atît de simplist ci şi-au exprimat destul de clar gîndul că omenirea, pentru a fi complet înţeleasă, trebue urmărită şi în raporturile ei „fiziologice“ cu mediul înconjurător ca locuitoare a unui spaţiu cosmic limitat în dimensiuni şi posibilităţi de întreţinere. A exclude studiul obiectiv al acestor raporturi din preocupările oamenilor de ştiinţă — în speţă geografi — înseamnează a lipsi chiar viaţa practică de o armă în lupta pentru utilizarea optimă a resurselor naturale şi sociale. Nimeni nu poate susţine — oricît de uriaşe ar fi progresele ştiinţei şi tehnicei — că poţi utiliza un teren fără a cunoaşte cum a reacţionat şi cum reacţionează populaţia faţă de condiţiile teritoriale date şi fără a urmări echilibrul de forţe dintre om şi natură în desfăşurarea lui trecută, prezentă şi viitoare.

În lumina acestei judecăţi, trebuie citit acest „fragment de conferinţă“ cu care S. Mehedinţi a început cursul de antropogeografie din 1909. — *V. M.*

[4] F. v. Richthofen, *Siedelungs- und Verkehrsgeographie*, Berlin, 1908.

fice. Iar această procedare nouă va înrîuri, de bună seamă, tot mai mult şi asupra altor ştiinţe care se ocupă de probleme relative la omenire. Ca să vedem întru cît aceasta e cu putinţă, să aruncăm o scurtă ochire asupra împrejurărilor care au adus în antropogeografie o îndrumare mai pronunţată în sensul ştiinţelor exacte.

Pe la începutul veacului al XIX-lea, odată cu renaşterea studiilor geografice, sub imboldul scrierilor lui C. Ritter, a început să iasă tot mai mult în relief şi interesul pentru cercetări antropogeografice. Însăşi opera lui Ritter era o indicaţie în acest sens [1]. Renovatorul geografiei nu ţărmurea însă destul de exact sfera cercetărilor sale faţă de unele speculaţiuni metafizice. Un exemplu : urmărind mişcarea popoarelor din lumea veche, el socotea că a găsit legea acestei mişcări. Direcţia emigrărilor i se păruse a fi de la răsărit către apus, după cum merge lumina Soarelui.

Pe ce se întemeia Ritter, ca să formuleze această pretinsă lege ? Între altele, el atrăgea luarea aminte asupra unui fapt psihologic : prin asociaţie de idei şi de sentimente, omul se simte legat cu o deosebită afecţiune de locul naşterii, de patria sa. Şi fiindcă multe din neamurile europene, în miturile şi legendele lor, îşi întorc privirile spre Orient, aceasta ar fi o dovadă că în adevăr acolo a fost locul lor de origine. Emigrarea trebuie deci să se fi făcut de la răsărit spre apus. *Quod erat demonstrandum.*

Se înţelege, un astfel de raţionament a priori nu putea fi temeinic. Faptul antropogeografic al mişcării unei grupe omeneşti pe pămînt e legat ca direcţie de prea multe împrejurări, pentru ca un singur amănunt de ordine psihologică să poată constitui o lămurire îndestulătoare.

Totuşi, C. Ritter se putea sluji şi de astfel de raţionamente, deoarece în felul său de a gîndi se resfrîngea ceva din curentul metafizic al epocii. Din cuvintele ce urmează se poate judeca mai bine cum vedea el planeta noastră şi fenomenele al căror lăcaş ea este :

„Pămîntul e... o scenă a revelaţiei divine... E o parte integrantă, un mădular activ în ordinea lucrurilor. Căci Pămîntul mai are o relaţiune şi mai înaltă decît aceea cu lumea văzută ; mai are una cu lumea nevăzută, cu firea sufletească a făpturei, cu Creatorul şi cu creaturile înzestrate cu raţiune — prin urmare nu numai cu împărăţia naturii, ci şi cu împărăţia spiritelor. În această

[1] Titlul complet era : Die Erdkunde im Verhältnis zur Natur und Geschichte des Menschen oder allgemeine vergleichende Geographie als sichere Grundlage des Studiums und Unterrichts in physikalischen und historischen Wissenschaften.

privire, Pămîntul e creaţiunea lui Dumnezeu, este expresiunea cea mai înaltă a ordinei, frumuseţii şi perfecţiunii — o lume divină! o revelaţie a înţelepciunii dumnezeieşti sub forma unei lumi văzute"[1]. Planeta e aşa făcută, încît să devină lăcaşul genului omenesc, „să mulţumească toate dorinţele sale lăuntrice şi dinafară, în timpul scurtei vieţi pămînteşti, spre a-l pregăti către împărăţia mai înaltă a spiritelor"[2].

Prin urmare, în explicarea fenomenelor antropogeografice, lui C. Ritter îi era îngăduit să cheme în ajutor argumente teleologice şi chiar teologice.

Dar, pe această cale, studiul relaţiunilor dintre om şi pămînt n-avea sorţi de progres. Mergînd în direcţia unor astfel de idei, geografia putea să dobîndească cel mult un fel de nebulozitate poetică, însă nici o rază de lumină, în felul cum pretinde metoda ştiinţelor exacte. Şi, de fapt, aşa s-a şi întîmplat. Rezultatul s-a văzut mai ales la urmaşii lui Ritter, care, pe această cale, s-au abătut din ce în ce mai mult spre deşertul filozofiei hegeliene[3].

Pe la jumătatea veacului al XIX-lea, mulţumită marelui avînt al ştiinţelor exacte, curentul metafizic-teleologic slăbeşte[4]. Dar studiul geografic al omenirei avea să sufere acum din altă parte.

Geografii şi etnografii porniseră la adunarea de material cu privire la diferitele grupe ale omenirii. În scurt timp, muzeele se înmulţiră şi, paralel, se ivi şi un început de sistematizare ştiinţifică a materialului descris după metoda obişnuită în ştiinţele naturale.

Un merit deosebit în această direcţie şi-a cîştigat A. Bastian, cel dintîi reprezentant al etnografiei ştiinţifice. Tot el însă a pus în calea cercetărilor geografice despre om o foarte serioasă piedică în ce priveşte metoda. Iată de ce e vorba:

Uneori, întîlnim la neamuri deosebite, depărtate în timp sau în spaţiu, unele caractere asemănătoare; — să zicem, de ex., unul şi acelaşi instrument de vînătoare, avînd oarecare amănunte identice. Cum se explică această asemănare şi ce legătură poate stabili ea între cele două grupuri omeneşti?

Sînt două posibilităţi: sau amănuntul în chestiune s-a ivit spontan în două ţinuturi deosebite, — şi avem atunci înaintea noastră două creaţiuni originale; sau poate să fie vorba de împrumut de la un ţinut spre celălalt.

[1] C. R i t t e r, *Allg. Erdkunde, herausg. von Daniel*, Berlin 1862, p. 11.
[2] *Ibidem*, p. 5.
[3] E r n s t K a p p, *Vergleichende allgemeine Erdkunde in wissenschaftlicher Darstellung*, Braunschweig, 1868.
[4] S. M e h e d i n ţ i, *Annales de Géographie*, anul 1901, p. 1.

E cu putinţă şi una şi alta.

La românii din Transilvania se găsesc, de exemplu, pe oale unele semne la fel cu cele din perioada neolitică[1]. Depărtarea în timp fiind foarte mare, eşti înclinat să admiţi că acele semne sînt o creaţiune proprie a populaţiei de care e vorba[2].

Tot la români este foarte răspîndită un fel de ornamentaţie „en creux" colorată cu roşu, la furcile de tors lînă. Acelaşi amănunt se găseşte şi în regiunea Pirineilor[3]. Să conchizi că ar fi aici vorba de împrumut sau de imitaţie, ar fi foarte problematic.

Sînt însă cazuri, cînd — cu toată depărtarea în spaţiu — împrumutul sau continuitatea de răspîndire a unui caracter etnografic este dovedită. Aşa, spre pildă, asemănarea dintre arcul din Congo şi cel din Noua Guinee — deşi sînt despărţite de întregul Ocean Indian — este explicată prin legătura mai veche dintre populaţiunea neagră africană cu cea din N. Guinee. Şi săgeţile sînt iarăşi asemănătoare[4]. Tot astfel sînt dovadă de împrumut prin emigrare multe din asemănările în arme şi obiceiuri la insularii din Pacific, — cu toată marea depărtare a unui ţărm de celălalt[5].

Pentru Bastian, explicarea unor astfel de asemănări nu prezintă însă nici o greutate şi nici nu avea nevoie numaidecît de dovezi geografice. El raţiona astfel:

Cînd se iveşte nevoia unei invenţiuni oarecare, la o anumită treaptă de cultură, procesul psihologic, fiind acelaşi în toate capetele, se înţelege că şi manifestarea sa exterioară va fi la fel. De aci rezultă, în ţinuturi deosebite, la acelaşi neam sau la neamuri deosebite, născocirea aceluiaşi lucru: instrument de vînătoare, ornament, obicei, legendă etc. Există, zice el, un fel de „gînd al neamurilor" (Völkergedanke) şi acest gînd găseşte în timpuri şi locuri deosebite o întrupare similară.

„Peste tot pămîntul, peste cele cinci continente, răzbate la fel o pătură de aceleaşi gînduri elementare (Elementargedanken), arătîndu-se cu desăvîrşire identice (am putea zice pînă la punctul de pe i), cu oarecare uşoară modificare la suprafaţă".

Aceste gînduri-elementare, aceleaşi la „sălbatic" ca şi la civilizat, le află „fiecare în sine insuşi, cînd vrea să le caute... Ele împlinesc funcţiunea unor

[1] Mitt. d. anthrop. Gesellschaft in Wien, XXXV, 1905, p. 133.
[2] Cît de mari pot fi astfel de asemănări între epoci şi ţări depărtate (de ex., în motivele ornamentale ale olăriei) se poate convinge cineva studiind bunăoară materialul adunat într-un ţinut restrîns, de pildă în Banat. — De comparat obiectele strînse în muzeul bănăţean de la Vîrşeţ. (Azi, unii antropologi admit continuitatea cu populaţia neolitică).
[3] *L'Antropologie*, anul 1906, p. 446.
[4] F. R a t z e l, *Kleine Schriften*, II, p. 501.
[5] I d e m, *Völkerkunde*, ed. II, p. 137—139.

logaritmi, pentru ca să dezlegi jucîndu-te orice problemă, pe temeiul calculării logice“ [1].

Evident, e prea simplă această explicare, față de fenomene atît de complexe, care pot fi datorite influenței mediului fizic, împrumuturile de la alte popoare etc. Ritter simplifica dintr-odată greutatea problemelor sale, chemînd în ajutor teologia. Bastian o simplifică, de asemenea, sprijinindu-se pe considerații psihologice, pe introspecțiune, cum zic psihologii. Rezultatul a fost însă aproape același : sterilitate.

Fără îndoială, în fața unei nevoi materiale, procesul de gîndire, pentru grupe sociale de același nivel cultural, e cam același. Din nevoia de a ucide un animal la distanță, trebuia să se nască ideia unei arme cam în felul arcului. Ba sînt și lucrări fără utilitate, avînd o asemănare surprinzătoare. In Berry, la serbarea sfîntului Ion, se fac focuri cu enuperi, levănțică, etc., iar copiii strigă și sar prin foc [2], cum fac, în unele ținuturi românești, copii la Sumedru. Dar, de aci și pînă la calcularea logică (ba chiar logaritmică !) a lui Bastian, care făgăduiește să deslege „jucîndu-se“ enigma unor astfel de asemănări, e o distanță considerabilă. Virtuozitatea aceasta de terminologie : Elementargedanken, logaritmi, etc., n-a dus studiul omenirii „in concreto“ la nici un progres vădit.

Metoda psihologică a lui Bastian e însăși negațiunea cercetării geografice. Dacă „gîndirea la fel“ poate explica singură asemănările dintr-o grupă a omenirii și alta, atunci aceste asemănări nu pot constitui niciodată un criteriu sigur pentru a afirma relațiuni de filiație etnică sau de mișcare a maselor omenești pe fața globului. De cîte ori vedem asemănări, nu avem în față fenomene antropogeografice ori etnografice, ci mai întîi de toate psihologice : gîndiri la fel și manifestări la fel.

■

În fața acestei metode a priori s-a ridicat însă metoda pur geografică. În locul explicării vaporoase printr-un „gînd al popoarelor“, caracterele asemănătoare dintre două grupe omenești pot fi explicate prin unele fapte mai simple : influența mediului geografic, emigrație, negoț, robii prinși în război etc.

[1] A. Bastian, *Die Völkerkunde und der Völkerverkehr unter seiner Rückwirkung auf die Volksgeschichte*, Berlin, 1900, p. 97.

Autorul adaugă : „cînd dai la o parte modificările de la suprafață, îți rămîne în fața ochilor... überall offenkunding vor Augen der ärmlich—arme Elementargedanke nackt und bloss, ein und derselbe überall in allen fünf Kontinenten derselbe (unter topischen Varianten, — so, wie ihn der Verstand gedacht, auch unter den cerebralen Kartenhäusern der Civilisation verborgen)“. Ibid.

[2] „Revue des traditions populaires“, 1886, p. 171.

Spre a pleca însă pe drumul unei astfel de cercetări exacte, trebuie să ne dăm seama de scopul special al geografiei omului și de metoda ei specială.

Repetarea unui fenomen în locuri deosebite ale omenirii nu are însemnătate în ochii geografului decît într-un singur caz : cînd acel fenomen se prezintă în masă, adică pe o întindere considerabilă din fața planetei. În geografie, odată e ca și niciodată. Dacă ar fi un singur fir de iarbă sau un singur arbore pe toată fața Pămîntului, singularitatea aceasta n-ar avea nici un interes geografic. Fiindcă sînt însă „mase“ mari vegetale : Ilanos, pampe, stepe, savane, păduri etc., formațiunile acestea fac un soi de înveliș planetar și, prin aceasta, se impun atențiunii geografului. De ar fi o singură peșteră, fenomenul n-ar intra nici cum în cadrul geografiei... Fiindcă sînt însă întregi ținuturi (cele carstice), unde particularitatea aceasta se repetă de multe ori (e sociabilă, ca și fiordurile), studiul litosferei trebuie să cuprindă și cercetarea peșterilor. Așa și în antropogeografie : un caracter oarecare al vieții omenești : forma unui sat, așezarea locuințelor, nimicirea caselor printr-o avalanșă etc., dacă e un caz izolat, rămîne ceva indiferent. O singură asemănare poate fi o simplă întîmplare. Pentru a vedea însă dacă acel fenomen are însemnătate geografică, potrivit metodei speciale a științei noastre, trebuie să cercetăm mai întîi care este întinderea în spațiu a acelui fenomen. Întîia întrebare la care trebuie să răspundă geograful e : unde ? Și anume : cît de răspîndit pe fața pămîntului e acel fapt caracteristic. Nu Völkergedanke și Elementargedanke caută geograful, ci mai întîi de toate o linie, care să-i arate întinderea reală a fenomenului de studiat în adevărata lui poziție pe glob. Cel dintîi deziderat în astfel de cercetări e desemnarea hărții fenomenului de care e vorba, spre a vedea forma particulară a masei acelui fenomen.

Pe această cale s-a și ajuns, în adevăr, la rezultate pline de interes. Așa, urmărind unele semne de proprietate de pe cîrligele de pescuit ale eschimoșilor din Alaska, s-a ajuns a se stabili direcția lor de emigrare de la apus către răsărit, legînd astfel pe acești eschimoși de cei ce trăiesc în N-E. Emigrarea obiectului dovedește direcția mișcării unei grupe omenești pe fața Pămîntului, — adică ajută în acest caz la dezlegarea unei probleme de antropogeografie [1].

Tot pe această cale, urmărind un fenomen pe hartă, unele colonii săsești din Ardeal — după felul de împărțire al pămîntului — au fost puse în legătură cu germanii de la gura Moselei [2], iar unele insule dialectale din Gorj au putut fi legate ca origine cu probabile emigrări din Maramureș [3].

Harta devine astfel un mijloc de a dezlega unele probleme, o cale de inducție [4], cu atît mai mult, cu cît uneori abia după cartografierea unui fenomen

[1] *Anthropologie*, vol. II, anul 1900, p. 475.

[2] „Archiv f. siebenb. Landeskunde“, Neue Folge, 27, p. 652 ș.u. din anul 1896.

[3] G. Weigand, *Fünfzehnter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, 1909, p. 141.

[4] S. Mehedinți, *Die kartographische Induktion*, Leipzig, 1899.

se ivesc în minte unele întrebări cu privire la acel fenomen. Superioritatea acestei metode exacte, față de metoda psihologică, este evidentă ; iar dovada cea mai bună este rodnicia rezultatelor sale.

Cu această metodă de analiză a faptelor, în legătură cu mediul lor real pe fața planetei, antropogeograful studiază pe om întocmai cum naturalistul cercetează o formațiune biologică oarecare.

Îndeosebi, cînd e vorba de studiul neamului românesc, o largă perspectivă se deschide pentru cei ce vor porni pe acest drum. E de așteptat să se lămurească bunăoară pe această cale centrul, direcția și vechimea unor mișcări de colonizare în masa poporului nostru.

De pildă. Un nume care se întîlnește deseori pe hărțile noastre (de la Ceremuș pînă în Banat) e runc. Vorba aceasta se dă azi la : văi, păduri, munți, sate, ape etc. Înțelesul e tocit și a devenit nume propriu. Odinioară runc avea însă un înțeles comun, însemna curătură, loc curățit de pădure, spre a fi întrebuințat la pășune ori la arătură. E unul din cele mai vechi cuvinte ale limbii noastre, derivat din lat. runcare.

De la a plivi [1], înțelesul a evoluat pînă la curățirea pămîntului de pădure. După runc, am avut arșiță, acolo unde pămîntul era curățat prin foc, iar azi cuvîntul cel mai obișnuit e curătură. Și chiar curătură începe a-și toci sensul, înțelegîndu-se prin acest cuvînt orice loc unde se seamănă la munte porumb, chiar dacă n-a avut pădure pe el. Frecvența acestor trei toponimice pe harta noastră — mai ales în Carpați — e o indicație pentru desimea unei colonizări românești foarte vechi și intensive. Runc, arșiță, curătură și secătură [2], tuspatru de origine latină, dovedesc că în aceste părți colonizarea a fost o operă esențial românească, — că stăpînirea străinilor a fost mai mult nominală.

Tot astfel, urmărind pe hartă urmele săcuești de la poalele de răsărit ale munților (Buzău-Putna) precum și lanțul de sate românești de la apusul munților (în secuime) se vor lămuri, de bună seamă, pe cale geografică fluctuații etnice, care azi stau în penumbră din lipsa materialului istoric. Și, de asemenea, în ținutul banatic dintre Olt, Timiș și Dunăre, unde mișcările populației au fost mai dese, metoda aceasta în cercetarea elementului românesc promite rezultate de mare interes pentru lămurirea originilor noastre.

În al doilea rînd, alături de toponimie, poate da prețioase indicații răspîndirea unui cuvînt sau chiar a unei particularități dialectale. Cutare insulă cu „ăla" pe valea Șușiței (jud. Putna), într-un ținut cu „cela", e o dovadă de imigrație dinspre sud. Ar fi o dovadă puternică chiar în lipsa materialului

[1] Intre vernum aequinoctium et Vergiliarum exortum, haec fieri : segetes runcari (herbam e segetibus expurgari). M. T. Varronis, De re rustica, I, 30 cf. „Convorbiri literare", XXV, p. 507, G. Popovici, o „glosă".

[2] A „secătui" înseamnă a rupe de jur împrejur coaja copacului la rădăcină, pentru ca să se usuce.

istoric, care, din întîmplare, poate fixa pentru acea comună și timpul și locul de unde au venit muntenii [1].

În al treilea rînd, va fi roditoare metoda geografică, aplicată la unele amănunte caracteristice : forma locuințelor, așezarea lor, semnele de proprietate pe haine, la dobitoace (oi), felul împărțirii ogoarelor, numele și răspîndirea plantelor sălbatice și cultivate [2] etc. O întreagă serie de fapte și relațiuni de fapte abia atunci vor ieși la iveală, cînd aceste documente antropogeografice ori etnografice vor fi arătate cu întinderea lor reală pe hartă și se va căuta explicarea lor în raport cu ținutul.

Din îndrumarea studiilor noastre și în această direcție sînt de așteptat nu numai pentru geografie, ci și pentru alte științe, oarecare rezultate :

Mai întîi de toate, va putea rezulta de aici o înviorare în unele cercetări istorice. Istoricul cercetează viața unui popor, privindu-l pînă departe în negura originilor, cît îl pot călăuzi documentele. Unde se sfîrșesc documentele, se oprește și istoria. Antropogeografia dimpotrivă pornește în studiul omenirii de la relațiunile sale prezente : ca rasă, ca națiune, ca granițe politice, ca desime ori rărime și stratificare de populație, ca așezări în orașe și sate de deosebite forme etc. Și, pornind din acest capăt al prezentului, mai ușor de observat, cercetătorul despletește în elementele sale ceea ce timpul împletise în totalul unei vieți de sute sau mii de ani. În loc de a urmări, ca istoricul, trecutul — în adevăr trecut, — antropogeograful cuprinde în cercetarea sa și trecutul care „încă trăiește". O parte din evul nostru mediu trăiește, de ex., pe vîrful munților (în viața ciobanilor). În satele răzeșești, sînt de asemenea manifestări vii ale unei organizări vechi de sute de ani. Urmărirea lor din punct de vedere geografic va lumina de sigur unele mișcări de populație și va lămuri fapte de interes și pentru istorie.

Mai departe, cercetările în această direcție — și cu această metodă — vor îndruma pe căi mai sigure adunarea documentelor etnografice despre acest trecut încă viu. Față de prefacerea adusă de viața modernă, resturile trecutului nostru sînt pe cale de a dispărea iute : în port, în grai, în instrumente casnice, în organizarea proprietății etc. Urmele semnificative trebuiesc deci notate repede, iar notarea nu poate merge la întîmplare, empiric, ci în interesul unor probleme urmărite cu plan, cum le scoate la iveală metoda geografică.

În sfîrșit, studiul antropogeografic al omenirii, sau al unui singur popor, va veni în sprijinul istoriei și din alt punct de vedere. Concepția clasică a istoriei, mai mult politică, care se ocupa îndeosebi cu personalitățile eminente, e în declin. Pe vremea lui Herodot, ceea ce nu era elen era barbar ; mai tîrziu,

[1] C. Lupu, *Sovejenii din județul Putna*, în „Bul. Soc. geogr. rom., 1896.

[2] Ar fi interesant de cercetat răspîndirea cuvîntului sorb, ienuper și a altor numiri de plante lipsite de valoare economică, prin urmare cu atît mai însemnate prin continuitatea numelui lor pe pămîntul românesc.

pe timpul romanilor, ceea ce nu era mediteranean era barbar; în vremurile noastre, ceea ce nu era european ni se părea pînă de curînd barbar, deci afară din sfera istoriei. De cînd însă Statele Unite, Japonia şi alte ţări din alte continente, au ajuns la nivelul politic şi cultural al statelor europene, sfera istoriei tinde să cuprindă toată omenirea din întreaga oicumenie. Masele vor să intre şi ele în istorie; în fiecare societate de jos în sus, şi în omenire de la periferie spre centrul lumii civilizate, Europa.

Prin urmare, şi din acest punct de vedere, studiul problemelor antropogeografice, prin metoda mai sus pomenită, va fi o folositoare propedeutică spre noua concepţie a istoriei, ca istorie a culturii universale.

Geografia, istoria şi etnografia, unite în opera lui Herodot, tind în vremurile noastre să se apropie iarăşi prin antropogeografie.

Deocamdată e vrednic de relevat, că unul din cei mai cunoscuţi istorici contemporani, K. Lamprecht, accentuînd sub influenţa lui Fr. Ratzel, valoarea maselor în istorie, exprimă dorinţa de a lega cît mai strîns ştiinţa sa de etnografie; el numeşte aceasta Historisierung der Völkerkunde [1]. De asemenea merită să fie amintită şi împrejurarea că cea dintîi istorie universală, cuprinzînd omenirea întregii planete, apare sub conducerea unui fost discipol al întemeietorului antropogeografiei [2].

[1] K. Lamprecht, *Moderne Geschichtswissenschaft,* 1905, p. 122.
[2] H. F. Helmolt, *Weltgeschichte,* Leipzig, Bibl. Institut. Dar succesele cele mai însemnate le-a realizat metoda aceasta în ceea ce se numeşte acuma „geografie lingvistică". Atlasul limbii române este o dovadă pipăită.

DACIA PONTICĂ ŞI DACIA CARPATICĂ. OBSERVĂRI ANTROPOGEOGRAFICE [1]

După ce elementul omenesc fusese eliminat din sfera geografiei *(Gerland),* azi, chiar morfologi ai litosferei văd în geografie „ştiinţa despre Pămînt ca locuinţă a omului" (Davis). Iar pentru unii, „geography is human Ecology" (Barrow, 1933). Expresiile acestea ar putea mulţumi şi pe bătrînul C. Ritter. Adevărul rămîne însă la mijloc: fără a i se da un loc precumpănitor, elementul omenesc va fi nelipsit din orice descriere regională, deoarece nu se poate rupe arbitrar lanţul fenomenelor; iar prezenţa acestui element e cu atît mai necesară, cu cît, de multe ori, tocmai faptele antropogeografice pun şi mai bine în evidenţă anume caractere fizice ale unei regiuni.

Totuşi încercarea de a stabili legături între om şi Pămînt poate duce uneori şi la iluzii. Astfel, multora li se pare că nu-i cu putinţă să înţelegi viaţa poporului român, dacă n-o legi de fenomenul descălecării din munţi. Începînd cu cronicarii şi sfîrşind cu istoricii moderni, aproape la toţi găsim ca un *leit motiv* „Descălecarea", adică scoborîrea populaţiei din Carpaţi spre şesurile dimprejur. Atît de puternic s-a impus această concepţie, încît chiar cucerirea Daciei de Traian şi colonizarea de acum 18 sute de ani au fost privite de unii tot sub prisma descălecării. Venirea romanilor a fost numită „descălecatul întîiu", pentru a lăsa lui Radu Negru şi Dragoş rolul unui al doilea „descălecat".

Nu e uşor să precizăm la ce se vor fi gîndit toţi istoriografii care au întrebuinţat acest termen. Pe lîngă amintirea unor legende, faptul fundamental a fost, desigur, pentru cei mai mulţi antiteza dintre Carpaţi şi netezimea şesurilor dimprejur. Apoi, pentru scriitori mai noi s-a adăugat şi sugestiunea unei alte idei: *nomadismul poporului român.* Geneza acestei teorii, răspîndită cu deosebire între filologi, pare a fi fost aceasta:

Cercetătorii limbii române au băgat de seamă un fapt ciudat: Poporul nostru a lăsat urmele vieţii sale pe o suprafaţă geografică excepţional de mare.

[1] Din vol. *Dobrogea. Cincizeci de ani de vieaţă românească* (1878—1928), Bucureşti, 1928.

Toponimia și etnografia ne arată dovezi despre traiul românilor pînă în Moravia, unde găsim așezări românești și voievozi români chiar în secolul al XVII-lea; pînă în Istria, unde cîteva sate mai vorbesc și acum românește; pînă în sudul Peninsulei Balcanice, unde celnicii aromâni iernează și azi pe lîngă golful Arta și Salonic; iar spre răsărit, afară de românii din Rodope și atîtea urme românești în Balcani, găsim în stepele de lîngă Marea Neagră nu numai pe „Vlahii pontici" ai evului mediu, dar și grupe de populație românească, răspîndită pînă în Crimeia și mai departe spre Caucaz.

Un astfel de fenomen este unic în toată Europa, dacă ținem seamă de proporțiile masei etnice, din care a roit această populație.

Care să fi fost cauza răspîndirii românilor? Dacă ne-am gîndi la ocuparea unui ținut atît de vast pe calea exploatării agricole, ar fi trebuit o gloată enormă de plugari. Să presupunem niscaiva mișcări subite, ca ale barbarilor, sub forma unor cete pornite după prăzi, iarăși nu poate fi vorba. Istoria nu le pomenește, iar etnografia nu le admite. Cine a ajuns odată pe treapta de *civilizație* și de *cultură* a poporului dac și daco-roman nu se mai poate întoarce la nivelul unor cete nestatornice, gata să pornească din loc în loc, spre a trăi din prădarea altora. Nu mai rămînea altă explicare decît nomadismul, adică mutarea cu turmele în lungul Carpaților, pînă în Alpi, unde Carpații-Mici ating bazinul Moraviei; pînă în Balcani și în masivele Albaniei și Greciei. Așadar, poporul român nu s-a putut răspîndi pe un teritoriu atît de întins, decît pe urma turmelor, ca nomad — ceea ce a făcut în evul mediu ca vorbele Vlah și păstor să ajungă sinonime!

Urmînd acestei sugestii filologice, istoricii la rîndul lor s-au grăbit să țină isonul spre a justifica și ei lipsa documentelor despre români în evul mediu. Unde a putut sta neamul românesc atîtea secole? Desigur în munți, spre a se adăposti de barbari. Și cu ce trăiau acolo? Îndeosebi cu păstoritul. În sfîrșit, după ce timpurile s-au mai liniștit, românii, tot ca păstori, au trebuit să se întindă spre poalele Carpaților, adică au „descălecat".

Și astfel, descălecare și nomadism au ajuns un fel de categorii inevitabile pentru judecata celor ce se ocupă cu viața poporului român în evul mediu. Iar din modul acesta de a raționa a rezultat ca un fel de subconcluzie: însemnătatea mai mică a șesului față de centrul muntos al teritoriului român. Carpații au fost cu alte cuvinte leagănul, iar marginile — între care și Dobrogea — sînt un fel de anexă de valoare fluctuantă și deci secundară.

Totuși, pentru geografi și etnografi, concepția aceasta e cu totul neadmisibilă. Ei au reacționat în contra unei astfel de simplificări arbitrare a vieții poporului român. Și descălecarea, și nomadismul românilor sînt simple iluzii de bibliotecă [1]. Însă vasta problemă a etnografiei și antropogeografiei țărilor carpatice nu va putea fi pe deplin elucidată decît printr-o cercetare analitică (începînd cu măsurători antropologice), după un program la fel cu cele ce se urmează în alte regiuni similare. Deocamdată, în legătură cu marginea de răsărit a teritoriului nostru etnic, să ne fie permis a sublinia cîteva fapte, care ne arată Dacia pontică în altă lumină, decît aceea pe care caută s-o acrediteze cei care pierd din vedere punctul de privire geografic.

I. PERIOADA PREISTORICĂ

Ascensiunea muntelui. Înainte de istoria scrisă, care începe în ținuturile noastre numai cu vreo jumătate de mileniu înainte de era creștină, elementul geografic cel mai însemnat pentru viața omului era aici lunca rîurilor. Resturile neolitice sînt destul de abundente pe lîngă lunci, iar în timpurile din urmă s-au găsit și resturi paleolitice. Se înțelege că ar trebui să fie cartografiate mai întîi toate stațiunile, înainte de a formula o concluzie definitivă. Dar și atît, cît putem judeca pînă acuma, este evident că lunci ca ale Prutului și Nistrului, unde omul primitiv, pe lîngă hrană, avea la îndemînă și cremenea indispensabilă pentru fabricarea uneltelor, au fost regiuni privilegiate. Tot așa și bogata luncă a Dunării. În bălțile și gîrlele regiunilor inundabile, hrana era mai ușor de dobîndit, nu numai pentru că peștii, scoicile etc., sînt un vînat inofensiv, pe care și femeile, copiii și bătrînii îl puteau „culege", dar mai ales pentru regularitatea cu care bălțile se umplu în fiecare primăvară cu pește, și pentru ușurința pescuitului în lunile de secetă, cînd apa se scurge iarăși în Dunăre. Apoi nu trebuie să uităm că luncile ofereau, pe lîngă hrană, și bune adăposturi; în ostroavele cu păduri de sălcii, plopi, răchită și cătină (tamarix), localnicii se puteau ascunde, ca și cei ce trăiesc în pădurile ecuatoriale. Huceagul de frunziș, încurcat de liane, este și azi în unele părți aproape de nepătruns, ca și stufișul și păpurișul. Iar în unele regiuni se mai adăugau pentru adăpost și peșterile malurilor calcaroase. De aceea, nu-i de mirare că, începînd cu Ostrovul Mare și sfîrșind cu Delta, popinele și „grădiștele" cuprind atît de multe rămășițe de așezări omenești străvechi.

Tot în legătură cu lunca, trebuie să amintim așezările legate de „piscuri". În realitate, nu au nimic comun cu înțelesul obișnuit al acestui termen orografic, afară de faptul că piscurile sînt doar capete mai mult sau mai puțin ascuțite ale unor peninsule de șes înalt, pe care ținutul vecin le trimite ca un fel de promontorii în lunca inundabilă a rîurilor. Din aceste locuri proeminente, populațiile străvechi puteau priveghea lunca pînă departe, se puteau apăra

[1] Într-o comunicare la Academia Română, cu titlul *Premise geografice și etnografice la istoria poporului român*, s-a arătat temeiurile pentru care formulele acestea nu pot fi primite.

nu numai de inundații, ci și de dușmani, fără să se depărteze de hrana de toate zilele, pe care le-o procurau apele luncii.

Din această constatare rezultă însă un fapt foarte însemnat : abia după ce s-a îndesit populația în luncile rîurilor și pe șesurile ocupate de păduri și de bălți (numeroase atît spre Tisa, cît și spre Dunăre), protopărinții noștri s-au îndrumat spre muntele mai puțin favorabil vieții. Întîi, au trebuit să scape Carpații de zăpezile abundente ale epocii glaciare, care chiar și vara căptușeau cu gheață culmile mai înalte, pentru ca primii locuitori să ia în stăpînire și văile carpatice. Pentru acest scop, ei trebuiau să se deprindă cu o vînătoare mai grea decît cea de lîngă luncile rîurilor din șes și mai ales le trebuia tovărășia cîtorva animale domestice.

Așadar, pentru înțelegerea legăturii dintre om și pămînt, trebuie să urmărim ascensiunea progresivă spre cetatea carpatică. Din punct de vedere demografic și antropogeografic, am putea zice că s-a petrecut aici un fel de „încălecare" a Carpaților, apoi o cuibărire în podișul transilvănean. Și în toată această epocă, șesul a avut un fel de precădere asupra munților, mai ales că șesul, alături de luncile rîurilor și de bălți, mai avea la îndemînă *păduri, poiene, antestepă și stepă*, adică o gamă întreagă de condițiuni, care să permită omului o largă adaptare la mediu. — Pentru a înțelege așadar acomodarea aceasta, pe lîngă explorarea stațiunilor preistorice, va fi necesară o amănunțită descriere a urmelor de gospodărie primitivă, păstrate încă și azi sub forma „culegerii" directe din natură a mijloacelor de existență. Pescuitul cu mîna, răstocirea gîrlelor, adunarea scoicilor, a racilor, a rădăcinilor comestibile, a ciulinilor din bălți etc., sînt documente expresive, pentru a dovedi, în faza aceasta de populare, superioritatea luncii și a cîmpiei asupra munților, prin urmare și rolul străvechi pe care l-a avut „Balta" imensă de la apusul și nordul Dobrogei în zorile istoriei.

II. PERIOADA GETO-DACĂ

În momentul cînd începe istoria scrisă, cetatea carpatică era de multă vreme nu numai locuită, dar și ajunsă la o civilizație destul de înaltă, — ceea ce presupune o îndesire considerabilă a populației. Vom releva numai două fapte : încă din zorile istoriei documentare, vedem tot *lanțul carpato-balcanic legat* de viața aceleiași mase de populație (tracă) ; iar în ce privește pe locuitorii Transilvaniei, îi găsim vestiți pentru creșterea albinelor și exploatarea minelor (îndeosebi pentru bogăția lor în podoabe de aur, ceea ce însemnează stabilitate și trecerea spre industrie). Cînd se arată Dariu pe țărmul dobrogean, antiteza între nomazii, cunoscuți sub numele de sciți, și locuitorii ținuturilor legate de Carpați era nu se poate mai vădită : de o parte o lume statornică de plugari, apicultori, mineri și industriași ; de altă parte, populația flotantă a celor ce trăiau, purtîndu-și corturile pe care (amaxobiti). Documentul cel mai semnificativ al acestei antiteze ni-l procură însuși Herodot. Cînd sciții au cerut ajutorul părinților noștri, ca să se împotrivească în comun lui Dariu, cei legați de ținuturile carpatice și pericarpatice prin atîtea și atîtea fire ale unei vieți statornice au respins propunerile nomazilor, lăsîndu-i în seama norocului lor de oameni rătăcitori.

Astfel, nu e de mirare că centrul puterii politice a geților și dacilor se rezema îndeosebi pe Carpați, deși ei se opun lui Dariu lîngă țărmul mării. Căci atît cununa carpatică a munților, cît și periferia pontică erau deopotrivă ale neamului numit de greci, geți, iar de romani, daci. Însă, ca popor continental, ei au trebuit să se sprijine mai ales pe munți. De aceea, în momentul culminării lor politice, sub Burebista și Decebal, acropolea dacică era țara dintre cele patru rîuri : Mureș, Tisa, Dunăre și Olt, avînd la mijloc ceea ce geografii și geologii numesc „masivul banatic", cu punctul de culminare în Retezat. Acolo era firesc să se condenseze puterea lor, dacă ținem seamă de „depresiunile" adăpostite între munți și de „coridoarele" cu comunicări între ele : lungul coridor bănățean, unde curg în sens invers Timișul și Cerna ; coridorul Bistrei sau al Porților-de-Fier dintre Banat și Hațeg, precum și coridorul Surducului și al Merișorului, între Jiu și Streiu. Acolo era nodul orografic cel mai favorabil pentru prive-gherea politică și a Carpaților, și a Dunării care arăta calea spre mare [1]. O dovadă pipăită sînt și cetățile dacice, găsite de curînd la peste 1 000 m în creierii munților.

Dar asta nu însemnează de loc că periferia pămîntului dacic a ieșit vreodată din sfera vieții poporului nostru. Totuși, cu privire la marginea răsăriteană, adică la Dacia pontică, unii au avut impresia că ea ajunsese străină de elementul autohton. De pildă, istoricii greci ne arată uneori ținutul dintre Dunăre și Mare sub nume de Sciția Mică.

Care este originea acestui apelativ și care e valoarea lui etnografică ?

Privind faptele mai de aproape, vedem că numele de Sciția Mică e un laps toponimic, cum găsim multe în literatura geografică, în hărțile mai vechi. Porecla s-a născut dintr-o iluzie a marinarilor greci. Cine pleca din Egeea, cea plină de insule muntoase și mărginită de țărmuri iarăși muntoase, trecînd prin Bosfor, cînd ajungea în Marea Neagră, da cu ochii de un peisaj nou : ape întunecate, mai reci decît ale arhipelagului și o completă lipsă de insule. Ținînd drumul pe lîngă „țărmul stîng" al Pontului, cîtva timp, periplul amintea încă imaginea patriei, deoarece la orizont tot se mai zăreau vîrfuri de munți, pînă la capătul lui Haemus. Îndată însă ce corabia trecea de capătul Balcanilor și cîrmea prin golful Balcicului spre Caliacra, Callatis, Tomis și Histria, aspectul

[1] E caracteristic că în momentul celei mai libere manifestări politice, sub Burebista, capitala statului era acolo, unde lanțul carpatic e tăiat de Dunăre (aproape de Oravița), și numai sub Decebal, cînd începe strîmtorarea din partea romanilor, capitala se retrage spre mijlocul masivului banatic.

se schimba fundamental. Pe lîngă răceala vîntului care anunţă „frigul scitic", cel care se apropia de ţărm zărea dintr-o dată un ţinut monoton : o *cîmpie întinsă* şi acoperită numai de *ierburi*, cum nu se găseşte nicăieri împrejurul Egeei. Doar spre gurile Dunării, dacă se mai arăta în depărtare cîteva dealuri teşite. Apoi de la Deltă spre nord pierea din ochi orice urmă de înălţime. Pentru marinari toată ţara aceea era o parte din marea stepă locuită de neamuri nomade, cunoscute sub numele de sciţi.

Aşadar, nimic mai firesc decît să lege de numele Sciţiei tot ţărmul de unde pierdeau din vedere ultimul munte (Haemus) care le mai aducea aminte de ţinuturile egeene. Astfel, călătorii greci, printr-o generalizare uşor de înţeles, au întins numele Sciţia pînă la extremitatea Balcanilor. O simplă iluzie de marinar.

Adevărul geografic e însă altul. Pentru cine se coboară din Carpaţi, ţinutul dintre Dunăre şi Mare se prezintă sub un aspect cu totul deosebit. Şi anume, sînt trei drumuri mai caracteristice pentru cel care se apropie de mare, venind dinspre Transilvania.

1. *Drumul codrului.* — Cine cobora din Carpaţii de miazăzi putea pînă în timpurile din urmă să ajungă în golful Balcicului, fără să bage de seamă că a intrat într-un ţinut deosebit de cele legate de munţi. În adevăr, urmînd mănunchiul de rîuri din bazinul Argeşului, se întindea la poalele munţilor un imens codru *(Vlăsia)*, continuîndu-se peste Dunăre cu altă pădure mare *(Deliormanul)*. Călătorul ar fi putut să meargă tot la umbră din culmea Carpaţilor pînă la ţărmul Pontului.

Azi, puntea aceasta de verdeaţă a fost fărîmată şi, în multe locuri, nimicită. Dar reconstituirea peisajului dacic de odinioară e lesne. Continuitatea pădurii e adeverită nu numai de apelativul încă viu de „codrul Vlăsiei", ci chiar de resturile vegetaţiei arborescente, precum şi de solul de pădure, care este o probă irecuzabilă. Bazinul Argeşului, primind o cantitate mai mare de ploi, iar luncile afluenţilor săi fiind numeroase şi aproape unele de altele, creşterea copacilor găsea aici condiţiuni deosebit de favorabile.

Aşadar, pentru cel care urma drumul codrului, Dacia nu se sfîrşea decît la ţărmul Mării Negre. Lunca Dunării aproape nu se băga în seamă, deoarece tocmai în dreptul gurii Argeşului, albia dunăreană e forte îngustă.

2. *Drumul stepei.* Aceeaşi impresie unitară o avea şi cel care apuca pe drumul neted al Bărăganului. Cine străbate bazinul Ialomiţei, îndată ce se depărtează de munte, are peste tot înaintea ochilor monotonia şesului acoperit de ierburi. Copacii lipsesc cu desăvîrşire (afară de perdeaua ialomiţeană). Iar dacă treci Dunărea şi tai Dobrogea pe la mijloc, ai aceeaşi impresie dominantă : lipsă de rîuri, lipsă de puţuri, lipsă de copaci, atît în dreapta, cît şi în stînga fluviului. Aşadar, o imensă stepă de la poalele Carpaţilor pînă în mare. De aceea pentru părinţii noştri, Dacia sfîrşea şi pe aici tocmai la malul mării. E drept că la mijlocul drumului, dau de un larg uluc, Balta. Însă e vrednic de relevat că marginile ulucului, pentru cel care îl observă din mijlocul Bălţii, par tot atît de înalte, fie că se uită spre Bărăgan, fie că priveşte spre răsărit, către Dobrogea [1].

3. *Drumul luncii Siretului.* O altă legătură pipăită între cetatea Carpaţilor şi ţărmul mării este lunca Siretului de jos, unde arcul carpatic înaintează mai mult spre răsărit. Tocmai pe aici sînt cîteva dintre pasurile cele mai directe care duc din Transilvania spre Dunăre şi Dobrogea. Iar călătorul avea şi pe aici sub ochi un aspect destul de omogen : din codrul carpatic, prin zăvoaiele din lunca Siretului, putea ajunge în masivul păduros din nordul Dobrogei, care se întindea pînă aproape de mare (cum dovedesc încă şi acum urmele pădurii). Chiar şi fagul, care se teme de stepă, pe aici trece peste Dunăre, cum trece şi în Deliorman. Prin urmare, şi pe calea aceasta, Dacia carpatică şi Dacia pontică făceau pentru ochii autohtonilor unul şi acelaşi trup.

E adevărat că, pentru cine ia seama de aproape, ţinutul din nordul Dobrogei, şi ca relief, şi ca structură a scoarţei, se deosebeşte de Cîmpia Română. Pînă mai ieri, peticul acesta de pămînt era o enigmă. Azi se ştie că el e rămşiţa unui lanţ de munţi, care se întindeau pînă în Boemia. Din ruinele masivelor străvechi s-au clădit în parte culmile carpatice actuale. Prin urmare şi din punct de vedere geologic, Dacia carpatică se leagă cu cea pontică. Podurile aruncate după vremuri la Isaccea îşi sprijine capetele lor pe amîndouă malurile pe aceeaşi rocă.

Dar, alături de aspectul fizic, însemnătatea cea mai mare pentru epoca de care vorbim o avea unitatea elementului etnic în toată întinderea bazinului de jos al Dunării, şi chiar dincolo de acest bazin pînă la valea Nistrului, unde locuiau tyrageţii, adică geţii nistrieni. Aşadar, cînd se ivesc în aceste părţi zorile istoriei scrise, iar grecii încep a semăna factoriile lor pe ţărmul Pontului stîng, toată regiunea Carpato-Balcanică, din munţi pînă la mare, era locuită de masa etnică, din care se trage poporul nostru [2].

De aceea, cînd Dariu se arată în aceste meleaguri, negustorii greci se supun ; pe sciţi nu-i întîlneşte nicăieri, iar singurii care se opun sînt geţii, cum era şi firesc pentru nişte oameni lipiţi prin agricultură de pămîntul patriei lor. Ca să producă o diversiune, sciţii, după ce Dariu trecuse Dunărea, se gîndesc un moment să ceară ajutorul populaţiei dinspre Carpaţi spre a da invaziei lui Dariu un nou obiectiv. Dar autohtonii, cum am relevat mai sus, pe temeiul lui Herodot, se leapădă de atingerea cu sciţii, aşa că nomazii au trebuit să apuce drumul stepei.

[1] Cînd s-au făcut săpături pentru aşezarea stîlpilor podului, s-a văzut că şi sub Baltă e tot pămînt dobrogean, ba încă şi mai departe, spre apus, pînă în mijlocul Bărăganului (Mărculeşti), unde s-au găsit blocuri dobrogene, cufundate sub stepă. Faptele acestea sînt relativ noi, dar impresia de unitate e veche pentru toţi, care treceau de pe o margine a ulucului spre cealaltă. Omogenitatea stepei e pentru orişicine vădită.

[2] Milesienii, cînd au fundat Tomis, au găsit aici pe geţi : Mileto, missi coloni inque Getis graias constituere domos. O v i d, *Tristia*, III, 9.

Ce înseamnează aceasta ? Tradus în termeni geografici, demografici şi antropogeografici, aceasta înseamnează că străbunii noştri, încă din secolul al VI-lea a. Chr., erau atît de numeroşi şi bine cuibăriţi pe şes şi în cetatea carpatică, încît dominau toate ţinuturile carpatice şi pericarpatice pînă la Mare şi valea Nistrului. De aceea, ei se cred datori să reziste. Pentru ei, şi Dariu, şi sciţii erau ceva eterogen faţă de pămîntul şi interesele lor. Stăpînind ca păstori, plugari, apicultori, podgoreni şi minieri tot ocolul Carpaţilor şi şesurile legate de Dunăre („fluviul sfînt", care îi îndrepta spre mare), geto-dacii primiseră în marginea ţării lor pe greci doar ca mijlocitori ai negoţului. Dar hinterlandul rămăsese al autohtonilor. Stăpînul casei trebuia în chip firesc să fie şi stăpînul uşii, adică al Daciei pontice. Iată cum se explică rezistenţa în contra străinilor, începînd de la Dariu pînă la Filip, Alexandru şi Lysimach, care încercaseră a se înfige pe acest ţărm. Însă această stăpînire a marginei răsăritene nu însemna nici în epoca aceea o „descălecare" de la munte spre mare, ci o simplă „înţelinare", adică o închegare pe loc a masei autohtone, din ce în ce mai numeroasă, mai deasă şi mai civilizată. Cît despre o aşezare scitică aici, ori pe şesul de sub Carpaţi, cum vrea să sugereze schiţa cartografică a arheologului V. Pârvan, aceasta este inadmisibil. Să vorbeşti de o „Dacie scitică" pînă în Carpaţi sau chiar peste Carpaţi, pe temeiul cîtorva rămăşiţe de obiecte, e ca şi cum ai afirma că Dobrogea, ori Cîmpia Română sau Transilvania reprezenta o „Dacie elenică", fiindcă găsim ici şi colo resturi de amfore, monete greceşti sau alte urme ale negoţului. Pe calea aceasta, putem construi hărţile cele mai absurde, mai ales dacă uităm că negoţul e un fenomen cunoscut pînă şi primitivilor.

Oricare ar fi însă amănuntele, un lucru e sigur : în momentul de culminare al dacismului, adică sub Burebista şi Decebal, cînd autohtonii ţărilor carpatice reprezentau singura putere europeană, capabilă de a se măsura cu Imperiul roman, stăpînirea dacică se întindea din creştetul munţilor pînă la ţărmul mării. Dacia carpatică şi Dacia pontică formau o unitate organică, apărată, cum spune Strabo, de armate care se ridicau pînă la 200 000 de luptători [1].

Concluzie. Pentru marinarii greci, care veniseră din spre miazăzi şi se opriseră (ca şi în Tracia) la ţărmul mării, lăsînd interiorul pe seama localnicilor, putuse să se nască iluzia unei Sciţii Mici, care începea de la capătul Balcanului, unde ţărmul devenea monoton. Din contra, pentru cei care coborau din Carpaţi, fie că luau calea codrului, fie că soseau pe drumul stepei ori pe lîngă lunca păduroasă a Siretului de jos, de unde intrau în pădurile din nordul Dobrogei,

[1] Pentru caracterul etnografic al Daciei pontice, mărturia decisivă e a lui Ovidiu. El nu era călător în trecere, ci legat de regiunea, a cărei populaţie îi este aşa de binecunoscută, încît a învăţat şi limba getică (Videor geticis scribere posse modis. *Trist.*, III, 14). Cu toate că pe ţărm sînt şi greci, dar geţii sînt în majoritate (major geticacque frequentia gentis) spune tot Ovidiu (*Trist.*, V, 7). De aceea el numeşte ţărmul dobrogean cu apelativul getic : Procul a getico littore vitis sbest... procul a geticis finibus arbor abest. (*Trist.*, III, 12). Chiar în oraşul Tomis, mai mult de jumătate locuitorii erau geţi îmbrăcaţi cu cojoace. (*Trist.*, V, 10).

Dacia carpatică se continua cu Dacia pontică, fără să se arate nicăieri o diferenţă de acelea care despart felul de trai al oamenilor. Pe un mal ca şi pe celălalt al Dunării, era aceeaşi populaţie care, în vremurile de secetă, îşi îndrepta turmele spre lunca verde a fluviului. Cît priveşte legătura sciţilor cu Dobrogea, ea nu se deosebeşte mult de a cerchezilor, care, în timpurile noastre, au trecut pe aici ca un val, lăsînd în urma lor cîteva ruine şi numele unui rîuleţ.

III. PERIOADA DACO-ROMANĂ

În perioada daco-romană, legăturile între cetatea carpatică şi periferia maritimă urmează aceeaşi direcţie, ca şi sub Dacia. Putem zice că, în unele privinţe, devin şi mai strînse. Relevăm numai cîteva fapte :

1. *Unificarea Dunării prin infiltrarea romană.* Alături de elementul autohton, se adaugă un strat de populaţie romană în tot lungul fluviului. Adăugirea aceasta am numit-o înadins „infiltrare", fiindcă fenomenul n-a fost ceva subit, ci s-a desfăşurat pe încetul timp de cîteva secole. Cum rîurile coboară dinspre Alpi spre Dunăre, aşa a înaintat şi elementul latin, mai ales după romanizarea Iliriei şi dezvoltarea industriei fierului la periferia răsăriteană a Alpilor. Iar curentul de oameni şi de mărfuri trebuie să fi fost destul de intens, deoarece încă de pe timpul lui Tiberiu, limba latină era răspîndită în toată Panonia. Aşadar, „infiltrarea romană", departe de a fi opera colonizării lui Traian, este un fapt cu mult mai vechi şi socotim ca un progres că acest termen etnografic începe acuma a fi întrebuinţat şi de istorici, înlocuind nu numai termenul mai vechi al „descălecării", dar şi expresia mult mai nouă de „plantaţie", neexacte amîndouă, întrucît sugerază ideea unei opere politice, conştient plănuită din capul locului. Nu. Fenomenul acesta, ca şi multe alte fapte etnografice, s-a desfăşurat pe încetul. Rezultatul a fost însă considerabil. De unde Dunărea era tăiată în două, numindu-se *Danubius* în sfera negoţului apusean, şi *Ister* în bazinul unde circulau grecii, epoca daco-romană aduce întregirea, întinzînd numele latinesc pînă la mare. August ajunsese cu hotarul la Dunăre, dar încununarea operei se iveşte abia sub Traian care, deschizînd cel dintîi drum prin clisuri, leagă definitiv cele două segmente ale fluviului, unificînd şi numele în toată întinderea bazinului.

Întregirea aceasta a însemnat, se înţelege, o legătură şi mai strînsă între Dacia carpatică şi cea pontică. Iar semnul mai vizibil al întregirii era flota. De unde în epoca geto-dacă, autohtonii nu cunoscuseră decît circulaţia cu ciobace (monoxile), iar flota de tonaj mai mare era a cetăţilor greceşti, acuma, pe lîngă flota romană, care patrula în toată Marea Neagră, apare şi o flotă specială pe Dunăre, ca o completare a escadrei de mare. (Flota aceasta a Moesiei joacă un rol însemnat chiar în războaiele dacice.) Acuma, pentru întîia oară, fluviul devine o arteră de navigaţie regulată şi sigură, legînd toată regiunea carpatică de ţărmul

Pontului, unde Traian apăsă mai tare pecetea romanității, întemeind orașe noi și botezîndu-le cu nume scumpe inimii lui (numele soției și al surorii). Tot Traian, ridicînd în Dobrogea marele monument Tropaeum Traiani, iar în Hațeg Ulpia Traiana, a dovedit în chip concret că închegarea politică a Daciei ajunsese completă, mergînd tot în calea de pe vremea lui Burebista.

2. *Deschiderea pasurilor peste munți.* În epoca daco-romană s-a mai petrecut încă un fapt antropogeografic și etnografic însemnat : penetrarea elementului roman în regiunea minieră a Munților Apuseni. Aurul fusese aici exploatat de multă vreme. Ținutul devine însă acuma un fel de Californie. Pentru apărarea acestei regiuni privilegiate, masivul întreg e încadrat de lagăre militare (Apulum, Potaissa, Napoca, Porolissum etc.). Dar exploatările din zona minieră înviorau comerțul nu numai spre apus, ci și spre răsărit, către porturile dobrogene. De aceea pe lîngă drumurile deschise încă din vremea războiului prin Carpații de miazăzi și spre Banat, se dădu o atenție deosebită și circulației spre răsărit. În primul plan, sta aici drumul Oituzului, păzit de un lagăr (la Brețcu), ale cărui rămășițe au fost dezgropate de curînd. Pe valea Trotușului, și peste castrul de la Poiana, drumul se scobora tocmai la cotul cel mare al Dunării (castrul de la Bărboși), apucînd direct spre gurile Dunării. Cine voia să ajungă din Transilvania în Italia, pe calea mai ușoară a mării, pe aici afla itinerariul cel mai scurt. Astfel, *Dacia felix* a însemnat în același timp o nouă înflorire și pentru Dacia pontică. Ultima provincie romană lăsase în umbră pe toate celelalte din punct de vedere economic, cum arată și titlul ei (felix). Ea era în același timp și grînarul, și tezaurul imperiului. (Traian, atît de îngrijat de bugetul deficitar, deși era foarte circumspect în toate măsurile lui politice și militare, se încumetă totuși să suspende încasarea impozitului în tot imperiul ! Atîtea tezaure îi procurau Carpații.) Putem afirma că, față de scăderea populației în Italia și de simptomele decadenței economice, Dacia se prezenta romanilor cu un relief în adevăr singular. Numai Galia i se putea asemăna. Ulpia Traiana, cu temple, amfiteatre și frumusețea alpestră a Retezatului nu va fi fost mai prejos de Lugdunum, unde chiar August își clădise un palat. Pe Riviera galică, Massilia, fundată cam în același timp cu cetățile pontice, se putea mîndri cu grădini de măslini, dar în ce privește cerealele, nu se putea măsura cu porturile dobrogene, unde se mai adunau produsele minelor carpatice (aur, sare) pe lîngă miere, ceară, seu și pește în cantități uriașe. Fără să putem invoca preciziuni statistice, socotim că nu sîntem departe de adevăr, dacă vom afirma că îngustul bazin al Ronului nu putea susține nici pe departe comparația cu vastul bazin al Danubiului daco-roman. La intrarea în Istria, metropola Dunării de jos, călătorul citește și azi inscripția lui Hadrian, care îi dăruise ziduri noi — o dovadă a înfloririi din care se împărtășea toată fața răsăriteană a provinciei. Și Dunărea, și drumurile romane care legau Dacia carpatică de Dacia pontică, înlesneau avîntul economic și întăreau unitatea politică a ținutului, ca și în epoca dacică —

ba încă mai mult, dacă ținem seama, după căderea Daciei, că în fața Romei nu mai era nici un adversar de temut în toată Europa.

Concluzie. Prin făptura sa fizică, fășia de lîngă mare este o simplă continuare a Daciei carpatice. În tot cursul istoriei antice, unitatea etnică este evidentă. Iar a vorbi de o Dacie scitică și încă a o întinde pe hartă pînă în Carpați, e tot așa de nelogic și neistoric, ca și cum ai inventa o Dacie elenică din cauza factorilor grecești de la malul Pontului sau o Dacie bastarnică, gotică, hunică, bulgară, tătară etc. din cauza cîtorva rămășițe de obiecte aduse fie de năvălitori, fie pe calea negoțului. E drept că forma lunguiață, în chip de peninsulă, a ținutului dintre Dunăre și Mare, precum și așezarea lui între marea stepă din răsăritul Europei și țările mediterane, i-au impus din timp în timp rolul de punte, începînd cu expediția lui Dariu al lui Histaspe, și a făcut cu putință și mici infiltrații scitice.

Spre sfîrșitul epocii daco-romane, și în evul mediu, puntea devine tot mai umblată (de la goți pînă la tătari și turci). De asemenea în timpurile moderne, rivalitatea între statul moscovit și împărăția sultanilor a accentuat iarăși pentru cîtăva vreme funcțiunea de punte militară, lăsînd în marginea de răsărit a țării unele fragmente allogene : bulgari, cerchezi, tătari, lipoveni etc. Dar stabilitatea spre care se îndreaptă lumea modernă, și îndesirea populației autohtone (care era în majoritate tot românească, chiar pe vremea stăpînirii turcești) fac să cadă în umbră rolul de „șleau“ militar, pentru a se ivi tot mai clar rolul organic de întregire fizică, economică și politică a Daciei carpatice, cum a fost și în antichitate [1].

În orice caz, înțelenirea sau înrădăcinarea elementului autohton pînă la periferia maritimă a Daciei este un fapt cu mult anterior așa-numitelor „descălecări“, și s-a făcut pe încetul într-o lungă adaptare a omului la mediu : pescuit în lunci, agricultură pe șes și dealuri, apoi pe plaiuri, și păstorie cu mișcări de mică și mare amplitudine (transhumanță), iar nu prin nomadism, care n-a fost niciodată forma de viață a poporului nostru — nici măcar în zorile istoriei, necum în epoca dacică sau daco-romană ori mai tîrziu. Tocmai Dobrogea, unde năvălirile au fost atît de dese, este documentul cel mai clar spre a dovedi că traiul neamului nostru a fost legat totdeauna nu numai de munte, ci și de cîmpie și chiar de zona cea mai joasă a rîurilor, pînă la marginea dinspre mare.

[1] Pentru alte amănunte a se vedea : *Le pays et le peuple roumain*, 1927 ; *România*, 1928 și *Vechimea poporului român*, 1925.

GEOGRAFIA PITOREASCĂ [1]

Descrierea geografică este călcîiul lui Achile...

Alături de „formația științifică", a mai fost vorba și de cea „literară". Se impune așadar o scurtă lămurire și în privința asta.

Fiind vorba de un geograf, gîndul directorului R.F.R. [2] se va fi îndreptat întîi spre așa numita „geografie pitorească", atît de răspîndită în epoca noastră de turism, foiletonism, essay-ism și alte isme exotice, bătătoare la ochi. Dacă ești geograf, adică de ce n-ai încerca și ceva pictură geografică, însă cu vorbe, nu cu culori. De aci, moda descrierilor „pitorești", caracterizate printr-o mare inflație de adjective, cu scopul să uimească pe cititor.

Astfel, păcatul stilului voit, adică „făcut", nu născut din pornirea talentului real, s-a generalizat pînă într-atîta, încît am putea spune că trăim într-o epocă de scrinteală literară. Impresionismul care bîntuie aiurea a dăruit și la noi scriitorilor slabi (numai aceștia imită) un stil nesănătos, care a pătruns pînă și în unele cărți didactice.

În privința asta, atitudinea celui care inaugurase prelegerile de geografie la Universitate, a fost de la început categorică : înlăturarea oricărui abuz de vorbe. După ce urmărise cu atîta greutate o singură țintă, constituirea geografiei ca știință exactă, să se abată acuma el însuși spre o geografie verbală sau să lase măcar pe alții să acopere lipsa faptelor și a ideilor cu surogatul ieftin al stilului, ar fi fost nu numai absurd, dar și ridicul. De aceea, profesorul a căutat cu mare grijă, să ferească pe tineri de o astfel de rătăcire. Avea, de altfel, dinaintea ochilor un caz cum nu se poate mai instructiv. Buffon, naturalistul care ținuse în fața Academiei franceze vestitul „Discours sur le style", punînd în circulație aforismul *le style c'est l'homme même,* descrisese animalele mai mult după înfățișarea lor externă, bizuindu-se pe îndemînarea sa ca scriitor. De la

[1] Capitolul X din *Premize și concluzii la Terra.* București 1946.

[2] Revista care l-a solicitat pe S. Mehedinți să scrie despre „formația lui științifică și literară" R.F.R., — Revista Fundațiilor Regale.

o vreme, și-a asociat pe tînărul Daubenton care făcea multe disecții și relevase o sumă de caractere interne importante pentru clasificarea speciilor. Zoologii au simțit îndată ce mare progres se realizase pe calea aceasta. (Drept vorbind, Daubenton pornise pe calea anatomiei comparate înainte de Cuvier). Academicianul însă, văzîndu-se aruncat în umbră, a desfăcut tovărășia ; a scos o nouă ediție a operei sale, renunțînd la caracterele interne, spre a se bizui numai pe farmecele stilului său. Rezultatul a fost penibil : speciile nu mai puteau fi deosebite acum în chip precis ; valoarea întregii lucrări scăzuse considerabil. S-a dovedit astfel în fața lumii întregi că nu virtuozitatea literară, ci analiza scrupuloasă a faptelor și caracterizările exacte pot întemeia o știință descriptivă. Pățania lui Buffon trebuia deci să învegheze și pe geografii amatori de stil. (Cînd veneau la Seminar, să citească lucrările lor, studenții știau din capul locului că orice lunecare spre vorbărie era considerată ca lipsă de seriozitate. Cuvîntul propriu era de ajuns. Dacă se mai adăuga și vreo imagine mai vie, cu atît mai bine, în deosebi cînd era culeasă din graiul poporului. De pildă, „cumpăna apelor", întrebuințată de profesor spre a exprima ceea ce se cheamă aiurea *ligne de partage, Wasserscheide,* etc., nu era o fudulie stilistică, ci o expresie populară, culeasă din gura unui muntean, trecînd culmea foarte ascuțită dintre Iezer și Păpușa).

Am căutat așadar în descriere adevărul înainte de toate [1]. Din fiecare regiune, ne-am întors cu descrieri tipice, înseilate la fața locului ; unele au servit apoi și ca „bucăți de lectură" : Balta Dunării, Cheile Dîmbovicioarei, Bucegii, Delta, Munții Măcinului, Valea Bistriței etc., etc. Iar lunecarea spre stilul multicolor, o ispită pentru toți nechemații, a fost sistematic îngrădită, ca o încercare de a înșela pe alții și de a se înșela și pe sine [2]. Sfatul obișnuit era acesta : lasă lemnul curat, să i se vadă vinele și chiar cioturile, fiindcă și acelea au interesul lor ; nu-l cîrpi cu „placaj", să pară mobila mai scumpă decît este în adevăr. Cîrpăceala scade, în loc să sporească soliditatea lucrului dintr-o gospodărie.

Acuma, o întrebare : Nu cumva fereala asta sistematică de beletrism în geografie însemna din partea profesorului nepăsare în fața fenomenelor naturii ? Și nu cumva cenzurarea aspră a retorismului împiedica pe tineri să-și adune material intuitiv, tocmai în anii cînd impresiile sînt mai vii, iar sufletul își agonisește zestrea din care va cheltui apoi pînă la sfîrșitul vieții ?

[1] E vrednic de amintit că cea dintîi manifestare în viața publică a celui obligat de specialitatea sa să se preocupe și de „geografia politică", a fost tocmai în legătură cu „Politica de vorbe". Aprecierile asupra acelui mic studiu au fost foarte numeroase, iar unele și vehemente, ceea ce dovedea că prețuirea formei în paguba fondului era un păcat destul de răspîndit și prin urmare vrednic de combătut în toate direcțiile de activitate.

[2] Titu Maiorescu a găsit atunci ocazia de a scrie vestitul său essay *Oratori, retori și limbuți.*

Nici una, nici alta. Ca orice copil născut la țară, cel ajuns dascăl de geografie nu era nepăsător față de aspectele naturii. Mai ales la munte, oricine are ocazia să vadă încă de mic unele fenomene interesante, pe care cei de la cîmpie și orășenii le află abia mai tîrziu, din cărți. Muntele e o mare panoramă în necurmata prefacere. Suirea pe piscuri, coborîrea în fundul văilor (pe-alocurea se mai adaugă și peșteri), săritul peste pîraie, unde piciorul abia atinge din fugă piatra pe jumătate ascunsă în apă... toate acestea dau muntenilor o deosebită sprinteneală și prilej să ia seama la multe lucruri. Pe cîmpie, sub bolta nemărginită a cerului, omul pare un atom ; la munte, încă de copil, se simte *cineva*, în mijlocul scenelor mereu schimbătoare, în care și el e actor cu sau fără voie. Spre seară, de pildă, cînd băietanul grăbește pașii, să treacă mai repede culmea de pe o vale în alta, se trezește că alături de el începe să alerge o caricatură de om, care aci se ghemuiește lîngă picioarele lui, aci se lungește pînă departe, peste alte culmi și văi.. un fel de Păsări-lungi-lățilă, ca cel din povești [1], un teatru fără parale. Soarele cu razele, muntele cu umbrele și norii cu metamorfozele lor sînt ca un caleidoscop ce mută mereu planurile și schimbă necontenit dimensiunile peisajului. Dar varietatea formațiilor vegetale de la munte ! Altă panoramă plină de culoare și de mișcare. Jos, la poale, pădurile mai luminoase ale fagilor, paltinilor și mestecenilor (albi aceștia ca și făcliile de ceară albă) ; mai sus, verdele întunecos al brazilor, pînă la pîlcurile de jnepeni și de ienuperi lipiți pămîntului, să se apere de buchiseala vîntului. În sfîrșit, sus pe culme, doar iarba scurtă și păroasă, cu mănunchi de afini, merișori ori bujori de munte (*rhododendron*) sau de azalee pitice (*Azalea procumbens*) făcînd între stînci pernițe, dese ca și mușchiul — adevărate grădini liliputane, o nesfîrșită încîntare pentru ochi. Și nici prevederea și economia nu lipsesc din această lume atît de mică. Cine ar crede că peria moale pe care o acoperi cu palma nu e o iarbă de rînd, ci e o pădure adevărată ! Merișorul nu e doar un fir de iarbă, ca cele care răsar primăvara și se usucă spre toamnă, ci e copac deplin, — dacă te pleci să vezi mai de aproape tulpina, ramurile și merele lui roșioare, mai mici decît fragile. Pe băiatul de la munte nu e nevoie să-l îndemne nimeni ; se apleacă el singur să culeagă merele, știind că merișorul acela lung cît degetul nu este o iarbă nemernică, ci pom adevărat, cu cîteva rămurele, avînd frunze lucii și groase, care nu cad nici iarna, ci înfruntă gerul, ascunzîndu-se toamna sub zăpadă cu florile și cu poamele încă necoapte, să aștepte altă primăvară. Atunci să vezi, călătorule, cum se schimbă în luna lui Brumar panorama muntelui. De azi pe mîine, codrul se îmbracă cu atîtea culori și nuanțe de culori, cîte nu poate cuprinde paleta tuturor pictorilor din lume... Adormitul adormiților să fii, și tot trebuie să deschizi ochii mari să le vezi și să te minunezi. Făgetul, după ce

[1] Asemănarea aceasta să nu se pară nimăı i exagerată. Pico de Teyde (3700 m) aruncă seara și dimineața o umbră de 270 km pe fața o anului.

e atins de brumă, e cu adevărat un „codru de aramă" ; fiecare mesteacăn e o mare floare galbenă, iar cireșii sălbatici ard în lumina după-amiezii ca și para focului...

Asta pentru ochi. Dar polifonia vînturilor de la munte prin orga înaltă a pădurilor de brazi, cînd viforul ține săptămîni întregi sau cînd vara, în zilele de furtuni neașteptate, Sf. Ilie cu căruța lui de foc sare cît ai clipi peste zeci de culmi și sute de piscuri. Atunci să-ți audă urechile huruitul prelung de pe podul întunecos al norilor. La șes, tunetul e sec și fără răsunet, față de clocotul dintre munți, care se mută din vale în vale, sărind dintr-o dată spre miazănoapte, după ce pornise ca fulgerul de la miazăzi. — Să fie cineva surdul surzilor și tot tresare cînd la o palmă de loc trăsnetul face țăndări bradul cîte de înalt și aruncă în fundul prăpăstiei stînci nemișcate, de cînd Dumnezeu a urzit Pămîntul. Ce teatru poate fi mai dramatic și mai în stare să deștepte luarea aminte ?...

Așadar, marile aspecte ale naturii nu-i erau străine profesorului de geografie încă din anii copilăriei, — mai ales că în partea locului se mai adaugă o priveliște destul de rară chiar și la munte. După Sfîntu-Gheorghe, se stîrnea ca din senin un sgomot care întărîta toți cîinii satului : balanga... balanga... To-u-ă-ă-ă... Ce să fie ? Sute de clopote și de cioi se auzeau apropiindu-se dinspre răsărit, cu chiot mare și cu sunet prelung de bucium... Apoi se zăreau venind în goană preuci de cai pe jumătate sălbatici, aducînd în coamele și în cozile lor scai și ciulini tocmai din bărăganele Bugeacului, ale Crimeei și Kubanului... Asta era semn că se apropiau din urmă turmele mocanilor de la Brețcu, umplînd valea Șușiței ca unda unei ape revărsate peste maluri. (Numai al-de Ionică Pilă avea vreo 12 mii de mînzări). Cu baciu urmat de cîini, înaintau, domol, zărindu-se doar colo și colo, în lungul drumului pînă departe cîte un măgar cu tîrhatul grămădit pe șea — plăvii plutitoare, împreună cu unda turmelor. Zile și săptămîni întregi ținea larma : herghelie după herghelie, turmă după turmă și stăpîn după stăpîn, cu bacii și scutarii lor. Pînă se strecurau prin plaiuri, către stînile din Zboina, Clăbuc și alți munți mai depărtați, tot satul era în necurmată fierbere. La toate porțile și pe la toate pîrleazurile grădinilor, ieșeau femei cu furca în brîu ori cu copii în brațe, să întrebe de rudele plecate în ciobănie. Veștile bune și veștile rele săreau ca scînteile dintr-o curte sau altă curte, de la o fereastră la altă fereastră, — întîmplări și iarăși întîmplări ; turme prididite de vifor, ciobani înnecați în Dunăre ori în Nistru, tîlhari la drumul mare, morți năprasnice... și cîte de toate... Peste zi, huia valea de tălănci, de clopote, de zbieretul oilor, de nechezatul cailor și de lătratul cîinilor ; noaptea bătrînii fără somn și văduvele rămase cu copii de gît auzeau gemetul morților, veniți și ei pe urma turmelor, iar dimineața babele porneau spre cimitirul din capul satului, să tămîie mormintele și să bocească după datină pe

cei pieriți fără lumînare, între străini, și îngropați fără comînd... Grea soartă, să mori fără lumînare, să nu nimerești pe lumea cealaltă puntea raiului.

Apoi, către toamnă, după Stămăria Mare, altă vălmășeală, cînd oile coborau pentru iernatic, apucînd spre Dunăre sau spre Mare, spre limanurile Bugeacului ori spre valea fără iarnă din cotul Balcicului.

Alte bucurii, alte întristări și alte lacrimi, cînd băietanii satului se aninau și ei de turmele Bretcanilor și porneau în lumea lui Dumnezeu. Iar cînd se potolea și larma de toamnă, după ce copii aprindeau la Sumedru focuri de cetină și de ienuperi, al căror fum apără de boale vitele celor care sar prin flacără, într-o bună zi, vîrful Zboinei Negre nu mai e negru, ci alb ; s-a înnălbit peste noapte — semn că începe iarna. Un fior de grijă trece atunci prin sufletul tuturor. Seara, copilul se strînge ghem în pat, îndată ce vîntul începe să vîjîe pe la fereastră, iar urletul lupilor se aude pînă în marginea pădurii de brazi din fața casei. Codrul începe a „hui" cu gemet prelung, ca glasul mării răscolite de furtună : hu-hu-u-u-u-u. Vai de drumețul rătăcit, care își caută atunci calea în mijlocul viforului. Cum să nu se ghemuiască în așternut cel din sat, cînd știe că cei de la odăi țin toată noaptea focul aprins, gata să iasă cu tăciunele în fața haitei de lupi...

Așadar, rezerva față de geografia pitorească nu însemna nici sărăcie de material intuitiv în anii copilăriei, nici lipsa de simțire în fața marilor priveliști ale naturii. Dimpotrivă, tot ce i se părea element caracteristic, fie din punct de vedere fizic, fie etnografic, era relevat cu grijă. Nimeni nu dăduse în geografie și în istorie însemnătatea cuvenită marelui fenomen de pendulare a turmelor între cetatea carpatică și cîmpiile dimprejur. Tot așa, nimeni nu atrăsese atenția asupra pădurilor de fag, care timp de secole, ținuse locul măslinului în viața populației carpatice, dîndu-i uleiul de jir, ca hrană pentru iarnă. Toamna, după ce „bate bruma", jirul e cules și tescuit ; uleiul acesta a fost undelemnul dacilor, înainte de a se așeza negustorii greci în porturile dintre Balcic și limanul Nistrului. Teascul de ulei din vremea lui Dromihete nu putea fi mai simplu decît teascul lui Vasile Deaș din Soveja. Cînd împlinisem cinci ani, ca toți copiii de seama mea, am fost găsit vrednic să culeg și eu jir într-o ulcică, răscolind cu degetele prin frunzele de la rădăcina fagilor, atinși de brumă. Să faci o „treabă", adică să muncești împreună cu cei mari, nu-i lucru pe care un copil să-l poată uita repede. De aceea, adînc i s-a întipărit în minte chipul codrului de fagi, cu trunchiuri drepte și înalte pînă aproape de cer... Cutare fag, sub care am cules cea dintîi ulcică de jir sau cel de la șipotul lui Bucur (un haiduc pomenit și de cronicele țării), l-aș arăta și acuma pe pînză, dacă m-ar fi deprins cineva cu meșteșugul picturii.

Altă priveliște care a sporit învățătura copilului fusese valea Șușiței, cu mulțimea pîraielor ce se coborau din munte. Doamne, ce ape limpezi veneau din întunecimea brădetului, șerpuind peste prundișul plin de bolovani de

gresie [1]. Și încă ce gresie ! De toate felurile, de la cea „mălăiață", cu care gospodinele freacă șiștarul de muls vacile, putineiul de bătut laptele și cofele de brad, făcîndu-le ca nouă, pînă la gresia deasă și tare, pentru ascuțitul toporului, săcurii, cuțitelor și chiar a coasei. Cine n-a avut grijă să păstreze pe coardă o cute din vara trecută, cînd ajunge cu coasa de spinare în valea Chilugului, se oprește în prund, alege o gresie mai lunguiață, o pune în tiocul de la brîu și tiva la cosit. Nu numai botanica empirică a poporului e destul de bogată (în vederea buruienilor de leac), dar și petrografia lui nu rămîne mai prejos în ținuturile de la munte. Pe cînd la șes, poți merge cale de o zi fără să dai de o piatră, cît să chiorăști un șoarece, cîtă pietrărie la munte ! În Vrancea, după culmile de gresie de la apus, urmează ulucul cel mare de sigă (argilă), cu piatra de var (așa pare la vedere, în realitate e un gips alburiu, pe care femeile îl ard și spoesc cu el pereții caselor), cu lespezi fărîmicioase (marnă) și cu lut (altceva decît loessul de la cîmp, care se numește și el tot *lut*). Astea toate, pentru gospodari și gospodine ; pentru copii însă, muntele cu văile și pîraiele lui are rosturi zilnice cu mult mai însemnate. El este teatrul, muzeul, circul și panorama lor de toate zilele — singura școală, la care vin cu necurmată bucurie de dimineață pînă seara, fie iarnă, fie vară. Ale lor sînt izvoarele, ale lor șipotele sub care se învîrtesc roți de moară, cioplite cu briceagul ; ale lor răstoacele de prins baboi, mrene, molane, cleni, sgripțe, beldițe, porcoi și raci, abătînd doar apa de pe un crac al pîrîului pe celălalt ; ale lor bolboacele, unde se scaldă vara de cîte zece ori pe zi ; ale lor pietrele de tot felul, între care cea mai prețuită e un fel de sigă unsuroasă („săpunul broaștelor") cu care se ung ca dracii, pînă la ochi, după ce se bălăcesc hăt bine în dulghină ; a lor lumea toată, de la pămînt pînă în înaltul cerului, de unde Soarele îi dogorește cumplit pe la amiază, cînd se fac cîrlig de foame și pornesc fiecare pe la casa cui îi are, că mai bine-i pare.

Așadar, ca orice copil de la munte, care de timpuriu e botanist, zoolog, petrograf, climatolog... și multe de toate, viitorul geograf plecase din sat cu o sumă bunicică de cunoștințe empirice, care i-au servit mai tîrziu în multe împrejurări. Mai ales lucrarea apelor în văi îi era cunoscută ca și jocul de-a țurca, săniușul pe gheață, rostogolirea pe rîpi și altele ca acestea. Scobirea malurilor, aci rotund cotlonite, unde lovește apa cu putere, aci oblu netezite unde se așează nisipul — locuri bune de prăjit la soare, în timpul scăldatului ; viroagele părăsite de rîu, după „viituri" sau înviate de alte viituri ; fîntînele bogate (un soiu

[1] Unii geologi, necunoscînd viața de la munte și neștiind că țăranii întrebuințează zilnic vorba gresie, au luat din limba franceză cuvîntul *le grès*, făcînd din el grez cu pluralul barbar grezuri ! Ignoranța aceasta e cu atîta mai regretabilă, cu cît „gresie" este unul din puținele cuvinte de origine germanică, ce dovedesc continuitate elementului autohton chiar și după năvălirea barbarilor în Dacia.

de *fontanelli*), adică izvoare mari în prund sau în luncă, semn că acolo a fost cîndva o gîrlă pe care au potmolit-o apele, dar o parte a rîului curge încă tot prin albia veche, strecurîndu-se prin prundişul înţepenit locului de sute ori mii de ani ; alungirea văilor în sus (eroziunea regresivă), ferăstruirea pragurilor la „sărituri" (cascade...) şi cîte, şi cîte nu văd ochii copiilor de la munte, mai ales în ţinuturi clădite din materiale variate, cum e Vrancea. Astfel de lucruri măcar că sînt destul de familiare ruralilor, ele rămîn taine ascunse sub şapte peceţi pentru cei crescuţi pe pavajul oraşelor ! (La un seminar de geografie, într-o universitate străină, unde studenţii trebuiau să răspundă pe neaşteptate la unele întrebări, anume răspunsuri au fost înlesnite străinului tocmai de observările culese în copilărie, — ajutîndu-i să cîştige biruinţe de o minută asupra camarazilor lipsiţi de larga experienţă a vieţii rurale).

Dar una e joaca măruntă şi alta e oprirea contemplativă în faţa marilor aspecte ale naturii. Însă nici acestea nu i-au lipsit. Cînd Soarele cobora domol spre culmea Zboinei, valea din fundul Chilugenilor, cu iarba ei fragedă şi sclipirea apei rîului în mijlocul verdelui întunecat al pădurilor de brazi, era o icoană, cum ochii geografului n-au mai întîlnit după aceea în nici un muzeu, oricît de mari s-a întîmplat să fie darurile pictorilor admiraţi. Ar putea spune o vorbă ca a Psalmistului : „Lipească-se limba mea de grumazul meu ; întunece-se de-a-pururi lumina ochilor mei, de te voiu uita... Ierusalime al copilăriei mele". Acolo, în văile de sub Zboina, au fost cele dintîi mari bucurii ale sufletului meu. (În 1913, cînd molima începuse a secera în rîndurile armatei ce trecuse Dunărea, dorinţa din urmă a unui soldat ce se afla în ceasul morţii, a fost să-l aşeze cu capul spre Munţii Argeşului. Geograful născut la poalele Zboinei a înţeles îndată, şi nici pînă azi n-a putut uita cuvîntul acela).

Cititorul să ierte aceste amănunte înşirate cum au venit sub condeiu. Ele au un singur rost : să arate că rezerva hotărîtă faţă de geografia pitorească nu pornea nici din nătîngie, nici din lipsa de interes pentru marile privelişti ale naturii. La mijloc e ceva care trage mult mai greu la cîntar : primejdia care putea ieşi de aci pentru tinerii fără experienţă.

Geograful recunoştea şi recunoaşte că „Tablourile Naturii" (aşa numeşte Humboldt descrierile sale) au rămas şi vor rămînea o zestre nepreţuită pentru toţi discipolii maestrului ; în Terra, el a spus destule despre rolul descrierilor, aşa că nu e nevoie să mai stăruim. E însă ceva, care — după cîte ştim — nu s-a spus şi totuşi ar trebui să fie spus limpede odată pentru totdeauna. Şi anume, că toate descrierile geografice — chiar cele mai scrupuloase — au un mare cusur : Imaginea ţesută din cuvinte se destramă îndată ce soseşti la faţa locului

şi este definitiv înlocuită în alta nouă. Poţi citi de cîte ori vrei descrierea unui munte, lac, rîu, oraş, gheţar etc., du-te apoi să le vezi. Instantaneu, imaginea ticluită prin citire piere ca ceaţa în faţa Soarelui şi rămîne numai ceea ce vezi cu ochii. Aici e călcîiul lui Achile pentru toţi geografii şi toate descrierile geografice. În alte ştiinţe concrete : mineralogie, botanică, zoologie, anatomie. antropologie etc., cercetătorul poate vedea lesne întreg obiectul pe care vrea să-l descrie. Geograful însă, neputînd cuprinde cu ochii tot pămîntul, e silit să cheme în ajutor globul sau harta, reducînd planeta pînă la dimensiunile accesibile ochiului omenesc. El vede prin urmare numai nişte figuri *simbolice*. Şi ce departe sînt aceste simboluri de realitatea naturii... Ce poate să spună despre Dunăre, o biată linie strîmbă, un fel de rîmă aşezată între Pădurea Neagră şi Marea Neagră ! Unii africani, cînd trebuie să aducă idolului lor ca prinos un elefant, fac pe o aşchie de lemn sau pe o frunză chipul animalului şi zic către idol : na, primeşte un elefant... Cam la fel face cartograful şi geograful, cînd pun cîteva simboluri pitice (aproape caricaturale) în locul unor realităţi grandioase : fluvii uriaşe, lanţuri de munţi, etc., etc.

Ce e de făcut : Geograful mai cheamă atunci în ajutor şi cartea, adică descrierea prin *cuvinte* — alte simboluri şi mai labile, cu ajutorul cărora cititorul îşi ticluieşte, cum poate, o imagine *proprie* (*quot capita...* cîte capete, atîtea imagini) şi atît de şovăitoare, încît îndată ce ajunge la faţa locului şi *vede* realitatea, toată imaginea artificială se spulberă ca fumul în vînt, fiind înlocuită *definitiv* de imaginea reală.

Grozav impas pentru o ştiinţă concretă ! Iar neajunsul acesta nu are decît un leac : intuiţia *directă* a fenomenului (cît este cu putinţă fiecăruia faţă de un obiect atît de mare cum e Terra). De aci a ieşit acel aforism făurit *ad-hoc* : „ştiinţa geografului se măsoară cu kilometru".

Totuşi, unii geografi au avut iluzia că ar putea birui greutatea şi altfel : prin aşa zisele călătorii „tentaculare", plecînd din locul unde te afli, cutreierînd toate ţările pămîntului, arătîndu-le cu degetul pe hartă şi *povestind* despre fiecare cîte ceva... Nici că se poate mai mare naivitate, deoarece ţinutul pe care vrei să-l „explorezi" tentacular, fie că se găseşte la 10, la 100, 1 000 sau 10 000 km este tot atît de puţin „văzut", dacă ţi-l înfăţişezi prin descrieri verbale sau prin alte simboluri. Şi Chitila, şi China sînt tot atît de departe de Bucureşti, pentru cel care nu le-a văzut, ci numai şi le închipuieşte din citite ori din auzite. Africanul de care a fost vorba încerca să înşele numai pe idol ; geograful cu metoda tentaculară înşeală nu numai pe alţii, dar se înşeală şi pe sine, cînd pune la cale astfel de călătorii imaginare. Le numeşte tentaculare, ca şi cum ar întinde mîna să pipăie ceva ; în realitate, nu pipăie nimic, ci „călătoreşte în gînd" (stînd pe loc), cum se întîmplă în fantasmagoria viselor de noapte. De aceea, din toate aceste călătorii închipuite, rămîne clar în minte

numai ceea ce fiecare s-a întîmplat să vadă efectiv. Din muntele descris „tentacular“ la şcoală, copilul vede limpede numai valea şi satul, unde şi-a petrecut el vacanţa ; din tot rîul, numai malurile pe unde a colindat la pescuit ori la scăldat ; din toată insula, numai portul, unde s-a oprit vaporul etc., etc. Viaţa, nu vorba hotărăşte. Şi atunci, ca să umple golul călătoriei tentaculare (un fel de mistificare), amatorii de stil se pornesc pe descrieri care de care mai colorate, înmulţind adjectivele şi siluind înţelesul cuvintelor, spre a stoarce din ele imagini cît mai tari, ba născocind uneori chiar şi expresii noi spre a înfige în mintea cititorilor imaginea ţinutului „închipuit“, dar „nevăzut“ încă. O simplă iluzionare verbală. Vorba lui Goethe : îşi bat joc de ei înşişi, dar fără să bage de seamă [1]. Cînd Ewald Banse, protagonistul geografiei „estetice“, aseamănă Munţii din dreapta şi din stînga Nilului cu nişte „dinţi cariaţi“, asta nu mai e geografie, ci abuz de cuvinte (cititorul ar putea zice că e un „stil cariat“, adică găunos). Cu astfel de imagini schimonosite, nimeni nu-şi va putea da seama de caracterul orografic al peisajului ce mărgineşte Valea Nilului.

Cum rămîne atunci cu puţinul pe care îl putem vedea din faţa pămîntului şi cu restul enorm, pe care trebuie numai să ni-l închipuim pe creditul globului, al hărţii şi al descrierilor din cărţi ? Ce se mai alege din toată geografia ca ştiinţă descriptivă ?

La această întrebare, răspunsul cel mai corect ni se pare următorul : Descrierea ştiinţifică a planetei este cu putinţă pe o singură cale : analitic şi discursiv. După cum în geometrie, unde ne servim numai de simboluri : puncte fără întindere, linii fără lăţime, suprafeţe fără grosime etc., toate figurile făcute pe hîrtie ori pe tablă sînt false (care circumferinţă privită la microscop are toate punctele egal depărtate de centru ?) şi totuşi, cu ajutorul ei putem pune şi deslega probleme de mare însemnătate practică şi teoretică, tot astfel şi în geografie, ajutaţi de simboluri aproximative — îndeosebi de hărţi — putem dezlega multe probleme. Dacă *savoir c'est prévoir*, geografia este o ştiinţă pozitivă. Cu ajutorul hărţilor climatologice, ea prevede în unele regiuni starea atmosferei, în proporţie de peste 90%, fapt capital pentru agricultură şi navigaţie. (Cu ajutorul observărilor dintr-o staţiune din nordul Groenlandei, germanii au ştiut în timpul războiului cînd se va lăsa ceaţă pe Canalul Mînecii, ca să poată trece flota lor ascunsă pînă atunci în Portul Brest). Tot aşa, cu ajutorul prospecţiunilor, aflăm poziţia petrolului în subsol, etc., etc. Aşadar descrierea analitică a fenomenelor geografice, cu ajutorul hărţilor este o muncă de caracter pozitiv.

[1] ...spottet ihrer selbst und wissen nicht wie.

Dar să facem descrieri — şi încă pitoreşti, adică artistice — cu forme de relief pe care *nu le vedem*, cu aspecte ale vegetaţiei care nu ne stau în faţa ochilor, cu sunete care *nu se aud*, cu culori ce *nu izbesc retina* şi cu mişcări ce *nu se simt*, asta nu se poate. Artă, fără intuiţia directă care să deştepte emoţia, e cu neputinţă. E ca şi cum ai cere artistului să trăiască fără aer, ca microbii anaerobi. Cînd pictura însăşi cere „plein air“, a face geografie vie, fără atmosfera reală a fenomenului, este un paradox al tuturor paradoxelor.

Însă, cum am spus, geograful poate face descrieri analitice, ajutîndu-se cu preţiosul simbol al hărţilor, unde intră măsurătoarea exactă, adică precizarea cantitativă a fenomenelor. Rezemat pe astfel de imagini cartografice şi pe intuiţia directă a naturii atît în Lumea-Nouă, a cărei structură e mai simplă, cît şi în Lumea-Veche, Humboldt ne-a dăruit cîteva tablouri sintetice „Tableaux de la nature“ sau „Vederi din natură“ *(Ansichten der Natur)* cum el însuşi le-a numit. Ne-a înfăţişat îndeosebi marile formaţiuni vegetale (llanos, savane, pampas, prerii, stepe, etc.), ca un fel de rezumat al infuenţelor climei, reliefului şi solului. Să nu uităm însă două lucruri : că încă din tinereţe, Humboldt arătase o mare înclinare spre literatură, şi că simţul său critic îi pusese de timpuriu problema din Laocoon al lui Lessing, adică a hotarului dintre arte. El îşi dă bine seama în ce măsură cuvîntul citit ori auzit poate sau nu poate să înlocuiască imaginea vizuală. De aci sobrietatea [1] descrierilor sale, care nu exclude însă măreţia şi chiar emoţiunea.

În genere însă, experienţa de pînă azi ne îndeamnă spre smerenie. Afară de „tablourile“ lui Humboldt, nu cunoaştem în literatura geografică ceva asemănător. Călătorind în amîndouă emisferele, vestitul explorator (socotit ca un fel de al doilea descoperitor al Americii), adunase o vastă experienţă ; cunoştea toate zonele de climă şi de vegetaţie, începînd de la nivelul oceanului pînă în vîrful vulcanului Chimborazo, considerat pe atunci ca cel mai înalt munte al planetei, şi de la Cordiliera Anzilor pînă în Podişul Tibetului. A fost cel dintîi geograf însemnat, care îmbrăţişase cu privirea marile aspecte din fizionomia uscatului şi a oceanului. Ca „preot al Zeiţei Isis“, el a ridicat cel dintîi vălul ce ascundea fizionomia globului pămîntesc în liniile ei mari. Astfel, a izbutit să schiţeze cîteva tablouri uriaşe, valabile nu numai din punct de vedere ştiinţific, dar şi impresionante ca efect estetic. Cei care vor veni după dînsul, să descrie aceleaşi „vederi din natură“ nu vor mai avea privilegiul noutăţii. Vrînd-nevrînd, ei vor fi imitatori, ca să nu zicem copiştii lui Humboldt. Tablourile maestrului vor putea fi puse şi în rame mai noi, dar desenul general şi canoanele

[1] Dacă unora li s-a părut că maestrul înşiră uneori prea multe amănunte de specialitate — de pildă în descrierea vegetaţiei stepelor — vina nu e atîta a lui, cît a celor ce nu cunosc destul formaţiile vegetale şi nu-şi dau seama de rolul acelor amănunte ca „valori“, cum numesc pictorii anume picături de culoare în tablou.

descrierii (prezentarea dinamică a peisajului, după ritmul anotimpurilor) vor aminti cunoscătorilor „maniera" renovatorului geografiei.

Va rămînea totuşi calea deschisă şi altora pentru încercări de geografie pitorească sub forma episodică (regiuni mai mărginite şi momente mai scurte din drama ce se desfăşoară zilnic pe faţa pămîntului). Aci vor putea ajunge şi alţii la oarecare originalitate. Şi cu vederi regionale : un föhn, explozia unui vulcan, un ciclon, o junglă etc., pot fi ocazii de descrieri sugestive, dacă cel care le încearcă are destulă ştiinţă spre a lega ceea ce este particular de legea care guverna acea clasă de fenomene şi dacă are şi destul talent pentru a înfăţişa în chip original cele văzute şi simţite.

Din fericire, avem şi în literatura noastră un tablou care ne poate servi drept model ca geografie pitorească — e Bărăganul lui Odobescu. Artistul care în tinereţe colindase ca vînător toată stepa din gura Bărăganului, de la Cornăţele, pînă la malul Ialomiţei, al Buzăului şi al Dunării, printr-o minunată intuiţie s-a apropiat tocmai de canonul descrierilor lui Humboldt. Ne-a înfăţişat dinamic natura. De aceea, povestirea sa a şi rămas în amintirea urmaşilor. Nu se sprijină pe mulţimea adjectivelor, ci pe elemente geografice esenţiale. Netezimea vastei cîmpii ne este sugerată prin rătăcirea „fără drum" a căruţei vînătorului, în orice parte ar apuca „mîrţoagele arominde", păşind în neştire, cu ochii pe jumătate închişi ; lipsa de apă o simţim nu numai din rărimea puţurilor cu cumpănă, ci şi din lipsa copacilor, care sileşte pe vînător să-şi mănînce prînzul, pitindu-se în umbra căruţei, iar „undele diafane" ale aerului dogorit, care, în tremurarea lor mint ochiul, arătînd în zare celui însetat lacuri întinse şi chipul unei cetăţi „cu mii de minarete", e tocmai fenomenul cel mai impersionant al stepei — fata morgana. Dar unduirea domoală a coliliei, iarba caracteristică a stepei... Dar „susurul noptatic" al miilor de greieri în ceasurile de veghe, dar turmele de oi, cirezile de vite şi vulturii cu late pene şi gît golaş care se cuibăresc pe tainicile movile, amintiri ale neamurilor nomade de odinioară, şi pîndesc cu lăcomie stîrvul vitelor căzute de boleşniţă prin suhaturi... ce sînt toate acestea decît elemente ale peisajului stepei înfăţişate de meşterul scriitor în chip dinamic, cum făcuse şi Humboldt, descriind Ilanos din Venezuela şi stepele Asiei Centrale. Un adevărat noroc pentru literatura noastră descriptivă acest Bărăgan unic, deoarece nimeni n-a mai călcat pe urmele meşterului scriitor. Truda geologului Simionescu, cu toată mulţimea paginilor, n-a dat în latura aceasta un singur tablou valabil, care să se impună atenţiei cititorilor.

Asta înseamnă că descrierea naturii nu este o sarcină pentru oricine şi oricînd. În faţa „Cataractei Rinului" la Schaffhausen, unde apa verde a fluviului se prăbuşeşte înspumată printre stîncile negre ce stau de secole neclintite în faţa puhoiului, Goethe însuşi a lăsat condeiul din mînă, mărturisind că anume aspecte mari ale naturii nu mai pot fi înfăţişate prin vorbe. E rîndul picturii să-şi

arate puterea prin jocul culorilor. Cît priveşte povestirea lor prin cuvinte, asta e pentru geograf „călcîiul lui Achile". Cine are destulă lepădare de sine ca să-şi cerce orbeşte norocul, poate s-o facă ; cine însă îşi dă seama ca Goethe de hotarul dintre arte, acela îşi va aduce aminte cu smerenie de formula : „ştiinţa geografului se măsoară cu kilometru", şi va considera atît pentru sine, cît şi pentru alţii ca cea dintîi datorie intuiţia directă *(primum videre)*, iar în ce priveşte descrierea, se va mărgini la datele caracteristice, exprimîndu-le cît mai exact. În acelaşi timp, va ţinea seamă că amintitul aforism, tocmai fiindcă sună atît de familiar, are nevoie de o completare principială : Călătoria — şi chiar cea mai stăruitoare silinţă de observare — nu poate ajuta decît pe cel deprins „a cugeta geografic", adică a duce cu sine în faţa naturii anume idei arhitectonice, care să-i înlesnească o intuiţie cît mai completă, precum şi înţelegerea fenomenelor văzute. Iar dacă pune mîna şi pe condei, spre a le descrie, să se mulţumească cu date analitice cît mai precise, ştiind că sarcina descrierii artistice (deci sintetice) e treaba artiştilor.

În rezumat : Cine priveşte global descrierea planetei îşi dă seama că *Ansichten der Natur* şi *Cosmos* au însemnat un mare moment în evoluţia ştiinţei geografice. De la opera bătrînului Herodot (părinte nu numai al istoriei, dar şi al geografiei şi etnografiei) pînă la a lui Humboldt este aceeaşi depărtare ca de la o casă de lemn pînă la un templu cu portic şi fronton de marmură. De la fantezia basmului (uneori Herodot mărturiseşte singur că nici el nu crede în ce spune), am trecut la stilul arhitectonic impus de canoanele ştiinţei. Era şi firesc, după trecerea de două mii şi mai bine de ani, Humboldt e contemporan cu Laplace, autorul celui dintîi „Système du monde", întemeiat nu pe ipoteze metafizice ca al lui Pitagora şi Aristotel, ci pe legi matematice. Ştiinţa ajunsă în acest stadiu nu mai permite confuzia nici cu metafizica, nici cu descrierile artistice. Avînd să ne înfăţişeze un organism atît de mare şi complex, cum e Terra, pe care nu-l poate vedea o clipă măcar în toată întregimea lui, ci numai parţial şi succesiv, cu ajutorul hărţilor, geograful modern îşi dă seama că descrierea geografică este întîi şi întîi de toate analitică (şi deci tehnică), fără preocupări estetice. Abia cînd vine rîndul sintezei, care ne apropie iarăşi de natură, mai poate fi vorba în oarecare măsură şi de elementul estetic, adică pitoresc, — dar aceasta implică numaidecît talentul, ca o condiţie *sine qua non.* În orice caz, şi în geografie, ca în orice ştiinţă ce vrea să fie exactă, latura estetică e ceva lateral şi episodic.

Asta nu înseamnă însă că am dori să lipsim ştiinţa noastră de unele însuşiri care ar putea-o face nu numai folositoare, dar şi plăcută. Dacă descrierea poate fi nu numai adevărată ci şi sugestivă, cu atîta mai bine. Augustin Thierry mărturisea că a devenit istoric, citind pe Chateaubriand. Nu va fi deci o lipsă de merit, dacă geograful va putea deştepta şi el în alţii interesul (poate şi vocaţia)

pentru știința sa. Talentul nu e obligator, dar atenția la expresiile caracteristice e obligatorie. Dacă am întrebuințat de pildă expresia „cununa munților", vorbind de Carpații României, asta nu e de dragul stilului, ci al adevărului : aminteam prin acele cuvinte *corona montium* care impresionase și pe unii scriitori vechi. Cînd am spus despre malul drept al Dunării că e rîpos și „aspru" *(ripa ferox Danubii)*, calificativele acestea nu sînt adjective de umplutură, ci exprimau ceva caracteristic, disimetria între malul înalt și mai puțin ospitalier din dreapta fluviului față de cel oblu și roditor din stînga. Tot așa, cînd am scris că dacii erau „înrădăcinați" în munții lor *(montibus inhaerent)* și că mergeau „bucuroși la război" astea nu erau împodobiri deșarte, ci mărturii antice *(ad mortem paratissimi*, avînd chiar *appetitus mortis)*. Am cules apoi cu grijă și din autorii mai noi ceea ce ni s-a părut bine cugetat și puternic exprimat. Vorba cronicarului Ureche, că țara noastră e așezată „în calea răutăților", fixează istoricește poziția geografică a României mai pregnant decît toate coordonatele geografice. La fel, cuvintele Bălcescului despre munții ce înconjoară Ardealul, „precum zidul o cetate". De aceea am căutat să le pun în circulație ; azi, ele vin sub condeiul tuturor, parcă ar fi cunoscute de cînd lumea. Din cărțile de școală, au pătruns pînă în gazete... Cu atîta mai bine ; „au prins", cum se zice, dar nu de hatîrul cuiva, ci pentru că au fost potrivite cu realitatea faptelor. Cea mai impresionantă frumusețe este cea fără podoabe ori cu podoabe cît mai puține și mai simple. A fi intuitiv este un real ajutor. Putem zice aforistic :

Intuițiile „majore" (cum numea Descartes „aflarea din partea inteligenței pure și adîncită în sine a unui concept atît de simplu și definit, încît să nu mai rămînă nici o îndoială asupra lucrului pe care îl înțelegem") astfel de intuiții sînt norocul cel mai mare în viață — atît pentru știință, cît și pentru artă și morală ; ele fac epocă. (De ex. sfericitatea pămîntului afirmată de Pitagora).

Intuițiile minore — sînt utilizabile, cum este în genere mediocritatea vieții. Talentul, cum am spus, nu este obligator, cum nu e nici culoarea ochilor.

Cît privește intuițiile copilăroase, adică superficiale, isprava începătorilor, sînt „păcate ale tinereței" și deci scuzabile ; cînd sînt însă isprava oamenilor maturi, ele sînt detestabile (de pildă, imaginea mai sus citată : munții din valea Nilului, asemănați cu niște dinți „cariați"). Astfel de intuiții sînt izvorul stilului pseudo-pitoresc și nimic nu e mai supărător decît schimonoseala care vrea să țină locul frumuseții adevărate.

Lămurirea aceasta despre geografia pitorească este, credem, destul de limpede, spre a înlătura acum ipoteza că începătorul prelegerilor de geografie de la universitate ar fi ignorat prețul elementului estetic în știința de care se ocupa. S-a ferit însă cît a putut (și a îndemnat și pe alții să se ferească) de acest gen hibrid, știind bine că „descrierea este cîlcîiul lui Achile" pentru geograf. Dacă o păcătoasă de rană la călcîiu a putut ucide chiar un erou, cît trebuie să se

teamă cei cari se aseamănă cu Achile numai la călcîiu, ori — poate — nici la călcîiu. Cea mai bună asigurare contra erorilor literare este deci stilul liniștit, adică întrebuințarea termenilor simpli și caracteristici. *Ne geographus ultra... veritatem* [1].

[1] Potrivit obiceiului de a da tinerilor unele sfaturi rezumative, cînd a venit vorba de stil, îndemnul suna așa : În știință, stilul cel mai bun este lipsa de stil ; exprimarea simplă și exactă este de ajuns.

O verificare parțială s-a făcut pe neașteptate. Cînd a apărut *Le pays et le peuple roumain* — un soiu de călăuză pentru străinii adunați la Congresul internațional al presei (București, 1927) —, un critic neobosit, a scris atunci într-o revistă de istorie, o laudă atît de exagerată, încît ar fi o adevărată semeție s-o mai reproducem ; mai ales că scădea valoarea unei opere similare a lui Fr. Ratzel.

Mai semnificativă a fost aprecierea unui străin, Lucien Romier (conducătorul ziarului *Le Temps)* considerat de germani ca cel mai ager adversar al politicei lor externe. Cu ocazia unei călătorii, cînd pregătea lucrarea sa *Au carrefour des empires morts*, cel care colindase luni de zile prin satele noastre, venind la Institutul de geografie al Universității, a încheiat povestirea impresiilor sale despre Români, arătînd cu degetul cartea scrisă pentru Congres : „Aici, am aflat întîia oară *le pays et le peuple roumain*". (Deprins la Hautes Études și École des Chartes cu prezentarea clară și documentată a faptelor, străinul fusese mulțumit).

În urma acelei împrejurări, sfatul cu privire la stilul geografilor ajunsese și mai scurt : „Scrie, ca și cum ai face un raport". Pentru cine are timp destul, să înlăture tot ce prisosește, idealul ar fi *stil militar* (Caesar) sau *stil monahal* (Pascal). Cine însă e silit să scrie mai lung, fiindcă n-are vreme să scrie scurt (cum zicea cu umor, dar și cu mult adevăr Ion Creangă), acela să lase la o parte măcar podoabele — prin urmare și geografia pitorească, să rămînă acest gen pe seama artei, adică a scriitorilor de reală vocație.

POPAS ÎN SOVEJA [1]

. . . .

...De cînd am sosit, mă trezesc în larma sturzilor şi a mierlelor. Cînd ajunsesem la Berlin şi-am văzut că o mierlă îşi făcea cuib în bradul de sub fereastra mea, în grădina de la Dorotheenkirche, mă cuprinsese mirarea ; era semn că pe acolo omul nu prigoneşte păsările pădurii. Cîtă bucurie pentru că aveam vecină o singură mierlă... Aici, sute de mierle, dar nu în grădină, ci în brădetul din faţa casei. Sună şi răsună tot codrul, înainte de răsăritul Soarelui. Binecuvîntată să fie soarta, că am apucat să mai ajung iarăşi la căminul părintesc.

Ieri, în „Pîrăul Brazilor", băiatul lui Jinga mi-a spus că anul trecut a găsit acolo o „mierlă întreagă" ; în limba lui, asta însemnează mierla, mierloiul şi toţi puii din cuib. Acuma, pîndeşte diavolul să afle alt cuib şi într-o seară, să găbjască biata pasăre cu pui cu tot. De aceea sînt pe la noi mierlele aşa de sperioase. Cum te zăresc, se opresc din cîntec, apoi zboară glonţ în desişul cetinei. Sturzii nu sînt chiar atît de sfioşi ; ei se aşează de obiceiu spre capătul ramurilor ori sus, pe crucea bradului, la lumină. Cînd mi-aduc aminte că şi nevrednicul de mine, împreună cu Bitirez, am tras în sturzii cari veneau la cireşul cel văratic şi că un sturz a căzut la pămînt cîlţi — ciuruit de alice — mi-e ruşine că am putut face o astfel de neomenie. Războiu — da, şerpilor, lupilor şi altor dihănii spurcate şi primejdioase, care veşnic sînt pornite spre războiu. Privirea fioroasă şi strîmbă a lupului, mersul lui ţeapăn şi colţii gata pe sfîşiat sînt o necurmată provocare la luptă. D-apoi urletul : ha-u-u-u... Vai de vita fără pază ori de călătorul întîrziat, care aude pe timp de viscol clînţănitul haitei în urma lui, şi nu ştie dacă va putea ajunge pînă la adăpost... Pentru fiare, legea fierului : moarte pentru moarte. Dar cruzime faţă de nişte păsărele, care trăiesc din vîsc şi din sămînţa perelor de brad ! În adevăr, mare ruşine, cînd mă gîndesc că am putut fi cîndva atît de... (nu găsesc cuvîntul potrivit, ca să arăt nesimţirea de atunci).

[1] Din lucrarea *Premise şi concluzii la Terra,* pp. 96—105.

. . . .

...Valea Chilugului e verde, peste tot verde. Are dreptate mătuşa Bica Manii : Cei 40 de mucenici au bătut pămîntul cu măciucile, pînă l-au încălzit. „Cînd îl bat, maică, cu ghioagele de her, Gerilă se sperie, fuge spre iad şi lasă iarba să crească, să aibă ce paşte vitele oamenilor". Ce noroc că sînt sfinţi pentru toate nevoile lumii : pentru paza de foc, de grindină, de fiarele sălbatice, de holeră, de ciumă... iar unii sînt însărcinaţi anume să bată pămîntul cu măciucile să se încălzească mai repede, să crească iarba, ca să aibă ce paşte vitele Sovejenilor. Mare lucru să ai atîtea puteri într-ajutor...

În adevăr, primăvara se arată a fi timpurie. Ieri, la Vădurele, am văzut două berze. După ce au sosit în lunca Siretului, au dat o raită şi pe la noi, să cerceteze dacă nu cumva găsesc ceva ouă de broască prin vreo baltă cît de mică. Aşa fac în toţi anii, apoi se lasă repede la vale spre podgorie. Ce-i la o pasăre depărtarea ! Fîl-fîl... acuma era aici şi cînd te uiţi e tocmai în zare sau în naltul cerului. De-ai putea şi tu, făptură omenească, să te avînţi spre înălţimi, să te scalzi în lumina curată a razelor Soarelui, sus-sus, unde nu se mai aude nici un sgomot pămîntesc, ci domneşte tăcerea din ziua cînd s-a auzit întîia oară : să fie lumină !

Nu-i vina mea că înşir pe hîrtie astfel de dorinţe zădarnice, ci a ciocîrlanului care a zbughit ieri dintr-o dată din potecă şi s-a înălţat drept în sus, ca o săgeată : ţir-ţir-ţurr... Cel din urmă tril cred că l-a aruncat pînă la Soare. Cît se bucură pasărea asta cenuşie de harul luminii, se poate vedea de acolo că spre amurg, cînd tot păsăretul porneşte spre culcuş, ea zboară încă sus şi tot mai sus, ca să mai prindă o rază măcar din lucoarea Soarelui ce apune, ca şi cum şi-ar lua rămas bun de la el ; iar dimineaţa, tot ciocîrlia este cea dintîi care zboară pînă sub nori, strigîndu-i din toată puterea bine-ai venit, bine-ai venit, Sfinte Soare ! De aceea, e pasărea cea mai dragă plugarilor. Cînd neamul lacom lărmuritor al vrăbiilor rămîne în sat, ciugulind ce pot din tainul păsărilor de curte, ciocîrlia e pasărea brazdelor răsturnate de plug, a grînelor ce se clatină în adierea vîntului, a cosaşilor care în roua dimineţii răstoarnă voiniceşte brazda şi a oricărui muncitor vrednic, pe care răsăritul Soarelui îl află pe ogor. Afară de rîndunele, care îşi lipesc cuibul de peretele casei, şi de berze, care şi-l clădesc chiar pe acoperiş, în văzul tuturor, semn de încredere în obrazul omului, nici o altă zburătoare nu-i mai aproape de sufletul românului, decît ciocîrlia. E singura care a intrat în poveşti. Fiind pasărea domnului şi a călătorilor, basmele o arată gata totdeauna de tovărăşie cu omul. De cîte ori un biet ciocîrlan şchiop (şontîc, şontîc) n-a îndreptat pe Făt-Frumos pînă la mănăstirea din ostrovul depărtat, unde se sălăşluieşte Sfînta Vineri. (În treacăt fie vorba : cîtă omenire în firea poporului român, să spele de păcate tocmai pe Venera păgînilor, schim-

bînd-o într-o călugăriță cucernică și înțeleaptă, gata de sfat și de ajutor celor necăjiți.)

Cum ar fi aflat Făt-Frumos unde se putea găsi calul cel cu șapte inimi, ca să-l ducă pînă la palatul Smeilor, să mîntue pe Ileana Cosinzeana, dacă nu i-ar fi stat în ajutor și Ciocîrlanul cel șchiop, ducîndu-l pînă la Sf. Vineri...

...Valea Chilugului — o simfonie de nuanțe, începînd cu verdele luminos al ierbii, pînă la verdele gălbuiu al frunzelor de fag și verdele întunecat al cetinei pădurilor de brad. Poiana din fund mi-a adus aminte de o movilă, unde trăsese în țintă milițienii, înainte de a pleca la Plevna. Mă gîndeam : s-o fi mai cunoscînd movila de atunci ? Am găsit-o, dar teșită și înțelenită, parcă niciodată mîna omului n-ar fi atins pe acolo fața pămîntului. Brazii din marginea poienii se uitau neclintiți la mine. Pe unde ai fost ? Îți mai aduci aminte cum scoteai gloanțele cu briceagul, după ce plecaseră soldații ? M-a cuprins rușinea că n-am venit mai de grabă să văd poiana depărtatei copilării. În fața movilei, m-am oprit ca în vremea cînd noi copiii așteptam, doi cîte doi, în fața altarului, să ne vină rîndul la împărtășanie. Azi, ce mai aștept ? Doar sănătatea, să pot duce la capăt cele abia începute... Un lucru însă știu bine că nu se va mai întoarce : liniștea sufletului de odinioară, cînd în poiana Chilugenilor îmi lipeam obrazul de pămînt, bucurîndu-mă de răcoarea ierbii și de mirosul cimbrului, simțindu-mă una cu cetina brazilor, cu cîntecul mierlelor, cu zborul vulturilor ce pluteau domol pe seninul cerului, cu lumina și căldura Soarelui tînăr de primăvară. Și, pădurea, și poiana au privit mirate la singurătatea străinului. Cine e și de unde e pribeagul acesta ?

...Ziua clopotelor... Toate vitele coboară de la odăi spre izlazul din marginea satului. Clopote și iarăși clopote : tălănci și cioi mari și mici, sunînd și răsunînd unele pînă departe peste culmi și peste văi. Doar cățelul pămîntului, care aude și cum crește iarba, dacă ar putea să le deosebească pe fiecare din ce parte vine. Spre seară, cînd s-au apropiat de sat, mugetele și larma umplea toate curțile. Copiii țipă de bucurie, cînd intră pe poartă vacile cu vițeii cari nu cunosc împrejurimile și se opresc locului prosticei... Cînii sosiți cu vitele se încaieră cu cei din sat. Na Corbea, na Dolca... Lătrat, muget, chiuit, clopote și iarăși clopote, o răscolire de bucurie în tot cuprinsul — a început primăvara. Odăile rămîn toate pustii, să crească iarba, pînă la vremea de coasă, după Sunchetru (cum se zice aici în loc de Sîn-Petru).

Coborînd de la odăi în urma vitelor, cu vaci și cai mînați dindărăt, cu boi prinși la tînjală, cu moșnegi călări și argați tîrînd bîta după ei, lumea din anii copilăriei a dat peste mine în sat. La noapte voiu auzi iarăși tlinchetul domol de la clopotele vacilor care rumegă pe jumătate adormite. Privind pînă departe în ceața amintirilor din copilărie, mi se pare că văd pe cineva într-o apă lată și tulbure ; acela seamănă cu mine, aci se ridică, aci se cufundă. Mai ajunge oare la mal ?

. . . .

Cînd m'am trezit, azi dimineață, pe tumurugii porții, și la noi, și la vecini, glii cu iarbă verde și crengi de mesteacăn, semne de înnoirea vieții. Filozofia nădejdei, cea mai bună dintre toate. Vorba lui Faust : „Ferice de cine poate spera“ [1].

M-am sculat „cu noaptea-n cap“, cum se zice în acest sat de oameni harnici, cari abat mereu la lucru, „să nu-i găsească moartea stînd“. De la Sf. Gheorghe, nimeni nu mai doarme în casă ; toți, pînă și copiii își mută așternutul pe prispă. Somn bun și adînc afară ; adierea ușoară a nopții mîngîie fruntea și obrazul.

Cînd s-a crăpat de ziuă a și început zarva pe care o uitasem de atîți ani. Porțile se deschid scîrțîind, vitele se scoală, se dezmorțesc, întinzîndu-se, ca oamenii somnoroși, apoi se îndreaptă spre izlaz. Ca să nu întîrzie pe ulițele satului ori să se rătăcească între vite străine, iese din fiecare curte cîte cineva, să le mîie, — de obiceiu o babă sau vreun moșneag, ca unii cari nu mai au somn. Din zeci și zeci de glasuri, se aude : hăi, hăi, hăi... hăi Joiană, hăi Lunaie, Marțole sau cum le mai cheamă. Din tot satul cuprins încă de umbrele nopții, se înalță un sunet surd ; stupul omenesc începe a bîzîi așteptînd răsăritul Soarelui.

După ce s-au trezit toți, au apucat fiecare încotro, după treburi ; au rămas să doarmă numai copii mărunți. Pentru cei mai răsăriți, ar fi o mare rușine să-i apuce răsăritul sub cergă, așa ceva se întîmplă numai la țigani.

De la Sf. Gheorghe, vitele umblă singure pe islaz și trag singure seara spre casă, fiindcă vițeii rămîn închiși în grădini. Clopotul fiind la vaca cea mai bătrînă, celelalte se iau după ea ; pasc toată ziua împreună și împreună vin seara în sat. Cu caii este altă socoteală ; ei pasc și noaptea, însă nu-s lăsați la voia întîmplării. După apusul Soarelui, bărbații, îmbrăcați în sumane lungi (cînd e frig, pe sub suman se mai adaugă un cojocel, o bundă ori măcar un pieptar) pornesc cu bîte mari și cu cîinii după ei, să doarmă lîngă cai. Știu și cîinii ce însemnează a pleca „la cai“, fiindcă înainte de culcare, stăpînul le dă acolo, pe munte, tainul cuvenit. În nopțile cu ploi mari și cu furtuni, cînd între cer și pămînt e „întunerec mestică“, de nu-ți poți zări nici mîna, toată nădejdea celor care mîn cu caii e în ochii și în mirosul dulăilor. Cum simt că se apropie vreo bală de lup, începe a lătra unul, apoi răspunde altul și altul de la alți stăpîni ce dorm jumătate treji, pînă ce pornesc din toate părțile chiote : tu-u-u-a-a... lupu, mă ! lupu mă !... Muiați de ploaie, ca și pămîntul de sub ei, după ce se potolește zarva, ațipesc iarăși, doar dintr-un ochiu, iepurește. Grea odihnă, ca a ostașilor la războiu. Cînd însă e vreme bună, în nopțile calde și cu lună, a dormi „la cai“ e bucuria băietanilor și a flăcăilor. Pînă vine Ene pe la gene, poveștile și cîntecele se țin lanț ; caii pasc locului, nu se foiesc mereu ca oile în necurmată porneală. Cine a pus fluerul la gură, poate cînta în tihnă cît de mult. În deosebi iepele cu mînz și noatenii nu se depărtează mult de locul de odihnă al stăpînului și al cîinilor. Sub cerul înstelat al nopților din Chilug,

[1] Glücklich wer noch hoffen kann...

Chiua, Dumicuş şi Cremeneş se trezesc gîndurile cele mai isteţe ale muntenilor de sub Zboina; acolo se ticluesc zicătorile şi proverbele; acolo se nasc cîntecele şi mijesc dorurile care cîrmuiesc vieaţa lor. Sfîntă noapte din valea Chilugenilor, cine va putea să te arate vreodată lumii cu cea mai bogată risipă de stele din cîte s-au pomenit în adîncimile Cerului!

Azi, am trecut spre valea din Chiua „printre Făcaie". Bătrînii vor fi ştiut ce însemnează vorba asta; noi, cei de azi, nu mai ştim. (Să întreb pe unchiaş Buian). La coada pîrîului, am găsit o tarla de brebenei; seamănă cu liliacul roşu la culoare şi chiar la miros, dar floarea e mult mai fragedă — plină de mustul omătului; (florile de pe crengile pomilor din grădină, parcă sînt de hîrtie). Ce nume frumos şi vechiu — brebenel! Din timpul cînd erau încă brebi prin bălţile de la munte. Meşterul cel isteţ la clădirea colibelor lui, va fi căutat cu lăbuţele „caşul şi urda" de sub rădăcina florilor liliachii — florile brebului — brebenei! De cîteori le miros, mi se întorc în minte anii cînd scoteam şi eu cu vîrful briceagului „urda" de sub brebenel, fără să bănuiesc pe-atunci că trăise cîndva prin ţara noastră o vietate care scormonea rădăcini pentru hrană, şi pe care prostia omenească a izgonit-o de la noi pe vecie, cum a izgonit şi zimbrul.

Împărătesc mănunchiu de flori, aceste orchidee, mult mai frumoase decît ale ţărilor tropicale! Dacă împărătesele şi reginele au ales culoarea liliacului şi a brebenelului pentru înmormîntare, n-au greşit. Doliul cu negru e groaznic, oboseşte ochiul şi striveşte sufletul... Vor fi ştiind ori nu cei care poartă grija modelor, ce nobilă floare e brebenelul şi că orchideea (Orchis morio) mai are încă vreo 11 surori în ţara noastră?

Cînd mă întorceam de pe „Dealul Mănăstirii", trecînd pe lîngă grădina lui Samoilă, i-am dat vecinului bună ziua. Unchiaşul se ospăta cu alţii de seama lui, pe iarbă verde, sub părul cel prăsat (altoit de bunicul mamei, în vremea „holerei dintîi", cînd va fi fost aceea). Sculîndu-se a pornit spre gard, păşind domol, cu amîndouă mîinile întinse spre mine... Ce-o fi avînd în mînă? Cînd s-a apropiat de gard, am văzut că ţinea două pahare de vin, cu frunze de pelin.

— Nepoate, să trăieşti! Azi, mă închin, cu un pahar de vin — cu pelin, să ne meargă în plin. Hi, hi, hi.

— Noroc, moşule, noroc şi sănătate!

— Că-i mai bună decît toate, adăugă bătrînul. Eu, cum mă vezi, mulţumesc lui Dumnezeu, o duc... o duc... Numai Anica Manii e mai mare decît mine, şoimana! Spune că era fată codană, cînd cu holera dintîi...

Luînd paharul peste gard, am băut pe nemîncate, de hatîrul moşneagului şi al pelinului. Miros amar, miros sănătos... Oameni vechi, obiceiuri vechi, doftorii vechi. Mîinile unchiaşului nu tremuraseră. Venise cu paharele pline, gata-gata să ia în braţe cel dintîi pom care i-ar fi ieşit cumva în cale...

Plecînd la ortacii cari îl aşteptau la umbra părului, Samoilă s-a răsgîndit şi întorcîndu-se spre mine:

— Cînd ne-o fi mai rău, ca acuma să ne fie. Hi, hi, hi.... Rău zic, nepoate? La munte, orice bătrîn este pentru toţi „moşu Cutare", iar moşnegii zic „nepoate" către toţi cei mai tineri. Oameni vechi, obiceiuri vechi, iar pelinul e şi el doftorie veche, care nu prea are pe cine vindeca, dacă cei cari ajung suta merg cu paharele pline, chiar după ce pomii grădinii încep a se înveseli şi ei de bucuria Armindenului şi-s gata să-şi schimbe locul, ascunzîndu-se unul după altul, ca la „baba oarba".

Lume veche, lume veche...

...Trecînd spre valea din Chiua, am găsit tot dealul plin de ienuperi. Mare pagubă pentru izlazul vitelor. De unde atîta năvală? Pădurarul Nedelcu bănueşte că sturzii vor fi împrăştiat sămînţa. Dar înainte vreme nu erau sturzi? De ce izlazul era curat ca-n palmă? Ştie el, Nedelcu, multe de toate, de cînd colinda pădurile statului, cu puşca atîrnată de umăr, luînd seama nu numai la copaci, dar şi la burueni, ba şi la pietrele din pîraie; dar una tot n-a aflat-o el: că au şi codrii veleatul lor şi pravila lor. Odinioară au fost pe culmile cele mai înalte ale munţilor noştri zîmbri — cu lemn tare ca fierul şi bine mirositor. Azi, pe aici, au pierit; a mai rămas cîte un pîlc, în locuri mai ferite. Pe urmă a venit rîndul pădurilor mari de tisă, — iarăşi lemn tare, bun de făcut şi cuie pentru bătut şindrilă pe casă. (Pe valea Putnei, un munte se chiamă şi azi Tisaru, dar tisă pe el mai de loc). Pe urmă a venit la rînd moliftul, a cuprins el coastele munţilor, strîmtorînd bradul alb, cu cetina lată, bună de făcut mături. Şi iată acuma, se îndeasă ienuperul, umplînd poienele. Trec împărăţiile copacilor, cum trec şi ale oamenilor, fiecare cu timpul şi veleatul lor; ba încă „între Făcaie", am găsit şi două tufe de ienuperi cu frunza măruntă, în felul celei de chiparos. Ce podoabă pentru cimitire, fiindcă nu cresc în sus, ci se întind pe pămînt; ar fi mormintele veşnic verzi. (De bună seamă o specie pe cale de stingere, *Juniperus sabina ?*).

Au pierit zimbrii *(Pinus cembra)*, a pierit tisa, piere ienuperul cel cu frunza moale, s-a stins neamul brebilor, al zimbrilor şi al bourilor din timpul lui Dragoş-Vodă; e gata să se stingă şi al cerbilor... Au toate rîndul lor în cartea vieţii şi a morţii. Pînă şi munţii au rînduiala lor, cum se vede la faţa locului. După munţii de gresie din apusul Vrancei, s-a adăugat brîul munţilor de clisă amestecată cu sare şi gips, apoi brîul şi mai nou al Richitaşului şi Măgurei Odobeştilor care creşte şi acuma. Ceasornicul veşniciei nu bate la fel pentru toţi. Pentru munţi, crugul veacurilor se schimbă domol, ca şi mersul stelelor pe cer; pentru copacii pădurilor mai repede; pentru vietăţile codrului şi mai repede, iar pentru oameni — repede de tot. De la dacii lui Decebal pînă la bacii stînilor din munţii de azi ai Vrancei, au trecut doar cîteva săptămîni de veacuri. De la Dragoş, vînătorul de zimbri şi de tătari, pînă la popa Şerban care le-a dat de hac volintirilor risipiţi prin Vrancea în timpul Zaverei au trecut numai trei veleaturi de om, iar în Vrancea de jos, unde începe podgoria, timpul curge repede, ca şi apa Putnei. Nepoţii nu mai cunosc nimic din vremea bunicilor. În

oraşe, zilele trec ca şi nisipul spulberat de vînt ; omul moare, fără să ştie că a trăit. Dacă n-ar mai fi cîte un colţ de ţară ca Vrancea, cine ar mai şti cum a fost traiul bunilor şi străbunilor noştri ?

...Ieri, pe Richitaş, la şipotul lui Bucur. De cînd nu-l mai văzusem ! Curge, curge, curge mereu, din plin... Nu cumva vor seca izvoarele, fiindcă sînt ochi care nu le mai văd ? Viteaz izvor... Atîta apă, răbufnind de sub pămînt, aproape de vîrful muntelui ! De cîţi ani o fi fagul de deasupra lui ? Dacă locurile astea ar fi fost umblate, pe cînd era el mic, nici oamenii nu l-ar fi îngăduit să crească, nici vitele, îngrămădindu-se la adăpost. De bună seamă, va fi crescut pe cînd poiana era încă pustie. Zimbrii, fiind greoi la mers, zăboveau cu păscutul mai mult prin tihărăi, în fundul văilor ; cerbii erau rari ; urşii n-au obiceiul să-şi cerce puterea ghearelor pe coaja fagului, iar lupii nu mănîncă frunză... S-a putut aşa dar înălţa liniştit în singurătate ; poate că i-a priit şi vecinătatea apei celei mai curate şi mai sănătoase din lume. Niţă Singurel, vînătorul care vorbeşte tot în pilde, spune că „apa asta ţine şi de foame" (Mai este undeva pe faţa pămîntului o apă care să ţină de foame ?). La o svîrlitură de băţ deasupra izvorului, pîlcul de brazi e întreg, cum îl ştiam din copilărie. Acolo se zice că dormea Bujor haiducul, într-un leagăn aninat de trunchiul brazilor, cu nişte funii de mătase. Cine nu-i cunoaşte cîntecul prin văile noastre !

Frunză verde de negară
A ieşit Bujor în ţară...

De isprăvile lui şi ale lui Bucur stă scris şi în cronica ţării, dar ceea ce ar vrea mulţi să ştie este locul comorilor lui. Din bătrîni a rămas ştire că se vedea o uşă de fier, cu o lăcată cît o căpăţînă de berbec. Neavînd însă nimeni iarba fiarelor, n-au putut-o descuia. Azi nu se mai cunoaşte nici măcar gîrliciul beciului, dar flacăra banilor mai fîlfîie cîteodată în puterea nopţii. Stan Ghimpu a văzut-o, a pus semn şi s-a dus noaptea, să sape comoara, dar a nimerit cu casmaua în laba piciorului ; a doua zi, l-au găsit oamenii, umblînd desculţ şi cu capul gol prin pădurea de pe Chiscul Boldeanului. Şi de-atunci a rămas smintit, iar un drac s-a pripăşit sub podul de la baba Bitireaza...

FAGUL

Cum răsărise acolo, Dumnezeu ştie. Dar şi mai mare minune fusese creşterea lui în prund, departe de adăpostul pădurii. Dacă norocul nu l-ar fi slujit, să răsară lîngă un mărăcine, de bună seamă că ar fi fost strivit din ziua, cînd cele dintîi două frunzuliţe s-au deschis spre lumina cerului, ca doi ochişori verzi.

Se înţelege că nu-i uşor lucru să te naşti între mărăcini. Păducelul cel plin de ţepi era cît pe ce să-l înăbuşe. Dar, fără să vrea, ghimpii săi îl apăraseră împotriva dinţilor de drac ai caprelor, care rod tot, pînă şi coaja de pe copaci.

Însă mărăcinele li se împotrivise voiniceşte. Tuşinat în fiecare primăvară de lăstarii cei fragezi din vîrful ramurilor, misdrit pe ici, pe colo, cît încăpea botul iezilor, care îngenunchiau ca nişte diavoli, să vadă de nu e chip să mai ciugulească măcar o frunză dintre ghimpi, păducelul îşi îndesise ramurile, pînă ce ajunsese rotund ca un ariciu, arătînd de jur împrejur gurilor vrăşmaşe numai ţepuşe negre, ca nişte ace de oţel. — Nici falanga lui Alexandru Macedon nu întinsese înaintea duşmanilor mai multe suliţi, decît viteazul mărăcine din prund.

Astfel ocrotit de vecinul cel posac, într-o primăvară, fagul înălţă peste vîrful mărăcinilor un mugure lungueţ şi roşcat.

Întîi, nimeni nu l-a luat în seamă, iar mugurașul, dezmierdat de căldura Soarelui, începu a se umfla de bucurie şi, în curînd, de sub solzii lui iernatici, se arătară cîteva frunze răsucite, de un verde mai deschis decît al frunzelor de mărăcine. — Noroc că păduceii înfrunziseră, cum e felul lor, mai de timpuriu. Altfel, caprele ar fi pus ochii pe lăstarul fagului...

Iar cînd ajută şi norocul care, la copaci e mare lucru — ca şi la oameni şi la împărăţii — cele mici sporesc şi ajung de seamă. Aşa că toamna, cînd codrul a prins a-şi lepăda frunza, vîrful fagului se ridicase cu o palmă deasupra tufei dimprejur. Iar peste cîţiva ani, ciobanii care coborau oile să le adape la pîrîu, au băgat de seamă că spre răsăritul văii se înălţase un fag sprinten, cătînd drept spre cer.

Atîta i-a fost greu: pînă s-a zburat deasupra nevoilor. Îndată, trunchiul a început a se împuternici, a trimite ramuri în lături, cum e felul fagului, iubitor de lumină și de lărgime.

Dar încercarea aceasta n-a fost lipsită de primejdii și chiar de jertfe. Păducelul rămăsese acuma un pitic, nu-l mai putea apăra. Iar ramurile care se întindeau în lături peste capul mărăcinelui, au fost prinse de limba aspră a boilor și rupte fără milă. Așa că fagul, ca și toate făpturile apăsate de necazuri, s-a închis în sine: În loc să crească în felul tovarășilor săi din codru, ale căror trunchiuri se ridică chiar de la pămînt drept ca făcliile, a crescut noduros și plin de cioturi.

Însă și răul e cîteodată spre bine. De-ar fi fost oblu, ochii lemnarilor s-ar fi oprit numai decît asupra lui. Lețuri, răslogi, căpriori, obezi, tălpi de sanie... ce nu face omul dintr-un fag slodun! Pe cînd dintr-un ciortac, ce să alegi?

Așa că, după trecere de mulți-mulți ani, deasupra tulpinei butucoase, au început a se ridica în văzduh ramuri drepte și mari ca ale tuturor fagilor bătrîni, pe al căror vîrf se odihnesc șoimii și vulturii cerului.

Dar și măririle își au supărările și primejdiile lor.

Cea dintîi mîhnire mai adîncă a fost moartea păducelului. Umbra lată a ramurilor de fag îi luase pe încetul lumina. Și poate tot ar fi mai dus-o o bucată de vreme, căci mărăcinele e tare la viața lui, — nu se dă biruit cu una cu două... Ciobanii însă, care se adăposteau acum noaptea sub pătulul de frunze al fagului, ca să-și facă loc de odihnă, l-au potopit cu bîtele. S-a împlinit astfel asupra bietului păducel legea grozavă a firii, care întoarce uneori binele în rău, începînd cu pruncul ce cășunează moartea mamei sale...

Alte supărări au fost mai ușor de trecut cu vederea. Așa, cîteodată cădeau din poala norilor săgeți zănatece, care ingrozeau și pietrele, prefăcîndu-le în mii de fărîme.

Cîteva ramuri căzuseră țăndărite la pămînt. Dar ce e o ramură-două la un fag cît lumea! Și-apoi furtuna nu-i în toate zilele.

Mai supărător era vîntul — în deosebi cel dinspre apus. Pe vîrful Făcăului, nu se pomenea nici urmă de copac: — pînă și ienuperii se făcuseră una cu pămîntul, atît de nemilostiv îi buchisește năpraznicul vînt de la munte.

Dar cine se luptă de mic cu nevoile, crește vînjos. Vînjos crescuse și fagul din prund, rămînînd pururi biruitor asupra tuturor vijeliilor. Și astfel, după ani și ani, al căror șir nu-l mai știea nimeni, el sta pentru toți codrii și toată suflarea adăpostită în satele acelor văi, ca o mărturie neclintită a vremurilor de mult trecute.

Păduri întregi de fagi, de brazi, de carpeni și mesteceni căzuseră pe corhăniile munților, spre a face loc satelor și odăilor. Se perindaseră în țară multe stăpîniri, multe războaie, fuseră lupte; oștiri fără număr poposiseră sub umbra ramurilor lui, și toate — toate trecuseră ca unda nestatornică a apelor. Numai fagul cel vechiu de zile se înălța a toate stăpînitor în singurătatea prundului. Păzitorii de capre, neam de neam se pomeniseră zicînd: la fag. Cei care se coborau din munte spre tîrg se opreau „la fag“, pînă se adunau cărăușii, ca să meargă împreună; iar cei care soseau de la șes, întîrziau tot „la fag“, spre a paște vitele peste noapte, ca să intre în sat cu ele îndestulate. De veacuri, bătrînul îi primea pe toți, îi adăpostea de arșiță ori de ploi, îngăduitor și tăcut, ca omul care își aduce aminte de demult, a văzut multe și multe a petrecut.

În deosebi își aducea aminte bine de o întîmplare.

Să fi fost așa, ca de o sută și ceva de ani, cînd iată că într-o dimineață de toamnă, un ghiduș de muntean s-apucă să răscolească bolovanii din prund, săpînd un șanț drept spre rădăcinile lui. Începuse a se teme, ca nu cumva acel Sfărîmă-petre să-i pricinuiască vreun beteșug. — Noroc că a pornit a ninge și lucrul a rămas baltă.

Care nu i-a fost însă mirarea și bucuria, cînd, în primăvară, s-a pomenit într-o zi cu larma unei gîrle limpezi; iar pe la înfloritul cireșilor cu un scoc sub rîpa vecină, apoi cu o roată mare, vărsînd apa din cupă în cupă și împroșcînd cu spumă grindeiul și toată împrejurimea...

Moara era gata.

Să te ții acu: larmă și voie bună, și chiote care clătinau tot văzduhul. Noapte și zi, carele nu mai conteneau, scîrțiind pe drumul către moară.

Cînd era gloată mare, gospodarii așteptau zile întregi, să le vină rîndul la măcinat. Stînd sub coviltir, la umbra fagului, unii făceau nojițe, alții dregeau opincile, copiii împleteau saci pentru prinsul peștelui și-i încercau în dulghina de la gura gîrlei, unde baboii, mrenele, beldițele, molăniile, zgripțele și porcoii se adunau la mălaiul și huiumul scăpat de sub coș.

Dar nopțile! Cînd moara se oprea cîteodată, iar apa curgea de la stăvilar în lături, ținînd acelaș hang toată nopticica, ce lume tainică nu se deștepta în singurătatea prundului! După ceasuri întregi de îngînare cu întunericul, deodată sclipirea iazului împresurat de stuf vestea răsăritul Lunii. Înainte ca chipul ei să se fi arătat deasupra muntelui, un fîlfîit de aripi deștepta din somn oștirea neclintită a păpurișului... Dinspre munte răsuna, ca în vis, clinchetul clopotelor de la turme... Se auzia pînă și fîșîitul ierbei cînd crește, iar din înaltul cerului clipeau tainic atîtea stele, cîte frunze și cîți muguri sunt pe crengile unui fag — bătrîn de veacuri...

Împăcat cu sine însuși, priveghind peste atîtea făpturi adormite de vraja somnului, străjerul cel neadormit avea ceasuri de o dumnezeiască tihnă... Asemenea

luceferilor, care lunecă domol în depărtările văzduhului, el se simţea una cu veşnicia.

■

Trecuseră astfel veacuri. Din jirul lui, ieşise pe coasta dealului un pîlc întreg de fagi, începutul unui codru. Şi bătrînul era tot falnic şi puternic.

De una însă îi părea rău. Drumeţii, în loc să mai zică „la fag", spuneau acum „la moară".

Dar se împăcase de la o vreme şi cu asta. Cîte nu aud şi cîte nu iartă bătrînii ! De altfel e o tainică potrivire a soartei, că pe cei semeţi norocul îi pogoară adesea, cînd nici cu gîndul nu gîndeşti.

Aşa şi cu moara. Într-o bună zi, gîrla, umflîndu-se de ploae, şi-a mutat vadul aiurea. Cu toate că se zărea pînă departe în lungul prundului, fagul nu-şi da seama cum venise întîmplarea aceea cu secarea gîrlei. Pînă ce, într-o seară, a auzit pe doi ciobani, tăinuind împrejurul focului aprins sub ramurile lui.

— Auzi cum ţiue tăciunele ?

— Şi ce-i dacă ţiue ? întrebă celalt.

— E semn că locul pe aici nu e curat...

Doar iezătura nu s-ar fi surpat, dacă Maftei nu-i punea argint viu. Şi-a dat sufletul necuratului, numai să facă rău morarului... Acuma macină dracii... Marin Tireanul spunea că într-o seară a văzut pe scoc un ied negru. A dat să-l prindă : pîş... pîş... iedu tatii, iedu tatii... Dar, cînd a fost să întindă mîna, o scînteie i-a ţiut pe dinaintea ochilor, iar el s-a pomenit cu mîna pocită, şi pocit a rămas pînă a murit...

Atîta auzise fagul, căci cei doi ciobani vorbiau încet şi, isprăvindu-şi lulelele, aţipiseră împrejurul focului. De atuncea însă trecuseră mai multe veleaturi de om ; satul se mutase în altă vale şi nici neam de neamul lui Tireanu nu mai era prin meleagurile acelea. Aşa că, păzitorii de capre, după ce ziseseră vreme îndelungată „la moară", acuma începuseră a spune iar „la fag", ca şi strămoşii lor, de care nimeni nu-şi mai aducea aminte.

■

Şi anii trecuseră nestăviliţi, asemenea undelor rîului care lunecă mereu la vale, fără să se mai întoarcă înapoi.

Ca un ghiuj bătrîn, care mocneşte în sine gînduri triste, bătrînul fag străjueşte acu-acuma iarăşi singur pustietatea prundului. Din scoarţa trunchiului, sură şi crăpată ca noroiul uscat, nu se mai ivise de mult nici un lăstar. Iar o racilă de topor, hăt, cine ştie de cînd, ajunsese cu vremea o scorbură care îi uscase inima lemnului, măcinată pe încetul de cari şi scobită de ghionoi.

Dar coaja ramurilor era încă verde. Ca tuturor moşnegilor, îi plăcea să stea la sfat cu drumeţii. — Într-o vară, poposind sub el nişte herestrăoari din Lepşa, pînă tîrziu-noaptea, bătrînul a ascultat povestirea unor întîmplări, care i-au adus aminte de tinereţile lui.

— Şi, zi aşa ! Tu nu eşti Vrîncean ? întrebă un moşneag pe un băetan de la Vădurele, care rupea nişte găteje să înteţească focul...

— Nu. Doar Vrancea e numai pînă în Pucna...

— He, măi ţică, răspunse uncheaşul, îndesînd cu unghia un cărbune în lulea. Ce ştii tu cît e şi cît nu e Vrancea... ! Cînd te-or mai pişca cele nevoi, poate să afli şi tu cît a fost odată Vrancea noastră.

Herestrăoarul tăcu, uitîndu-se ţintă în foc, ca unul care vede departe-departe, lucruri la care numai el ia seama...

Pînă ce a răsturnat mămăliga pe un taler de lemn, bătrînul n-a mai zis nimic. Dar cînd flacăra a început a pîlpîi în cenuşă, iar după cină jăratecul prinse a se topi încetul sub spuză, el începu aşa :

— Vrancea, măi ţică moşului, să ştii că-i ţară veche. Ascultă ca să nu trăeşti huhurez pe faţa pămîntului.

A fost odată, mai de mult, o bătălie mare în hotarele noastre. Ungurii trecuseră munţii şi Ştefan-Vodă rămăsese biruit. Atunci, ca să nu cadă în mîna duşmanilor, Domnul a luat-o de-a dreptul prin codri. Şi-a mers, şi-a mers, pînă ce-a răzbit aci în valea Pucnei. — Pe vremea aceea doar nu era lumea multă ca acu. Ici un sat, colo altul... cum se aşezase fiecare prin păduri.

Şi-a nimerit pe Dumbravă, în dealul Bîrseştilor, la o babă :

— Bună ziua mătuşă...

— Bună să-ţi fie inima, i-a răspuns baba, că nici prin gînd nu-i trecea cu cine sta ea de vorbă.

— Mătuşă, fă bine şi-mi dă ceva să mănînc, că vin din cale lungă şi n-am întîlnit nici un sălaş în drum.

Baba, de cuvînt, i-a şi dat nişte jintiţă şi o pîne de meiu, iar drumeţul, de obosit ce era, îndată ce s-a ospătat, a şi adormit.

Şi cum se odihnia el, pe semne s-a desvelit la piept, iar bătrîna a văzut sub sarica lui cămaşa de zale.

— O fi vreun hoţ, îşi da baba cu socoteala. Şi cît pe ce să pornească de-a fuga să cheme feciorii...

Dar, privind la faţa bălană a voinicului care dormea, şi la părul lui ca mătasea, se gîndi că poate să fie un om de viţă aleasă, căzut cine ştie cum în strîmtoare.

De aceea, gazda aşteptă pînă s-o trezi, să-l iscodească ; şi se temea să nu se arate cumva feciorii ei, că erau aspri şi cu bănat asupra streinilor.

Şi Ştefan-Vodă, cum a dat puţin ochii în gene, a şi tresărit şi, frecîndu-se la ochi, a întrebat : mătuşă, e departe de aci pînă la hotar ? Ar fi cineva vrednic să mă scoată într-acolo ?

— Departe maică, a răspuns baba. Dar cum să porneşti singur, că peste tot e codru de nu răzbate nici pasărea...

Atunci s-a liniştit Vodă, cînd a înţeles că ieşise la bun liman, şi că n-a nimerit cumva spre ţara ungurească. Şi lepădînd sarica, s-a arătat cu straele lui de Domn. Apoi începu a spune bătrînei, cum a fost la bătălie, cum oastea i se risipise şi cum s-a rătăcit prin coclaurii aceia.

Şi cum sta obidit, Vrîncioaia (aşa-i zicea babei) numai ce a căzut în genunchi şi i-a zis :

— Doamne, nu te întrista. Eu sînt bătrînă ; am văzut multe şi multe am pătit... Dar niciodată n-am pomenit ca omul vrednic să rămînă pînă la urmă de ruşine... Iată, rog mila Măriei Tale, să mă reped pînă de vale, să dau de veste feciorilor mei, să adune tovarăşii lor de sub Dumbravă, şi pe cei care ţin strajă la veghiul lui Bucur şi, cu ajutorul lui Dumnezeu, s-or îndrepta toate.

De cuvînt, Vrîncioaia a plecat. Şi cît te-ai şterge la un ochiu, iat-o îndărăt cu 7 feciori tot unul şi unul, ca nişte brazi, nu altceva, şi cu pletele pînă la brîu.

— Iaca, Măria Ta, tovarăşi de umblat şi ostaşi de luptat...

Ăsta-i Bîrsea, ăsta-i Negrilă, ăsta-i Spinea, arătînd cu degetul pe cei trei mai mari ; ăsta-i Spulber, ăsta-i Pavel şi Bodea şi Nistor.

Îndată ce i-a văzut Vodă, cu lăncile cît zălogu şi cu arcul la umăr, fiecare cu ceata lui, i-a venit inima la loc. De sîrg, a pornit iarăşi spre hotar, a buciumat din vîrful Cozei, de pe vovîrghia Cristianului şi a trecut valea pe la Tulnici ; apoi izbind pe Unguri i-a risipit la gura Lepşei, unde tăbărîseră cu prada.

Atunci, de părere de bine, Vodă Ştefan a stat şi s-a veselit acolo cu toţi oştenii trei zile şi trei nopţi ; a făcut iarmaroc cu vin şi cu pîne, mă rog, ca la un praznic. Iar cînd a isprăvit masa, a chemat la el pe feciorii Vrîncioaiei, şi, făcîndu-le ocolniţă şi uric pe piele de viţel, cu slove de aur, le-a zis : Fraţilor, Dumnezeu v-a scos înaintea mea. Că de nu dam de casa Vrîncioaei, cine ştie cît ar fi prădat străinii ţara. Ci, fiindcă am izbîndit asupra lor, întoarceţi-vă la mama voastră ; duceţi-i multă sănătate de la mine, iar drept răsplată pentru vitejie, tot hotarul munţilor, din apa Trotuşului spre miazăzi, al vostru să fie ; şi de la moghilele de sub Măgura Milcovului, pînă în Cotul Săcuilor, tot voi să stăpîniţi.

S-au închinat atunci către Domn feciorii Vrîncioaei, plecînd genuchiul la pămînt. Apoi întorcîndu-se la vatra lor, au împărţit între ei munţii, şi au întemeiat satele, — că pînă atunci fuseseră şi ei cam negustori de vite fără semn... Din vremea aceea se trag cei din Negrileşti, din Spineşti, Bodeşti, Păuleşti, Nistoreşti, Bîrseşti şi Spulber.

Şi aşa, măi gura moşului, află că Vrancea noastră se întinde pînă dincolo de apa Caşinului şi pînă în şesul Focşanilor, unde se văd şi azi moghilele de hotar

Băiatul ascultase, cu ochii ţintă la moşneag, iar crengile fagului rumeneau încă de dogorîrea jarului, cînd moşul şi-a pus căciula sub căpătîiu şi s-a astrucat pentru culcare.

■

Astfel, multe povestiri din vechime ascultase fagul, seară după seară.

În nopţile potolite, cînd apele dorm molcom în iazuri, iar din adîncul munţilor se auzia lătrînd căţelul pămîntului, fagul cel străvechi de zile se simţia nebiruit şi deopotrivă cu veşnicia. I se părea că ieri a fost ziua, cînd ceata lărmuitoare de unguri se coborîse din munţi şi poposise sub ramurile lui, priponind caii de oiştea căruţelor, apoi luîndu-şi drumul înapoi.

Dar cînd începea vijelia, îl cuprindeau fiori de grijă şi pornia să ofteze. Pentru întîiaşi dată, străbunul codrului începu a pricepe ce e teama.

Şi încă iarna, calea-valea. Dar vara, cînd crengile lui uriaşe se încărcau de frunziş şi de greutatea jirului, de cîte ori se stîrnia cîte o furtună, tulpina scîrţîia ca şi catargul unei corăbii isbite de talazuri. Atîta numai, că o corabie îşi poate strînge pînzele, pe cînd străjerul prundului, asemenea unui vas prigonit, care luptă pe viaţă şi pe moarte, trebuia să ţie steagul sus, chiar în mijlocul furtunilor.

Urmarea a fost că, de la o vreme, unele catarguri lăturalnice căzuseră cu pocnet mare la pămînt... Dar ce e o cracă pentru un fag viteaz, care a dăinuit veacuri, înfruntînd mereu fulgerile.

■

Şi toate ar fi mers cum ar fi mers... Dar gîrla care în tinereţe îi adusese atîta bucurie, i-a pregătit pe neaşteptate o cumplită primejdie. Fie că Pucna se săturase, rozînd mereu malul din dreapta ; fie din întocmirea unor puteri ascunse, care străjuesc din naltul cerului rostul oamenilor, al copacilor şi al apelor, plecînd cumpenele cînd într-o parte, cînd în alta, destul că, după o ploaie repede, un potop năuc a mutat vadul rîului chiar pe lîngă tulpina fagului, săpînd un făgaş adînc şi desgolindu-i o parte din rădăcini. Astfel, ne mai avînd destul sprijin în pămînt, la cea dintîi răbufnire a vîntului de la munte, bătrînul s-a plecat pe o coastă, trosnind groaznic, ca o corabie isbită de stînci.

Şi, ca la orice prăpăd, începu jaful. Cît fusese în picioare, doar trăsnetul îi atinsese ramurile. Acum, un neam fără evlavie, care nici nu bănuia cîte rînduri de oameni adumbrise bătrînul sub ramurile lui, începu a-l hăcui cu topoarele. Săptămîni de-a rîndul, luni de-a rîndul a fost ciuntit hoţeşte... Dar vîrful era încă viu, iar de trunchiul scorojit nu se atingea nimeni. Lama topoarelor s-ar fi turtit, ca izbită de un bolovan...

Fala lui de odinioară, se risipise însă ca un fum. Turturelele care în ceasurile apusului zburau din creangă în creangă, spre vîrful luminat pînă tîrziu de razele

soarelui, s-au răsleţit, căutînd adăpost în tufele de lozie. Vulturii care păstraseră obiceiul de a se odihni în slava ramurilor lui, ca în vremea cînd păsăretul umplea curtea morii, îl ocolesc şi ei pe departe. Iar corbii, înţelepţii neamului sburător, cînd au văzut isprava apelor, au croncănit de groază... Părea că sfîrşitul se apropie.

Şi totuşi ar fi dăinuit, poate, încă mult. După ce trăise o viaţă întreagă în picioare, sihastrul cel gîrbovit nădăjduia să trăiască acum altă viaţă îngenunchiat la pămînt, căci o parte din rădăcini rămăseseră nesmintite la locul lor... Dar, într-o zi de toamnă, nişte copii care păziau caprele, s-au oprit lîngă scorbura în care fluera vîntul ; au umplut-o cu crengi uscate şi i-au dat foc.

Din iasca pufoasă a trunchiului pe jumătate puhav, s-a ridicat un fir subţire de fum, ca tămîia din ciobul lăsat deasupra unui mormînt...

Şi cum vîntul începuse a se înteţi, hora copiilor care stau cu mîinile întinse spre căldură, s-a lărgit, căci flacăra, ca un balaur cu multe limbi, se porni a linge trunchiul tot mai departe, pînă ce vîlvătaia i-a cuprins toate ramurile.

A doua zi, ciorile, simţind o vreme rea, se vîrtejeau în stoluri deasupra văii. Cînd au sosit în prund, au văzut numai o grămadă de cărbuni, peste care zăpada se aşeza lin, ca giulgiul alb pe faţa unui dus de pe lume.

DIN PUBLICAŢIILE LUI S. MEHEDINŢI

Insula Şerpilor, O scrisoare pe care la 134 d. Chr. Arian guvernatorul Bythiniei, o adresează împăratului Adrian, în „Bul. Soc. geogr. rom.", tom XIV, 1893.

Locul geografiei între ştiinţe, în „Bul. Soc. geogr. rom.", tom XV, 1894.

Kuriose Beschreibung von der Moldau und Wallachey (worrinen deroselben Zustand und Beschaffenheit, Gräntzen, Lager, Städte und Schlösser, die Innwohner, Sitten, Religion und andere Ceremonien... umbständlich vorgestellt werden, 1966, în „Bul. Soc. geogr. rom.", tom XVI, 1895.

Die kartographische Induktion (teză de doctorat), Leipzig, 1899.

Eterogeneitatea celor patru sfere, Bucureşti, 1900.

Problemele geografiei contemporane ca ştiinţă despre Cosmos, Bucureşti, 1900.

Obiectul şi definiţiunea geografiei, în „Conv. Liter.", 1901.

Studiul geografiei în învăţămîntul secundar, în „Conv. Liter.", 1900 şi „Bul. Soc. geogr. rom.", tom XXII, 1902.

Geografia ca disciplină universitară, în „Conv. Liter.", 1902.

Antropogeografia şi întemeietorul ei Fr. Ratzel, în „Conv. Liter.", 1904.

La Géographie comparée d'après Ritter et Peschel, în „Ann. de Géographie", tom X, 1901, Paris.

Introducere în studiul geografiei, Bucureşti, 1904.

Die rumänische Steppe: eine anthropogeographische Skizze (Zu Ratzel's Gedächtnis), Leipzig, 1904.

Geografia României (capitol în „Catalogul Expoziţiei din 1906"), Bucureşti, 1906.

Unirea Principatelor din punct de vedere geografic, în „Conv. Liter.", 1909.

Aplicări antropogeografice în sfera etnografiei, istoriei şi a altor ştiinţe învecinate, în *Anuarul de geogr. şi antropogeogr.*, I, 1910.

Activitatea Societăţii Geografice pe 1912, în „Bul. Soc. geogr. rom.", tom XXXIII, 1912.

Raportul secţiei didactice (a Soc. Geografice), în „Bul. Soc. rom. geogr.", tom XXXIV, 1915.

Chestia orientală din punct de vedere geografic şi etnografic, în „Bul. Soc. rom. geogr.", tom XXXV, 1916.

Observări asupra Dobrogei, în „Bul. Soc. rom. geogr.", tom XXXVIII, 1919 ; *idem,* „Conv. Liter.", 1919.
Caracterizarea etnografică a unui popor prin munca şi uneltele sale (discurs de recepţie la Academia Română, Bucureşti, 1920) Ed. II, 1936.
Din progresele ştiinţei geografice în anul 1920, în „Bul. Soc. rom. geogr.", tom XL, 1921.
Congresul de geografie de la Braşov. Rezultatele discuţiei asupra programei, în „Bul. Soc. rom. geogr.", tom XLI, 1922.
Premise etnografice la istoria Românilor, în „An. Acad. Rom.", Sect. Ist., 1922.
Dare de seamă asupra mersului geografiei, în 1923, în „Bul. Soc. rom. geogr.", tom XLII, 1923.
Vechimea poporului român şi legătura cu elementele alogene, Bucureşti, 1925.
Religia ca mijloc de caracterizare etnografică a unui popor, în „An. Acad. Rom.", Sect. Ist., 1924.
Quelques mots sur le peuple roumain, în rev. „La Roumanie". L'illustration économique et financière, No. spécial, Paris, 1925.
Le pays et le peuple roumain. Considérations de géographie physique et de géographie humaine, Bucureşti, 1927 ; ed. II, Bucureşti, 1930.
Şcoala română şi capitalul biologic al poporului român, în „Bibl. Astrei", Cluj, 1927.
Din literatura etnografică a limbei, în vol. *Omagiu lui I. Bianu,* Bucureşti, 1927.
Dacia pontică şi Dacia carpatică. Observări antropogeografice, în „Bul. Soc. rom. geogr.", tom XLVII, 1928 ; *idem,* în *Dobrogea,* Bucureşti, 1928.
Roald Amundsen, în „Bul. Soc. rom. geogr.", tom XLVII, 1928.
Cadrul antropogeografic al Ardealului, în *Monografia Ardealului,* Bucureşti, 1928.
Rumänische Volkscultur (Völkermagazin), IV, Berlin, 1929.
La inaugurarea unui nou curs de geografie, în „Bul. Soc. rom. geogr.", tom XLVIII, 1929.
Coordonate etnografice. Civilizaţia şi cultura (Hilotehnica — Psihotehnica), Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist., ser. III, tom XI, Bucureşti, 1930.
Geographical notes of Roumania, în „Roumania Quarterly Review", VI, 1, New York, 1930.
Terra. Introducere în geografie ca ştiinţă (2 vol., Bucureşti, 1930).
Vadul moldo-muntean, în rev. „Milcovia", an II, vol. I, Focşani, 1931.
Discordanţe antropogeografice, în „Bul. Soc. rom. geogr.", LII, 1933.
Mişcarea geografică în România. Cu ocazia aniversării de 60 ani a Soc. geogr. rom., în „Bul. Soc. rom. geogr.", LIV, 1935.
Der Zusammenhang der rumänischen Landschaft mit dem rumänischen Volke („Vom Leben und Wirken der Romanen") II, Rumänische Reihe, Heft 7, Jena und Leipzig, 1936.
Deliormanul, o verigă între Carpaţi şi ţărmul Mării Negre, în „An. Dobrogei", an. XIX, vol. II, 1938.
Geografie şi geografi la începutul secolului al XX-lea. Însemnări cu privire la dezvoltarea ştiinţelor şi a învăţămîntului în România, Bucureşti, 1938.
Trilogia ştiinţei : cercetător, erudit, savant, Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist., ser. III, tom XXI, Bucureşti, 1939.

Discurs la lecţia inaugurală a profesorului C. Brătescu, în „Rev. geogr. rom.", an. II, fasc. II—III, Bucureşti, 1939.
Fazele geografice ale istoriei, în „Rev. geogr. rom.", an. III, fasc. II—III, 1940.
Qu'est-ce que la Transylvanie ? în „Bul. Soc. rom. geogr.", tom LIX, 1940.
Premise şi concluzii la Terra. Amintiri şi mărturisiri, în „Acad. Rom.", Stud. şi Cercet., LXXIII, Bucureşti, 1946.
Metoda geografică în ştiinţele naturale şi sociale, în „An. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., ser. III, tom XXIX, Bucureşti, 1947.
De senectute. Bătrîneţea în cadrul muncii pentru cultură, în „An. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., ser. III, tom XXIX, Bucureşti, 1947.

TABLA DE MATERII

Redactor resp. de carte : DOINA PĂUNESCU
Tehnoredactor : GHEORGHE POPOVICI

Dat la cules 16.06.1967. Bun de tipar 02.10.1967. Apărut 1967. Tiraj 5000+140+40 ex. legate 1/1. Hîrtie scris I A 80 g/m². Format 70×90/16. Coli editoriale 21,78. Coli tipar 18,50 A. 7356. Indici de clasificare zecimală : pentru bibliotecile mari 91, pentru bibliotecile mici 91.

Tiparul executat sub comanda nr. 567 la
Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918",
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97,
București — Republica Socialistă România